Prof. Dr. HÜSEYİN PAZARCI

ULUSLARARASI HUKUK DERSLERİ

I. KİTAP

GÖZDEN GEÇİRİLMİŞ 8. BASKI

TURHAN KİTABEVİ

Prof. Dr. Hüseyin PAZARCI
Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi
Öğretim Üyesi

ULUSLARARASI HUKUK DERSLERİ

I. KİTAP

den Geçirilmiş
8. Baskı

Ankara
1999

TURHAN KİTABEVİ YAYINLARI

Turhan Kitabevi
Basım-Yayın Tic. Ltd. Şti.
Yüksel Cad. No. 8/32
06650 Kızılay-ANKARA
Tel: 418 82 59 - Faks: 418 75 91

Sekizinci Bası, Ekim1999
ISBN:
Takım No: 975-7425-16-8
1. Cilt No: 975-7425-06-0

Baskı: Gim Matbaası
Tel: 395 20 61
Kapak Tasarımı: Zülfikar Sayın

Bu yapıtın telif hakkı Turhan Kitabevi Basım - Yayın Ltd. Şti'ne aittir. 5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu hükümlerine göre yazarından ve yayınevinden yazılı izin alınmadan bu yapıtın, herhangi bir bölümü veya tamamı iktibas edilemez, fotokopi ile çoğaltılamaz ve basılamaz.

SUNUŞ

Sekizinci basısı yapılan bu kitabımız öğrencilerimize yönelik bir ders kitabı olarak hazırlanmıştır. Ancak, gerektiğinde uygulayıcıya da yararlı olabilmek amacıyla kimi veriler daha geniş ele alınmıştır.

Kitabımızı hazırlarken, uzun kuramsal tartışmalardan kaçınarak, daha çok bugün uygulanan uluslararası hukuk verileri üzerinde durulmuştur. Bununla birlikte, bugünkü uygulanan uluslararası hukukun da dayanağını oluşturan temel öğelere ilişkin bir kuramsal bölüm ile hukukun toplumdan kopuk bir kurallar bütünü olmadığını ve uluslararası hukukun uluslararası toplumun oluşumuna bağlı olarak geliştiğini gösteren bir tarihçe bölümüne kitabımızda yer vermenin uygun olduğunu düşündük.

Kitabımızı hazırlarken dikkat ettiğimiz bir başka nokta, Türkiye'nin uluslararası hukuka ilişkin mevzuatına ve uygulamalarına yer vermek olmuştur.

Kitabımızın başına, öğrencilerimizin gerektiğinde kendi başlarına bu konuda çalışmalar yapmalarında yardımcı olacak, uluslararası hukukla ilgili temel yapıtların ve çalışma malzemelerinin bir listesini ekledik. Yine bu amaçla her konuda Türkçe ve yabancı dilde kaynakça çalışmaları yaparak bunları ilgili yerlere koyduk. Nihayet, uluslararası hukuk konusunda yabancı dilde çalışmayı amaçlayanlara yardımcı olabilmek amacıyla Türkçe kavramların genel olarak kullanılan İngilizce, Fransızca ve Almanca karşılıklarını da olanaklarımız ölçüsünde vermeğe çaba gösterdik.

"Uluslararası Hukuk Dersleri" adı altında ve dört ayrı kitap olarak sunmayı tasarladığımız çalışmamızın ilk kitabını oluşturan elinizdeki yapıt, uluslararası hukuka ilişkin genel bilgileri, tarihçeyi, kaynakları ve hukuksal işlemleri içermektedir. Beşinci basısını 1998 yılında yayınladığımız İkinci Kitabımız uluslararası hukukun kişileri ile kara ülkesi, deniz, hava, uzay ve çevre konularına ilişkin kurallara ayrılmıştır. 1999'da üçüncü basısı yayınlanan Üçüncü Kitabımızın konusunu uluslararası ilişkilerin doğması ve yürütülmesi ile uluslararası hukuka uyulmasını sağlayan kurum ve mekanizmalar oluşturmaktadır. Halen hazırladığımız ilerideki yıllarda okuyucuya sunmayı planladığımız Dördüncü Kitabımız ise, uluslararası uyuşmazlıkların barışçı çözümü ile uluslararası hukukta kuvvet kullanma ve silahlı çatışma konularını kapsayacaktır.

Bu birinci kitabımızın ilk basısını hazırlarken birçok yardım gördük. Rahmetli Prof. Dr. Gündüz Ökçün çalışmalarımızın andlaşmalar hukukuna ilişkin kısmını ilk biçimiyle okuyarak gözlem ve eleştirilerinden bizi yararlandırdı. Prof. Dr. Tekin Akıllıoğlu çalışmamızın hukuksal işlemler bölümünü okuyarak bize değerli eleştiri ve tavsiyelerde bulundu. Bu sekizinci bası vesilesiyle rahmetli Prof. Dr. Gündüz Ökçün'ün anısı önünde saygıyla eğilir, Prof. Dr. Tekin Akıllıoğlu'na da gönül borcumuzu iletiriz.

Kitabımızın sekizinci basısında bize yardımcı olan meslekdaşlarımız Arş. Gör. Kudret Özersay ve Arş. Gör. Erdem Denk'e de teşekkürlerimizi sunarız.

Tunus, Haziran 1999 **Hüseyin PAZARCI**

KISALTMALAR

A. E. T.	:	Avrupa Ekonomik Topluluğu
A. F. D. I.	:	**Annuaire Français de Droit International**
a. g. m	:	adı geçen makale
a. g. y	:	adı geçen yapıt
A. J. I. L.	:	**American Journal of International Law**
Ö. İ. Akipek, Belgeler	:	Ö.İ. Akipek, **Devletler Hukuku Kaynaklarından ve Belgelerinden Örnekler,** Ankara, 1966
Ö. İ. Akipek	:	Ö. İ. Akipek, **Devletler Hukuku,** Ankara, 3. bası, 2 Cilt, 1969-1970
Z. M. Alsan	:	Z. M. Alsan, **Yeni Devletler Hukuku,** Ankara, Cilt I (1950), Cilt II (1951)
And.	:	**Andlaşma**
Annuaire C.D.I.	:	**Annuaire de la Commission du Droit International**
Ass. Gén.	:	Assemblée Générale des Nations Unies
A. T. A. D.	:	Avrupa Toplulukları Adalet Divanı
A. Ü. H. F. D.	:	Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi
C. Bilsel, Lozan	:	C. Bilsel, **Lozan**, İstanbul, 1933, 2. cilt
C. Bilsel, Giriş	:	C.Bilsel, **Devletler Hukuku-Giriş**, İstanbul, 1940, (2. bası)
B. M.	:	Birleşmiş Milletler
B. M. T. Y.	:	**Birleşmiş Milletler Türk Yıllığı**
B. Y. I. L.	:	**British Yearbook of International Law**
L., Cavaré	:	L. Cavaré (mis à jour J. P. Quéneudec), **Le Droit international Public Positif,** Paris, 1973 (4 e èd.), 2 cilt
C.D.I.	:	**Commission du Droit International**
C. I. J.	:	Cour Internationale de Justice
CNUCED	:	Conférence des Nations Unies sur le Commerce et le Développement
C. P. J. I	:	Cour Permanente de Justice Internationale
Ch. Crozat	:	Ch. Crozat (Türkçesi E.F. Çelik), **Devletler Umumi Hukuku (Cilt I : Umumi Prensipler ve Tarihçe)** İstanbul, 1950
E. F. Çelik	:	E. F. Çelik, **Milletlerarası Hukuk**, İstanbul, 1987,
Dictionnaire	:	Union Académique Internationale, **Dictionnaire de la Terminologie Du Droit International,** Paris, 1960
E.	:	Esas (Türk yargı kararları ile ilgili)
N. Erim, Metinler	:	N. Erim, **Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri: Cilt I Osmanlı İmparatorluğu Andlaşmaları,** Ankara, 1953

P. Guggenheim	:	P. Guggenheim, **Traité de droit international public,** Genève, Cilt I (2 e éd., 1967) Cilt II (1954)
ICJ	:	**International Court of Justice**
I. C. L. Q	:	**International and Comparative Law Quarterly**
I.J.I.L.	:	**Indian Journal of International Law**
I.L.M.	:	**International Legal Materials**
İ. Ö.	:	İsa'dan önce
İ. Ü. H. F. M.	:	**İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası**
J. D. I.	:	**Journal du Droit International**
J. D. I. P. D. J. C.	:	**Journal du droit International privé et de la jurisprudence comparée**
K.	:	Karar (Türk yargı kararları ile ilgili)
Kızılay Kaynakları	:	**Kızılay ve Kızılhaç'ın Milletlerarası Kaynakları: Sözleşmeler, Tüzükler, Kararlar, Ankara, 1964**
H. La Fontaine	:	**H. La Fontaine, Pasicrisie Internationale,** Berne, 1902.
İ. Lütem	:	İ. Lütem, **Devletler Hukuku Dersleri,** Ankara, Cilt I (2. bası, 1959), Cilt II (4. bası, 1975)
S. L. Meray (çev.), Tutanaklar	:	S. L. Meray (çev.) (Önsöz: İ. İnönü), **Lozan Barış Konferansı: Tutanaklar, Belgeler,** Ankara, 1969-1973, 8 kitap
M. H. M. Ö. H. B.	:	**Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Özel Hukuk Bülteni**
M. M. T. Y.	:	**Milletlerarası Münasebetler Türk Yıllığı**
Nguyen Quoc Dinh, P. Dallier et A. Pellet:	:	Nguyen Quoc Dinh, P. Daillier et A. Pellet, **Droit International public,** Paris, 1980 (2nd ed.)
N. T. I. R.	:	**Nordisktidsskrift for International Ret**
N. U.	:	**Nations Unies**
Nutuk	:	Kemal Atatürk, **Nutuk,** İstanbul, 1971 (11. bası), 3 cilt
L. Oppenheim	:	L. Oppenheim (edited by H. Lauterpacht), **International Law - A Treatise,** London, Vol. I (1955 8th ed.), Vol. II (1952, 7 th ed.)
H. Pazarcı, II. Kitap	:	H. Pazarcı, **Uluslararası Hukuk Dersleri II. Kitap,** Ankara, 1990, 2. bası
Procedings of A.S.I.L.	:	**Proceedings of American Society of International Law**
R.C.A.D.I	:	**Recueil de cours de l'Académie de Droit International**
R.B.D.I.	:	**Revue Belge du Droit International**
R.D.I.L.C.	:	**Revue de Droit international et de Legislation Comparée**

R.D.I.P.D.P.I.	:	**Revue de Droit International Privé et de Droit Penal International**
Recueil	:	C.I.J., **Recueil des Arrêts, Avis Consultatifs et Ordonnances**
R.S.A	:	**Recueil des Sentences Arbitrales**
Recueil des T.A.M	:	**Recueil des Tribunaux Arbitraux Mixtes**
R.G.	:	**Resmi Gazete**
R.G.D.I.P.	:	**Revue Générale de Droit International Public**
R.H.D.I.	:	**Revue Hellénique de Droit International**
Reports	:	ICJ, **Reports of Judgments, Advisory Opinions and Orders**
P. Reuter	:	P. Reuter, **Droit international public,** Paris, 1976 (5 e ed.)
Ch. Rousseau	:	Ch. Rousseau, **Droit international public,** Paris, Vol. I (1971), Vol. II (1974), Vol. III (1977) , Vol. IV (1980), Vol. V (1983)
S.B.F.D.	:	**Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**
G. Scelle, Précis	:	G. Scelle, **Précis du droit des gens,** Paris, Vol. I (1932), Vol. II (1934)
G. Scelle, Cours	:	G. Scelle, **Cours de droit international public,** Paris 1948
G. Schwarzenberger, A Manual	:	G. Schwarzerbenger, **A Manual of International Law,** London, 1967 (5th. ed.)
Söz.	:	Sözleşme
T.B.M.M.	:	Türkiye Büyük Millet Meclisi
U.A.D.	:	Uluslararası Adalet Divanı
UNCTAD	:	United Nations Conference on Trade and Development
U.S.A.D.	:	Uluslararası Sürekli Adalet Divanı
Z.a.Ö.R.V.	:	**Zeitschrift für auslandisches öffentliches Recht und Völkerrecht**

İÇİNDEKİLER

SUNUŞ III
KISALTMALAR V
İÇİNDEKİLER IX

Uluslararası Hukukta Genel Nitelikli Temel Kitaplar XIX
I. Türkçe Temel Uluslararası Hukuk Kitapları XIX
A. Türkiye Cumhuriyetinin Kuruluşuna Kadar XIX
B. Türkiye Cumhuriyetinin Kuruluşundan Bu Yana XIX
II. Yabancı Dillerde Temel Uluslararası Hukuk Kitapları XXI
A. İngilizce XXI
B. Fransızca XXII
C. Almanca XXIII

Andlaşma Metinlerini İçeren Kaynaklar ve Derlemeler XXIII
I. Türkçe XXIII
A. Bütün Andlaşmaları İçeren Kaynaklar XXIII
a) Ana Kaynaklar XXIII
b) Ana Kaynaklarda Andlaşmaları Bulmayı Kolaylaştıran Rehberler XXIII
B. Andlaşma Derlemeleri XXIII
II Yabancı Dil XXIV
A. Bütün Andlaşmaları İçeren Kaynaklar XXIV
a) Ana Kaynaklar XXIV
b) Uluslararası Andlaşma Metinlerini Bulmakta Yardımcı Yapıtlar XXIV
B. Temel Andlaşma Derlemeleri (Genel) XXIV

Uluslararası Yargı ve Hakemlik Organları Kararları Derlemeleri XXV
I. Uluslararası Yargı Organları Kararları XXV
A. Temel Yargı Organları Kararları XXV
a) Uluslararası Sürekli Adalet Divanı XXV
b) Uluslararası Adalet Divanı XXV
c) Avrupa Toplulukları Adalet Divanı XXV
ç) Avrupa İnsan Hakları Divanı XXV
B. Yargı Organları Kararları Derlemeleri XXV
II. Uluslararası Hakemlik Kararları Derlemeleri XXV
A. Temel Derlemeler XXV
B. Hakemlik Kararlarını Bulmada Yardımcı Yapıtlar XXVI

Uluslararası Hukuk Kaynaklarına İlişkin Örnekleri ve Belgeleri İçeren Derlemeler XXVI
I. Türkçe XXVI
A. Genel XXVI
B. Kimi Önemli Andlaşmalara İlişkin Tutanak ve Belge Derlemeleri XXVI
II. Yabancı Dil XXVI

GİRİŞ
ULUSLARARASI HUKUKUN TEMEL ÖZELLİKLERİ

Birinci Başlık:

ULUSLARARASI HUKUKUN TANIMI VE TERİM SORUNU

I. Uluslararası Hukukun Tanımı 1
II. Uluslararası Hukukta Terim Sorunu 3

İkinci Başlık:

ULUSLARARASI HUKUKUN NİTELİĞİ

I. Bir Hukuk Düzeni Olarak Uluslararası Hukukun Özellikleri 6
II. Uluslararası Hukukun İç Hukuk Düzenlerinden Farkları 8
III. Uluslararası Hukukun Uluslararası Ahlak ya da Uluslararası Görgü Kurallarından Farkları 8

Üçüncü Başlık:

ULUSLARARASI HUKUKUN DAYANAĞI

I. Doğal Hukuk Görüşü 10
II. İradeci Görüş 11
1. Kendi Kendini Sınırlama Kuramı 12
2. Bileşik İrade Kuramı 12
III. Objektivist Görüş 13
1 Normcu Kuram 13
2. Toplumbilimci (Sosyolojik) Kuram 14
IV. Genel Değerlendirme 15

Dördüncü Başlık:

ULUSLARARASI HUKUK VE İÇ HUKUK İLİŞKİLERİ

I. Kuramsal Görüşler 17
1. İkici Görüş 17
2. Tekçi Görüş 18
A. Gerçekçi Okul Görüşü 19
B. Normcu Okul Görüşü 19
II. Uygulanan Hukukun Değerlendirilmesi 20
III. Uluslararası Hukuk ve Türk Hukuku 22

1. Uluslararası Hukukun Türk Hukuk Sisteminde Doğrudan Etki Doğurması Sorunu ... 22
A. Anayasa Hükümleri ... 22
B. Türk Yargı Organları Kararları ... 24
2. Uluslararası Hukuk Kaynaklarının Türk Hukuk Sisteminde Değerleri Sorunu ... 30
A. Andlaşmaların Değeri ... 30
B. Yapılageliş Kurallarının ve Hukuk Genel İlkelerinin Değeri ... 33

BİRİNCİ BÖLÜM
ULUSLARARASI HUKUKUN TARİHÇESİ

Birinci Başlık:

ULUSLARARASI HUKUKUN GENEL GELİŞİMİ

I. Uluslararası Hukuk Kurum ve Kurallarının Doğması ve Gelişmesi ... 36
1. Antik Çağlar ... 36
2. Ortaçağ ... 39
A. Avrupa ve Hıristiyanlık ... 39
B. Ortadoğu, Kuzey Afrika ve İslam ... 40
II. Dar ve Teknik Anlamında Uluslararası Hukukun Doğuşu ve Gelişimi ... 42
1. Avrupa Kamu Hukuku" Dönemi ... 43
A. 1815 Viyana Kongresine Kadar ... 43
B. 1815 Viyana Kongresinden Sonra ... 46
2. Uluslararası Hukukun Evrensel Düzeyde Uygulanması ... 51
A. Milletler Cemiyeti ile Başlayan Dönem ... 51
B. Birleşmiş Milletler Dönemi ... 55

İkinci Başlık:

ULUSLARARASI HUKUKUN OSMANLILARDA VE TÜRKİYE CUMHURİYETİNDE GELİŞİMİ

I. Osmanlılar Dönemi ... 65
1. Osmanlılarda Genel Olarak Uluslararası Hukukun Yeri ... 65
A. Tanzimat Öncesi Dönem ... 65
B. Tanzimat ve Sonrası ... 68
2. Kapitülasyonlar ... 71
A. Osmanlı İmparatorluğunda Kapitülasyonların Gelişimi ... 71
a) Nedenleri ... 71
b) Veriliş Biçimi ... 72
c) Çeşitli Dönemlerdeki Özellikleri ... 73
i) Sınırlı Ayrıcalıklar Dönemi ... 73
ii) Geniş Kapsamlı Kapitülasyonlar Dönemi ... 75
iii) Sürekli Kapitülasyonlar Dönemi ve Kapitülasyonların Sonu ... 76
B. Kapitülasyon Düzeninin Kapsamı ... 77

a) Yargısal Konularda Ayrıcalıklar ... 78
i) Aynı Uyruktan Yabancılar Arasındaki Davada ... 78
ii) Ayrı Uyruktan Yabancılar Arasındaki Davada ... 78
iii) Osmanlı Uyruklular ile Yabancılar Arasındaki Davada ... 79
b) Ticari ve Mali Konularda Arıcalıklar ... 80
c) Yönetsel Konularda Ayrıcalıklar ... 82
II. Kurtuluş Savaşı ve Türkiye Cumhuriyeti Dönemi ... 83
1. Türk Dış Politikası ve Uluslararası Hukukun Yeri ... 83
A. Ulusal Mücadele Dönemi ... 83
B. Lozan Konferansı ve Andlaşmaları ... 86
C. Türkiye Cumhuriyetinin İlanından II. Dünya Savaşına Kadar Olan Dönem ... 88
Ç. II. Dünya Savaşından Bu Yana Geçen Dönem ... 90
2. Uluslararası Hukuk Konusunda Bilimsel Çalışmalar ... 93

İKİNCİ BÖLÜM
ULUSLARARASI HUKUK KURALLARININ OLUŞMASI: ULUSLARARASI HUKUKUN KAYNAKLARI

Birinci Başlık:

ANDLAŞMALAR

I. Andlaşmalarla İlgili Genel Bilgiler ... 103
1. Andlaşmaların Tanımı ... 103
2. Terim Sorunu ... 109
3. Andlaşmaların Sınıflandırılması ... 111
A. Konularına Göre ... 111
B. Tarafların Sayısı ve Durumuna Göre ... 111
C. Hukuksal İşlevine Göre ... 112
Ç. Tarafların Uluslararası Kimliklerine Göre ... 112
II. Andlaşmaların Yapılışı ... 113
1. Andlaşma Metninin Oluşturulması ve Resmilik Kazanması ... 113
A. Andlaşma Yapmaya Yetkili Kişiler ... 113
a) Devlet Yetkilileri ... 113
b) Uluslararası Örgüt Yetkilileri ... 114
B. Andlaşmanın Görüşülmesi ve Metnin Yazılması ... 115
a) İkili Andlaşma Yöntemleri ... 115
b) Çok-taraflı Andlaşma Yöntemleri ... 116
i) Uluslararası Konferans Çevresinde ... 116
— Genel Bilgiler ... 116
— Konferanslarda Andlaşmaların Görüşülmesi ve Metnin Yazılışı ... 118
ii) Uluslararası Örgütler Çerçevesinde ... 119
C. Andlaşma Metninin Resmileşmesi ... 120
2. Andlaşmaların Bağlayıcı Güç Kazanması ... 123

A. Basit Usul ile Andlaşmaların Bağlayıcılık Kazanması 123
a) İmza 123
b) Andlaşmayı Oluşturan Belgelerin Değişimi 124
c) Öteki Yöntemler 125
B. Onaylama, Kabul ya da Uygun Bulma Yoluyla Andlaşmaların Bağlayıcılık Kazanması 125
a) Onaylama 125
b) Kabul, Uygun Bulma ya da Resmen Teyid Etme 129
Ç. Katılma Yoluyla Andlaşmaların Bağlayıcılık Kazanması 130
3. Andlaşmaların Hüküm Doğurması 131
A. Andlaşmaların Yürürlüğe Girmesi 132
a) Uluslararası Hukuk Bakımından 132
i) Gerekli İşlemler 132
ii) Yürürlüğe Girme Koşulları ve Anı 132
iii) Andlaşmaların Geçici Olarak Uygulanması 134
b) İç Hukuk Bakımından 135
i) Devletler Bakımından 135
— Resmi Duyuru 135
— Yayın 137
ii) Uluslararası Örgütler Bakımından 137
B. Andlaşmaların Kayıt (Tescil) Ettirilmesi Sorunu 138
a) Milletler Cemiyeti Misakına Göre 138
b) Birleşmiş Milletler Andlaşmasına Göre 139
4. Andlaşmaların Yapılışında Türk Uygulaması 141
A. Bugüne Kadar Geçirilen Aşamalar 141
a) I. Meşrutiyete Kadar 141
b) I. Meşrutiyette 142
c) II. Meşrutiyette 142
ç) 20 Ocak 1337 (1921) Teşkilatı Esasiye Kanunu 143
d) 1924 Anayasası 144
e) 1961 Anayasası ve İlgili Mevzuat 145
B. Bugünkü Durum (1982 Anayasası ve İlgili Mevzuat) 147
a) Andlaşma Metninin Oluşturulması ve Resmilik Kazanması Konusunda 147
b) Andlaşmaların Bağlayıcı Nitelik Kazanmaları Konusunda 149
i) Genel 149
ii) Uygun Bulma Yasası Gereken Andlaşmaların Bağlayıcılık Kazanması İşlemleri 151
iii) Uygun Bulma Yasasına Gerek Olmayan Andlaşmaların Bağlayıcılık Kazanma İşlemleri 153
c) Andlaşmaların Yürürlüğe Girmesi Konusunda 155
i) Uluslararası Açıdan 155
ii) İç Hukukumuz Açısından 155
III. Andlaşmaların Hukuksal Geçerliği 156

1. Andlaşmaların Geçerlilik Koşulları 156
A. Andlaşmanın Yasal Yetkililerce Yapılmış Olması 156
B. İrade Serbestliği 157
a) Yanılma ya da Hata 158
b) Aldatma ya da Hile 158
c) Temsilcinin Ayartılması 159
ç) Temsilci Üzerinde Zor Kullanılması 159
d) Devlet Üzerinde Kuvvet Tehdidi ya da Kullanılması 160
C. Andlaşma Konusunun Meşruluğu: Buyruk Kural (Jus Cogens) Sorunu 161
2. Andlaşmaların Geçersiz Sayılma Yolları ve Etkileri 163
IV. Andlaşmaların Hukuksal Etkileri ve Uygulanmaları 165
1. Andlaşmaların Taraflar Arasındaki Etkileri ve Uygulanmaları 166
A. Genel İlkeler 166
a) Söze Bağlılık ya da Ahde Vefa İlkesi 166
b) Andlaşmaların İyi Niyetle Uygulanması İlkesi 166
c) Andlaşmaların Geriye Yürümezliği İlkesi 167
B. Andlaşmaların Ülkesel Açıdan Etkileri 168
C. Andlaşmaların Bütünlüğü ve Çekince Sorunu 169
a) Genel 169
b) Çekincelerin Geçerlilik Koşulları 169
c) Türk Uygulamasında Çekinceler 172
2. Andlaşmaların Üçüncü Kişiler Bakımından Etkileri 174
A. Andlaşmaların Üçüncü Kişilerin Rızası ile Etki Doğurması 175
a) Üçüncü Kişiler Bakımından Haklar Yaratan Andlaşmalar 175
i) Üçüncü Kişiler İçin Haklar Yaratan Andlaşmalar ve Bunların Kabulü 175
ii) "En Çok Gözetilen Ulus Kaydı" İçeren Andlaşmalar 176
— "En Çok Gözetilen Ulus Kaydı" Kavramı 176
— "En Çok Gözetilen Ulus Kaydı"nın Koşulları 177
— En Çok Gözetilen Ulus Kaydı"na Kuraldışılıklar 177
— "En Çok Gözetilen Ulus Kaydı"nın Ayırım Gözetmeme İlkesinden Farkı 178
— "En Çok Gözetilen Ulus Kaydı" İçeren Andlaşmaların Etkileri 179
b) Üçüncü Kişiler Bakımından Yükümlülük Doğuran Andlaşmalar 179
B. Andlaşmaların Üçüncü Kişiler Bakımından Rızaları Gerekmeden Etki Doğurması 180
3. Andlaşmaların Yorumu 181
A. Yorum Yetkisinin Kullanılması 181
a) Tarafların Ortak Yorumu 182
b) Uluslararası Yargı ya da Hakemlik Organlarınca Yorum 182
c) Uluslararası Örgütlerin Yorumu 183
B. Yorum Usulüne İlişkin Kurallar 183

a) Temel Yorum Kuralları 183
i) İyi Niyet İlkesi 184
ii) Andlaşma Terimlerinin Olağan Anlamının Aranması İlkesi. 184
iii) Andlaşmanın Bağlantılarının Gözönünde Tutulması İlkesi... 185
iv) Andlaşmanın Konusuna ve Amacına Uygunluk İlkesi 185
v) Etki Doğurma İlkesi 186
b) Tamamlayıcı Yorum Kuralları 186
i) Andlaşmanın Hazırlık Çalışmaları 186
ii) Andlaşmanın Yapıldığı Koşullar 188
C. Kimi Yorum Teknikleri 188
a) Dar Yorum ve Geniş Yorum 188
b) Benzetme Yoluyla Yorum 189
c) Aksiyle Kanıtlama Yoluyla Yorum 189
ç) Anlamlı Yorum 190
d) Belirli Bir Tarafın Lehine Yorum 190
4. Andlaşmaların Çatışması 190
A. Çatışma Konusunda Hüküm İçeren Andlaşmalar 191
B Çatışma Konusunda Herhangi Bir Hüküm İçermeyen Andlaşmalar... 192
a) Tarafları Aynı Olan Andlaşmalar 192
b) Tarafları Değişik Olan Andlaşmalar 192
i) Birbiri Ardından Yapılan ve Tarafları Kısmen Değişen Andlaşmalar 193
ii) Yalnızca Bir Tarafın Aynı Olduğu Andlaşmalar 193
V. Andlaşmaların Sona Ermesi, Uygulanmalarının Durdurulması ya da Hükümlerinin Değiştirilmesi 194
1. Andlaşmaların Sona Ermesi ya da Uygulanmalarının Durdurulması 194
A. Tarafların Ortak İradeleri Sonucu 194
a) Andlaşmanın Bir Hükmü ile 194
b) Tarafların Rızası ile 195
B. Tarafların Tek-taraflı İradesi Sonucu 195
a) Fesih ve Çekilme 195
b) Vazgeçme 197
C. Kimi Olaylar Sonucu 197
a) Andlaşma Koşullarında Köklü Değişmeler 197
b) Savaşın Andlaşmalara Etkisi 198
c) Andlaşmanın Uygulanmasını Olanaksız Kılan Durumlar 200
ç) Diplomasi ya da Konsolosluk İlişkilerinin Kesilmesi 200
2. Andlaşma Hükümlerinin Değiştirilmesi ve Gözden Geçirilmesi 201
A. Genel Olarak Andlaşma Hükümlerinin Değiştirilmesi 201
B. Andlaşmaların Gözden Geçirilmesi 201
3. Andlaşmaların Sona Ermesi, Uygulanmasının Durdurulması ya da Hükümlerinin Değiştirilmesi Konularında Türk Mevzuatı ve Uygulaması 202

İkinci Başlık:

ULUSLARARASI HUKUKUN ÖTEKİ ASIL KAYNAKLARI

I. Yapılageliş (Teamül ya da Örf ve Adet)..... 208
1. Yapılageliş Kurallarının Öğeleri..... 208
A. Maddi Öğe..... 208
B. Psikolojik Öğe (Opinio Juris)..... 210
2. Yapılageliş Kurallarının Oluşumu ve Uluslararası Hukuktaki Yeri..... 211
A. Yapılagelişin Oluşumu..... 211
a) Yapılagelişin Bağlayıcı Gücünün Hukuksal Temeli..... 211
i) İradelerin Üstü Kapalı (Zımni) Uyuşması Görüşü..... 211
ii) Toplumsal ya da Mantıksal Gereklilik Görüşü..... 212
iii) Uygulanan Hukuktaki Durum..... 213
b) Yapılageliş Oluşturan İşlemler ve Davranışlar..... 214
i) Devletler..... 215
ii) Uluslararası Örgütler..... 216
iii) Öteki Uluslararası Birimlerin Durumu..... 217
B. Yapılagelişin Andlaşmaya Göre Yeri..... 217
3. Yapılageliş Kurallarının Kodifikasyonu Sorunu..... 218
II. Hukuk Genel İlkeleri..... 220
1. Hukuk Genel İlkelerinin Niteliği..... 221
A. Hukuk Genel İlkelerinin Uluslararası Hukukta Ortaya Çıkışı..... 221
B. Hukuk Genel İlkelerinin Niteliği Üzerindeki Tartışmalar..... 221
C. Hukuk Genel İlkelerinin Niteliği ve Anlamı..... 222
2. Uygulanan Hukukta Durum..... 225
A. Uluslararası Yargı ya da Hakemlik Organlarınca Kabulü..... 225
B. Öteki Uluslararası Hukuk Kaynaklarına Göre Yeri..... 227
3. Hukuk Genel İlkelerinin İçeriği..... 228
A. Hukuk Genel İlkelerinin Sınıflandırılması..... 228
a) Ch. Rousseau'nun Sınıflandırması..... 228
b) W. Friedmann'ın Sınıflandırması..... 229
B. Kimi Önemli Hukuk Genel İlkeleri..... 229
a) Hakkın Kötüye Kullanılmaması ilkesi..... 229
b) Adaletten Kaçınmanın Yasaklanması..... 231
c) Aksiyle Kanıtlama Yoluyla Yorum..... 232
ç) Hakça İlkeler..... 234
d) Kazanılmış Haklar İlkesi..... 237

Üçüncü Başlık:

ULUSLARARASI HUKUKUN YARDIMCI KAYNAKLARI

I. Yargı ya da Hakemlik Organları Kararları (İçtihat)..... 239
II. Öğreti (Doktrin)..... 240

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ULUSLARARASI HUKUK KURALLARININ BİREYSEL HAK VE YÜKÜMLÜLÜK DOĞURMASI: ULUSLARARASI HUKUKTA HUKUKSAL İŞLEMLER

I. Genel ... 243
A. Uluslararası Hukukta da Kaynak ile Hukuksal İşlem Ayırımına Gidilmesi Zorunluluğu ... 243
B. Uluslararası Hukukta Hukuksal İşlem Kavramı ... 245
a) Genel Hukuk Biliminde Hukuksal İşlemin Özellikleri ... 245
b) Uluslararası Hukukta Hukuksal İşlemin Özellikleri ... 246
C. Uluslararası Hukukta Hukuksal İşlem Çeşitleri ... 249
II. Tek-taraflı Uluslararası Hukuk İşlemleri ... 250
1. Temel Özellikleri ... 250
2. Geleneksel Tek-taraflı Uluslararası Hukuk İşlemleri ... 255
A. Bildirim (Tebliğ) ... 255
B. Tanıma ... 256
C. Vazgeçme ... 257
Ç. Kınama (Protesto) ... 259
D. Tek-taraflı Sözverme ... 261
3. Uluslararası Örgüt Kararları ... 263
A. Temel Özellikleri ... 263
B. Sınıflandırılmaları ve Hukuksal Etkileri ... 265
a) Geleneksel Uluslararası Örgütlerin Kararları ... 265
i) Genel ... 265
ii) Birleşmiş Milletler Örneği ... 267
b) Ulusüstü Nitelikli Uluslararası Örgütlerin Kararları ... 271
i) Genel ... 271
ii) Avrupa Ekonomik Topluluğu Örneği ... 273
ULUSLARARASI YARGI YA DA HAKEMLİK KARARLARI VE DANIŞMA GÖRÜŞLERİ DİZİNİ ... 275
KAVRAMLAR DİZİNİ ... 279

ULUSLARARASI HUKUKTA GENEL NİTELİKLİ TEMEL KİTAPLAR

I. TÜRKÇE TEMEL ULUSLARARASI HUKUK KİTAPLARI
(yalnızca telif yapıtlar)

A. TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NİN KURULUŞUNA KADAR
(İlk basıların kronolojik sırasına göre)

Schlechta Ottokar, **Hukuku Milel,** Viyana, 2 Cilt. Birinci bası, 1263-1264 (1847); İkinci bası, İstanbul, 1295 (1878);

Kirkor Mineciyan, **Muamelâtı Düvel,** İstanbul, 1291 (1874);

Kemal Paşazade Sait ve Cebrail Gregor, **Hukuku Düvel,** İstanbul, 1299 (1882);

Hasan Fehmi, **Telhisi Hukuku Düvel,** İstanbul, 1300 (1883) (birinci bası); 1889 (İkinci bası), 1910 (Üçüncü bası);

İbrahim Hakkı, **Medhali Hukuku Beyneddüvel,** İstanbul, 1303 (1886);

İbrahim Hakkı, **Tarihi Hukuku Beyneddüvel,** İstanbul, 1303 (1886);

Ali Şehbaz, **Hukuku Düvel,** Kandiye, 1898, 2 Cilt;

Ali, **Hukuku Düvel,** İstanbul, 1324 (1906);

Osman Sermet, **Hukuku Umumiyei Düvel,** Selânik, 1324 (1906);

Ali Şehbaz, **Mufassal Hukuku Düvel,** İstanbul, 1908, 2 Cilt;

Kirkor Mineciyan, **Hukuku Düvel Dersleri Hulasası,** İstanbul, 1327 (1909);

Hasan Fehmi, **Mebadii Hukuku Umumiyei Düvel,** İstanbul 1328 (1910);

Ahmet Şuayb, **Hukuku Umumiyei Düvel,** İstanbul, 1328 (1910)

Ahmet Selâhattin, **Hukuku Beyneddüvelin Mukaddematı Nazariye ve Safahatı Tekâmüliyesi,** İstanbul, 1331 (1913);

Cemil (Bilsel), **Sulhte ve Harpte Hukuku Düvel,** İstanbul, 1339 (1921).

B. TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NİN KURULUŞUNDAN BU YANA
(İlk basıların kronolojik sırasına göre)

Cemil Bilsel, **Hukuku Düvel Dersleri,** İstanbul. 1926-1927;

Ahmet Reşit, **Hukuku Umumiyei Düvel Notları,** İstanbul, 1930-1931 (Birinci bası; 1932 (İkinci bası);

Ahmet Reşit, **Muhtasar Hukuku Umumiyei Düvel,** İstanbul, 1933, Cilt I;

Cemil Bilsel, **Devletler Arasında Münasebat,** İstanbul, 1934;

Cemil Bilsel, **Devletler Hukuku - Devletler Arasında Andlaşmalar,** İstanbul, 1936;

Suphi Nuri İleri, **Güçler Arası Hukuku,** İstanbul, 1936;

Ali Necip Küçüka, **Evrensel Amme Hukuku,** Ankara, 1937;

Ethem Menemencioglu, **Devletler Umumi Hukuku,** İstanbul, 1938, 2 Cilt;

Mahmut Esat Bozkurt, **Devletler Arası Hak,** İstanbul, 1940;

Cemil Bilsel, **Devletler Hukuku - Giriş,** İstanbul, 1940;

Cemil Bilsel, **Devletler Hukuku - Birinci Kitap: Devletler,** İstanbul, 1941;

Zeki Mesut Alsan, **Devletler Hukuku Dersleri,** Ankara, 1947

Zeki Mesut Alsan, **Devletler Hukukunda Yeni Gelişmeler,** Ankara, 1948;

Charles Crozat (Türkçesi Edip F. Çelik), **Devletler Umumi Hukuku - Cilt I: Umumi Prensipler ve Tarihçe,** İstanbul, 1950;

Zeki Mesut Alsan, **Yeni Devletler Hukuku,** Ankara, Cilt I (Birinci bası, 1950 ve İkinci bası 1955), Cilt II (1951);

Haşim Mirci, **Devletler Hukuku,** Ankara, 1953-1954 (2. bası);

Muammer Raşit Seviğ, **Özel Devletler Umumi Hukuku,** İstanbul, 1958 (İkinci bası);

İlhan Lütem, **Devletler Hukuku Dersleri,** Ankara, Cilt I (1. bası 1956), Cilt II (1. bası 1958); Cilt I (2. bası 1959), Cilt II (2. bası 1960);

Seha L, Meray, **Devletler Hukukuna Giriş,** Ankara, Cilt I, 1959 (birinci bası), 1960 (İkinci bası), 1968 (Üçüncü bası); Cilt II, 1959 (Birinci bası), 1962 (İkinci bası), 1965 (Üçüncü bası), 1975 (Dördüncü bası);

Edip F. Çelik, **Milletlerarası Hukuk,** İstanbul, Cilt I, 1962 (Birinci bası), 1965 (İkinci bası), 1975 (Üçüncü bası), 1980 (Dördüncü bası);, Cilt II, 1968 (Birinci Kısım) (Birinci bası), 1971 (Birinci Kısım) (İkinci bası), 1977 (Birinci Kısım) (Üçüncü bası), 1982;

Şakir Fazıl Berki, **Devletler Umumi Hukuku,** Ankara, 1960 (Birinci bası), 1962 (İkinci bası), 1964 (Üçüncü bası);

Ömer İlhan Akipek, **Devletler Hukuku,** Ankara, Kitap I, 1963 (Birinci bası) 1965 (İkinci bası), 1970 (Üçüncü bası); Kitap II, 1964 (Birinci bası), 1965 (İkinci bası), 1969 (Üçüncü bası);

Yılmaz Altuğ, **Devletler Umumi Hukuku El Kitabı - Devletüstü Hukuk,** İstanbul, 1972 (Birinci bası); 1977 (İkinci bası);

Sevin Toluner, **Milletlerarası Hukuk Dersleri,** İstanbul, 1974 (Birinci bası), 1979 (İkinci bası), 1984 (Üçüncü bası), 1989 (Dördüncü bası);

Seha L. Meray, **Uluslararası Hukuk ve Uluslararası Örgütler El Kitabı,** Ankara, 1977 (Birinci bası), 1979 (İkinci bası);

Hamza Eroğlu, **Devletler Umumi Hukuku El Kitabı,** Ankara, Cilt I, 1979 (Birinci bası), 1983 (İkinci bası);

Edip F. Çelik, **Milletlerarası Hukuk**, İstanbul, 2. Kitap, 1984 (birinci bası), 1987 (İkinci bası);

Hüseyin Pazarcı, **Uluslararası Hukuk Dersleri,** Ankara, I. Kitap 1985 (Birinci bası), 1989 (İkinci bası) 1992 (Üçüncü bası), 1994 (Dördüncü bası), 1995 (Beşinci bası), 1997 (Altıncı bası), 1998 (Yedinci bası) II. Kitap 1989 (Birinci bası), 1990 (İkinci bası); 1993 (Üçüncü bası), 1996 (Dördüncü bası), 1998 (beşinci bası); III. Kitap 1994 (Birinci bası), 1996 (İkinci bası), 1999 (Üçüncü bası)

II. YABANCI DİLLERDE TEMEL ULUSLARARASI HUKUK KİTAPLARI

A. İNGİLİZCE (Kronolojik sıraya göre)

P. C. Jessup, **A modern law of nations**, New York, 1948;

H. Briggs, **The law of nations,** New York, 1952 (2nd ed.);

I. Oppenheim (ed. H. Lauterpacht), **International law,** London, Cilt I (1955 8th ed.), Cilt II (1952 7th ed.);

W. L. Gould, **An Introduction to International law,** New York, 1957;

G. Schwarzenberger, **International law as applied by international courts and tribunals,** London, Cilt I (1957), Cilt II (1968), Cilt III (1973);

W. Bishop, **International law: Cases and materials,** Boston, 1962 (2nd ed.);

J. L. Brierly, **The law of nations,** Oxford, 1963 (6th ed.);

W. Friedmann, **The changing structure of international law,** London, 1964;

C.G. Fenwick, **International law,** New York, 1965 (4th ed.);

H. Kelsen (ed. R.W. Tucker) **Principles of international law,** New York, 1966 (2th ed.);

M. Sorensen (ed.), **Manual of public international law,** London-New York, 1968;

J. M. Verzijl, **International law in historical perspective,** Leiden, 1968-1974, 8 Cilt;

R. N. Swift, **International law current and classic,** New York, 1969;

L. C. Green, **International law through the cases**, London, 1970 (3rd ed.);

D. P. O'Connell, **International law,** London, 1970 (2nd ed.), 2 Cilt;

L. D. J. Brown, **Public international law,** London, 1970;

G. von Glahn, **Law among nations**, New York, 1976 (third ed.),

H. Lauterpacht (ed.: E. Lauterpacht), **International law,** Cambridge, Cilt I (1970), Cilt II (1975), Cilt III (1977), Cilt IV (1978);

J. E. S. Fawcett, **The law of nations,** Harmondswort, 1971 (2 nd ed.);

D. P, O'Connell, **International law for students**, London, 1971;

G. Schwarzenberger, **International law and order,** London, 1971;

L. M. Summers, **The international law of peace**, New York, 1972;

F. A. Mann, **Studies in international law,** Oxford, 1973;

J. G. Castel, **International law,** Toronto, 1976 (3rd ed.);

G. Schwarzenberger, (ed.: E. E., Brown) **A manual of international law,** London, 1976 (6teh ed.);

D. W. Greig, **Internatinoal law,** London, 1977 (8th ed.);

J. G. Starke, **Introduction to international law**, London, 1977 (8th ed.);

I. Brownlie, **Principles of public international law,** Oxford, 1979 (3rd ed.);

M. Akehurst, **A modern introduction to international law,** London, 1982 (4 th ed.);

R. Jennings and A. Watts (eds.), **Oppenheim's International law,** 1992, Vol. I, Part 1 and Vol, I, Part 2 to 4

B. FRANSIZCA (Kronolojik sıraya göre)

P. Pradier - Foderé, **Traité de droit international public européen et américain,** Paris, 1885-1906, 9 cilt;

A. Rivier, **Principes du droit des gens,** Paris, 1896, 2 Cilt;

P. Fauchille, **Traité de droit international public,** Paris, 1921-1926, I. Cilt, 3 Kitap ve II. Cilt, 1 Kitap;

D. Anzilotti (traduit par G. Gidel), **Cours de droit international public,** Paris, 1929, Cilt I;

G. Scelle, **Précis de droit des gens,** Paris, Cilt I (1932), Cilt II (1934);

L. Le Fur, **Précis de droit international public,** Paris, 1939 (4 e éd);

Ch. Rousseau, **Principes généraux du droit international public,** Paris, 1964 Cilt I;

M. Sibert, **Traité de droit international public**, Paris, 1951, 2 Cilt;

L. Delbez, **Les principes généraux du droit international public,** Paris, 1964 3e éd.);

G. I. Tunkin, **Droit international public,** Paris, 1965;

P. Guggenheim, **Traité de droit international public**, Genève, Cilt I (2e éd.), 1967, Cilt II, 1954;

P. Vellas, **Droit international public. Institutions internationales,** Paris, 1967;

Ch. de Visscher, **Théories et réalités en droit international public**, Paris, 1970 (4e éd.),

Ch. Rousseau, **Droit international public,** Paris, 1971;

L. Cavaré, (mis á jour par J. P. Quéneudec) **Le droit international public positif,** Paris, 1974 (4e éd.), 2 cilt;

A. Favre, **Principes du droit des gens,** Fribourg, 1974;

Ch. Rousseau, **Précis de droit international public**, Paris, 1976 (8 e éd.);

Ch. Rousseau, **Droit international public,** Paris, Cilt (1971), Cilt II (1974), Cilt III (1977), Cilt IV (1980), Cilt V (1983);

Ph. Manin, **Droit international public**, Paris, 1979;

P. Reuter et J. Combacau, **Institutions et relations internationales,** Paris, 1980;

P. Reuter, **Droit international public,** Paris, 1983;

Ch. Rousseau et P. M. Dupuy, **Précis de droit international public**, Paris, 1984;

D. Ruziee, **Droit international public,** Paris, 1985;

H. Tierry, J. Combacau, S. Sur, Ch. Vallee, **Droit international public**, Paris, 1986 (4e éd);

A. Cassese, **Le droit international dans un monde divisée,** Paris, 1986;

Nguyen Quoc Dinh, P. Daillier et A. Pellet, **Droit international public,** Paris, 1987, (3eme éd.),

J. A. Salmon, **Droit des gens,** Bruxelles, 1987-1988 (12. éd.);

D. Carreau. **Droit international,** Paris, 1988 (2nd. éd.);
P.M. Dupuy, **Droit international public,** Paris, 1995 (3 ème éd.).

C. ALMANCA (Kronolojik sıraya göre)

K. Strupp, **Theorie und Praxis des Völkerrechts,** Berlin, 1925;
P. Guggenheim, **Lehrbuch des Völkerrechts**, Basel, Band I (1948), Band II (1951):
F. A. von der Heydte, **Völkerrecht,** Köln, 1958-1960, 2 cilt;
A. Verdross, **Völkerrecht,** Wien, 1964 (5. Auflage);
W. Wengler, **Völkerrecht**, Berlin, 1964, 2 Cilt;
F. Berber, **Lehrbuch des Völkerrechts**, München, 1969-1977 (2. Auflage), 3 Cilt;
G. Dahm, **Völkerrecht,** Berlin, 1971;
O. Kimminich, **Einführung in das Völkerrecht,** München, 1975;
J. M. Mössner, **Einführung in das Völkerrecht,** München, 1977;
H. Weber und H. von Wedel, **Grundkurs Völkerrecht,** Frankfurt, 1977;
E. Menzer und K. Ipsen, **Völkerrecht,** München, 1979 (2. Auflage);
A. Verdross und B. Simma, **Universelles Völkerrecht,** Berlin, 1981;
I. Seidl-Hohenveldern, **Völkerrecht,** Köln, 1984.

ANDLAŞMA METİNLERİNİ İÇEREN KAYNAKLAR VE DERLEMELER

I. TÜRKÇE

A. BÜTÜN ANDLAŞMALARI İÇEREN KAYNAKLAR

a) Ana kaynaklar:

Resmi Gazete: TBMM Hükümetince 7 Ekim 1920'de **Ceride-i Resmiyye** adı altında yayınlanmaya başlayarak 13 Eylül 1923'den sonra **Resmî Ceride** ve 17 Aralık 1927'den bu yana da **Resmî Gazete** adı altında yayınlanmaktadır.

— **Düstur:** Beş seriden oluşan bu yayın bu ad altında 1279 (1864)'den bu yana yayınlanmaktadır.

b) Ana kaynaklarda andlaşmaları bulmayı kolaylaştıran rehberler

— A. Gündüz Ökçün - Ahmet A. Ökçün, **Türk Antlaşmaları Rehberi** (1920-1973), Ankara, 1974;
— Ahmet Yavuz, **Türkiye Cumhuriyetinin Akdettiği Milletlerarası Andlaşmalar (20 Nisan 1920 - 1 Temmuz 1976)**, Ankara, 1976;
— H. Pazarcı-G. Tunalı (Alpkaya), **Türk Andlaşmaları Ve Uluslararası Belgeleri Kılavuzu (1974-1988)**), Ankara, 1990.

B. ANDLAŞMA DERLEMELERİ

— Nihat Erim, **Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri, Cilt I:Osmanlı İmparatorluğu Andlaşmaları,** Ankara, 1953;
— İsmail Soysal, **Türkiye'nin Dış Münasebetleriyle İlgili Başlıca Siyasi Andlaşmaları**, Ankara, 1965 (1. Bası), 1983 (2. bası);
— Necmi Karakullukçu, **Milletlerarası Vergi Andlaşmaları,** Ankara, 1971;

— Oğuz Öner, **Türkiye'yi Uluslararası Ekonomik Kuruluşlara Üye Yapan Andlaşmalar,** Ankara, 1974;
— Cengiz Yavuzcan, **Türkiye ile Yabancı Devletler Arasında Hukuki ve Cezai Sahalarda Yapılan Andlaşmalar (1920-1967),** Ankara, 1967;
— Rüçhan Işık, **Türk İş Hukukunun Milletlerarası Kaynakları,** Ankara, 1967;
— Ergin Nomer ve Özer Eskiyurt, **Avrupa Sözleşmeleri,** İstanbul, Cilt I (1975), Cilt II (1982);
— Aydoğan Özman, **İnsan Hakları ile İlgili Temel Metinler**, Ankara, 1967;
— **Kızılay ve Kızılhaç'ın Milletlerarası Kaynakları,** Ankara, 1964;
— Tekin, Akıllıoğlu, **İnsan Haklarının Korunması Alanında Uluslararası Temel Belgeler,** Ankara, 1995 (3. baskı);
— Mehmet Semih Gemalmaz, **Temel Belgelerde İnsan Hakları**, İstanbul, 1994;
— Mehmet Semih Gemalmaz, **Temel Belgelerde İnsan Hakları;** Usul Hukuku, İstanbul, 1995, 2. cilt.

II. YABANCI DİL

A. BÜTÜN ANDLAŞMALARI İÇEREN KAYNAKLAR

a) Ana kaynaklar.

— Société des Nations, **Recueil des traités et des engagements internationaux enregistrés par le Secrétariat de la Société des Nations (1920-1946);** Milletler Cemiyeti döneminde yapılan andlaşmaların çok büyük bir bölümünü kapsamaktadır. 205 cilt yayınlanmıştır.
— Nations Unies, **Recueil des traités enregistrés par le Secrétariat des Nations Unies:** Birleşmiş Milletler döneminde 1946'dan bu yana yapılan ve B.M.'e kayıt ettirilen bütün andlaşmaları kapsamaktadır. 1990 yılı içinde en son 1982'de kayıt ettirilen andlaşmalar yayınlanmış olup, 1295 cilt tutmaktadır.

b) Uluslararası andlaşma metinlerini bulmakta yardımcı yapıtlar:

— D. P. Myers, Manual of collections of treaties and relating to treaties, Cambridge, 1922;
— Nations Unies, Liste de recueils de traités.

B. TEMEL ANDLAŞMA DERLEMELERİ (GENEL)

— F. de Martens, **Recueil général de traités**, Leipzig, 2 seri, değişik tarihler.
— M. O. Hudson, **International legislation**, Washington, 1931-1950, 9 cilt;
— C. Parry, **The consolidated treaty series (1648-1948),** New York, 1969 vd. 231 cilt.

ULUSLARARASI YARGI VE HAKEMLİK ORGANLARI KARARLARI VE DERLEMELERİ

I. ULUSLARARASI YARGI ORGANLARI KARARLARI

A. TEMEL YARGI ORGANLARI KARARLARI

a) Uluslararası Sürekli Adalet Divanı:

— C.P.J.I., **Recueil des arrêts et ordonnances,** Série A: 1931'e kadar kararlar;

— C.P.J.I. **Recueil des avis consultatifs,** Série B: 1931'e kadar danışma görüşleri;

— C.P.J.I., **Recueil des arrêts, ordonnances et avis consultatifs,** Série 8/B; 1931'den sonra kararlar ve danışma görüşleri birlikte;

— C.P.J.I., Actes et documents relatifs aux arrêts et avis consultatifs, Série C: Kararlara ve danışma görüşlerine ilişkin belgeler.

b) Uluslararası Adalet Divanı:

— C. I. J., **Recueil des arrêts, avis consultatifs et ordonnances**: Her yıl bir tane olmak üzere kararları ve danışma görüşleri;

— C. I. J., **Mémoires, plaidoires et documents:** Her davaya ilişkin muhtıralar, belgeler ve duruşma tutanakları.

c) Avrupa Toplulukları Adalet Divanı:

— Recueil de la jurisprudence de la Cour de Justice des Communautés européennes: 1952'dan bu yana,

ç) Avrupa İnsan Hakları Divanı;

— **Arrêts et décisions**, Série A: 1960'dan bu yana.

B. YARGI ORGANLARI KARARLARI DERLEMELERİ

— E. Hambro, **La jurisprudence de la Cour internationale (Répertoire des arrêts, avis consultatifs et ordonnances de la Cour internationale de justice, y inclus les opinions individuelles et dissidentes) Leiden, 1963-1972,** 6 cilt yayınlanmıştır.

— Max - Planck Institut für auslandiches öffentliches Recht und Völkerrecht, **Fontes Iuris Gentium**: Kimi ciltleri yalnızca Uluslararsı Sürekli Adalet Divanı ve Uluslararası Adalet Divanı kararları ve danışma görüşlerinden bölümler içermektedir.

II. ULUSLARARASI HAKEMLİK KARARLARI DERLEMELERİ

A. TEMEL DERLEMELER

— H. La Fontaine, **Pasicrisie internationale: Historie documentaire des arbitrages internationaux (1794-1900)**, Berne, 1902.

— A. de Lapradelle et N. Politis, **Recueil des arbitrages internationaux,** Paris, Cilt I (1905), Cilt II (1923), Cilt III (1954);

— V. Brums, **Fontes Iuris Gentium, Répertoire des décisions de la Cour permanente d'arbitrage (1902-1928)**, Berlin, 1931;

— Nations Unies, **Recueil des sentences arbitrales**; 1949'dan bu yana.

B. HAKEMLİK KARARLARINI BULMADA YARDIMCI YAPITLAR

— A. M. Stuyt, **Survey of international arbitration,** 1794-1970, The Hague, 1972.

ULUSLARARASI HUKUK KAYNAKLARINA İLİŞKİN ÖRNEKLERİ VE BELGELERİ İÇEREN DERLEMELER

I. TÜRKÇE

A. GENEL

— Ömer İlhan Akipek, **Devletler Hukuku Kaynaklarından ve Belgelerinden Örnekler,** Ankara, 1966;
— Aslan Gündüz, **Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Teşkilatlar ile İlgili Temel Metinler,** İstanbul, 1987.
— Enver Bozkurt, **Türkiye'nin Uluslararası Hukuk Mevzuatı**, Ankara, 1992.

B. KİMİ ÖNEMLİ ANDLAŞMALARA İLİŞKİN TUTANAK VE BELGE DERLEMELERİ

— Osman Olcay, **Sèvres Andlaşmasına Doğru**, Ankara, 1981;
— Seha L. Meray ve Osman Olcay, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Çöküş Belgeleri (Mondros - Bırakışması, Sevr Andlaşması, İlgili Belgeler)**, Ankara, 1977;
— Seha L. Meray, (Önsöz: İsmet İnönü), **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar, Belgeler,** Ankara, 1969-1973, 8 Cilt;
— Seha L. Meray ve Osman Olcay (Önsöz: Fahri S. Korutürk), **Montreux Boğazlar Konferansı - Tutanaklar, Belgeler,** Ankara, 1976.

II. YABANCI DİL

— J. B. Moore, **A digest of international law,** Washington, 1940-1943, 7 cilt;
— M.M. Whiteman, **Digest of international law,** Washington 1963-1971, 15 Cilt;
— **International Law Reports,** London, 1919'dan bu yana;
— **International Legal Materials;**
— I. Brownlie, **Basic documents in international, law,** Oxford, 1967;
— P. Reuter et A. Gros, **Traités et documents diplomatiques,** Paris, 1976 (4 e éd.);
— C. A. Colliard et A. Manin, **Droit international et histoire diplomatique,** Paris, 1970-1971, 3 cilt.
— D. J. Harris, **Cases and materials on international law,** London, 1991 (4 th ed.)
— P.M. Dupuy, **Grands textes de droit international public,** Paris, 1996.

GİRİŞ :

Uluslararası Hukukun Temel Özellikleri

Birinci Başlık :

ULUSLARARASI HUKUKUN TANIMI VE TERİM SORUNU

I. ULUSLARARASI HUKUKUN TANIMI

Uluslararası hukuk uluslararası toplumun hukukudur. Ancak, burada temel sorun, sözkonusu uluslararası toplumu, bu toplumu oluşturan hangi birimler düzeyinde ele almak gerektiği olmaktadır. Başka bir deyişle, uluslararası toplum kavramı, devlet olarak örgütlenen ve toplumsal dayanışması ileri düzeyde bulunan toplumların oluşturduğu bir üst toplumu mu belirtmektedir? Yoksa, uluslararası toplum kavramı devletlerin sınırlarını ve siyasal örgütlenmelerini aşarak bireylerden oluşan insanlığın tümünü mü kapsamaktadır? Bu arada, devletlerden ve bireylerden ayrı olarak uluslararası toplumun ilişkilerinde giderek artan bir rol oynayan, varlığı herhangi bir devletin hukuk düzenine bağlı bulunmayan uluslararası örgütlere ilişkin hukuk kurallarını nereye bağlamak gerekmektedir? Yine, belirli düzeyde örgütlenmiş olmakla birlikte devlet niteliğine ulaşamamış, örneğin, vesayet altındaki vb. toplulukların uluslararası toplum içindeki hukuksal yerleri ne olacaktır?

Uluslararası hukukun tanımı, düşünsel düzeyde, yukarıdaki sorulara verilen cevaplara ve uluslararası toplum kavramını anlamaya bağlı olarak değişiklikler göstermektedir. Uluslararası toplumun yalnızca devletlerden oluştuğu düşüncesine dayanan geleneksel görüşe göre, uluslararası hukuk devletler arasındaki ilişkileri düzenleyen kurallar bütünü olarak tanımlanmaktadır[1], Buna karşılık, uluslararası toplumu bireylerden oluşan insanlığın tümü olarak kabul eden görüşe göre, uluslararası hukuk çeşitli siyasal toplumlara bağlı bireylerin tek ya da topluca giriştikleri ilişkilerini uluslararası düzeyde düzenlemektedir[2]. Uluslararası toplumu, bireyler düzeyinde

---

1 Örneğin, L. Oppenheim, vol. I, s. 4-5.

2 Örneğin, G. Scelle, **Cours**, s. 4 ve 17.

insanlığın tümü biçiminde anlamamakla birlikte, devletlerden başka birimlerin de oluşturduğu görüşüne yatkın yazarlar ise uluslararası hukuku başta devletler olmak üzere uluslararası kişiliğe sahip birimler arasındaki ilişkileri düzenleyen kurallar bütünü olarak tanımlamaktadırlar[3].

Günümüzde uygulanan uluslararası hukukun (pozitif uluslararası hukukun) yukarıdaki son iki görüş arasında yeralan bir anlayışı yansıttığı görülmektedir. Bu çerçevede uluslararası hukuk, devletlere, uluslararası örgütlere, devlet niteliği kazanmamış örgütlenmiş topluluklara ve uluslararası toplumun bütününün genel çıkarlarını ya da paylaştığı değerleri ilgilendiren bireylere ilişkin durumlarda doğrudan bireylere yönelik kuralları kapsamaktadır.

Böyle bir kapsama sahip olan uluslararası hukukun, uluslararası özel hukuk ile karıştırılmaması amacıyla, kimi zaman uluslararası genel hukuk ya da devletler umumi hukuku olarak adlandırıldığı görülmektedir. Zira, uluslararası özel hukuk ya da devletler hususi hukuku bireylerin ve bireylerin biraraya gelerek oluşturdukları dernek, ortaklık gibi iç hukuk tüzel kişilerinin kendi devletlerinin sınırlarını aşan, uluslararası durumlarını ve ilişkilerini düzenleyen bir ulusal hukuk dalıdır. Dolayısıyla, uluslararası özel hukuk uluslararası hukuktan çok farklıdır. Öte yandan, uluslararası hukuk ile öğretide (doktrinde) ileri sürülen kimi kendine özgü (**sui generis**) hukuk düzenlerini de karıştırmamak gerekmektedir. Nitekim, özellikle uluslararası genel hukukun ilişkilerini düzenlediği hukuk kişileri (devletler, uluslararası örgütler, vb) ile uluslararası özel hukukun ilişkilerini düzenlediği hukuk kişileri (bireyler, ulusal hukuk tüzel kişileri) arasındaki hukuksal ilişkilerin düzenlenmesi ya da bir tek devletin yetkisini aşan durumlar konusunda kimi yazarların her iki hukuk düzeni kurallarını bağdaştırmaya çalışan başka hukuk düzenlerinden de söz ettikleri görülmektedir. Bunların en tanınmışları, G. Schwarzenberger'in "uluslararası hukuk benzeri hukuk"u (**quasiinternational law**) ile P. C. Jessup'ün "ulus-ötesi hukuk"u (**transnational law**) olmaktadır. G. Schwarzerbenger'in "uluslararası hukuk benzeri hukuk"u, uygulandığı taraflardan herbiri uluslararası hukuk kişisi olmamakla birlikte, taraflar arasında göreceli bir eşitliğin bulunduğu hukuksal ilişkileri düzenleyen uluslararası düzeydeki bir hukuk düzenini belirtmektedir[4]. Bu hukuk düzeni çerçevesinde öğretide özellikle devletler ile yabancı özel kişiler arasında yapılan sözleşmelerin sorunlarının

---

3 Örneğin, G. Schwarzenberger, **A manual**, s. 3.

4 G. Schwarzenberger, **A manual**, s. 3.

düzenlenmesi öngörülmektedir[5]. P. C. Jessup'ün "ulus-ötesi hukuk"u ise, bir tek devletin yetkilerini aşan ve özel kişilere ilişkin sorunların çözümüne ilişkin kuralları içermektedir[6].

II. ULUSLARARASI HUKUKTA TERİM SORUNU

Uluslararası hukuku belirtmede terim sorunu ilk önce Avrupa'da ortaya çıkmıştır. Zirâ, ileride göreceğimiz gibi, Avrupalı devletlerce geliştirilen bu hukuk düzeninin nasıl adlandırılması gerektiği de, doğal olarak, orada sorun olmuştur.

Avrupalı yazarların bu amaçla Romalıların kullandığı **jus civile** (yurttaşlar hukuku) -**jus gentium** (kavimler hukuku) ayırımından esinlenerek, bu hukuk düzenine önceleri **jus intergentes**[7] ya da Fransızca olarak **droit des gens**[8] adını verdikleri gözlenmektedir. Sonraları kimi yazarların bu adı yüzyılımızda da sürdürmelerine rağmen (örneğin, G. Scelle), 19 yüzyılda İngiliz yazar J. Bentham'ın **municipal law** (iç hukuk) - **international law** (uluslararası hukuk) ayırımından bu yana Avrupalı yazarların çoğunluğu İngilizce olarak **international law** ve Fransızca olarak **droit international** terimini yeğler olmuşlardır. Almanca olarak ise, Kant'ın **Staatenrecht** (devletler hukuku) terimini önermiş olmasına rağmen, uluslararası hukuk uzmanları sürekli bir biçimde **Völkerrecht** (uluslararası hukuk) terimini kullanmayı yeğlemişlerdir. Sonuç olarak, bugün üç önemli Batı dilinde, uluslararası hukuku belirtmek için aralarında herhangi bir anlam farkına gidilmeden, aşağıdaki terimler kullanılmaktadır: İngilizce; **international law** ya da **law of nations**; Fransızca: **droit international** ya da **droit des gens**; Almanca: **Völkerrecht.**

Türkçede uluslararası hukukun belirtilmesi ise, gerek uluslararası hukuk anlayışı ve gerekse dönemin dil anlayışına bağlı olarak, çeşitli adlar altında olmuştur. İlk Türkçe yapıtın yazarı Baron Schlechta Ottokar'ın 1847'de Viyana'da basılan kitabında **Völkerrecht'**ın karşılığı olan ve uluslararası hukuk anlamına gelen **Hukuk-u Milel** terimini kullandığı görülmektedir. Ancak, daha sonraları birçok yazarın, devletler hukuku an-

---

5 Örneğin: A. Verdross, "Quasi-international agreements and international transactions" **Y. W. A.**, 1964, s. 230-247; H. Pazarcı, **Responsabilité internationale des Etats en matière contractuelle**, Ankara, 1973, s. 59-7

6 P. C. Jessup, **Transnational law**, New Haven, 1956, s. 2. Ayrıca Bkz. G. Ökçün, Transmunicipal law, Ankara, 1968.

7 Örneğin, 17. yüzyılda İngiliz hukukçu R. Zouche.

8 Örneğin, F. de Martens, A Rivier

lamına gelen, **Hukuk-u Düvel** terimini kullandığı da gözlenmektedir[9]. Yine, Cumhuriyet dönemine gelinceye kadar, kimi yazarların **Hukuk-u Beyneddüvel** terimini kullandıklarına da rastlanmaktadır[10].

Cumhuriyet ile başlayan dönemde uluslararası hukuku belirtmekte en çok rastlanılan terim, **Devletler Umumi Hukuku** ya da kısaca **Devletler Hukuku** olmaktadır[11]. Bununla birlikte, özellikle 1930'lu yıllarda, Türkçecilik akımına uyarak, **Güçler Arası Hukuk**[12], **Arsı Ulusal Hukuk ya da Uluslararası Hukuk**[13] terimlerinin de kullanıldığı görülmektedir. Yine, Türkçede **Evrensel Amme Hukuku**[14], **Devletlerarası Amme Hukuku**[15] ya da **Devletlerarası Hak** [16] terimleri İkinci Dünya Savaşı sonuna kadar uluslararası hukuku adlandırmada kullanılan terimleri oluşturmuşlardır. Öte yandan, çeşitli dönemlerde **Enternasyonal Hukuk, Beynelmilel Hukuk** ve **Milletlerarası Hukuk** terimleri uluslararası hukuku adlandırmada rastlanılan terimlerdir[17]. Fakat son yıllarda Türkçede uluslararası hukukun yazarlarca üç biçimde adlandırıldığı görülmektedir: **Devletler (Umumi) Hukuku**[18], **Milletlerarası Hukuk**[19] ve **Uluslararası Hukuk**[20].

---

9 Örneğin: Ali Şehbaz, Osman Sermet, Hasan Fehmi, Kirkor Mineciyan, Ahmet Şuayb, Cemil Bilsel, Ahmet Reşit.

10 Örneğin: İbrahim Hakkı, Ahmet Selâhattin.

11 Örneğin: Cemil Bilsel, Zeki Mesut Alsan, Ethem Menemencioğlu.

12 Suphi Nuri İleri

13 İstanbul Üniversitesi'nin kuruluş yıllarında dersin adı bildirilirken: Bkz. C. Bilsel, **Giriş**, s. 9.

14 Necip Ali Küçüka

15 Nihat Erim

16 Mahmut Esat Bozkurt

17 Bkz. C. Bilsel, **Giriş** s. 9.

18 Seha L. Meray, İlhan Lütem, Ö. İlhan Akipek.

19 Edip F. Çelik, Sevin Toluner

20 Seha L. Meray.

I. ULUSLARARASI HUKUKUN TANIMI

Kaynakça:

Türkçe: Özellikle Bkz.: C. Bilsel, **Giriş,** s. 1-5; Z. M. Alsan, Cilt I, s. 8-9; İ. Lütem, Cilt, I, s. 35; S. L. Meray, Cilt I. s. 3-4; E.F. Çelik, 1980, Cilt I, s. 11-14; Ö. İ. Akipek, Cilt I, s. 19-21; Y. Altuğ, **Devletler Umumi Hukuku El Kitabı,** İstanbul 1972, s. 5-6.

Yabancı Dil: Özellikle Bkz.: **Dictionnaire,** s. 232-233, 234-236; A. Rivier, **Principes du droit des gens,** Paris, 1896, Cilt I, s. 3-6; N. Politis, **Les nouvelles tendances du droit international,** Paris, 1927, s. 76; G. Scelle, **Précis,** Cilt I, s. VII; L. Oppenheim, Cilt I, s. 4; G. Schwarzenberger, A manual, s. 3-5; P. C. Jessup, **Transnational law,** New Haven, 1956, s. 1-16.

II. ULUSLARARASI HUKUKTA TERİM SORUNU

Kaynakça:

Türkçe: C. Bilsel, **Giriş,** s. 6; Ch. Crozat, s. 17-19; İ. Lütem, s. 1-3; S. L. Meray, "Devletler Hukukunda Bazı Terim Meseleleri", **S. B. F. D.,** 1956, Cilt XI, No. 4, s. 52-58.

Yabancı Dil: Dictionnaire, s. 232-233, 234-235, 236; G. Scelle, **Précis,** Cilt I, s. VII; J. L. Brierly, **The law of nations,** Oxford, 1963 (6th ed.), s. 1-40.

İkinci Başlık:

ULUSLARARASI HUKUKUN NİTELİĞİ

I. BİR HUKUK DÜZENİ OLARAK ULUSLARARASI HUKUKUN ÖZELLİKLERİ

Bir hukuk düzeni iki temel özellik gösterir: i) uyulması zorunlu bir kurallar bütünü oluşturmak; ii) örgütlenmiş bir toplumsal yapı aracılığıyla bu kurallara uyulmasını yaptırım yoluyla sağlamak.

Uluslararası hukuk kurallarını yukarıda belirttiğimiz açılardan incelediğimiz zaman aşağıdaki durumla karşılaşmaktayız.

En başta, uluslararası hukuk da, iç hukuklar gibi, uyulması zorunlu bir kurallar bütününü oluşturmaktadır. Zira, uluslararası hukuk bu niteliği sağlayan iki koşula da sahiptir. Bu koşullardan birincisi, hukuk kurallarını oluşturmak için gerekli yetkilerle donatılmış bir toplumsal otoritenin varlığıdır. İkinci koşul ise, bir düzenin hukuk düzeni oluşturabilmesi için bunlara uyulmasının zorunluluğuna inanılmasıdır.

Birinci koşula ilişkin olarak görülmektedir ki, uluslararası hukuk kurallarını yaratan bir toplumsal otorite başta devletlerin ve sınırlı ölçüde de uluslararası örgütlerin bütününce oluşturulmaktadır. Uluslararası hukukta, iç hukukta olanın aksine, kuralları yaratan bir tek yasa-koyucu bulunmaması ve bu görevin başta devletler olmak üzere uluslararası hukuk kişilerince yerine getirilmesi yalnızca bir örgütlenme biçimi sorunudur; uluslararası hukukun kurallar koyan bir otoriteden yoksunluğu anlamına gelmemektedir.

İkinci koşula ilişkin olarak da görülmektedir ki, uluslararası hukukun uyulması zorunlu kuralları kapsadığı bütün devletlerce ve öteki uluslararası kişilerce kabul edilmektedir. Başka bir deyişle, uluslararası hukuk kurallarının bağlayıcılığı devletlerin kendilerine bu niteliği tanımasından ileri gelmektedir. Bu durumda, uluslararası hukukun, iç hukukun aksine, kurallarına uyulmasını zorunlu kılan devlet gibi bir yüce otoriteye sahip olmaması başka bir biçimde bu sonuca varamayacağı anlamına da gelmemektedir. Uluslararası hukuk için bu, devletlerin bu kuralların bağlayıcı olduğunu kabul etmeleri olgusudur.

Öte yandan, uluslararası hukukun kurallarının uygulanmasını sağlayabilmesi konusuna gelince, bazı zayıflıklarına rağmen, uluslararası hukuk bu açıdan da birtakım olanaklardan tamamen yoksun değildir. Uluslararası hukuka bu konuda yöneltilen eleştirilerden bir tanesi, bu düzende kurallara uyulmaması durumunda bunu saptayacak ve durumun düzeltilmesine ya da bu haksız eylemi ya da işlemi yapan hukuk kişisinin cezalandırılmasına karar verecek zorunlu bir yargı sisteminin bulunmamasıdır. Bu konuda uluslararası hukuka yöneltilen ikinci eleştiri ise, uyulmayan kurallara gerektiğinde zorla uymayı sağlayacak bir uluslararası yürütme organının yokluğu olmaktadır.

Uluslararası hukukun bugün için zorunlu bir yargı sisteminden yoksun olması bir gerçektir. Zira, ileride göreceğimiz gibi, Uluslararası Adalet Divanı (U. A. D.) gibi uluslararası yargı organları ya da uluslararası hakemlik organları devletlerin ya da öteki uluslararası kişilerin genel bir zorunluluk gereği önlerine gelmelerini gerektirmemektedir. Başka bir deyişle, bu tür yargı ya da hakemlik organları önüne gitmek isteğe bağlıdır. Bununla beraber, uluslararası alanda birçok örneğini gördüğümüz gibi, devletler kendiliklerinden aralarındaki uyuşmazlıkları bu tür organlara sunmayı giderek artan bir biçimde kabul etmektedirler. Üstelik, devletler önceden yetkili kıldıkları zorunlu yargı ya da hakemlik mekanizmaları oluşturmak suretiyle, uluslararası hukukun bu konudaki zayıflığını bir ölçüde giderme yolundadır. Öte yandan, her ne kadar uluslararası hukuk genelde zorunlu bir yargılama mekanizması kuramamış ise de, uluslararası sorumluluk kurumu aracılığıyla bu hukuk düzeni kurallarına aykırı her işlem ya da eylemin bu durumlarını ilgili uluslararası hukuk kişilerinin ileri sürmesine yardımcı olacak bir mekanizmayı da geliştirmekten uzak kalmamıştır.

Uluslararası hukukun kurallara uymayanlara yaptırım uygulayacak bir uluslararası yürütme organından yoksun olduğu konusuna gelince, bu da bir gerçektir. Ancak, bu, uluslararası hukukun her türlü yaptırım uygulamasından yoksun bir düzeni oluşturduğu anlamına da gelmemektedir. Zira, uluslararası hukuk, bir uygulatıcı güce sahip olamamasından doğan boşluğu, uluslararası hukukun öngördüğü yaptırımları her devletin kendisince uygulamasını öngörmek suretiyle, gidermeğe çalışmaktadır. Bundan başka, uluslararası toplumun örgütlenme düzeyi yükseldikçe, devletlerin kimi durumlarda topluca yaptırım uygulamaları olanağı da ortaya çıkmaktadır. Nitekim, Milletler Cemiyetinin ve daha sonra Birleşmiş Milletler'in kurulması ile, ileride göreceğimiz gibi, gereğinde çeşitli zorlama önlemlerini ve hatta kuvvet kullanmayı da içeren birtakım ortak yaptırım uygulamaları öngörülmüştür.

Özet olarak, uluslararası hukuk, gerek uyulması zorunlu kurallar içermesi, gerekse bunların uygulanmasının sağlanması açılarından, bir hukuk düzeni niteliğine sahiptir. Ancak, uluslararası hukuk düzeni iç hukuk düzenlerinin sahip olduğu her türlü olanağa aynı düzeyde sahip değildir. Bu da onun örgütlenmesi eksik bir toplum olan uluslararası toplumun hukuku olmasından ileri gelmektedir.

II. ULUSLARARASI HUKUKUN İÇ HUKUK DÜZENLERİNDEN FARKLARI

Uluslararası hukuk ile iç hukuk düzenleri arasındaki temel fark, toplumsal dayanışmanın her iki toplumda değişik düzeylerde gelişmiş olmasına bağlı olarak, değişik yapılara sahip olmalarındadır. Bu yapı değişikliği sonuçta kuralların oluşturulmasında ve uygulanmasında değişik hukuk tekniklerine başvurulmasını gerektirmektedir. Nitekim, bir iç hukuk düzeninin sahip bulunduğu ve düzenleyici yetkiyi elinde tutan devlete karşılık, uluslarası hukuk düzeninde devletlerin üstünde yeralan herhangi bir yüce otorite bulunmamaktadır. Bunun doğal sonucu olarak da, iç hukukta hukuk kurallarının devlet adına yasa koyucu organlarca koyulmasına karşılık, uluslararası hukukta kurallar bu hukukun uygulandığı toplumun temel birimini oluşturan devletler ve sınırlı olarak da uluslararası örgütlerce birlikte koyulmaktadır. Yine, iki hukuk düzeni arasındaki yapı değişikliği kuralların uygulanmasının sağlanması konusunda da yansımaktadır. Bu çerçevede, iç hukukta kuralların uygulanmasının sağlanmasında zorunlu bir yargı mekanizması ve tek elden yaptırım uygulayan bir uygulayıcı otoritenin varlığına karşılık, uluslararası hukukta genel nitelikte zorunlu bir yargı mekanizması ve yaptırımları tek elden uygulayacak bir uluslararası otorite bulunmamaktadır.

III. ULUSLARARASI HUKUKUN ULUSLARARASI AHLAK YA DA ULUSLARARASI GÖRGÜ KURALLARINDAN FARKLARI

Uluslararası toplum üyeleri arasındaki ilişkilerin yürütülmesi sırasında uluslararası hukuk kurallarından başka kurallara da uyulduğu gözlenmektedir. Bunların en önemlileri uluslararası ahlak kuralları ve uluslararası görgü kurallarıdır.

Uluslararası ahlak, uluslararası toplum üyelerinin karşılıklı ilişkilerinde insancıl nedenlerle ya da inançları nedeniyle uydukları davranış kurallarını belirtmektedir. Örneğin doğal afetlere uğramış bir devlete yardım etmek ya da bir devletteki baskıdan kaçan sığınmacıları ülkesine kabul ve yardım etmek herhangi bir andlaşmanın yokluğunda, devletlerin ahlak ku-

ralları nedeniyle aldıkları tutumları oluşturmaktadır. Ancak, uluslararası ahlak kurallarının çiğnenmesi, uluslararası hukuk kurallarının aksine, herhangi bir yaptırım uygulamasını gerektirmemektedir. Zira, uluslararası ahlak kuralları, uluslararası hukuktan farklı olarak, uyulması zorunlu kural niteliğini taşımamaktadır. Dolayısıyla, uluslararası ahlak kurallarına aykırı bir davranışın hiçbir zaman kendiliğinden uluslararası sorumluluk doğurması sözkonusu değildir.

Uluslararası görgü kurallarına **(Comitas gentium)** gelince, bu kurallar uluslararası toplum üyelerinin karşılıklı ilişkilerinde birbirlerine karşı duydukları saygı ve iyi duygular nedeniyle uydukları davranış kurallarıdır. Örneğin, ulusal bayramlarda kutlama mesajları gönderilmesi, açık denizde gemilerin selamlaşması bu tür davranış kurallarını oluşturmaktadır. Uluslararası görgü kuralları da, herhangi bir biçimde uluslararası hukuk kuralına dönüşmedikleri sürece, uyulması zorunlu olmayan kurallar niteliğindedirler. Dolayısıyla, ahlak kuralları için olduğu gibi, uluslararası görgü kurallarının da çiğnenmesi herhangi bir uluslararası sorumluluğa yer vermeyecek ve yaptırım uygulamasını gerektirmeyecektir.

İKİNCİ BAŞLIK

Kaynakça:

Türkçe: C. Bilsel, **Giriş,** s. 19-34; Ch. Crozat, s. 26-33; i. Lütem, s. 5-10; S. L. Meray, Cilt I, s. 69-80; E. F. Çelik, Cilt I, s. 3-11; Ö. İ. Akipek, Cilt I, s. 11-17; M. Gönlübol, **Uluslararası Politika,** Ankara, 1978, s. 394-397.

Yabancı Dil: Ch. de Visscher, **Théories et réalités en droit international public,** Paris, 1970 (4e éd); P. Reuter, s. 34-73; Ch. Rousseau, Cilt I, s. 13-14; J. L. Brierly, "Le fondement du caractère obligatoire du droit international", **R. C. A. D. I.,** 1928-II, s. 463-352; V. Brums, "Völkerrecht als Rechtsordnung", **Z. a. Ö. R. V.,** 1929, s. 1-56; Hurst, "The nature of international law and the reason why it is binding on States", **Transactions of the Grotius Society,** 1945, s. 119-127; H. Kelsen "Théorie du droit international public", **R. C. A. D. I.,** 1953-III, s. 1-203; vb.....

Üçüncü Başlık:

ULUSLARARASI HUKUKUN DAYANAĞI

Uluslararası hukuk kuralları bağlayıcılık gücünü nereden almaktadırlar: başka bir deyişle, uluslararası hukuk kurallarının dayanağı nedir?

Bu soruya çok çeşitli cevaplar verilmektedir. Ancak, çeşitli cevaplar üç grupta toplanabilir. Birinci grup görüşler uluslararası hukukun varlığını ve bağlayıcılık gücünü doğal hukuka bağlamaktadırlar. İkinci grup görüşler uluslararası hukukun bu hukuk niteliğinin devletlerin iradelerinden kaynaklandığını bildirmektedir. Üçüncü gruptaki görüşler ise uluslararası hukukun varlığını ve bağlayıcılığını objektif olarak varolduğunu ileri sürdükleri birtakım verilere bağlamaktadırlar. Bütün bu kuramsal görüşlerin uygulanan uluslararası hukukta değerlendirilmesi ise, hiçbirinin tek başına durumu açıklamaya yeterli olmadığı yolundadır.

I. DOĞAL HUKUK GÖRÜŞÜ

(doctrin of natural law; doctrine du droit naturel; Naturrechtstheorie)

Doğal hukuk görüşü, genelde, doğanın bir düzeni olduğu ve bunun, bireylerin ve devletlerin iradesi dışında, birtakım kuralları kaçınılmaz kıldığı varsayımına dayanmaktadır. Doğanın bu düzenini kimi yazarlar dinsel ya da metafizik temellere oturtmak suretiyle, doğal hukuk kurallarının oluşumunda kutsal bir iradenin varlığından sözetmektedirler. Başka bir deyişle, doğal hukuk kurallarının bağlayıcılığı bu iradenin ürünü olarak ortaya çıkmaktadır. Bir başka grup yazar ise, doğanın bu bu düzeninin yaratıcısını ve dolayısıyla onun iradesinin ortaya çıkmasını aramamakta, yalnızca bu doğal düzenin incelenmesi sonucu insan akıl ve vicdanının saptadığı yüce ve sürekli kuralların doğal hukuku oluşturduğunu söylemektedir. Başka bir deyişle, bu ikinci grup yazar için doğal hukuk kurallarının bağlayıcılığı insan akıl ve mantığının bunu kaçınılmaz olarak kabul etmesi olgusundan doğmaktadır.

Yukarıdaki doğal hukukun genel bir biçimde değerlendirilmesine bağlı olarak ileri sürülen görüşler uluslararası hukuk düzeni için de ileri sürülmüştür. Böylece, bu görüşü savunan yazarlar için, uluslararası hukuk

evrensel düzeyde geçerli olan doğal hukuk kurallarında dayanağını bulmaktadır. Uluslararası hukukun ilk yazarlarını oluşturan XVI- XVII. yüzyıl yazarları, Francisco Vitoria[21] Vasquez de Menchaca[22], Francisco Suarez[23] ve Alberico Gentilis[24] uluslararası hukuku dinsel temellere dayalı bir doğal hukuk anlayışı çerçevesinde değerlendirmişlerdir. Buna karşılık, XVII. yüzyıl yazarlarından daha çok Grotius kısaltılmış adıyla tanınan Hugo de Groot[25] ile Samuel Puffendorf[26] uluslararası hukuku insan akıl ve mantığına dayalı bir doğal hukuk anlayışı çerçevesinde değerlendirmişlerdir. XX. yüzyıl yazarları arasında da ikinci biçimiyle anlaşılan bir doğal hukukun uluslararası hukukun dayanağını oluşturduğu görüşünü savunan Louis le Fur gibi yazarlara rastlanmaktadır.

Doğal hukuk görüşüne yöneltilen en temel eleştiri, bu tür hukuk kurallarının onu değerlendirecek kişiye göre değişebilmesi olasılığıdır. Zira, gerek kutsal iradeye gerekse insan akıl ve mantığına dayanarak doğal hukuk kurallarının saptanmasında bu değerlendirmeyi yapan kişinin temel varsayımı onu değişik nitelik ve içerikteki kurallara götürebilecektir. Dolayısıyla, herkesin zorunlu bir biçimde uygulanmasının gerektiği kurallar üzerinde anlaşması olanağı yoktur ya da yok denecek kadar azdır. Bu da uluslararası hukuk gibi bir hukuk düzeninin dayanağını oluşturmaktan uzaktır. Nitekim, uluslararası yargı ya da hakemlik organlarının hiçbir kararında uluslararası hukukun dayanağının doğal hukuk olduğu görüşüne rastlanmamaktadır. Bununla birlikte, insan haklarının uluslararası düzeyde korunması gibi uluslararası toplumun genel değer yargılarına ilişkin konularda söz konusu kuralların dayanağının doğal hukuk olduğu görüşüne rastlanmaktadır.

II. İRADECİ GÖRÜŞ

(doctrine volontariste; Willenstheorie)

Bu görüş, uluslararası hukukun dayanağı olarak yalnızca devletlerin iradesini görmektedir. Başka bir deyişle, uluslararası hukuk kurallarının bağlayıcı güce sahip olması devletlerin böyle kabul etmiş olmalarına bağlıdır. Ancak, kurallarının dayanağının devletlerin iradesi olmasına rağmen, bunların oluşmasının nasıl bir süreç izlediği ve bağlayıcılık gücünün sınırı

---

21 Önemli yapıtları: **Relectiones De Indis; De jure belli**

22 Önemli yapıtları: **De jure naturali; Relectiones**.

23 Önemli yapıtları: **De legibus ac de Deo Legislatore**.

24 Önemli yapıtları: **De legationibus; De jure belli**

25 Önemli yapıtları: **De jure praedae; Mare Liberum; De jure belli ac pacis.**

26 Önemli yapıtları: **De jure naturae et gentium.**

konusunda değişik görüşlerle karşılaşılmaktadır. Bu açıdan genel bir değerlendirmeye gidilirse bu görüşleri iki ana kurama indirgeme olanağı vardır; i) Kendi kendini sınırlama **(Auto-limitation)** kuramı; ii) Bileşik irade **(Vereinbarung)** kuramı.

1. Kendi kendini sınırlama (auto-limitation) kuramı
(auto-limitation; Selbstverpflichtungslehre)

Filozofik düzeyde Hegel'in devlet anlayışının hukuk açısından bir uzantısını oluşturan bu görüş, devletin uluslararası toplumun tek ve üstün birimi olduğu varsayımına dayanmaktadır. Devlet, kendi dışında hiçbir otoriteye bağımlı olmadığından dolayı devletlerarası ilişkilerin düzenlenmesi de ancak devletlerin birlikte rızaları ile olanaklı olmaktadır. Başka bir deyişle, kendi üzerinde herhangi bir otorite tanımayan devleti birtakım kurallarla bağlayabilmek ancak yine onun iradesi ile olabilecektir. Böylece, bir devletin iradesi ile kendi sınırsız yetkilerini kendisinin sınırlaması sonucu uluslararası hukuk kuralları doğmakta ve bağlayıcı güce sahip olmaktadır.

En tanınmış temsilcisi XIX. yüzyıl Alman hukukçusu Georg Jellinek[27] olan bu kurama göre, uluslararası hukuk devletin bir dış kamu hukuku **(ausseres Staatsrecht)** niteliğine bürünmektedir.

Kendi kendini sınırlama kuramına yöneltilen en temel eleştiri, devletin kendini bir kuralla bağlı saymasının onun bu iradesinin aynı yönde süregitmesi ile olanaklı olduğu düşüncesine ilişkindir. Zira, bu mantıkla bir devletin istediği an birtakım kurallarla kendini bağlı saymama yetkisine sahip olması aslında devletleri bağlayan bir kurallaşmanın gerçekleşmediği anlamına gelecektir.

2. Bileşik irade (Vereinbarung) kuramı

Uluslararası hukuk kurallarının bağlayıcılık kazanmasını yine devletlerin iradelerine dayandıran bu kurama göre, bir uluslararası hukuk kuralının oluşması ve devletleri bağlayabilmesi devletlerin iradelerinin bu yönde bir bileşik irade **(Gemeinwille)** oluşturmalarına bağlıdır. Zira, kendi kendini sınırlama kuramında kabul edilenin aksine, bir hukuk kuralı ancak bir üstün iradenin ürünü olabilecektir. Bu üstün irade de devletlerin aynı içerikteki iradelerinin kaynaşması **(Vereinbarung)** sonucu ortaya çıkmaktadır.

---

27 Önemli yapıtları: **Die rechtliche Natur der Staatenverträge; allgemeine Staatslehre.**

Bu kuramı 1899'da yayınladığı **Völkerrecht und Landesrecht** (Uluslararası hukuk ve iç hukuk) adlı yapıtında ortaya atan Alman hukukçu Heinrich Triepel, sözkonusu bileşik iradenin bir andlaşmanın (**Vertrag**) yapılması sırasında birleşen değişik iradelerden oluşan ortak iradeden farklı olduğunu bildirmektedir. Zirâ, **Vereinbarung**'daki aynı içerikteki kaynaşmış iradelerin aksine, andlaşma (**Vertrag**) durumunda tarafların amaçları ve iradelerinin içerikleri birbirlerine benzememektedir. Ancak, bu andlaşmanın (**Vertrag**) aynı içerikte iradelerin bileşimini belirtmesi durumunda bu yolla **Vereinbarung**'un doğmasına herhangi bir engel de yoktur.

Bu bileşik irade (**Vereinbarung**) kuramına yöneltilen en temel eleştiriyi, kuralların doğması için bu tür bileşik iradenin varlığının kanıtlanamaz olması oluşturmaktadır. Yine, **Vereinbarung** kuramı, uygulanan uluslararası hukukta bağlayıcı kuralların ana kaynağı olarak kabul edilen andlaşmaların ya da devletlerin tek-taraflı işlemlerinin bağlayıcılığını açıklayabilmekten uzaktır.

III. OBJEKTİVİST GÖRÜŞ
(doctrine objectiviste; Objektivismus)

Bu görüş taraftarları uluslararası hukukun dayanağını her türlü iradenin dışında görmektedirler. Çok değişik irade dışı verilere dayanan çeşitli görüşlerin varlığına rağmen, bu konuda da iki kuram üzerinde en çok durulduğu gözlenmektedir. Bunlardan birisi Normcu kuram, öteki de toplumbilimci kuram diye adlandırabileceğimiz kuramlardır.

1. Normcu (Normativiste) kuram
(normative doctrin; doctrine normative; normativistische Theorie)

Bu kuramın kurucusu, önce Avusturya ve sonradan Amerikan yurttaşı olan Hans Kelsen herhangi bir iradenin hukuk kuralı yaratamayacağı düşüncesinden kalkmaktadır. Çünkü, bu yazara göre, her irade bir olaydır ve olaydan yükümlülük doğamaz. Dolayısıyla, bir kuralın dayanağı ancak kendisinden üstün başka bir kural olabilecektir. Böylece, bir hukuk düzeni bir kurallar hiyerarşisinden oluşmaktadır. Bu kurallar hiyerarşisinin en üstünde yeralan kural, temel kuralı (**Grundnorm**) oluşturmaktadır.

Uluslararası hukuku da içeren bütün bir hukuk düzeninin dayanağını oluşturan sözkonusu bu temel kuralın ne olduğunu saptamaya gelince ise, Kelsen ile normcu kuramı kabul eden öteki yazarlar arasında kimi farklılıklar görünmektedir. Zira, Kelsen'in de belirttiği gibi, bu temel kural hukukdışı verilere dayanılarak yapılacak bir değerlendirmeye bağlıdır. Kelsen

için bu temel kural, **Pacta sunt servanda** (Ahde vefa) ilkesidir. Buna karşılık, Avusturyalı bir uluslararası hukuk uzmanı ve normcu kuramın savunucusu olan Alfred Verdross, hiç olmazsa bir süre, uluslararası hukuk kurallarını da oluşturmaya yetkili olan devletin anayasasında varolan ve devlete andlaşma yapma yetkisi tanıyan kuralı temel kural olarak değerlendirmiştir. Daha sonraları A. Verdross da **Pacta sunt servanda** ilkesinin temel kuralı oluşturduğunu kabul etmiş ve bunun dayanağının da, Kelsen'den farklı olarak, ahlak ve adalet olduğunu bildirmiştir.

Normcu kurama yöneltilen en temel eleştiri, temel kuralın **(Grundnorm)** varlığının kanıtlanamamış bir varsayıma dayanması olgusudur.

2. Toplumbilimci (Sosyolojik) kuram
(Sociological doctrin; doctrine sociologique; soziologische Theorie)

Bu kuram, XIX. yüzyıl sonları ve XX. yüzyıl başlarında yaşayan Fransız hukukçusu Léon Duguit'nin toplum ve hukuk düzeni arasındaki ilişkiyi toplumsal dayanışma **(solidarité sociale)** kuramına dayandıran görüşlerinden esinlenen ve XX. yy. da yaşamış olan Fransız uluslararası hukuk uzmanı Georges Scelle tarafından ortaya atılmıştır[28].

Her iki yazara göre, insan toplum içinde yaşama gereksinimi duymaktadır. Toplumsal yaşam insan için doğal bir olaydır ve onun iradesi ile bağlı değildir. Bunun olağan sonucu olarak da insanlar arasında bir toplumsal dayanışma gelişmektedir. Bu toplumsal dayanışmanın gerçekleşmesi ve süregitmesi de iki biçimde olmaktadır: i) benzeme yoluyla dayanışma; ii) işbölümü yoluyla dayanışma. Böylece bir toplum o toplumu oluşturan bireylerin dayanışması sonucu yaşayabileceğine göre, bu dayanışma kurallarına uyulması gereği kendiliğinden ortaya çıkmaktadır. Hukuk kuralları toplumsal dayanışmadan doğmaktadırlar. Bu çerçevede kural koyucunun işlevi hukuk kurallarını yaratmak değil, yalnızca toplumsal dayanışmadan kaynaklanan kuralları açıklamak olmaktadır. Başka bir deyişle, hukuk kurallarının bağlayıcılığını sağlayan kural koyucunun iradesi değil, o kuralların toplumsal dayanışmaya uygunluğudur.

Bu temel kuramı uluslararası topluma uygulayan Georges Scelle, devletler biçiminde oluşmuş toplumları aşan ve onları da içeren bir evrensel uluslararası toplumun varlığından hareket etmektedir. Georges Scelle'e göre, bu uluslararası toplum, sonuçta çeşitli ulusal toplumlara ait bir birey-

---

28 Bkz.: Précis, Vol. I, s. VII; **Cours,** s. 4-24.

ler topluluğudur. İşte, sözkonusu bu uluslararası toplum da yine devletler aracılığıyla kendi hukuku olan uluslararası hukuku yaratmaktadır. Böylece devlet, hem ulusal hem de uluslararası hukuk kurallarını belirten tek otorite olarak bir görevsel ikilik (**dédoublement fonctionnel**) içinde bulunmaktadır. Bu yolla oluşan uluslararası hukukun dayanağı da, ulusal hukukların dayanağını oluşturan toplumsal dayanışmanın benzeri bir biçimde, uluslararası düzeyde gerçekleşen toplumlararası dayanışma (**solidarité intersociale**) olmaktadır.

Bu kurama yöneltilen en temel eleştiri ise, toplumsal dayanışmanın hukuk kurallarının oluşmasını otomatik bir biçimde sağladığı görüşüne ilişkin olarak yapılmaktadır.

IV. GENEL DEĞERLENDİRME

Yukarıda ana çizgileriyle sunmaya çalıştığımız temel görüşlerin hiçbiri bugün uygulanan uluslararası hukukun bütün kuralları bakımından uluslararası hukukun dayanağını açıklamaya yeterli değildirler. Bu nedenle günümüz yazarlarının birçoğu sözkonusu temel görüşleri kısaca özetledikten sonra bunların tek tek yetersizliklerini belirterek uluslararası hukukun dayanağının hukukdışı bir sorun olduğunu ve hukuksal veriler içinde bir çözüme bağlanamayacağını bildirmektedirler. Kimi yazarlar ise, genel nitelikli uluslararası hukuk kitapları çerçevesinde bu soruna hiçbir biçimde değinmemek suretiyle uluslararası hukukun dayanağının hukuk dışı niteliğini kabul eder görünmektedirler.

Uygulanan uluslararası hukukta ise, uluslararası hukukun dayanağının ne olduğu konusunda kesin sonuçlara götürecek verilere raslanmamaktadır. Bununla birlikte, U. A. D.'nın kimi kararlarında bu açıdan ışık tutacak bir-iki hüküm ile karşılaşılmaktadır. Bu çerçevede, örneğin, Divan 18.7.1966 tarihli **Güney-Batı Afrika Davası-İkinci Aşama** ile ilgili kararında hukukun toplumsal gereksinimlere cevap vermesi gereğini kabul ettikten sonra, bunun ancak hukuk disiplininin çerçevesi ve sınırları içinde gerçekleşmesi durumunda hukuksal olarak geçerli olacağını vurgulamaktadır[29]. Başka bir deyişle, Toplumbilimci kuramın ileri sürdüğü gibi toplumsal gereksinimden doğacak olan her kuralın bağlayıcı bir hukuk kuralını oluşturması sözkonusu olmayacaktır. Bir kuralın bağlayıcı bir kural niteliği kazanması ancak hukukun gerektirdiği biçimlerde belirtilmesi ile gerçekleşebilecektir. Bu da, toplumsal gereksinimlere cevap verme yanında, bir kuralın varlığının ayrıca uluslararası hukukta geçerli olan yollarla bir irade açıklamasına bağlı olduğunu göstermektedir. Divan'ın kararların-

29 ICJ. **Reports,** 1966, s. 34.

dan bu konuda ikinci örnek 20.12.1974 tarihli **Nükleer Denemeler Davası** (Avustralya-Fransa) kararı ile ilgilidir. Sözkonusu kararında Divan atom denemeleri konusunda Fransız yetkililerin çeşitli bildirilerinin bağlayıcılığını değerlendirirken aşağıdaki cümleye yer vermektedir: "Tıpkı andlaşmalar hukuku kuralı **pacta sunt servanda** gibi, tek-taraflı bildiri ile kabul edilmiş bir uluslararası bağlantının bağlayıcı niteliği iyi niyet (ilkesine) dayanmaktadır[30]. Burada ise ilk elde vurgulanan, tıpkı normcu kuramda kabul edildiği gibi, bir hukuk kuralının bağlayıcı nitelik kazanabilmesinde bir üstün kuralın varlığının gereği olmaktadır. Ancak, bu somut üstün kuralların varlıklarının arkasında -gerek **pacta sunt servanda** ilkesi, gerekse iyi niyet ilkesi- devletlerin bu kuralları kendi iradeleri ile kabul etmiş olmaları gerçeği yatmaktadır. Dolayısıyla, sözkonusu hükümlere bakarak, Divan'ın uluslararası hukukun dayanağı konusunda objektivist ve iradeci görüşlerin çeşitli kuramlarını içeren pragmatik ve bağdaştırıcı bir anlayışa sahip bulunduğu söylenebilir.

ÜÇÜNCÜ BAŞLIK

Kaynakça:

Türkçe: C. Bilsel, **Giriş,** s. 10-18; Z. M. Alsan, Cilt I, s. 29-42; Ch. Crozat, s. 93-110; İ. Lütem, Cilt I, s. 10-17; S. L. Meray, Cilt I, s. 80-91; E. F. Çelik, Cilt I, s. 12-50; H. Topçuoğlu, **Yirminci Yüzyılda Tabii Hukuk Rönesansı,** Ankara, 1953; L. Le Fur (Çev.: N. Erim), **XVII inci Asırdanberi Tabii Hukuk Nazariyesi ve Modern Doktrin,** Ankara, 1940, s. 113-124; R. G. Okandan, "Milletlerarası Hukuki Nizam ve Auto-limitation", **İ. H. F. M.,** 1946, Cilt XII, sayı 1, s. 62-84; A. Verdross (Çev.: O. Arsal), "Uluslararası Hukukun Temeli", **İ. H. F. M.,** 1930, Cilt IV, sayı 13, s. 137 vd.; M. Köksal, "Milletlerarası Hukuk Düzenine Doğal Hukukun Uygulanması", **A. Ü. H. F. D.,** Cilt XXVII, Sayı 1-4, s. 388-456.

Yabancı Dil: H.Tripel, **Völkerrecht und Landesrecht,** Leipzig, 1899; A. Verdross, "Le fondement du droit international", **R. C. A. D. I.,** 1927-I, s. 251-323; L. Le Fur, "La théorie du droit naturel depuis le XVIIe siècle et la doctrine moderne", **R. C. A. D. I.,** 1927-III, s. 263-442; J. L. Brierley, "Le fondement du caractère obligatoire du droit international", **R. C. A. D. I.,** 1928-III, s. 467-552; R. Redslob, "Considérations sur les fondements du droit des gens", **R. D. I. L C.,** 1933, s. 488-513 ve 615-683; H. Kelsen, **Reine Rechtslehre,** Leipzig und Wien, 1934 ya da son Fransızca çevirisi (Çev.: Ch. Eisenmann) **Théorie pure du droit,** Paris, 1962; L. Le Fur, "Règles générales du droit de la paix", **R. C. A. D. I.,** 1935, IV, s. 21-193; G. Scelle, "La doctrine de L. Duguit et les fondements du droit des gens", **Archives de Philosophie du droit,** 1932, s. 83-119; G. Scelle, **Précis,** Tome I, s. 1-31; R. Quadri, "Le fondement du caractère obligatoire droit international", **R. C. A. D. I.,** 1952- I, s. 583-630.

30 ICJ. **Reports,** 1974, s. 268.

Dördüncü Başlık :

ULUSLARARASI HUKUK ve İÇ HUKUK İLİŞKİLERİ
(international law and municipal law; droit international et droit interne; Völkerrecht und Landesrecht)

Uluslararası hukukun iç hukuk düzenleriyle ilişkileri, birinin ötekine göre yeri konusu incelenirken kuramsal düzeyde iki olasılık belirtmektedir: i) ya bu iki hukuk düzeni birbirlerinden bağımsız, ayrı iki düzeni oluşturmaktadırlar; ii) ya da birtakım farklılıklara rağmen her iki hukuk düzeni bir bütünün parçalarıdır. Kuramsal görüşlerin bu konuda getirdiği cevapları inceledikten sonra uygulanan hukukun durumu ana çizgileriyle gözden geçirilecektir.

I. KURAMSAL GÖRÜŞLER

1. İkici (dualiste) görüş
(dualism; dualisme; Dualismus)

Özellikle Alman hukukçu, H. Triepel ile İtalyan hukukçu D. Anzilotti tarafından savunulan ve açıklanan bu görüşe göre, uluslararası hukuk ile iç hukuk birbirlerinden farklı ve bağımsız iki ayrı hukuk düzenini oluşturmaktadırlar.

Adıgeçen yazarlar bu ayrımı iki temel nedene dayandırmaktadırlar. Birinci neden, sözkonusu her iki hukuk düzeninin düzenledikleri toplumsal ilişkilerin değişik olmasıdır. Nitekim, iç hukuk özellikle bireyler ya da bunların oluşturduğu tüzel kişiler arasındaki ilişkileri düzenlerken, uluslararası hukuk büyük ölçüde devletler arasındaki ilişkileri düzenlemektedir. Oysa, özel kişiler (bireyler ya da tüzel kişiler), devletlere bağımlı (tâbi) hukuksal birimlerdir. Başka bir deyişle, iç hukuk özellikle devletle bağımlılık ilişkisi (**rapport de subordination**) içinde bulunanan kişilere yönelik kuralları kapsamaktadır. Buna karşılık, uluslararası hukuk kurallarının özellikle ilişkilerini düzenlediği devletler birbirleri bakımından eşit durumdaki birimleri oluşturmaktadırlar. Başka bir deyişle, uluslararası hukuk birbirlerine karşı eşitlik ilişkisi (**rapport d'égalité**) içinde bulunan hukuk kişilerine yönelik kuralları kapsamaktadır.

H. Triepel ve D. Anzilotti'nin görüşlerini dayandırdıkları ikinci neden ise, sözkonusu her iki hukuk düzeninin kurallarının büyük ölçüde de-

ğişik kaynaklardan doğmalarıdır. Bu çerçevede, iç hukuk bir devletin üstün otoritesine bağlı olarak ortaya çıkan bir tek - taraflı irade ürünüdür. Buna karşılık, uluslararası hukuk birden çok devletin katılması sonucu oluşan bir ortak irade ürünüdür. D. Anzilotti, bu kaynak farklılığının olağan sonucu olarak, ayrıca, iki hukuk düzeninin bağlayıcılığının dayanağını da ayrı temellere oturtmaktadır. Adıgeçen yazara göre iç hukukta kuralların bağlayıcılığı yasa koyucunun iradesi üzerine oturmaktadır; oysa, uluslararası hukukta kuralların bağlayıcılığı **pacta sunt servanda** ilkesi gereğidir.

İkici görüşün kesin çizgilerle kabul edilmesi durumunda aşağıdaki sonuçlar ortaya çıkacaktır:

i) Bir hukuk düzeninde oluşturulan kuralların, kural nitelikleriyle ötekinde hukuksal etkiler doğurması sözkonusu olmayacaktır. Başka bir deyişle, bu hukuk düzeninde geçerli olan kuralların ötekinde doğrudan uygulanması olanağı yoktur. Ancak, bu bir düzende kabul edilmiş hukuk kurallarının ötekinde maddi olgu olarak ele alınmasına engel değildir.

ii) Her iki hukuk düzeni de birbirlerinden bağımsız oldukları için iki düzenin kurallarının birbirleriyle çatışması olasılığı da yoktur. Başka bir deyişle, iki ayrı düzeydeki düzenlerin kurallarının birbiriyle uyuşmazlıkları sözkonusu olamayacaktır.

iii) Bir hukuk düzeninin ötekinde geçerli olan kurallardan yararlanabilmesi için, ya bir düzenden ötekine gönderme (atıf) ya da aktarma (iktibas) yapılması gerekmektedir. Başka bir deyişle, bir düzende geçerli olan kural öteki düzene maledilmeden ve kendi düzeni içindeki durumuyla öteki düzene gönderme yoluyla geçerli kılınabilecektir. Yine, bir düzende geçerli olan kuralın aynı zamanda öteki düzenin de bir kuralı olmasını aktarma yoluyla kabul etmek olanağı vardır.

2. Tekçi (moniste) görüş
(monism; monisme; Monismus)

Tekçi görüşe göre dünyada varolan hukuk düzeni tek bir düzen olup, uluslararası hukuk ve iç hukuk düzenleri bu bütünün parçalarını oluşturmaktadırlar. Bu durumda ilk sorun bu düzenlerden hangisinin ötekine hiyerarşik olarak üstün olacağı konusu olmaktadır. Bu soruya, iç hukukun uluslararası hukuka üstün olduğu yolunda cevap veren görüşü savunanlara

göre[31], uluslararası alanda devletler - üstü bir otoritenin yokluğu ve andlaşmaları yapma yetkisinin anayasalarda tanınmış olması bunu doğrulamaya yeterlidir. Çoğunluğun benimsediği uluslararası hukukun iç hukuka üstünlüğünü savunan görüşler ise iki ana okul çerçevesinde toplanmaktadır: 1) Gerçekçi (**réaliste**) okul; 2) Normcu (normativiste) okul.

A. Gerçekçi (réaliste) okul görüşü

Uluslararası hukukun dayanağı konusunda karşılaştığımız objektivist görüşlerden toplumbilimci (sosyolojik) kuramın savunucusu G. Scelle tarafından geliştirilen bu görüşe göre uluslararası hukukun uluslararası toplumun hukukunu oluşturduğunu görmüştük. Adıgeçen bu yazar için uluslararası hukuk ile devletler çerçevesinde gerçekleşen daha küçük boyutlardaki toplumların hukuku olan iç hukukun sürekli çatışma durumunda olmaları sözkonusu olamayacaktır. Aksi takdirde, uluslararası toplum çerçevesinde toplumlararası dayanışmanın (**solidarité intersociale**) sağladığı ortak yaşam olanağı ortadan kalkacaktır. Oysa, toplumsal yaşam insanın doğasında varolduğuna göre, bu iki hukuk düzeninin sürekli çatışması olanağı yoktur. Bu nedenle, her toplumlararası kural (**norme intersociale**) kendisiyle çelişen her iç kurala üstün olacaktır. Başka bir deyişle, uluslararası hukuk hiyerarşik sırada iç hukukun üstünde yeralacaktır. Sonuç olarak, iç hukuk uluslararası hukuka bağımlı (tâbi) olacaktır.

B. Normcu (normativiste) okul görüşü

Yine uluslararası hukukun dayanağını incelediğimiz sırada gördüğümüz gibi, normcu kuramın savunucusu H. Kelsen için son kertede bir tek temel kural vardır, o da **Pacta sunt servanda** ilkesidir. Böyle olunca, aynı temel kurala dayanan uilaslararası hukuk ile iç hukuk tek bir hukuk düzenini oluşturmaktadırlar. Böylece, tek bir hukuk düzeni sözkonusu olunca, bu bütünü oluşturan parçalardan hangisinin ötekine üstün geleceği sorusuna kuramsal düzeyde iki cevap verebilme olanağı vardır: i) iç hukukun üstünlüğü; ii) uluslararası hukukun üstünlüğü. Ancak, H. Kelsen için uygulanan hukukun varlığı, uluslararası hukukun iç hukuka üstün olması ile olanaklıdır. Zira, birbirleriyle eşit bir biçimde varolan çeşitli iç hukuk düzenlerinin uygulanma alanlarını düzenleyebilmek ve onların çatışmalarını ortadan kaldırmak ancak bu iç hukuk düzenlerinin üstünde yeralan bir hukuk düzeninin varlığı ile gerçekleşebilecektir. İşte bu hiyerarşik

---

31 Federal Almanya'da «Bonn okulu» adıyla anılan Erich Kaufmann, Max Wenzel gibi yazarlar ile Sovyetler Birliği hukukçuları bunlar arasında sayılmaktadır.

bakımdan üstün olan hukuk uluslararası hukuktur. Sonuç olarak da, iç hukuk uluslararası hukuka bağımlı (tâbi) bulunmaktadır.

II. UYGULANAN HUKUKUN DEĞERLENDİRİLMESİ

Yukarıda ana çizgileriyle belirtmeğe çalıştığımız kuramsal görüşlerden hiçbiri uygulanan hukuku tam olarak yansıtma durumunda görünmemektedir.

İkici görüşün en zayıf noktası devletin her iki hukuk düzeninde temel öğe olarak ele alınması olmaktadır. Bu görüş aynı devlete uluslararası hukuk ve iç hukuk düzenlerinde iki değişik işlev tanımaktadır. Başka bir deyişle, devlet iki hukuk düzeninde de, gerek kuralların oluşumu gerekse kuralların uygulanmaları aşamalarında, doğrudan yetkili birim olarak değerlendirilmektedir. Oysa, bu her iki hukuk düzeninin birbirlerinden bağımsız ayrı düzenler oldukları varsayımına ters düşen bir veriyi oluşturmaktadır. Zira, madem ki her iki düzenin birbirlerinden kesin bağımsızlıkları sözkonusudur, bu bağımsızlığın ve birbirlerini etkilememenin gerçek olabilmesi için herbirinin kendilerine özgü otoritelerinin de bulunması gerekirdi. Kuralların oluşumu aşamasında, devletin her iki düzende ayrı tekniklerle işlevini yerine getirmesi dolayısıyla, belirli ölçüde cevaplanabilen bu eleştiri her iki düzende kuralları uygulama ve yorumlama aşamasında devletin işlevi bakımından ikici görüşü özellikle zayıflatmaktadır.

Tekçi görüşe gelince, bu görüşü savunan kuramlar özellikle uluslararası hukuk kurallarının değişmelerini açıklamakta çok zayıf kalmaktadır. Nitekim, ana tekçi kuramların uluslararası hukuku iç hukuka üstün tutan görüşleri çerçevesinde, uluslararası hukukun yapılageliş kurallarının değişmesi yolunda devletlerin her eylem ya da işlemi, başında, uluslararası hukuka aykırı olarak değerlendirilme, durumunda kalacaktır. Oysa, uygulanan uluslararası hukuk bu açıdan da çok daha esnek görünmektedir.

Böylece, kuramsal görüşlerin uygulama düzeyinde yetersizlikleri ortaya çıktıktan sonra, gerek devletlerin ve gerekse uluslararası organların bu iki hukuk düzeni arasındaki ilişkileri nasıl değerlendirdiğine bakmak gerekmektedir.

Uluslararası ve ulusal yargı ya da hakemlik organları kararları ile devletlerin başta anayasaları olmak üzere ulusal mevzuatları üzerine oturtulan uluslararası düzeydeki uygulamayı inceleyen yazarlar ikici ya da tekçi görüşlerden hiçbirinin tümüyle kabul edilmediğini belirtmektedirler.

Öte yandan, uluslararası hukuk ile iç hukuk arasında hangisinin kurallarının ötekine üstün olduğu konusunda uluslararası düzeydeki uygulamayı inceleyen yazarlar değişik değerlendirmelerle karşılaştıklarını bildir-

mektedirler. Bu çerçevede, uluslararası yargı ya da hakemlik organları kararları, açıkça ya da üstü kapalı bir biçimde, uluslararası hukukun iç hukuka üstünlüğünü kabul etmektedirler. Nitekim, U. A. D., örneğin, **Ergin (Reşit) Olmayanların Vasiliğine İlişkin 1902 Sözleşmesi Davası** ile ilgili 28.11.1958 tarihli kararında, bir ulusal yasanın bir andlaşmaya göre durumunu değerlendirirken temel ilkenin andlaşmanın üstünlüğü yönünde olduğunu vurgulamaktadır[32]. Yine, U. A. D. 25.7.1974 tarihli **Balıkçılık Davası** kararında İzlanda'nın 50 millik balıkçılık bölgesi ilan eden 14.7.1972 tarihli yönetmeliğinin 1958 Cenevre Açık Deniz Sözleşmesinin 2. maddesinde kabul edilen ilkeyi ve İzlanda'nın İngiltere ile nota değişimi aracılığıyla 11.3.1961'de gerçekleştirdiği andlaşmayı çiğnediğine karar vererek, bu yönetmeliğin İngiltere'ye karşı ileri sürülemeyeceğini bildirmektedir[33]. Buna karşılık, kimi ulusal yargı organlarının iç hukukla uluslararası hukukun ast-üst ilişkileri konusunda iç hukuku üstün tuttukları görülmektedir. Örneğin, İngiliz hukuk düzenine göre, uluslararası hukukun ana kaynağını oluşturan onaylanan andlaşmaların bile varolan bir yasa ile çatışması durumunda ulusal yasa hükmünün üstün geleceği öngörülmektedir. Nitekim, Privy Council'in 28.1.1937 tarihli **Attorney General for Canada v. Attorney General for Ontario Davası**'na ilişkin kararında Lord Atkins İngiltere'de usulüne uygun onaylanmış bir andlaşmanın tek başına bir hukuk kuralı gücünü kazanamayacağını ve yasalara değişiklik getiren andlaşmaların uygulanabilmesi için Parlamento'dan bu yönde yasa çıkarılması gerektiğini bildirmektedir[34]. Devletlerin anayasaları ve ilgili mevzuatları incelendiği zaman ise, kimi anayasalarda[35] uluslararası hukukun iç hukuka üstünlüğü açıkça belirtilmesine karşın, kimi anayasalar ya iki hukuk düzeni kurallarına eşit değer tanımaktalar[36], ya da bu konuda hiçbir hüküm içermemektedirler.

Sonuç olarak, yukarıdaki veriler çerçevesinde uygulamanın, uluslararası hukuk ile iç hukuk düzenleri arasında herhangi birinin ötekine genel ve ilkesel üstünlüğüne kesin karar verme olanağı tanımadığı ortaya çıkmaktadır. Başka bir deyişle, uluslararası düzeyde uluslararası ya da ulusal verilere dayanan uygulamanın incelenmesi uluslararası hukuk ile iç hukuk arasında ast - üst ilişkisi bakımından evrensel geçerliliği olan genel nitelikli bir ilkenin varlığını saptamaya olanak vermemektedir. Bununla birlikte,

---

32 C. I. J., **Recueil,** 1958, s. 67

33 C. I. J., **Recueil,** 1974, s. 29

34 **Annual Digest of Public International Law Cases,** Vol VIII, s. 41

35 Örneğin, 8 Mayıs 1949 tarihli Federal Almanya Anayasının 25. ve 100. maddeleri.

36 Örneğin, 1787'de yapılmasına karşın halen yürürlükte olan A. B. D. Anayasının VI. madde, 2. fıkrası andlaşmalar ile yasaları eşdeğerde tutmaktadır.

uluslararası hukukun iç hukuk düzenlerine üstünlüğü bir konuda evrensel düzeyde ve genel bir biçimde kabul edilir görünmektedir: uluslararası sorumluluk konusu. Nitekim, örneğin, Fransız - Meksika Ortak Komisyonu **Georges Pinson Davası** ile ilgili 19.10.1928 tarihli kararında Meksika'nın birçok yasa ve yasa gücündeki kararnamesini **(décret - loi)** uluslararası hukuka aykırı bularak başka veriler yanında bunları da Meksika'nın uluslararası sorumluluğunun bir nedeni olarak değerlendirmiştir[37]. Öte yandan, **Varşova Elektrik Ortaklığı Davası** ile ilgili 30.11.1929 tarihli hakemlik kararı, Polonya ulusal yasalarının Polonya'nın yaptığı bir andlaşmaya aykırı düşmeleri nedeniyle bu ikisinden hangisinin üstün olacağı konusunu değerlendirirken, andlaşmaların yasalara kesin üstünlüğü ve devletin sorumluluğun -andlaşmaların yapılmasından önce ya da sonra çıkarılmış da olsalar- kabul etmektedir[38].

Uygulanan hukukun yukarıdaki verileri karşısında, uluslararası hukuk ile iç hukuk arasında ilişkilerde her devletin durumunu kendi verileri çerçevesinde özel olarak değerlendirmek gerektiği ortaya çıkmaktadır. Böylece, ilk elde, bir hukuk düzeninde geçerli olan kuralların ötekindeki yerini belirlemek gerekmektedir. Sorunun bu yanı da, en başta, bir iç hukuk düzeninde uluslararası hukuk kurallarının hüküm doğurmasının kendiliğinden mi yoksa ulusal bir işlem aracılığıyla katma yoluyla mı **(incorporation; Inkorporation)** sağlanacağı konusuna ilişkindir. Bu çerçevede aydınlanması gereken ikinci konu ise, uluslararası hukuk kuralları ile iç hukuk kurallarının birbirlerine göre iç hukuk düzeni içindeki hiyerarşik değerleri ile ilgilidir.

III. ULUSLARARASI HUKUK VE TÜRK HUKUKU

1. Uluslararası hukukun Türk hukuk sisteminde doğrudan etki doğurması sorunu

A. Anayasa hükümleri

Bu açıdan 1982 Anayasasını incelediğimiz zaman, uluslararası hukukun, örneğin Federal Alman Anayasasında yapıldığı gibi, Türk hukuk düzeninin bir parçası olduğu yönünde herhangi bir genel ilkeye rastlanmamaktadır. Buna karşılık, Anayasanın 90. maddesinde Türkiye'nin taraf olduğu andlaşmaların yasa değerine sahip olacağı öngörülmek suretiyle, uluslararası hukukun en önemli bölümünü oluşturan andlaşmaların iç hukuk düzenimizde doğrudan etki doğurması kabul edilmiş bulunmaktadır. Öte yandan, Anayasanın 15, 16, 42, ve 92. maddelerinden kimi sınırlı ko-

37 **R. S. A.**, Vol. V, s. 454
38 **R. S. A.**, Vol. III, s. 1696-1697

mulara ilişkin olarak uluslararası hukuk kurallarının Türk hukuk düzeninde doğrudan hüküm doğuracağı ortaya çıkmaktadır.

Anayasamızın 15. maddesi savaş, seferberlik, sıkıyönetim ya da olağanüstü durumlarda temel hak ve özgürlüklerin, «milletlerarası hukuktan doğan yükümlülükler ihlâl edilmemek kaydıyla» sınırlanabileceğini kabul etmek suretiyle, Türk yönetici ve yargıçlarına uluslararası hukuk kurallarını bu konuda değerlendirme ve doğrudan uygulama yetkisini vermiş olmaktadır. Burada, «milletlerarası hukuktan doğan yükümlülükler» deyiminin kullanılması yoluyla, hukukun yapılageliş (teamül) kurallarının da kastedilmiş olduğu görülmektedir.

Anayasanın 16. maddesi ise, «Temel hak ve hürriyetler, yabancılar için milletlerarası hukuka uygun olarak kanunla sınırlanabilir» demekle yine uluslararası hukuk kurallarının -aralarında andlaşma, yapılageliş vd. herhangi bir kaynak ayırımına gitmeden- Türk hukuk düzeninde doğrudan etki doğuracaklarını kabullenmiş olmaktadır.

Anayasanın 42. maddesinin uluslararası hukuka gönderme yapması daha kısıtlı bir biçimde gerçekleştirilmiştir. Burada, Türkçeden başka hiçbir dilin eğitim ve öğretim kurumlarında Türk vatandaşlarının ana dili olarak okutulmayacağı belirtilirken, yalnızca «milletlerarası andlaşma hükümleri» saklı tutulmuştur. Başka bir deyişle, bu kuralın aksini öngören ve Türkiye'yi bağlayan andlaşma hükümleri[39] dışında uluslararası hukukun öteki kurallarının iç hukuk düzenimizde doğrudan herhangi bir hukuksal etki doğurmaları sözkonusu değildir.

Anayasanın 92. maddesine gelince, bu madde uluslararası hukuka iki ayrı göndermede bulunmaktadır. Birincisi, savaş ilânı konusunda T. B. M. M.'nin yetkili olduğunu bildirirken, Meclis'in bu yetkiyi kullanmasını "milletlerarası hukukun meşru saydığı haller" ile sınırlandırmak suretiyle Meclis'i bu konuda uluslararası hukuka uymağa davet etmektedir. İkincisi, Türk Silahlı Kuvvetlerinin yabancı ülkelere gönderilmesine ya da yabancı silahlı kuvvetlerin Türkiye'de bulunmasına izin verme yetkisinin T. B. M. M.'ne ait olduğunu öngörürken, "Türkiye'nin taraf olduğu milletlerarası andlaşmaların ... gerektirdiği haller dışında" demek suretiyle, andlaşmalarda aksinin öngörülmesi durumunda, bu yetkinin Meclisten başka bir otoritece kullanılacağını kabul etmektedir.

39 Örneğin, Lozan Andlaşmasının azınlıklara ilişkin hükümleri.

B. Türk yargı organları kararları

Türk yargı organlarının kararları incelendiğinde ise, uluslararası hukuk kurallarının iç hukuk düzenimizde hüküm doğurmaları konusunda açık bir durum ortaya çıkmamaktadır. Ancak, kimi yargı organları kararları, usulüne uygun yürürlüğe konmuş andlaşmalar dışında, yapılageliş niteliğindeki uluslararası hukuk kurallarına da iç hukuk düzenimizde doğrudan etkiler tanındığı yönünde değerlendirilebilecek birtakım hükümler içermektedirler.

Hukuk ve ceza mahkemelerimiz ile onların en üstünde yeralan Yargıtay kararları bu açıdan incelendiğinde özellikle diplomatik dokunulmazlık, ayrıcalık ve bağışıklık konusunda, uluslararası hukuk kurallarının ülkemizde doğrudan hüküm doğurduğu izlenimini uyandıran kararlarla karşılaşılmaktadır. Örneğin, Temyiz Mahkemesinin Hindistan Büyükelçiliğinin yargı bağışıklığına ilişkin 23.12.1950 tarihli bir kararında[40], bağışıklığın kabulünün gerekçesi olarak uluslararası hukuk kurallarına çeşitli biçimlerde göndermelerde bulunması bu izlenimi verir niteliktedir. Nitekim Mahkeme, Hindistan Hükümeti adına Türkiye'deki Büyükelçiliğine karşı bir Türk yurttaşınca açılan ve Türkiye'deki bir taşınmaz mala ilişkin sözleşmenin bozulmasıyla ilgili olarak "... Devletler Hukukuna göre elçilerin bulundukları Memleketin hakkı kazasından muaf bulunmalarını(n)..."kabul edildiğini bildirmektedir[41]. Kararın sonunda ise Mahkeme, ilk mahkeme kararının bozulma gerekçesi olarak Hindistan'a karşı dava açılması bildiriminin Dışişleri Bakanlığı'nca yapılması gerektiğini ve bunun yerine getirilmemiş olduğunu bildirirken, bunu "yabancı bir devletin gayrı menkule ve onun zilyedliğine müteallik ihtilâflar haricindeki hususlarda mahallî kazaya tabi olması keyfiyeti, kendi rıza ve muvafakatlarına bağlı olduğu, Devletler Hukuku esaslarından bulunmasına" dayandırmaktadır. Bununla birlikte, anılan karar Türk hukuku kaynaklarından da tamamen kopuk bulunmamaktadır. Zira, her ne kadar "yeni bir hukuk kaidesini ihdas etmiş olmayıp bu babda mevcut olan" uluslararası hukuk kurallarına uygun olarak hazırlanan bir belge gibi değerlendiriyorsa da, Mahkeme somut kararını aslında bu konuda Türk hukukunda geçerli olan 9.12.1931 tarihli ve 12010 sayılı bir Bakanlar Kurulu kararnamesine dayandırmaktadır.

Bir başka davada bir Fransız diplomatın yargı bağışıklığından yararlanmasını kabul eden Temyiz Mahkemesi, 14.5.1958 tarihli bir kararıyla[42], davaya ilişkin kimi açıklamalarını yine uluslararası hukuka başvu-

40 Ticaret Dairesi E. 5402. K. 5064

41 Metin için Bkz. Ö. İ. Akipek, **Belgeler,** s. 238-239

42 Hukuk Genel Kurulu, E. 6/39, K. 46.

rarak sürdürmektedir. Dava konusu, Fransız Büyükelçiliği müsteşarının oturduğu evin kira bedeli ve tahliyesine ilişkin olarak ev sahibinin dava açması üzerine Dışişleri Bakanlığı'nın dava bildirimini yapmayı reddetmesi karşısında bir yargı organının bunu doğrudan yapıp yapamayacağına ilişkindir. Temyiz Mahkemesi Hukuk Genel Kurulu bu sorunu değerlendirirken uyuşmazlığın konusuna ilişkin olarak Fransız diplomatın diplomatik bağışıklıktan yararlanması gerektiğini aşağıdaki cümleyle belirtmektedir:

> "İhtilâf gayrı-menkûl aynı ile alâkalı Devletler Hukuku bakımından kazaî muafiyetten istisnaiyeti mucip mahiyette değildir."[43].

Yine aynı davada Mahkeme ilk kararın temyiz edilmesini reddederken bunu, "usul ve kanuna ve Birleşmiş Milletler Devletler Hukuku Komisyonu'nun 1957 yılındaki vaki 9'uncu toplantısında arzedilen Komisyon raporunda dahi teyid olunan Devletler Umumi Hukuk prensip ve teamüllerine" uygun bulmaması ile açıklamaktadır. Ancak, bu kararın gerekçesini de uluslararası hukuk tek başına oluşturmamaktadır. Kararda açıkça belirtildiği gibi, "usul ve kanun" ve özellikle 9.12.1931 tarihli Bakanlar Kurulu kararnamesi burada da kararın temel dayanağını oluşturmaktadır.

Yine, İngiltere Büyükelçiliği'nin yargı bağışıklığına ilişkin bir başka davada Temyiz Mahkemesi'nin 21.3.1947 tarihli bir kararındaki[44] gerekçesinde yalnızca uluslararası kurallardan sözedilmektedir. Nitekim, İngiliz Büyükelçiliği'nin bir kamyonu ile yapılan bir kaza nedeniyle Büyükelçilikten maddi ve manevi zarar-giderim isteyen bir Türk yurttaşının davasının reddedilmesi üzerine kararın temyizini görüşen Temyiz Mahkemesince "... bir devletin diğer devlet Mahkemesinde muhakeme edilmesine devletlerin bağımsızlığı mâni bulunmuş olduğu gibi diplomasi masuniyet ve muafiyetlerinden faydalanan elçilere tebligat yapılması ve bunların mahkemeye çağrılması da caiz bulunma(dığı)..." bildirilmektedir[45]. Bununla birlikte, kararın en sonunda temyizi istenen kararın "usûl ve kanuna uygun" olduğu bildirilmek suretiyle karar Türk hukukuna da dayandırılmaktadır. Türk hukukunda bu dava için geçerli olan mevzuatın ne olduğu ise, anılan kararın "Dava ve Hükmün Hülâsası" bölümünde "Devletler Hukuku kaidelerine dayanılarak Bakanlar Kurulunca ittihaz edilmiş olan kararname" olarak açıklanmaktadır. Benzeri bir başka Temyiz Mahkemesi kararı da Şili Büyükelçiliğinin kiraladığı binaya verdiği zararları ödemediği iddiası ile açılan bir davanın reddi üzerine temyize başvurulması ile ilgilidir. Anılan Mah-

43 Metin için Bkz.: **Türk İçtihatlar Külliyatı,** 1958, s. 436

44 4. Hukuk Dairesi, E. 390, K. 1076.

45 Karar metni için Bkz.: Ö. İ. Akipek, **Belgeler,** s. 240-241.

kemenin 30.9.1955 tarihli bir kararıyla[46] temyizi istenen, ilk karar onanırken, gerekçesi "Hukuku Düvel kavaidine nazaran" biçiminde açıklanmıştır[47]. Ancak, bu kararın da sonunda ilk kararın "usûl ve kanuna uygun ve mucip sebeplere müstenit" olduğu bildirilmek suretiyle Türk iç hukukunun esas alındığı ortaya çıkmaktadır. Buna karşılık, son zamanlardaki Yargıtay kararlarında bu konulardaki davalarda, herhangi bir iç hukuk kaynağından açıkça ya da üstü kapalı olarak sözedilmeden sorunun çözümü doğrudan uluslararası hukuk kurallarına dayandırılmaktadır. Örneğin, Yargıtay 19.10.1981 tarihli ve Kıbrıs Türk Federe Devleti'nin bir kira temyiz başvurusu ile ilgili kararında[48] Türk mahkemelerinin T. C. sınırları içerisinde yargı yetkisine sahip olduğunu bildirdikten sonra görüşünü şöyle sürdürmektedir:

> "Ancak Devletler Umumi Hukukunun getirdiği bazı ilkelerle bu yetki belli ölçüde sınırlanmıştır. Türkiye Cumhuriyeti sınırları içinde yaşayan bazı şahıslar bakımından istisnalar tanınmıştır. Kazai muafiyeti bulunan ve diplomatik dokunulmazlığı olan ve memleket harici sayılan bu şahıslar Türk mahkemelerinde yargılanamazlar"[49].

Yönetsel davalara bakan Danıştay'ın bu konudaki kararları incelendiğinde de, kimi kararların gerekçelerinin uluslararası hukuk kuralları ile açıklandığı görülmektedir. Örneğin, Danıştay'ın A. B. D. Büyükelçiliği'nin bir parçası olarak değerlendirdiği bir A. B. D. yardım heyeti üyelerinin Türkiye'de vergi bağışıklığına ilişkin olarak verdiği 26.6.1955 tarihli kararında[50] gerekçesinin bir bölümünü aşağıdaki sözcüklerle açıkladığı görülmektedir:

> "Harici ez-memleket imtiyazına sahip yabancı memleket elçilikleriyle bunlara bağlı misyonların memleketimizdeki faaliyet ve muameleleri kendi mensup oldukları memlekette cereyan etmiş sayılmak Devletler Umumi Hukuku esaslarındandır,"[51].

Ancak, bu açıklamanın hemen ardından Danıştay'ın kararını özde iç hukukumuzda yeralan bir yasaya dayandırdığı görülmektedir. Nitekim, Danıştay kararında "ücretlerini yabancı bir memleketteki işverenden alan hizmet erbabı"ndan vergi alınmayacağını öngören vergi yasamızın 81/1

---

46 4. Hukuk Dairesi, E. 4710, K. 4151.

47 Metin için Bkz. Ö. İ. Akipek, **Belgeler,** s. 237-238.

48 6. Hukuk Dairesi, E. 1981/7654, K. 1981/13836.

49 Karar için Bkz.: **Yargıtay Kararları Dergisi,** Cilt 8, Sayı 5, s. 652-654.

50 E. 55/195, K. 55/1731.

51 **Devlet Şûrası Kararlar Dergisi,** Cilt 70, s. 76.

maddesindeki bu hükmü yorumlamak amacıyla yabancı büyükelçiliklerin ülkedışı statüsünü uluslararası hukuk çerçevesinde değerlendirme yoluna gitmiştir. Bu değerlendirme sonucunda da, Danıştay bu tür ödemelerin yurtdışında ödenmiş ücretler olarak kabul edilmesi gerektiğini ilgili yasamıza açıkça dayandırmıştır.

Danıştay'ın kararlarına dayanak olarak birtakım uluslararası belgeleri gösterdiği de gözlenmektedir. Örneğin, uluslararası basında da yankı bulan ve İsveç televizyonu ekibinin sınırdışı edilmesiyle ilgili bir yönetsel işlemi iptal eden 24.4.1978 sayılı kararında[52], Danıştay, kısa adıyla Helsinki Bildirisi diye anılan Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Son Senedinden de sözetmektedir. Nitekim, anılan kararda aşağıdaki gerekçe aynen yeralmaktadır:

> "Diğer taraftan ilân ve kabul edilmiş insan haklarına ve temel özgürlüklere ilişkin uluslararası hukuk metinlerini, sözleşme ve andlaşmaları yineleyen ve insan hak ve özgürlüklerinin ayrıntılı bir güvenlik ve işbirliği anlayışı içinde genişletilerek geliştirilmesini öngören ve 1.8.1975 tarihinde Türkiye'nin de aralarında bulunduğu 24 ülkece imzalanan Avrupa Güvenliği ve İşbirliği Anlaşması Nihai Belgesinde de; buna katılan devletler, gazetecilerin çalışma koşullarını kolaylaştıracaklarını, gazetecileri meslek uğraşlarını yasal yollardan yürütmelerinden ötürü sınır dışı etmeyeceklerini taahhüt etmişlerdir"[53].

Ancak, anılan karardan Danıştay'ın bir uluslararası belgeyi hiçbir ulusal mevzuata dayandırmadan ve doğrudan iç hukukumuzda uyguladığı anlamı da çıkmamaktadır. Zira, birinci olarak, Danıştay anılan yönetsel işlemle ilgili yönetimin takdir yetkisini değerlendirirken birtakım ulusal yasalara ve yönetmeliklere uygun davranılmadığını kabul etmektedir. Böylece, Helsinki Bildirisine gönderme yapan cümlede kullanılan "diğer taraftan.." deyiminin de gösterdiği gibi, anılan uluslararası belgeye bir ek öğe olarak başvurulduğu anlaşılmaktadır. İkinci olarak adıgeçen uluslararası belgeye Danıştay'ın yaptığı gönderme, kararın bir önceki paragrafında da açıkça belirtildiği gibi, Anayasamızda insan haklarının hukuk devletinin bir gereği olarak öngörülmesinden de ileri gelmektedir. Zira, karar Helsinki Bildirisini, "ilan ve kabul edilmiş insan haklarına ve temel özgürlüklere ilişkin uluslararası hukuk metinlerini, sözleşme ve andlaşmaları yineleyen ve... genişletilerek geliştirilmesini öngören" bir belge niteliğiyle yorumlayıcı ola-

---

52 12. Daire, E. 77/1349, K. 78/955.

53 Metin için Bkz.: **Amme İdaresi Dergisi,** 1978, Cilt 11, Sayı 4, s. 100-102. Burada verilen cümle: s. 102.

rak değerlendirmektedir. Üçüncü olarak ise, söz konusu kararda, Danıştay'ın adıgeçen uluslararası belgenin hukuksal niteliği üzerinde bizce yanlış bir yargıya vararak, bunu bir andlaşma olarak değerlendirdiği ve bu sıfatıyla iç hukuk düzenimizde hüküm doğuracağı kanısına vardığı anlaşılmaktadır. Durum, böyle olunca, Danıştay'ın kararını Helsinki bildirisine de dayandırmasını uluslararası hukuk kurallarının açıkça iç hukuk düzenimizde doğrudan hüküm doğurduklarını kabul ettiği yolunda değerlendirme olanağı yoktur.

Anayasa Mahkemesi kararlarına gelince, bu yüksek yargı organının da çeşitli çerçevelerde uluslararası hukuka başvurduğu gözlenmektedir. Anayasa Mahkemesinin uluslararası hukuk kurallarına dayanak olarak seçtiği çerçevelerden biri Türkiye'nin kimi kararlarını Lozan andlaşmasına[54] ya da başka andlaşmalara[55] dayandırdığı görülmektedir. İkinci olarak, daha sık bir biçimde, Anayasa Mahkemesi uluslararası hukuk belgeleri olarak İnsan Hakları Evrensel Bildirisi ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesine başvurmaktadır[56]. Ancak, yukarıda belirttiğimiz her iki çerçevede de Anayasa Mahkemesinin uluslararası hukukun adıgeçen belgelerini uygulaması anayasada bunların iç hukuk düzenimizde de hüküm doğurmalarının kabul edilmesi sonucu olmaktadır. Zira, andlaşmaların iç hukuk düzenimizde hüküm doğurması 1961 Anayasasının 65. maddesi ve 1982 Anayasasının 90. maddesinde usulüne uygun yürürlüğe konulmuş andlaşmaların iç hukukumuzda yasa gücünde olacağını öngörmesi sonucu olmaktadır. Nitekim Anayasa Mahkemesi bir kararında Türkiye'nin taraf bulunduğu Lozan Andlaşması dışında azınlıklara ilişkin olarak uluslararası düzeyde varolan belgelerin incelenmesinin söz konusu olamayacağını bildirmek suretiyle, yalnızca Türkiye'yi bağlaması anayasada öngörülen koşullara uygun uluslararası andlaşmaların ülkemizde uygulanabileceğini de üstü kapalı olarak bildirmiş olmaktadır[57] Anayasa Mahkemesinin insan hakları ile ilgili belgeleri uygulamasına gelince, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Türkiye'nin taraf bulunduğu bir andlaşma olması nedeniyle iç hukumuzda hüküm doğurmaktadır. İnsan Hakları Evrensel Bildirisinin iç hukukumuzda etki

---

54 Örneğin, 8.5.1980 tarihli E. 1979/1, K. 1980/1 kararı: **Anayasa Mahkemesi Kararları Dergisi,** Sayı 18, s. 31-32.

55 Örneğin, uyuşturucu maddelere ilişkin andlaşmalar gibi: 5.4.1977 tarihli E. 1977/1, K. 1977/20 kararı, **aynı yapıt,** Sayı 15, s. 259-260.

56 Örneğin: 29.1.1980 tarihli E. 1979/38, K. 1980/11 kararı, **aynı yapıt,** Sayı 18, s. 97-98; 8.5.1980 tarihli E. 1979/1, K. 1980/1 kararı, **aynı yapıt,** s. 26-27; 27.1.1977 tarihli E. 1976/43, K. 1977/4 kararı, **aynı yapıt,** Sayı 15, s. 117; 24.5.1977 tarihli E. 1979/19, K. 1977/82 karar, **aynı yapıt,** s. 388.

57 Bkz. 8.5.1980 tarihli 1979/1, K. 1980/1 kararı: **aynı yapıt,** Sayı, 18, s. 31.

doğurması ise, bu belgenin kapsadığı hak ve özgürlüklerin anayasamızda da güvence altına alınmış bulunması nedeniyledir. Nitekim, Anayasa Mahkemesi 8.5.1980 tarihli bir kararında[58] bu durumu açıkça belirtmektedir:

> "İnsan Hakları Evrensel Bildirisine gelince: Bu uluslararası belgenin kapsadığı hak ve özgürlükler, Anayasamızda da güvence altına alınmıştır. Böyle olunca, Anayasaya aykırı olmayan bir yasa hükmünün sözü geçen bildiriye de aykırı düşmemesi çok doğaldır"[59].

Öte yandan, Anayasa Mahkemesi, andlaşmalar ve adıgeçen insan haklarıyla ilgili uluslararası belgeler dışında, uluslararası hukuk kurallarını doğrudan değerlendirme ve uygulama yetkisine sahip olduğu bir başka alan olarak da yabancıların hak ve özgürlüklerinin yasayla kısıtlanması konusunda kabul etmektedir[60]. Anılan karar yabancı bir derneğin Türkiye'de açtığı bir şubeyle ilgili olup konumuza ilişkin olarak aynen şu cümleyi içermektedir:

> "Anayasanın "Temel Haklar ve Ödevler" başlığı taşıyan ikinci kısmında gösterilen hak ve hürriyetlerin —ki dernek kurma hakkı bu Kısmın İkinci Bölümündedir— yabancılar için milletlerarası hukuka uygun olarak, kanunla sınırlanabileceği yolunda bir ilkenin Anayasanın 13. maddesinde yer aldığı unutulmamalıdır."[61].

Bu hükümden de anlaşılacağı gibi, sözü geçen konuda uluslararası hukuk kurallarının değerlendirilmesine gidilmesi durumunda bunun dayanağı yine iç hukukumuzda anayasal düzeyde kabul edilmiş olan[62] bir kural olmaktadır.

Türk yargı organları kararlarının yukarıdaki durumunun da aslında ortaya çıkardığı gibi, doğrudan uluslararası hukuka dayandırıldığı düşünülen kararların çok büyük bir bölümü için karar hükmünün dayanağının iç hukuk kaynaklı olduğu kesinlikle söylenebilecektir. Bununla beraber, Yargıtay'ın hiçbir iç hukuk kaynağından sözetmeyen yukarıda bildirdiğimiz kimi kararları ile Danıştay'ın sözünü ettiğimiz kararları uluslararası hukuk kurallarının kendiliklerinden Türk hukuk düzeninde hüküm doğurur nitelikte olduğu yolunda kimi düşüncelere yer verebilecektir. Ancak, bu kararları da sözkonusu yargı organları kararlarının bütününün ışığı altında

---

58 E. 1979/1, K. 1980/1.

59 **Aynı yapıt,** s. 31.

60 Örneğin, 18-20.12.1973 tarihli E. 19733, K. 1973/37 kararı: Metin için bkz.: **aynı yapıt,** Sayı 11, s. 298-345.

61 **Aynı yapıt,** s. 323.

62 1982 Anayasasında 16. madde

değerlendirdiğimiz zaman bu kuşku önemli ölçüde ortadan kalkmaktadır. Zira, Yargıtay'ın sözkonusu kararlarında bir ulusal hukuk kaynağından sözetmemesi, daha önceki birçok kararında bunu yapmış olması gerekçesiyle açıklanabilecektir. Çünkü, burada sözkonusu olan yerleşmiş bir içtihattır ve adıgeçen yargı organının her keresinde uluslararası hukuk kurallarının uygulanmasının bir iç hukuk işleminden kaynaklandığını belirtmeye gerek görmediği biçiminde değerlendirilmeye uygundur. Danıştay'ın sözkonusu kararlarına gelince, herbiriyle ilgili olarak belirttiğimiz nedenlerle, bu kararların da aslında dayanağı bu alanda geçerli olan yasalar ile anayasamızın uluslararası hukuk belgelerinin iç hukuk düzenimizde hüküm doğurabilmelerine ilişkin ilgili hükümleri olarak görünmektedir.

Sonuç olarak diyebiliriz ki, birkaç kuşkulu durum dışında yargı organları uluslararası hukuk kurallarının iç hukuk düzenimizde hüküm doğurmalarını bunların bir iç hukuksal işlem ile iç hukukumuzda benimsenmesi durumunda olanaklı kılar görünmektedir. Başka bir deyişle, uluslararası hukuk kuralları Türk hukuk düzeninde doğrudan uygulanır nitelikte değerlendirilmemektedir. Yüksek yargı organlarımızın ileride alacakları kararlarıyla bu konuda kuşkuları silecek bir açıklık getirmeleri çok yararlı olacaktır.

2. Uluslararası hukuk kaynaklarının Türk hukuk sisteminde değerleri sorunu

A. Andlaşmaların değeri

Uluslararası hukuk kaynaklarının iç hukuk düzenimiz kaynaklarına göre değeri konusunda ise, ilk sorun, andlaşmaların değerine ilişkin olarak ortaya çıkmaktadır. Andlaşmaların Türk hukuk düzeninde değeri konusunda 1982 Anayasamızın 90. maddesinin[63] son fıkrası aynen şöyledir:

> "Usulüne göre yürürlüğe konulmuş milletlerarası andlaşmalar kanun hükmündedir. Bunlar hakkında Anayasaya aykırılık iddiası ile Anayasa Mahkemesine başvurulamaz".

Bu hükmün birinci cümlesinden andlaşmaların Türk hukuk düzeninde yasa gücünde olduğu ve doğrudan hüküm doğurduğu hemen anlaşılmaktadır. Ancak sözkonusu hükmün ikinci cümlesi andlaşmaların Türk hukuk düzenindeki değeri konusunda öğretide tartışmalara yer vermektedir. Zira, kimi yazarlar yasalara ilişkin durumun aksine olarak Anayasanın andlaşmalara karşı Anayasa Mahkemesine başvurulamamasını öngörmesini Anyasamızın andlaşmaları yasaların üstüne yerleştirdiği biçimde yorumla-

63 1961 Anayasamızın 65. maddesi

maktadırlar[64] Buna karşılık, başka yazarlar ilgili hükmün bu açıdan açık seçik olmadığını ve çeşitli yorumlara olanak tanıdığını kabul etmektedirler[65]. Ancak, bu ikinci gruptan kimi yazarlar, Anayasamızın varolan bir andlaşmaya aykırı düşen sonradan çıkarılacak bir yasa yolunu kapamadığını bildirerek, andlaşmalarla yasaların tam bir eşdeğerlilik gösterdiği görüşüne ağırlık verir görünmektedirler[66].

Andlaşmaların yasalara göre yeri konusunda Türk yargı organlarının kararlarına bakarak da kesin bir sonuca varma olanağı yoktur. Gerçi, Danıştay'ın 15.6.1970 tarihli bir kararında[67] kullanılan bir cümle Türk hukuk düzeninde andlaşmaların yasalara üstün olduğu kanısını doğurmaktadır. Nitekim, anılan kararda Danıştay, bir yabancı ortaklığa verilmiş ihtira beratını ihtira berati yasamızın 38. maddesine dayanarak iptal eden bir bakanlık kararının Türkiye'nin taraf olduğu bir andlaşmanın kimi hükümlerine rağmen bu andlaşmaya da aykırı düşmediği sonucuna varırken aynen şu cümleye yer vermektedir:

> "Bu durum andlaşmaların iç hukuk kurallarına takdimen uygulanacağı yolundaki genel prensibin çiğnenmesi anlamına da gelmez"[68].

Bununla birlikte, Danıştay varlığını kabul eder göründüğü andlaşmaların iç hukuk kurallarına üstünlüğü genel ilkesini bizzat anılan kararıyla uygulamama yoluna gitmektedir. Zira, ilgili andlaşmada yeralan ve belirtilen kimyasal maddelerin yurtdışından ithal edilmesinin o kimyasal maddelerin üretimine ilişkin olarak verilen ihtira beratlarının kaybına neden olmayacağını öngören hükmünü ihtira beratı yasamızın 38. maddesinde yeralan ve anılan maddelerin 2 yıl içinde Türkiye'de üretilmemesi durumunda ihtira beratının iptal edilebileceği hükmüne üstün tutulamayacağını kabul ederken Danıştay aynen şu gerekçeye dayanmaktadır:

> "Ancak, bu hükmün (andlaşma hükmünün) mutlak olarak uygulanması, berat veren memleketleri, berat sahibi memleketin pazarı durumuna getirebileceğinden maddenin iç hukuk kuralları da gözönünde bulundurularak yorumlanması gerekir. Berat veren mem-

---

64 Örneğin, Ö. İ. Akipek, Cilt I, s. 28-29. Ayrıca bkz. F. Gölcüklü ve A.Ş. Gözübüyük, **Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Uygulaması,** Ankara, 1994, s. 18-19.

65 Örneğin: S. L. Meray, Cilt I, s. 131; E. F. Çelik, Cilt I, s.110-111.

66 Örneğin: S. L. Meray, Cilt I, s. 132.

67 12. Daire, E. 1968/1117, K. 1970/1310.

68 **Danıştay Dergisi,** 1971,Yıl 1, Sayı 2, s. 306.

leketin mevzuatında ithal yasağı koyan bir hüküm mevcut ise evvelâ ona itibar edilmesi zaruridir"[69].

Görüldüğü gibi, Danıştay bu kararında andlaşmaların yasalara üstünlüğü ilkesini sonuçta, ülke çıkarları ve yorum kurallarını gözönünde tutarak, tersine çevirmektedir.

Bu durum karşısında Türk hukukunda andlaşmaların yasalar ile eşit değerde oldukları görüşü bize en doğrusu görünmektedir. Zira, en başta, Anayasamızda andlaşmaların Anayasaya aykırılıklarının öne sürülemeyeceğinin öngörülmesi olgusunun andlaşmaları yasalarımıza üstün tuttuğu yolunda yorumlanamayacağı kanısındayız. Aksi durumda, Anayasamızda andlaşmaların «kanun hükmünde» olmalarının değil, ama yasaların üstünde olmalarının açıkça öngörülmesi bir mantık gereği olmaktadır. Nitekim, andlaşmaları kimi koşullarla yasaların üstünde kabul eden Fransız 1958 Anayasasında (mad. 55) bu durumun açıkça bildirildiği görülmektedir. Oysa, Türk Anayasasında bu yola başvurulmaması ilgili hükmün başka amaçlarla düşünüldüğünü ve andlaşmaların yasalara üstünlüğü konusunda herhangi bir anlam taşımadığını göstermektedir. İkinci olarak, Seha L. Meray'ın[70] da belirttiği gibi, anayasamızın sonradan çıkartılacak bir yasanın varolan bir andlaşmaya aykırı olmayacağı yönünde herhangi bir hüküm içermemesi karşısında bu yolla yapılacak bir yasanın, ortaya çıkaracağı uluslararası sorumluluk sorunlarına rağmen iç hukuk düzenimizde geçerli olması gerekmektedir. Nitekim, değişik andlaşmaların Türk hukukundaki yerine ilişkin olarak yapılan değerlendirmelerde de yetkili yazarların bu görüşü benimsedikleri görülmektedir. Örneğin, Tahsin Bekir Balta, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinin Türk yasaları ile çatışması durumunda, yetkili yönetici ya da yargıcın ikisini bağdaştırabilecek bir yorum olanağı yoksa, iki yasa arasındaki çatışmanın çözümünde uygulanacak kuralların uygulanmasının gerektiğini kabul etmektedir[71].

Sonuç olarak, Türk hukuk düzeninde andlaşmalarla yasalar eşdeğerli olarak kabul edilip, ilke olarak, birinin ötekine üstünlüğü yoktur. Bunun tek kuraldışılığını anayasamızın 15, 16, 42 ve 92. maddelerde düzenlenen konularda varolan ya da yapılacak andlaşmalar oluşturmaktadır. Zira, bu konulardaki andlaşmalar, anayasada öngörülen koşul ve sınırlamalar içerisinde, bir anayasal hüküm değerini kazanmaktadır.

---

69 **Aynı yapıt,** s. 306.

70 Cilt I, s. 132.

71 T. B. Balta, "Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Türkiye", **Türkiye'de İnsan Hakları,** Ankara, 1970, s. 278.

B. Yapılageliş kurallarının ve hukuk genel ilkelerinin değeri

Uluslararası yapılageliş kurallarının Türk hukuk düzeninde değerine gelince, Anayasamız bu konuda genel nitelikli hiçbir hükmü içermemektedir. Yalnızca anayasamızın yukarıda saydığımız 15, 16 ve 92. maddelerinde uluslararası hukukun genel olarak gözönünde tutulmasını gerektiren konularda ve bu maddelerin öngördüğü koşullarda uluslararası yapılageliş kurallarının yasalara üstün bir değer kazandığı görülmektedir. Türk yargı organlarının kararlarında da uluslararası yapılageliş kuralları ile yasaların karşılıklı değerleri konusuna doğrudan değinen herhangi bir karara rastlanmamaktadır. Bu çerçevede, Türk hukuk düzeninde doğrudan uygulanamayacaklarına ve ancak iç hukuksal düzeyde öngörülen bir işlem ile iç hukukumuzda uygulama olanağına kavuşacağına inandığımız uluslararası yapılageliş kurallarının değerinin de onları iç hukukumuza aktaran hukuksal işlemler değerinde olacağını düşünmek yanlış olmayacaktır. Böylece, Anayasamızda uygulanmaları öngörülen uluslararası yapılageliş kuralları anayasal değerde olacaktır.

Andlaşmalar ya da yasalar yoluyla iç hukuk düzenimizde uygulanmaları öngörülen uluslararası yapılageliş kuralları ise yasa değerinde hüküm doğuracaklardır.

Hukuk genel ilkelerine ilişkin değerlendirme konusunda ise, ileride göreceğimiz gibi, öğretinin bir bölümü bunları yapılageliş kurallarından ayırdetmemektedir. Bu kaynağı bağımsız bir kaynak olarak ele alanlar ise bunları genellikle iki gruba ayırmaktadırlar: i) uluslararası hukuk ile iç hukuklara ortak olan hukuk genel ilkeleri; ii) uluslararası hukuka özgü hukuk genel ilkeleri. Bu çerçevede, iç hukukumuzda da varolan hukuk genel ilkelerinin değerleri kendilerini içeren hukuksal işlemler çerçevesinde değerlendirilecektir. Uluslararası hukuka özgü genel hukuk ilkeleri için ise uluslararası yapılageliş kuralları için yapılan değerlendirmenin aynen uygulanması gerekecektir.

DÖRDÜNCÜ BAŞLIK

Kaynakça:

Türkçe: C. Bilsel, **Giriş,** s. 69-79; Ch. Crozat, s. 74-92; İ. Lütem, Cilt I, s. 17-22; S. L. Meray, Cilt I, s. 120-132; E. F. Çelik, Cilt I. s. 40-58; S. Toluner, **Milletlerarası Hukuk ile İç Hukuk Arasındaki İlişkiler,** İstanbul, 1973; H. Triepel (Çev.: Ö. Arsal), "İç Hukukla Arsıulusal Hukuk Arasındaki Münasebetler", **İ. H. F. M.,** 1937, Sayı 9, s. 6-50; M. R. Belgesay, "Kanun ve Muahede Arasındaki Münasebet", **Prof. Cemil Bilsel'e Armağan,** İstanbul, 1939, s. 103-111; Y. Abadan, "Devletler Umumi Hukuku ve Anayasalar", **S. B. F. D.,** 1956, Cilt XI, Sayı 3, s. 1-30; V. Aral, "Kelsen'in Hukuk Anlayışı", **İ. H. F. M.,** 1969, Cilt 34, s. 513-552.

Yabancı Dil: H. Triepel, **Völkerrecht und Landesrecht,** 1899; H. Triepel, "Les rapports entre le droit interne et le droit international", **R. C. A. D. I.,** 1923-I, s. 77-121; H. Kelsen, "Les rapports du système entre le droit interne et le droit international", R. C. A. D. I., 1926-IV, s. 231-331; D. Anzilotti (traduit par G. Gidel) **Cours de droit international public,** Paris, 1929, Cilt I, s. 49-65; A. Decencière-Ferrandière, "Considérations sur le droit international dans ses rapports avec le droit de l'Etat", **R.G.D.I.P.,** 1933, s. 45-70; G. A. Walz, "Les rapports du droit international et du droit interne"., **R. C. A. D. I.,** 1937-III, s. 379-456; K. Marek "Les rapports entre le droit international et le droit interne à la lumière de jurisprudence de la C. P. J. I.", **R. G. D. I. P.,** 1962, s. 260-298; J. H. F. van Panhuys, "Relations and interactions between international and national scenes of law", **R. C. A. D. I.,** 1964-II, s. 7-87; M. Virally, "Sur un pont aux ânes; Les rapports entre droit international et droits internes", **Mélanges H. Rolin,** Paris, 1964, s. 488-505; D. R. Deener, "Some Post World War II trends in the relationship of municipal law to treaty law", I. J. I. L., 1965, s. 267-305; F. Rigaux, **Droit public et droit privé dans les relations internationales,** Paris, 1977.

III. ULUSLARARASI HUKUK ve TÜRK HUKUKU

Kaynakça:

Kitap ve Makale: S. Toluner, **a.g.y.** (1973), 356-398 ve 680-699; Ö. İ. Akipek, Cilt I, s. 26-32; M. R. Belgesay, **a.g.y., (C. Bilsel Armağanı),** s. 103-111; S. L. Meray, Cilt I, s. 129-132; F. Gölcüklü ve A.Ş. Gözübüyük, **Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Uygulaması,** Ankara, 1994, s. 16-19.

BİRİNCİ BÖLÜM :

Uluslararası Hukukun Tarihçesi

Uluslararası hukukun gösterdiği gelişmeler ilk elde genel olarak incelenecek ve sonra da Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye Cumhuriyeti'nde uluslararası hukukun gelişimi ele alınacaktır.

Birinci Başlık:

ULUSLARARASI HUKUKUN GENEL GELİŞİMİ

Uluslararası hukukun genel tarihi insanlık tarihinin bir parçasını oluşturmaktadır; ondan ayrı bir şey değildir. Bununla birlikte, insanlık tarihini etkileyen her olay uluslararası hukuk tarihi bakımından bir anlama sahip değildir. Uluslararası hukukun kurumları ve kuralları özellikle rastlantısal nitelikli olaylardan çok az ya da hiç denecek bir biçimde etkilenmektedirler. Buna karşılık, uluslararası toplumun yapısını etkileyen birçok öğenin uluslararası hukuk kurumlarını ve kurallarını da biçimlendirdikleri gözlenmektedir.

Uluslararası hukukun kurumlarını ve kurallarını etkileyen başlıca öğelerin şunlar olduğu görülmektedir: i) siyasal yapı; ii) ekonomik yapı; iii) dinsel ve ahlaksal değerler, iv) kültürel değerler; v) teknik ve teknolojik veriler. İnsanlığın çeşitli dönemlerine göre bu öğelerden kimisi ötekilerine daha ağır basmış olup, uluslararası hukukun kurumlarını ve kurallarını da daha çok etkilemiştir.

Uluslararası hukuk tarihi, uluslararası hukuk düzeninden ne anlaşılması gerektiği sorununa bağlı olarak, iki değişik biçimde sunulabilir. Uluslararası hukuktan bağlayıcı güce sahip birçok kuralı kapsayan bir hukuk düzeni anlaşılması durumunda, uluslararası hukuk tarihini 16. ve 17. yüzyıllardan bu yana incelemek doğru olacaktır. Ancak, bir uluslararası hukuk düzeninin evrensel düzeyde geçerliliğini aradığımız an, 16-19. yüzyıllarda yalnızca Avrupalı ve Batılı devletler için geçerli olan kurumlar ve kurallar söz konusu olduğundan evrensel bir uluslararası hukuk düzeni tarihinin 20. yüzyılda ve özellikle Milletler Cemiyeti'nin kurulması ile or-

taya çıktığı görülmektedir. Buna karşılık, uluslararası hukuku bütün kurumları ile oluşmuş ve devletleri bağlayıcı kurallara sahip bir hukuk düzeni olarak anlamak yerine, yalnızca uluslararası ilişkilerin zorunlu kıldığı kurumları kapsayan basit bir uluslararası düzen olarak değerlendirirseniz, o zaman uluslararası hukuk tarihini antik çağlara ve hatta öncesine kadar götürmek gerekmektedir.[1]

I. ULUSLARARASI HUKUK KURUM ve KURALLARININ DOĞMASI ve GELİŞMESİ

İnsanlığın avcı ya da yiyecek toplayıcı bir yaşam biçiminden kentlerde yaşamaya geçişi ilk siyasal birimlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Mezopotamya, Afrika'da Nil, Hindistan'da İndus, Çin'de Sarı Su ve Amerika'da Peru ve Orta Amerika vadilerinde belirli uygarlık düzeylerine gelen bu ilk örgütlenmiş diyebileceğimiz toplumlardan özellikle Mezopotamya ve Nil vadisinde bulunanlar arasında "uluslararası ilişkiler" diye nitelendirebileceğimiz ilk kavimler arası ilişkilerin, İ. Ö. 3000-4000 yılları arasında doğduğu gözlenmektedir. Bu tür ilişkilerle birlikte uluslararası hukukun bugün de temel kurumlarını ya da yöntemlerini oluşturan kimi kurum ve yöntemlerin ortaya çıktığı görülmektedir. Bu tarihlerden teknik anlamında uluslararası hukukun doğmaya başladığı 15-16. yüzyıllara kadar geçen zamanı iki ana döneme ayırma olanağı vardır: i) antik çağlar; ii) orta çağ.

1. Antik Çağlar

İ. Ö. 3000'li yıllardan Batı Roma İmparatorluğu'nun İ. S. 476 tarihinde yıkılmasına kadar geçen dönemi kapsayan antik çağlarda uluslararası toplumun evrensel düzeyde herhangi bir örgütlenmesi söz konusu değildi. "Uluslararası ilişkiler" ve ona bağlı olarak kimi uluslararası hukuk kurumları da bölgesel kalmak durumunda olmuşlardır. Siyasal örgütlenme açısından bu dönemi değerlendirdiğimizde, iki tür toplulukla karşı karşıya kalınmaktadır, i) Kent devletleri; ii) İmparatorluklar.

Antik çağların bugünkü uluslararası hukuk düzeni anlayışı bakımından değerlendirilmesi durumunda bir ortak düzenin —asgari düzeyde bile olsa— kabul edilmediği görülmektedir. Her siyasal topluluk kuvvet yoluyla istediğini yapabilme hakkına sahiptir. Bununla birlikte, ortak din ya da kültürel değerlere sahip olan topluluklar aralarındaki ilişkilerinde, eğer kuvvet kullanma yoluyla birinin öteki üzerinde üstünlük kurması gerçekle-

---

[1] Örneğin bkz.: O. Nippold, "Le développement historique du droit international depuis le Congrès de Vienne", **R. C. A. D. I.**, 1924-I, s. 5-12.

şememişse, kimi barışçı yöntemleri de benimseme yoluna gitmişlerdir. İşte ilk uluslararası hukuk kurumları bu tür ortamlarda kendilerini göstermeye başlamışlardır.

Uluslararası hukukun kurumlarından antik çağlarda ilk rastlanılan andlaşmalar olmaktadır. İ. Ö. 3000-4000 yılları arasında iki Sümerli kent devleti olan Lagaş ile Umma arasında bir barış andlaşması yapılmıştır[2]. Bu andlaşma ile her iki kent devleti arasıda sınırlar saptanmış olup, andlaşmanın uygulanması Sümer tanrılarının güvencesi altına koyulmuştur. Daha sonraları, İ. Ö. 2000 yılından başlayarak, özellikle Etiler ile Mısırlılar arasında yapılan birçok barış ve ittifak andlaşmasına rastlanmaktadır. Yine, İ. Ö. 4. yüzyılda Makedonya İmparatorluğu'nun kurulmasına kadar, Yunan kent devletleri arasında da barış, ittifak ve konfederasyon andlaşmalarının yapıldığı gözlenmektedir[3].

Antik çağların başlarında rastlanılan bir başka uluslararası hukuk kurumu da hakemlik olmaktadır. Yukarıda sözünü ettiğimiz ilk bilinen andlaşma çerçevesinde Lagaş ve Umma kent devletleri arasında herhangi bir sınır uyuşmazlığı ortaya çıktığı zaman bir üçüncü devlet kralının hakem olarak atanması öngörülmüştür[4]. Daha sonraları Yunan kent devletleri arasında daha başka hakemlik örnekleri ile kimi arabuluculuk örneklerine rastlanmaktadır[5].

Andlaşma yapılması zorunlu olarak bunların görüşmelerini yapacak ya da ilişkileri düzenlemek üzere taraflar arasında haberleşmeyi sağlayacak diplomasi temsilcilerinin ortaya çıkmasını gerektirmektedir. Bu çerçevede, antik çağlarda diplomasi yöntemlerine başvurulmasına en çok Çinlilerde rastlanılmaktadır. Bunun nedeni, Çin uygarlığının en üst düzeye vardığı devirlerde (İ. Ö. 720-220), bir dönem için de olsa, Çinli topluluklar arasında savaş yapılmasının ilke olarak yasak kabul edilmesi ve yalnızca haklı savaşa izin verilmesidir[6]. Dolayısıyla, özellikle bu dönemlerde, diplomasi yöntemleri ile sorunların çözümünü gerçekleştirmek tek seçenek olarak ortaya çıkmıştır.

Eski Çin'in uluslararası hukuk kurumları bakımından öncülük ettiği başka bir konu da ilk uluslararası örgütlenme ile ilgilidir. Yalnızca düşünce

---

2 S. Meray, Cilt I, s. 5-6

3 Örneğin bkz.: G. Ténékides, "Droit international et communautés fédérales dans la Grèce des cités", **R. C. A. D. I.,** 1936-II, s. 518-531.

4 M. de Taube, Les origines de l'arbitrage international -Antiquité et Moyen age", **R. C. A. D. I.,** 1932-IV, s. 17-18.

5 Bkz. G. Ténékides, **a.g.y.,** s. 542-547.

6 Bkz. Ch. Crozat, s. 180.

düzeyinde kalmasına karşın, Konfiçyüs'ün (İ. Ö. 551-479) Çin devletleri arasında bir "Büyük Birlik" oluşturulması düşüncesi yazarlarca ilk uluslararası örgüt modeli olarak değerlendirilmektedir[7]. Ancak, fiilen gerçekleştirilmiş uluslararası örgütlenme örnekleri için, eski Yunan kent devletlerinin kutsal yerlerin ve ortak tapınakların birlikte yönetimi için oluşturdukları **amphictyonies'leri**[8] beklemek gerekmektedir[9].

Eski Yunanlıların uluslararası hukuk kurumlarından konsolosluğun öncüsü sayılacak bir kurumun da ilk örneklerini verdikleri görülmektedir. **Proxenoi** adı verilen bu kurum çerçevesinde, kimi kent devletlerinin öteki kent devletleri yurttaşlarına ülkelerinde ticaret yapma hakkı tanıdıktan sonra bunların haklarını güvence altına almak ve aralarındaki uyuşmazlıkları çözmek üzere **preksenos**'ların atanmasını da kabul ettikleri görülmektedir[10].

Hukuk bilimine büyük katkıları olan Roma uygarlığının uluslararası hukuk kurumlarına katkısı ise çok sınırlı ve dolaylı biçimde olmuştur. Zira, Roma özellikle kendi yurttaşlarına yönelik olarak oluşturduğu yurttaşlar hukukunun (**jus civile**) kurumlarını düzenlemiş olup, dış ilişkilerinde kuvvete başvurmayı esas kabul etmiştir. Bununla beraber, Roma'nın yapacağı savaşların haklı olması gereğini öngörerek bu amaçla kimi koşullar saptamak suretiyle kuvvet kullanma konusunda ilk yasal kuralların oluşmasına dolaylı bir katkısı olduğunu söylemek olanağı vardır. Bu koşullar şunlardır: i) Roma ülkesine saldırı; ii) elçilere dokunulması; iii) andlaşmalara aykırı davranma; iv) dost bir kavime saldırı ya da düşmanına yardım[11]. Yine, Romalıların, diplomasi temsilcilerinin dokunulmazlığına ilişkin uygulamaları (**jus legationis**) uluslararası hukuk açısından bu konudaki ilk düzenli örnekleri oluşturmaktadır. Öte yandan, Romalıların Romalı olmayan kişilerle Romalılar arasındaki ilişkileri düzenleyen ve **jus gentium** adı verilen özel bir hukuk dalı geliştirmesi uluslararası düzeyde uygulanması gereken birtakım kuralların varlığının kabul edilmesi olgusunu belirttiğinden, uluslararası hukuk düzeninin oluşmasına dolaylı bir katkı olarak nitelendirilmektedir[12]. Nitekim, Avrupa'da uluslararası hukukun 17. yüzyılda **jus intergentes** ya da Fransızca olarak **droit des gens** olarak adlandırılması Romalılardaki **jus gentium**'dan esinlenilmesine

7 Örneğin, S. L. Meray, Cilt I, s. 7

8 En önemlileri İ. Ö. 6. yüzyılda oluşturulan Delfi tapınağına ilişkin olanıdır.

9 Bkz. G. Ténékides, **a.g.y.,** s. 583-596

10 Bkz. G. Ténékides, **aynı yapıt,** s. 535-538.

11 Bkz. Oppenheim, Cilt I, s. 76-77

12 Bkz. Ch. Crozat, s. 187-188

bağlanmaktadır. Roma yurttaşlar hukukunun gelişmesinin uluslararası hukuka bir başka dolaylı katkısı da orada geliştirilen kimi hukuk kurumlarının uluslararası hukukta da geçerli olması sonucu ortaya çıkmaktadır. Örneğin, uluslararası hukuk Roma hukukundaki irtifak hakkı, zaman aşımı gibi kurumlardan çok yararlanmıştır[13].

2. Ortaçağ

Ortaçağın uluslararası hukuk kurumları bakımından önemi Avrupa ile Ortadoğu'daki gelişmeler çerçevesinde ortaya çıkmaktadır. Bu iki bölgenin dışında kalan kavim ve devletler, bugün bilinen bilgiler çerçevesinde, uluslararası hukukun gelişimi açısından anlamlı görünmemektedir[14].

A. Avrupa ve Hıristiyanlık

Ortaçağ Avrupa'da derebeylik ve Kilisenin üstünlüğü dönemidir. Özellikle 5. yüzyıldan 9. yüzyıla kadar Avrupa'da rastlanan siyasal birimlerin başında derebeylikler gelmektedir. Bunun dışında da Avrupa'da Gotlar, Vandallar, Franklar, Angllar, Saksonlar, Lombardlar gibi çok basit düzeyde örgütlenmiş kavimler bulunmaktadır. Derebeyliklerin kendi kendilerine yetmeğe çalışan otarşik yaşama biçimleri "uluslararası ilişkilere" pek yer vermediği için bunların uluslararası hukuk kurumlarına katkısı da pek olmamıştır. "Barbar" kavimlerin ise yalnızca kuvvet kullanmaya ve hileye dayanan dünya görüşleri uluslararası hukuk açısından bu dönem siyasal birimlerinin herhangi bir katkısına olanak bırakmamıştır. Ortaçağ Avrupa'sında siyasal gücün 9. yüzyıldan başlayarak kimi krallık ve imparatorluklarda toplanmasının başlaması ile uluslararası hukuk bakımından da birtakım katkıların sözkonusu olduğu gözlenmektedir. Örneğin, kuvvet kullanmayı sınırlayan ve bir zarara neden olana karşı aynı ölçülerde karşılık verilmesini içeren zararla karşılık (**reprisals; représailles**) kurumunun büyük ölçülerde uygulanması bu döneme rastlamaktadır[15]. Öte yandan, yine Ortaçağın özellikle bu ikinci döneminde İtalyan kent cumhuriyetlerinin (örneğin: Venedik, Cenova, Piza, Floransa, Milano) ve sınırlı ölçüde kuzeyli tüccar kentlerin (örneğin, Hans Birliğini oluşturan kentler) Akdeniz ve Asya ülkeleri ile ticaret ilişkilerinin bir hayli artması, uluslararası hukuka önemli birtakım katkılar sağlamıştır. Bu kent devletlerinin yabancı ülkelere buralardaki yurttaşlarının haklarını güvence altına alabilmek ama-

---

13 Bu konuda daha birçok örnek için bkz. G. Ripert, "Les règles du droit civil applicables aux rapports internationaux", **R. C. A. D. I.**, 1933-II, s. 565-664.

14 Bu görüşe karşı olarak bkz.: O. Nippold, **a.g.y.**, s. 6-7

15 Örneğin, Ch. Crozat, s. 193

cıyla bugünkü anlamına benzer yetkilerle donatılmış **consul**'ler atadıkları ve böylece konsolosluk kurumunun yerleşmeğe başladığı görülmektedir. Yine, ticaretin özellikle deniz yoluyla yapılmasının bir sonucu olarak, daha çok deniz ticaret hukukuna ilişkin bulunmakla birlikte, uluslararası deniz hukuku ile de ilgili kimi kural ve yöntemlerin bu dönemde ortaya çıktıkları gözlenmektedir. Nitekim, 6-9 yüzyıllar arası düzenlendiği varsayılan Rodos Deniz Yasaları (**Lex Rhodia**), 11. yüzyılda İtalyan Amalfi Levhaları ve 14. yüzyılda Barselona'da hazırlanan **Consolato del Mare** adlı deniz yasaları uluslararası deniz hukuku açısından da kimi katkılarda bulunmuşlardır. Örneğin, savaş sırasında tarafsızların gemilerinde savaşanlarla ilgili olmayan mallara elkonulmaması, gemi bayrağının ve evrakının incelenmesi, geminin araştırılması, deniz haydutluğunun yasaklanması konularında ilk kurallar bu dönemde ortaya çıkmışlardır.

Ortaçağda uluslararası hukuk kurumları bakımından çok önemli bir olgu da güçlü ve bütün Avrupa'ya egemen Kiliseye bağlı olarak bir Kilise hukukunun (**corpus juris canonici**) doğması ve kapsamlı bir biçimde Avrupa'da uygulanmasıdır[16]. Her ne kadar öz olarak uluslararası bir hukuk niteliğinde değilse de bütün Hıristiyan âlemi için geçerli olan bu hukuk ortak kurallara bağlı olma düşüncesinin kabulüne yaramıştır. Yine, kimi din adamı düşünürlerin[17] savaşa başvurma konusunda yaptıkları çalışmalar ve haklı savaş ile haksız savaş arasındaki ayırımları uluslararası hukukta kuvvet kullanma konusunda belirli etkileri olmuş düşünceleri oluşturmaktadır[18].

B. Ortadoğu, Kuzey Afrika ve İslâm

Ortaçağda 7. yüzyılın ilk yarısında, Ortadoğu'da İslâmın doğuşu ve yayılışı ile dünyanın bir kesimi de yeni ve değişik birtakım etkiler altında kalmıştır. İslâm dini insanların ve insan topluluklarının ilişkilerini düzenlerken bir İslâm hukuku (**fıkıh**) oluşmuştur. Avrupa'da gelişen ve insan mantığı ve iradesine bağlı olarak oluşan Roma hukuku ve benzeri hukuk düzenlerinin aksine, İslâm hukukunun yasalarının (**Şeriat**) Allah'ın kutsal iradesinden kaynakladığı kabul edilmektedir. İslâm hukukunun başlıca kaynakları ise şunlardır: i) Kuran; ii) sünnet (Peygamberin sözleri (hadisler) ya da davranışları); iii) icma (İslâm din ve hukuk büyüklerinin

16 Bkz. M. Zimmermann, "La crise de l'organisation internationale à la fin du moyen âge" **R. C. A. D. I.**, 1933-II, s. 315-438

17 Örneğin, 354-430 yılları arasında yaşamış olan Saint - Augustin ve 1225-1274 yılları arasında yaşamış olan Saint Thomas d'Aquin.

18 Bkz. G. Goyau, "L'Eglise catholique et le droit des gens", **R. C. A. D. I.**, 1925-I, s. 132-141.

bir konuda vardıkları görüş birliğini belirtmekte olup kimi yazarlarca yalnızca bir yöntem olarak değerlendirilmekte ve dolayısıyla kaynak niteliği tartışılmaktadır)[19].

Yukarıda belirttiğimiz kutsal niteliği dolayısıyla İslâm hukukunun etkisi yalnızca müslüman topluluklar üzerinde kendisini göstermiş ve bugün geçerli olan uluslararası hukukun kurumlarının ya da kurallarının oluşumu üzerinde pek etkili olamamıştır. Zaten İslâm hukuku evrensel bir geçerlilik iddiasında da olmayıp, yalnızca müslümanlara yönelik bir hukuk düzenini oluşturmaktadır[20]. Öte yandan, İslâm hukuku çok büyük ölçüde özel kişilerin ilişkilerini düzenlemeye yönelik olup, devlete içte ve dışta yapacağı işlemlerde büyük bir takdir yetkisi tanır görünmektedir[21]. Bununla birlikte, İslâm hukukunda da bugün geçerli olan kimi uluslararası hukuk kurumlarının varlıklarının doğrulandığına tanık olunmaktadır. Örneğin, andlaşmalar hukukunun temelini oluşturan **Pacta sunt servanda** (Ahde vefa) ilkesi Kuran'ın çeşitli sûrelerinde değişik biçimlerde yer almaktadır[22]. Ancak, karşı tarafın sözüne sadık kalmaması söz konusu olduğu zaman Kuran'ın bir andlaşmayı tek taraflı olarak sona erdirme hakkı tanıdığı da görülmektedir[23]. Öte yandan, İslâm hukukunda müslüman ülkelerde ya da onların denetimindeki ülkelerde yerleşerek yaşayan ve müslüman olmayan kişilerin **(zımmi)** "cizye" ve "haraç" denilen vergileri ödemek koşuluyla kendi din, örf ve âdetlerine göre yaşamalarına izin verilmesi[24], uluslararası hukukta azınlıkların hukuksal durumu konusunda önemli bir örnek oluşturmaktadır. Hatta bu kuralları, bugün uluslararası hukukta yarı siyasal yarı hukuksal bir nitelik atfedilen, "barış içinde birarada yaşama ilkesi" biçiminde değerlendiren yazarlara da rastlanmaktadır[25].

İslâm hukukunun uluslararası hukukta savaş hukuku ya da bugün insancıl hukuk diye anılan konularda da birtakım olumlu ilkeleri benimsediği görülmektedir. Gerçi bütün ortaçağın benimsediği gibi, İslâm da savaşı kabul etmektedir. Bu çerçevede, insanlık özde ikiye ayrılmakta ve

19 Bilgi için bkz.: S. Şakir Ansay, **Hukuk Tarihinde İslâm Hukuku**, Ankara, 1958, (3. bası), s. 10-19.

20 J. Schacht, **An introduction to islamic law,** Oxford, 1971 (3 th. ed.), s. 199

21 S. Şakir Ansay, **a.g.y.,** s. 38-39

22 Örneğin: İsra sûresi, XVII, âyet 34; Müminun sûresi, XXIII, âyet 8, 10, 11; Tövbe sûresi, IX, âyet 4; Al-i İmran sûresi, III, , âyet 76.

23 Enfâl sûresi, VIII, âyet 58

24 Bilgi için bkz. S. Şakir Ansay, **aynı yapıt,** s. 75-76.

25 Örneğin, S. Armağan, "İslâm harp hukukunun genel prensipleri", **Seha L. Meray'a Armağan,** Ankara, Cilt I (1981), s. 47-50.

müslümanların egemenliğinde bulunan ülkeler **Dar-ül İslâm** (İslâm ülkesi) ve müslüman olmayanların egemenliğinde bulunan ülkeler **Dar-ül Harp** (Savaş ülkesi) diye adlandırılmaktadır[26] **Dar-ül harp** ile savaş birtakım koşullara bağlı olarak yasal kabul edilmektedir[27]. Bu koşulların birincisi, **harbî**'lerin İslâma daveti kabul etmemesi olmaktadır. İkinci koşul ise, **harbî**'lerin ülkelerinde müslümanların egemenliği ve denetimini de kabul etmemiş olmalarıdır. Başka bir deyişle, İslâm dinini ya da müslümanların egemenliği ve denetiminde yaşamayı kabul etmeyen bütün **harbî**'lere karşı savaş İslâm hukukunda yasal ve kutsal bir savaş **(Cihad)** olarak benimsenmektedir. Böyle bir savaşta düşman ülkesini fethetmek ve ganimet almak da yasaldır[28]. Ancak, savaş yapılması gerekiyorsa, bunun ölçülü olması ve hiçbir biçimde eziyet edilmemesi Kuran'da açıkça belirtilmektedir[29]. Savaşta kadın, çocuk ve yaşlılara hiçbir zarar verilmemesi İslâm hukukunun bu konuda özellikle öngördüğü insancıl kuralları oluşturmaktadır[30].

Uluslararası hukukun bugünkü aşamaya gelmesinde etkileri olmamakla birlikte, İslâm düşünürlerinin, Batılı düşünürlerin uluslararası hukuktaki öncüleri kabul edilen Vitoria (1483-1546), Suarez (1548-1617), Gentilis (1552-1680) ve Grotius (1583-1645)'den çok önceleri, 9. ve 14. yüzyıllar arasında, uluslararası hukukla ilgili çeşitli yapıtlar ortaya koydukları görülmektedir. Bunların en önemlileri şunlardır: Şeybani (804-852)'nin yazdığı ve barış ve savaş hukukuna ilişkin İslâm kurallarını içeren **Siyer-i Kebir;** Ebu Yusuf'un yazdığı ve fetih ve ganimet ile ilgili sorunları inceleyen **Kitab-ül Haraç;** Burhaneddin Mergınani'nin 12. yüzyılda yazdığı savaş hukukuna ilişkin **El-Hidaye;** Burhan-el Şeria'nın 1280'de yazdığı ve yine savaş hukukuna ilişkin **El-Vikaye**[31].

II. DAR ve TEKNİK ANLAMINDA ULUSLARARASI HUKUKUN DOĞUŞU ve GELİŞİMİ

Eşit hukuk kişileri arasında uyulması zorunlu kurallar içeren bir uluslararası hukuk düzeninin doğması Avrupa'da Ortaçağın sona ermesi ve yeni çağların başlaması ile olanaklı olmuştur. Bu gelişmelerin kaynağında iki etken çok önemli rol oynamıştır: i) teknik bilgi ve icatların art-

---

26 Ö. Nasuhi Bilmen, **Hukuki islâmiyye ve Istılahatı Fıkhiyye Kamusu,** İstanbul, 3. Cilt, 1968, s. 369.

27 Örneğin: ö. Nasuhi Bilmen, **aynı yapıt,** s. 354-358; J. Schacht, **a.g.y.,** s. 30

28 Koşullar için bkz. ö. Nasuhi Bilmen, **a.g.y.,** s. 393-399

29 Bakara sûresi II, âyet 190

30 Ö. Nasuhi Bilmen, **aynı yapıt,** s. 368

31 A. Réchid, "İslam et le droit des gens", **R. C. A. D. I.,** 1937-II, s. 385-386.

ması; ii) dinde reform. Teknik bilgide görülen gelişmeler özellikle silah ve savaş teknolojisini (topların icadı gibi) etkilemek suretiyle derebeyliklerin ortadan kaldırılması olanağını yaratmıştır. Dinde reform hareketi (Luther, Calvin) ise Avrupa'da bütün siyasal güçler üzerinde belirli bir üstünlük kurmuş olan Papalığın bu etkisini azaltma sonucunu doğurmuştur. Bu iki etkenin sağladığı olanakları değerlendirerek yararlanan kimi siyasal birimler böylece Avrupa'da belirli bir ülke üzerinde bir merkezi otoriteye bağlı monarşik devletleri oluşturmuşlardır. Bu monarşik devletlerin doğması ve gelişmesi Jean Bodin (1530-1596)'in 1576'da yayınlanan **Les Six Livres de la République** (Cumhuriyetin Altı Kitabı) adlı yapıtıyla savunduğu ulusal ve egemen devlet kuramı ile düşünce düzeyinde de destek görmüştür. Böylece, devlet içinde iktidarın tek ve bölünmez bir biçimde kullanılması (krallar tarafından) ve dış ilişkilerinde devletin kendinden üstün hiçbir otoriteye (Papalık, İmparatorluk gibi) bağımlı olmaması düşüncesi egemen ve eşit devletlerin ilişkilerini düzenleyen bir hukuk düzeninin doğmasını kolaylaştırmıştır. Ancak, yeni temeller üzerine kurulan bu uluslararası hukuk düzeni önceleri yalnızca Avrupa'da geçerli olacaktır. Gerçek anlamında evrensel nitelikli bir uluslararası hukuk düzeninin kurulması için 20. yüzyılı ve özellikle Milletler Cemiyeti'ni beklemek gerekecektir.

1. "Avrupa kamu hukuku" dönemi

Bu dönemi de 1815 Viyana Kongresi'nden önce ve sonra olmak üzere ikiye ayırma olanağı vardır.

A. 1815 Viyana Kongresi'ne kadar

Ortaçağın 15. yüzyıl sonlarında ya da 16. yüzyıl başlarında sonra ermesi ile Avrupa'da monarşik devletlerin doğması olgusu ile karşılaşılmaktadır. İlk monarşik devleti İngiltere oluşturmuştur. Bunu, 1461-1483 yılları arasında ülkesel birliğini oluşturan Fransa Krallığı izlemiştir. Daha sonra, İspanya, İsviçre, İsveç, Danimarka, Hollanda krallıkları doğmuştur. 1613 yılında Rusya'nın Romanofların buyruğu altında birliğini sağladığı görülmektedir. Devletler arasındaki siyasal ilişkiler açısından savaşın olağan bir yöntemi oluşturduğu kabul edilmekle birlikte, 14-24 Ekim tarihlerinde biri Osnabrück'te öteki de Munster'de yapılan ve **Westphalia** andlaşmaları diye anılan iki andlaşma ile Avrupalı devletler arasında andlaşmalara dayalı bir düzenin kurulduğu gözlenmektedir. Dolayısıyla, bu siyasal denge ve düzenden genellikle "Avrupa kamu hukuku" diye anılan teknik anlamında ilk uluslararası hukuk düzeni de doğmuş olacaktır.

Avrupa içinde bu gelişmeler olurken, Ortadoğu'da ve Doğu Avrupa'da ise Osmanlıların batıya doğru ilerlemesi gözlenmektedir. 1453'te Fatih

Sultan Mehmet'in İstanbul'u ele geçirmesi ile Bizans İmparatorluğu sona erdiği gibi Türklere Avrupa kapıları da tam olarak açılmış bulunmaktadır. Bu da kaçınılmaz olarak, hiç olmazsa savaşın bir araç olarak kullanılmadığı sıralarda, Avrupalı monarşik devletler ile Osmanlı İmparatorluğu arasında kimi diplomasi ilişkilerini ve andlaşmaların yapılmasını gerektirmektedir.

Öte yandan, 1492 yılında Amerika kıtasının keşfi ile birlikte Avrupalı devletlerin başka kıtalarla da değişik birtakım ilişkiler içine girdiği gözlenmektedir. Ayrıca, keşiflerin Avrupalı devletler arasında da kimi yeni kurallar kabul edilmesini gerektirdiği izlenmektedir.

Belirttiğimiz bu üç gelişmeden özellikle etkilenen uluslararası hukuk kurum ve kurallarına ilişkin duruma gelince, Avrupalı devletler arasındaki denge politikası andlaşmalar hukuku ile diplomasi kurumları bakımından birtakım etkiler yapmıştır. Örneğin, andlaşmalar hukuku ile ilgili olarak "en çok gözetilen ulus kaydı"nın bu dönemde Fransa ile İngiltere arasında yapılan 1713 ve 1786 tarihli iki ticaret andlaşmasında yeraldıkları görülmektedir[32]. Yine bu dönemde, Avrupalı devletler arasında geçici elçilik yerine sürekli elçilik kurumunun tam olarak yerleştiği izlenmektedir. Bu çerçevede de diplomasi temsilcileri arasında öndegelme **(préséance)** sorunu ile bu temsilcilerin dokunulmazlığı sorununun fiilen ortaya çıktığı ve birtakım kurallaşma arayışı içinde olunduğu gözlenmektedir. Fakat, hepsinden önemlisi, daha önceleri doğal hukuka **(natural law; droit naturel)** dayanan hukuk düzeni anlayışının Avrupalı devletler arasındaki ilişkilerin düzeni bakımından, yavaş yavaş devletlerin iradelerini temel alan bir uygulanan hukuk (pozitif hukuk) anlayışına yerini bırakması olmaktadır.

Osmanlı etkeninin Avrupa'daki hukuk düzeni üzerindeki etkisine gelince, bu özellikle ekonomik ve ticari ilişkilerin hukuka yansıması konusunda olmuştur. Dinsel ve kültürel değerlerin farklılığı yanında siyasal nedenlerle de Osmanlıların "Avrupa kamu hukuku" düzeni içinde yeralmaları bu dönemde söz konusu olmamaktadır. Dolayısıyla, yalnızca ekonomik ve ticari alanlarda kurulan ilişkilerin birtakım hukuksal kurumlaşmalar doğurması olanağı vardır. Nitekim, özellikle Kanuni Sultan Süleyman'ın 1536'da[33] Fransa Kralı I. François'ya verdiği ilk geniş kapsamlı kapitü-

---

32 S. L. Meray, Cilt I. s. 33

33 Bu tarih genellikle 1535 olarak geçmektedir; Örneğin, N. Erim, **Metinler,** s. 9. Ancak, H. İnalcık bunun 1536'da gerçekleştiğini bildirmektedir: Bkz. H. İnalcık, "İmtiyazat", **The Encylopedia of Islam,** Leiden or London, 1971; vol. III, s. 1183. Aslında, söz konusu tartışma anılan andlaşmanın kimi yazarlarca imzalandığı tarihle nitelendirilmesine karşılık başka yazarlarca yürürlüğe girdiği tarih olarak belirtilmesinden kaynaklanmaktadır.

lesyonlarla başlayan ve 1569, 1581, 1597, 1604 ve 1740'ta Fransa'ya, 1580'de İngiltere'ye ve daha sonra Hollanda ve öteki Avrupalı devletlere tanınan kapitülasyonlarla birlikte, tarafların özellikle ileride inceleyeceğimiz bir hukuksal kurum çerçevesinde ekonomik ve ticari ilişkilerini yürüttüklerini göstermektedir[34].

Keşiflerin uluslararası hukuk kurumları ve kurallarına etkileri ise, iki önemli konuda olmuştur. Birincisi, uzaklara gitme o dönemde doğal olarak gemilerle gerçekleştirildiği için, deniz hukuku ile ilgili kuralların daha da geliştiği görülmektedir. Özellikle, deniz haydutluğunun **(piracy; piraterie)** yasaklanması çabalarından başka denizlerde kralların ticaret gemileri kaptanlarına devlet adına düşman gemilerine saldırma ve elkoyma hakkı tanıyan korsanlık **(privateering; course)** yapma yetkisini tanıdıkları görülmektedir. Keşiflerin ikinci önemli etkisi ise, keşfedilen ülkelerin hukuksal açıdan kazanılması ile ilgilidir. Daha önceleri Papaların bir ferman ile devletler arasında uyguladığı ülke kazanma yöntemi[35] yerine, egemenliğin bir sembolik işaretle bildirilmesi ya da otorite kurma gibi ülke kazanma yöntemlerinin kabul edildiği görülmektedir. Bu keşfedilen ülkelere ve orada yaşayanlara karşı da Avrupalı devletlerin kendi aralarında uyguladıkları kurallardan değişik kurallar uyguladıklarına tanık olunmaktadır. Nitekim bu ülkeler üzerinde yaşayan yerli kavimlerin hukuksal açıdan varlıkları reddedilerek bu ülkeler Avrupalılarca genellikle "sahipsiz ülke" olarak değerlendirilmiştir.

Keşiflerin bir başka sonucu ise, zaman içinde Amerika kıtasında Avrupa'nın dinsel ve kültürel değerlerine sahip yeni birtakım devletlerin doğmasına olanak vermesi olmuştur. Bu olayı uluslararası hukukun gelişimi açısından değerlendirirsek 1776 yılında kurulan A. B. D.'nin 1787 Anayasasının kimi hükümlerinde[36] uluslararası hukuka ilk kez Anayasal düzeyde doğrudan göndermeler yapıldığı görülmektedir. Yine, A B. D. ile İngiltere arasındaki uyuşmazlıkları çözmek amacıyla 1794 yılında yapılan Jay andlaşması uluslararası hakemliği teknik açıdan en ileri düzeye götürmektedir.

Bu dönem uluslararası hukuk öğretisinin oturuştuğu dönem olup, uluslararası hukukun kurucuları diye anılan düşünürlerin de ortaya çıktığı dönemdir. Bu düşünürlerin ilk grubu uluslararası hukuku doğal hukuk

---

34 Örneğin bkz. A.İ. Bağış, **Osmanlı Ticaretinde Gayri Müslimler,** Ankara 1983, s. 4-16.

35 Örneğin, Papa VI. Alexandre'in 1493 yılında Amerika kıtasına ve Atlantik Okyanusu'na yönelik olarak keşfedilen yerleri İspanya ile Portekiz arasında bir buyrukla paylaştırması.

36 Örneğin; Madde I, 8. fıkra, 10. bend: madde VI, 2. fıkra

üzerine oturtmaktadırlar. En önemli temsilcileri ise, İspanyol Francisco Vitoria (1483-1546), İspanyol Francisco Suarez (1548-1617), İtalyan Alberico Gentili (1552-1608) ve özellikle Hollandalı Hugo de Groot (1583-1645)'dur. Daha çok Grotius adıyla anılan Hugo de Groot uluslararası hukuk tarihini inceleyen yazarların büyük çoğunluğunca "uluslararası hukukun kurucusu" olarak nitelendirilmektedir.

Grotius'u önceki yazarlardan ayıran bir özelliği, ilk kez uluslararası hukuku sistematik bir bütün olarak ele alması olmaktadır. Grotius'un öncekilere göre öteki özelliği ise, dinsel değerlerden ayrılan laik bir uluslararası hukuk anlayışı getirmesi olmaktadır. Başlıca yapıtları, 1605'te yazımını bitirdiği ve tamamı ancak 1864'te bulunarak 1868'te yayınlanmış olan **De Iure Pradae** (Ganimet hukuku) ile 1625'te yayınlanan **De Iure Belli ac Pacis** (Savaş ve Barış Hukuku)[37] olmaktadır. Ancak, Grotius'a yaşadığı dönemde bir hayli ün sağlayan yapıtı, **De Iure Pradae**'nin bir kesimini oluşturan ve 1609'da yayınlanan **Mare Liberum** (Serbest Deniz) adlı kitabıdır. Grotius'un uluslararası hukuk anlayışı devletlerin egemenliği üzerine kurulmaktadır. Egemen devletlerin yetkilerini sınırlayan tek şeyin doğal hukuk olduğunu kabul eden düşünür için, önceki düşünürlerden değişik olarak, doğal hukuk din üzerine değil fakat mantık üzerine kurulmaktadır.

Bu dönemde, daha sonraları uluslararası hukukta doğal hukuk anlayışını uygulanan hukuk (pozitif hukuk) anlayışı izlemiştir. Devletlerin eşit ve egemen olduğunu, uluslararası toplumun bir devletlerarası toplumu oluşturduğunu ve ilişkilerin uluslararası hukuk kurallarınca düzenlendiğini, uluslararası hukukun kaynağının devletlerin iradesi olduğunu temel kabul eden bu görüşün en önemli temsilcileri ise şu düşünürler olmaktadır: İngiliz Richard Zouche (1590-1660), Alman Johann-Jakob Moser (1701-1785) ve Alman Georg Friedrich Von Martens (1756-1821).

Ancak, bu dönemde uluslararası hukuku doğal hukuk ile uygulanan hukuk anlayışlarını bağdaştırmak suretiyle değerlendiren bir bağdaştırıcı görüşe de rastlanmaktadır. En önemli temsilcisi İsviçreli Emmerich de Vattel (1714-1767) olmaktadır.

B. 1815 Viyana Kongresinden Sonra

9 Haziran 1815 Viyana Kongresi Son Senedi ve ona bağlı olarak kabul edilen 20 Kasım 1815 tarihli çeşitli andlaşmalar temelde 1789 Fransız devrimi ve onun sonucu ortaya çıkan Napolyon savaşları ile sarsılan Avru-

---

37 Bu son kitaptan seçmeler dilimizde de yayınlanmıştır: bkz. S.L. Meray (çev.) **Savaş ve Barış Hukuku,** Ankara, 1967.

pa'da yeni bir siyasal denge oluşturulmasını amaçlamaktadırlar. Bu ana amaca yönelik olarak sözkonusu andlaşmalar uluslararası hukukun da birçok kurumlarını kurma ya da düzenleme durumunda kalmışlardır.

En başta, tarihte ilk kez, Viyana Kongresi Son Senedi ile bir sürekli tarafsız devlet kurumunun ortaya çıktığına tanık olunmaktadır. Bu, İsviçre örneğidir. Yine, 26 Eylül 1814'te Rusya, Avusturya ve Prusya'nın oluşturduğu "Kutsal İttifak" grubuna 20 Kasım 1815'te imzalanan bir andlaşma ile İngiltere'nin de katılması "Avrupa Uyumu" (**Concert européen**) adı verilen bir birliğin oluşturulmasını (ki 1818'de Fransa da buna katılmıştır) sağlamıştır. Oysa bu devletlerin, herhangi bir sürekli organ bulunmamasına karşın zaman zaman toplanmaları öncü uluslararası örgütlenme yöntemleri örneklerinden birini oluşturmaktadır.

Ancak, Viyana Kongresi Son Senedi ve ona bağlı değişik andlaşmalar 1789 Fransız devriminin etkilerini her yanıyla kırmayı ya da bunun etkilerini denetlemeyi de başaramamıştır. Nitekim, Fransız devrimiyle yerleşen halkın egemenliği ilkesi sonucudur ki, Avrupa'da monarşik egemen bir devlet biçiminden ulusal egemen devlet biçimine geçiş yönünde bir akım doğmuştur. Bu akıma bağlı olarak da devletlerin Krallıktan Cumhuriyete geçişleri yanında birçok ulustan oluşan devletlerde ve özellikle imparatorluklarda bir ulusçuluk akımı ortaya çıkmıştır. "Milliyetler Prensibi" adıyla tarihimizi de çok etkileyen bu akım sonucunda özellikle Osmanlı İmparatorluğu'ndan ve Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'ndan kimi ayrılmaların olduğu ve Avrupa'da yeni devletlerin doğduğu görülmektedir. Böylece, 3 Şubat 1830 Londra Protokolü ile Yunanistan'ın Osmanlılardan bağımsızlığını elde etmesine tanık olunmaktadır. Yine, Batı Avrupa'da 1831 yılında Belçika'nın doğduğu görülmektedir. Bu akım bütün 19. yüzyıl boyunca etkisini sürdürmüş ve 13 Temmuz 1878 tarihli Berlin Andlaşması ile Romanya, Sırbistan ve Karadağ Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılarak bağımsızlıklarını kazanmışlardır. Bunları, 20. yüzyılda, 5 Ekim 1908'te Bulgaristan'ın Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılması izleyecektir. Böylece, 1870 yılında İtalyan birliğinin ve 1871 yılında da Alman birliğinin kurulduğu görülmektedir. Bütün bu gelişmeler bugün uluslararası hukukta kimi koşullarla temel bir kural niteliğini kazanmış olan, ancak o dönemlerde yalnızca siyasal bir ilkeyi oluşturan, "ulusların kendi kaderini kendilerinin tayin etme hakkı"nın uygulanmasını örneklemektedirler. Bu ilkenin 1810 yılından başlayarak Latin Amerika devletlerinin doğmasına ilişkin olarak da etkisini sürdürdüğü gözlenmektedir.

Öte yandan bu dönem için Avrupa'da gerçekleştirilen teknolojik devrimin ve ona bağlı olarak gerçekleşen ekonomik devrimin de uluslara-

rası hukukun kurum ve kurallarını çok etkilediği görülmektedir. Teknolojik devrim ekonomik ilişkileri iki bakımdan etkilemiştir. Birincisi, yeni teknolojiler üretimin artmasını sağlamıştır. İkincisi ise, bu yeni teknolojiler öteki kıtalarla ulaşımı kolaylaştırmıştır. Üretimin artması Avrupalı devletler için hem yeni pazarlar aramayı hem de bu üretimde kullanılacak işlenmemiş madde aramayı gerekli kılmıştır. Ekonominin bu gereksinmesine ulaşım açısından özellikle deniz ve demiryollarında teknolojinin sağladığı kolaylıklar eklenince, Avrupalı devletlerin çok daha yoğun bir biçimde uzak bölgelerle ilişkiler kurması sonucu doğmuştur. Böylece, 19. yüzyılın ilk yarısında halâ bir "Avrupa kamu hukuku" düzeni niteliğini koruyan uluslararası hukuk düzeninin özellikle anılan yüzyılın ikinci yarısından başlayarak belirli bir evrenselleşme süreci içine girdiği gözlenmektedir.

Bu uluslararası hukuk düzeninin evrenselleşmesi çerçevesinde, zaten Avrupa din ve kültürü etkisinde bulunan Amerika kıtası ile ilişkilerde Avrupa'da oluşan kuralların, herhangi bir özel düzenlemeye gerek kalmadan, bu devletlerle de uygulanmasına gidilmiştir. Buna karşılık, Avrupalı değerlerini benimsememiş bulunan Ortadoğu, Asya ve Afrika devletleri ya da henüz devlet düzeyine ulaşamamış toplulukları ile Avrupalı devletlerin ilişkilerini değişik kurumlar ve kurallar içinde yürüttükleri görülmektedir. Bu çerçevede, Avrupalı devletlerin siyasal ve ekonomik örgütlenmesi ileri düzeyde olan Avrupa dışı devletlerin giderek uluslararası hukuk düzeninden kendileri ile eşit bir biçimde yararlanmasını kabul ettikleri görülmektedir. Böylece kapitülasyon rejiminin sürmesi ile birlikte, Avrupalı devletler ilk kez 30 Mart 1856 tarihli Paris Antlaşması ile Osmanlı İmparatorluğu'yla ilişkilerinde, ilke olarak, uluslararası hukuk kurallarının uygulanmasını açıkça kabul etmişlerdir. Yine, Batılı devletler ile ilk düzenli ilişkisini A.B.D. ile imzaladığı 1853 andlaşması ile kuran Japonya'nın 17 Nisan 1895 tarihli Simonoski Andlaşması ile uluslararası hukuk düzeninden Avrupalı devletlerle eşit bir biçimde yararlanması kabul edilmiştir. Buna karşılık, siyasal ve ekonomik örgütlenmesi zayıf olan Asya ve Afrika toplumları ile Avrupalı devletlerin Çin ile ilişkilerinin 1842'de İngiltere ile yapılan Nankin Andlaşmasından 20. yüzyılın başlarına kadar yalnızca bir kapitülasyon ilişkisi biçiminde yürütüldüğü görülmektedir. Avrupa devletlerinin Afrika toplulukları ile ilişkileri ise değişik sömürge biçimleri çerçevesinde yürütülmüştür. Nitekim, Mısır, 1789'da İngiltere ile Fransa'nın fiili ortak egemenliğinde **(Condominium)** bir süre bulunduktan sonra, 1914'te **dominion** statüsü altında İngiltere'nin egemenliği altına girmiştir. Sudan, 1899'da yapılan bir andlaşma ile **condominium** statüsü altında İngiliz-Fransız egemenliğine girmiştir. Tunus, Tunus beyi ile Fransa arasında 12 Mayıs 1881'de yapılan Bardo Andlaşması ile koruma altında devlet

(protectorat) statüsünü kazanmıştır. Bunların dışında kalan birçok Afrikalı toplum ile Asya'daki birçok devlet ya da siyasal örgütlenmesi yetersiz toplum da, başta İngiltere ve Fransa olmak üzere Avrupalı devletlerin ya tam egemenliğine girmişler ya da içte belirli bir özerkliğe sahip olarak özellikle dış ilişkileri Avrupalı devletlerce yürütülmüştür.

Yukarıda belirtilen olayların uluslararası hukuka yansıması ise, en başta, kimi yeni ilişki biçimlerinin hukuksal düzeyde de düzenlenmesi konusunda olmuştur. Görüldüğü gibi, devlet niteliğine varmayan kimi topluluklar ile yetkileri kısıtlı devletlerin uluslararası hukuktaki yerlerinin saptanması gerekmiştir. Bu çerçevede, **condominium** ve koruma altında devlet **(protectorat)** gibi birtakım yeni hukuksal kurumların ortaya çıktığı ya da yerleştiği gözlenmektedir.

Ancak, özellikle teknolojik ve ekonomik devrimin uluslararası ulaşım yollarının düzenlenmesi bakımından çok büyük etkisi olmuştur. Bu çerçevede özellikle ticaret ilişkilerini geniş tutabilmek amacıyla, bir yandan, uluslararası akarsuların hukuksal rejimleri serbestlik ilkesi üzerine düzenlenirken[38], öte yandan, Süveyş ve Panama kanalları açılarak Süveyş'in hukuksal statüsü 29 Ekim 1888 İstanbul Andlaşması ve Panama Kanalı'nın hukuksal statüsü 18 Kasım 1903 Hay-Bunau Varilla Andlaşması ile düzenlenmiştir.

Teknoloji ve ekonomik devrimin uluslararası hukuk düzenine çok önemli bir başka etkisi de, bu dönemde gerçek anlamında ilk uluslararası örgütlerin kurulmaları olmaktadır. İlk zamanlarda gelişen uluslararası ilişkilerin uluslararası ulaşım ve haberleşme gereksinmelerine cevap verebilmek amacıyla teknik çalışmalarda bulunacak uluslararası örgütlerin kurulduğu görülmektedir. Nitekim, eğer 1856 Paris Andlaşması ile kurulan Tuna Komisyonu'nu bir uluslararası örgüt olarak kabul etmezsek, ilk uluslararası örgütler şunlar olmaktadır: 1865 Paris Sözleşmesi ile kurulan Evrensel Telgraf Birliği, 1874 Bern Sözleşmesi ile kurulan Dünya Postalar Birliği, 1890'dan kurulan Demiryolları Birliği. Yine, uluslararası ticaretin gerektirdiği 1874'de kurulan Ağırlık ve Ölçüler Birliği ve 1893'te kurulan Endüstriyel Mülkiyetin Korunması Birliği ortaya çıkan ilk uluslararası örgütlerden olmaktadır.

Bu dönemde artan ticaret ilişkilerinin bir başka doğal sonucu da denizde güvenlik ve kuvvet kullanılmasına ilişkin kimi kuralların kabulü ol-

---

38 Örneğin; 30 Mart 1856 Paris Andlaşmasıyla Tuna'nın hukuksal statüsünün düzenlenmesi; 26 Şubat 1885 Berlin Andlaşması ile Congo ve Niger'in hukuksal statülerinin düzenlenmesi; 17 Ekim 1868 Mannheim Andlaşması ile Ren'in hukuksal statüsünün ayrıntılı bir biçimde düzenlenmesi gibi

muştur. Nitekim 16 Nisan 1856 Paris bildirisi ile korsanlık yasak edilmekte, tarafsızların gemilerine ve mallarına el koyulamayacağı kabul edilmekte ve deniz ablukalarının hukuksal açıdan geçerli olabilmeleri için fiili olmaları koşulu zorunlu kılınmaktadır.

Teknolojik devrimin uluslararası hukuk düzenine bir başka çok önemli etkisi ise, yeni teknolojilere bağlı olarak araçları ve sonuçları açısından etkisi çok artan savaşın önlenmesi, önlenemediği takdirde de, etkilerinin azaltılmasını amaçlayan yeni düzenlemelere gidilmesi olmaktadır. Bu amaçlarla yapılan çalışmaların başında uyuşmazlıkların barışçı çözüm yollarının geliştirilmesine ilişkin olanları gelmektedir. Nitekim, bu dönemde uyuşmazlıkların uluslararası hakemliğe götürülmesi giderek artış göstermektedir. Örneğin, 1794 tarihinde A. B. D. ile İngiltere arasındaki Jay hakemlik andlaşmasından 1872'de yine aynı iki devlet arasındaki **Alabama Davası**'na kadar 70 hakemlik kararına rastlanmaktadır. Bu sayı 1872 ile 1914 arasındaki 40 yıldan kısa bir süre içerisinde ise 137'ye yükselmektedir. Fakat, uyuşmazlıklara barışçı çözüm yolları arayışı yalnızca hakemlikle sınırlı kalmamaktadır. Böylece, uzlaştırma, arabuluculuk ve soruşturma yöntemlerinin de giderek önem kazandığı gözlenmektedir. Bütün bu gelişmeler, sonunda, devletlerin bu yöntemleri düzenleyerek geliştirmelerini amaçlayan birtakım konferansların toplanmasını ve çok-taraflı andlaşmaların yapılmasını gerektirmiştir. 1899 La Haye I. Barış Konferansı ve 1907 La Haye II. Barış Konferansı bunun en önemli örnekleridir. Nitekim, her iki konferans sonunda da uyuşmazlıkların barışçı çözüm yolları konusunda birer sözleşme imzalanmış olup bugün de varlığını koruyan Hakemlik Sürekli Mahkemesi'nin 1899 sözleşmesi ile kurulduğu görülmektedir. Bunun dışında, yine ilk kez bu dönem içerisinde bir uluslararası yargı organının gerçekleştirildiği görülmektedir; Orta Amerika Adalet Divanı 1907'de kurulmuş ve 1917'ye kadar çalışmalarını sürdürmüştür.

Savaşın doğmasının barışçı çözüm yolları ile önlenememesi durumunda, ikinci başvurulan yol, bunun etkilerini olabildiğince sınırlı tutmaya yönelik olmuştur. Bu amaçla ilk devletler düzeyinde resmi toplantı 1864'de gerçekleştirilmiş olup, 22.8.1864'te Savaş Alanında Yaralıların Durumunun İyileştirilmesi Sözleşmesi imzalanmıştır[39]. Bunu 1899 La Haye I. Barış Konferansı çerçevesinde savaş hukuku ile ilgili olarak kabul edilen 2 sözleşme ve 3 bildiri izlemiştir. 29.7.1899 tarihli bu sözleşmelerden biri kara savaşı kurallarını içerirken, ikincisi 1864'de kara savaşındaki yaralılara ilişkin hükümlere benzer hükümlerin deniz savaşlarındaki yaralılara

---

39 Türkçe metin için bkz.: **Kızılay Kaynakları**, s. 13-16

uygulanmasını öngörmektedir[40]. Bildiriler ise, balonlardan patlayıcı atılmasını, dum-dum kurşunlarının kullanılmasını, zehirli ve boğucu gazların kullanılmasını yasaklamaktadırlar. Daha sonra, 1907 II. La Haye Konferansı'nda savaş hukuku ile ilgili onbir sözleşme kabul edilmiş ve 18.10.1907'de imzalanmıştır. Bu sözleşmeler şunlardır: i) Kara Savaşı Kuralları Sözleşmesi; ii) Kara Savaşında Tarafsızların Görevlerine İlişkin Sözleşme; iii) Çarpışmaların Başlangıcında Düşman Ticaret Gemilerine Uygulanacak Muameleye İlişkin Sözleşme; iv) Ticaret Gemilerinin Savaş Gemisi Durumuna Sokulmasına İlişkin Sözleşme; v) Denizaltı Mayınlarının Dökülmesine İlişkin Sözleşme; vi) Savaş Zamanında Denizden Bombardıman Konusunda Sözleşme; vii) Deniz Savaşı Kuralları Sözleşmesi; viii) Deniz Savaşında Zoralım Hakkının Sınırlandırılması Sözleşmesi; ix) Uluslararası Bir Zoralım Mahkemesi Kurulması Sözleşmesi; x) Deniz Savaşında Tarafsız Devletlerin Hak ve Görevleri Konusunda Sözleşme; xi) Çatışmaların Başlamasında Savaş İlânı Gerekliliğine İlişkin Sözleşme.

2. Uluslararası hukukun evrensel düzeyde uygulanması

19. yüzyıl sonlarında ve 20. yüzyıl başlarında Avrupa dışındaki devletlerin giderek konferanslar ve çok-taraflı andlaşmalara katıldığının gözlenmesine karşın[41], tam bir evrenselleşmenin Milletler Cemiyeti'nin kuruluşu ile gerçekleştiği saptanmaktadır. Uluslararası hukukun bu evrenselleşmesi Birleşmiş Milletler dönemi ile sürecini tamamlamıştır.

A. Milletler Cemiyeti ile başlayan dönem

Birinci Dünya Savaşı sonrasında uluslararası düzenin sağlanabilmesi amacıyla birçok düşünceler ortaya atılmıştır. Bunların en önemlisi ve etkili olanı A. B. D. Başkanı Wilson'un 8 Ocak 1918'te Amerikan Kongresi'nde yaptığı konuşmasında yeralan "14 ilke"dir. Bu ilkelerin uluslararası hukuk bakımından en önemlileri şunlardır: i) gizli barış andlaşmalarının yasaklanması (I.ilke); ii) denizlerde ulaşım serbestliğinin sağlanması (II. ilke); iii) silahsızlanmaya yönelik bir örgütlenmenin gerçekleştirilmesi (IV. ilke); iv) "Büyük ve küçük devletler için eşitlik içinde, siyasal bağımsızlık ve ülke bütünlüğünü karşılıklı olarak güvence altına almak amacıyla, özel andlaşmalar gereğince bir Milletler Cemiyeti" kurulması (XIV. ilke).

---

40 Türkçe metin için bkz.: **Kızılay Kaynakları**, s. 19-22.

41 Örneğin, 1899 La Haye I. Barış Konferansı'na katılan 26 devletin 20'si Avrupalı devletler olup öteki 6'sı Avrupa dışı şu devletlerdir: Osmanlı İmparatorluğu, A. B. D., Meksika, Çin, Japonya ve Siam.

Wilson'un bu son önerisi, I. Dünya Savaşı'nı sona erdiren Paris Barış Konferansı'nın 25 Ocak 1919 tarihli toplantısında benimsenerek, aynı konferansta, 28 Nisan 1919'da, Milletler Cemiyeti kurucu andlaşması metni kabul edilmiştir. Daha sonra bu metin, I. Dünya Savaşı'nı sona erdiren 28 Haziran 1919 tarihli Versailles Andlaşmasının, 10 Eylül 1919 tarihli Saint-Germain Andlaşmasının, 27 Kasım 1919 tarihli Neuilly Andlaşmasının, 4 Haziran 1920 tarihli Trianon Andlaşmasının ve Türkiye'nin onaylamadığı 10 Ağustos 1920 tarihli Sèvres Andlaşmasının ilk 26 maddesini oluşturacak biçimde çeşitli andlaşmalarda yeralmıştır. Yürürlüğe girmesi ise, Versailles Andlaşmasının 10 Ocak 1920'de yürürlüğe girmesi ile gerçekleşmiştir.

Milletler Cemiyeti Andlaşmasının Başlangıcı, amacının "uluslararası işbirliğini geliştirmek ve uluslararası barış ve güvenliği sağlamak" olduğunu belirttikten sonra, 1. maddesi bağımsız devletler ile "kendisini serbestçe yöneten" dominyon ve sömürgelerin de örgüte üye olabileceğini öngörmektedir. Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda ortaya çıkan yeni devletler ile eskiden varolan bağımsız devletlerin aşağı-yukarı hepsi (Versailles Andlaşmasını onaylamayan A. B. D. dışında) çeşitli tarihlerde Milletler Cemiyeti'ne üye olmuşlardır. Türkiye de Milletler Cemiyeti Genel Kurulu'nun 1 Temmuz 1932'de çağırısına T. B. M. M.'nin 9 Temmuz 1932 tarihli bir kararı ile olumlu cevap vererek örgütün üyesi olmuştur[42]. Yine, "kendisini serbestçe yöneten" Commonwealth ülkeleri (Kanada, Avustralya, Güney Afrika Birliği, Yeni Zelanda ve Hindistan) örgüt üyesi olarak kabul edilmişlerdir.

Milletler Cemiyetinin başlıca organları şunlardır: i) Genel Kurul; ii) Konsey (ya da Meclis)[43]; iii) Sekretarya. Bunların dışında Cemiyet birtakım teknik organ ve komisyonlara sahip bulunmaktaydı. Milletler Cemiyeti çerçevesinde evrenselleşen uluslararası hukuk kurum ve kuralları ile ilgili belli başlı yenilikler ve gelişmeler ise şu noktalarda toplanmaktadır: i) kuvvet kullanmanın düzenlenmesi ve yasaklanması; ii) manda rejiminin uygulanması; iii) uyuşmazlıkların barışçı yollarla çözümü konusunda örgütlenme; iv) azınlıklar rejiminin düzenlenmesi; v) uluslararası hukuku kodifiye etme çalışmalarının başlaması; vi) uluslararası çeşitli örgütlerin kurulması.

Kuvvet kullanmanın düzenlenmesi, en başta, Milletler Cemiyeti Andlaşmasının 12. maddesi ile öngörülmektedir. Bu maddenin 1. fıkrası, savaşı doğrudan yasaklamamakla birlikte, üye devletlerin uyuşmazlıklarını

42 T. B. M. M. kararı için bkz.: **R. G.,** 12 Temmuz 1932, Sayı 2148

43 Önce 8, daha sonraları sırasıyla 10, 13, 15, 17 ve 14 üyeden oluşuyordu

ya hakemlik ya uluslararası yargı ya da örgütün Konseyine sunmaları gereğini belirttikten sonra, bu organların böyle bir durumda vereceği karar tarihinden başlayarak 3 ay geçmeden, savaşa başvuramayacaklarını öngörmektedir. Başka bir deyişle, Milletler Cemiyeti kuvvet kullanmayı yasaklamamakta ve yalnızca düzenlemektedir. Kuvvet kullanılmasını ilke olarak yasaklayan ilk uluslararası andlaşma ise 26 Ağustos 1928 tarihinde Paris'te 15 devletçe imzalanan Briand-Kellogg Andlaşması olmaktadır. Öte yandan, savaş hukuku ile ilgili kurallaşmalar bu dönemde de sürmüştür. Özellikle, 17.6.1925'te kabul edilen ve mikrop ve gazların kullanımını yasaklayan Cenevre Sözleşmesi[44] ile 27.7.1929'da kabul edilen biri savaş tutsaklarının statüsünü ötekisi ise yaralı ve hastaların statüsünü düzenleyen Cenevre Sözleşmelerini burada belirtmek yerinde olacaktır[45].

Uyuşmazlıkların barışçı çözüm yollarının geliştirilmesi konusunda görülen en büyük gelişme, Milletler Cemiyeti çerçevesinde evrensel nitelikte bir uluslararası yargı organınının oluşturulması olmaktadır. Nitekim, Milletler Cemiyeti Andlaşmasının 14. maddesi Cemiyet Konseyi'ni bir "Uluslararası Sürekli Adalet Divanı tasarısı hazırlamak ve bunu Cemiyet üyelerine sunmakla" görevlendirmektedir. Konsey Şubat 1920'de verdiği bir kararla bu Divan'ın statüsünü hazırlamak üzere 10 kişilik bir Hukukçular Komitesi görevlendirmiştir. Hukukçular Komitesi'nin bu amaçla 16 Haziran - 24 Temmuz 1920'de La Haye'de hazırladığı tasarı 28 Ekim 1920'de Konseyde ve 13 Aralık 1920'den başlayarak imzalayan devletler için yürürlüğe girmiştir. Divan'ın fiilen açılması ise 15 Şubat 1922'de gerçekleştirilmiştir. Ancak, Milletler Cemiyeti'nin uyuşmazlıkların barışçı çözüm yollarına katkısı yalnızca Divan'ın kurulması ile sınırlı kalmamaktadır. Uluslararası yargı, hakemlik ya da uzlaştırma yollarını zorunlu kılan ve genel olarak Cenevre Genel Senedi olarak anılan Uyuşmazlıkların Barışçı Çözüm Yolları Konusundaki 26 Eylül 1928 tarihli Sözleşme de Milletler Cemiyeti çerçevesinde düzenlenmiştir. Bu Sözleşme, 16 Ağustos 1929'da, bunu onaylayan devletler bakımından yürürlüğe girmiştir.

Yine, Milletler Cemiyeti uluslararası hukukla ilgili önemli kodifikasyon çalışmalarının yapıldığı örgüt olmaktadır. Nitekim, Milletler Cemiyeti Genel Kurulu'nun, 22 Eylül 1924 tarihli bir kararı ile, bu amaçla 17 kişilik bir Uzmanlar Kurulu oluşturduğu görülmektedir. Bu Uzmanlar Kurulunun saptadığı on bir konu üzerinde kodifikasyon çalışmaları yapılmasından sonra, uyrukluk, karasuları ve yabancılara verilecek zararlar nedeniyle devletin sorumluluğu konularında sözleşme yapmak üzere 13 Mart - 12

44 Türkçe metin için bkz.: **Kızılay Kaynakları,** s. 4344

45 Türkçe metinle için bkz.: **Kızılay Kaynakları,** s. 64-90 ve 95-105

Nisan 1930 tarihlerinde La Haye'de bir uluslararası konferans toplanmasına tanık olunmaktadır. Ancak, Konferansta yalnızca uyrukluk konusunda bir sözleşme ve iki protokol yapılabilmiştir.

Milletler Cemiyeti dönemine raslayan, fakat Cemiyeti doğrudan ilgilendirmeyen, uluslararası hukuka ilişkin bir başka olgu ise, 1917 Ekim Devriminden sonra Sovyetler Birliği ile ilk kez bir sosyalist devletin ortaya çıkmasıdır. Marksist öğretinin genel olarak hukuku egemen sınıfların iradelerini yansıtan bir araç biçiminde değerlendirmesine paralel olarak uluslararası hukukun da bu devletçe temelde aynı yönde değerlendirildiği gözlenmektedir. Başka bir deyişle, uluslararası hukuk da, Sovyet yazarlarınca belirli bir dönemde çeşitli devletlerin egemen sınıflarının iradelerini yansıtan bir hukuk olarak kabul edilmektedir[46]. Bu görüşe uygun olarak, Sovyetler Birliği, uluslararası hukuku önceleri yalnızca Batılı devletlerin egemen sınıflarının iradesini yansıtan bir kurallar bütünü olarak değerlendirmiş ve dolayısıyla bu hukuk düzeni içinde kendisinin de katılmasıyla oluşmayan kuralların kendisine karşı uygulanmasını önleme çabası içinde bulunmuştur. Ancak, başka Sosyalist devletlerin ortaya çıkması ile Sovyet yazarları (örneğin, Korovin ve Kozhevnikov), kapitalist uluslararası hukuk yanında sosyalist devletler arasındaki ilişkileri düzenleyecek bir sosyalist uluslararası hukukun bulunduğunu kabul etmişlerdir. Bununla birlikte, uluslararası ortak yaşamın gerekleri, sosyalist bir uluslararası düzenin tamamen kurulabilmesine kadar, sosyalist devletlerin her iki sisteme mensup devletlerin uluslararası ilişkilerini düzenleyebilecek ortak birtakım kuralların varlığını da kabul etmelerini gerekli kılmıştır. Kuramsal düzeyde bir ortak uluslararası hukuk düzeninin sosyalist devletlerce kabulü Sovyet Komünist Partisi'nin 1961'deki XXII. Kongresinde "Barış içinde birlikte yaşama ilkesi" **(peaceful coexistence; coexistence pacifique)** ni Parti Programına alması ile gerçekleşmiştir[47]. Daha önce de Çin Halk Cumhuriyeti ile Hindistan arasında 1958'de yapılan bir andlaşmada yer verilen bu ilkenin şu kuralları kapsadığı kabul edilmektedir: i) uyuşmazlıkların kuvvete başvurmadan ve görüşmeler yoluyla çözümü; ii) devletler arasında hak eşitliği, karşılıklı anlayış ve güven, karşılıklı çıkarlara saygı; iii) iç işlere karışmama ve her halkın ülkelerinin sorunlarını kendisinin çözmesi hakkının tanınması; iv) bütün ülkelerin egemenliğine ve ülke bütünlüğüne tam saygı; v) tam bir eşitlik ve karşılıklı yararlar temeline dayanacak bir biçimde ekonomik ve kültürel ilişkilerin geliştirilmesi. Bu tarih-

46 Bkz. E. F. Çelik, Cilt I. 1984, s. 28.

47 Sovyet görüşünü anılan ilke ile ilişkisini de vurgulayarak en iyi açıklayan yapıt Sovyet Profesör G. I. Tunkin'in yapıtıdır. Bkz.: G. I. Tunkin, **Droit international public-problèmes théoriques,** Paris, 1965.

lerden başlayarak sosyalist devletler yazarlarının evrensel uluslararası hukuku açıkça "barış içinde birlikte yaşama ilkesi"ne dayandırdıkları görülmektedir[48]. Bu devletler için özellikle sömürgeciliğin son bulması ve sosyalist devletlerin güçlenmesi ile uluslararası hukuk özü itibariyle de Batılı devletlerin iradesini yansıtmaktan çıkarak bir evrenselleşme süreci içine girmiş bulunmaktadır[49].

Milletler Cemiyeti döneminde, siyasal olayların dışında, birtakım teknolojik olguların da uluslararası hukukun gelişimini etkilediği görülmektedir. Bunların en önemlisi hava gemileri ve uçakların kullanımının giderek artması olmaktadır. Dolayısıyla, I. Dünya Savaşının bitimi ile birlikte uluslararası hava hukuku ile ilgili kurallaşmaların da gerçekleştirildiği görülmektedir. Bu dönem içinde hava hukukuna ilişkin en önemli çok-taraflı andlaşmalar, 13 Ekim 1919 tarihli Paris Hava Ulaşımı Sözleşmesi, 1 Kasım 1926 tarihli Madrid Sözleşmesi, 20 Şubat 1928 tarihli Havana Sözleşmesi, 29 Mayıs 1933 tarihli Uçakların Üçüncü Kişilere Verdiği Zararlara İlişkin Roma Sözleşmesi ve 7 Aralık 1944 tarihli tarihli Şikago Havacılık Sözleşmeleridir.

B. Birleşmiş Milletler Dönemi

İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesi ile birlikte 25 Nisan 1945'te San Francisco'da toplanan konferans sonunda 26 Haziran 1945'te Birleşmiş Milletler kurucu andlaşmasının kabul edildiğine tanık olunmaktadır. Birleşmiş Milletler Andlaşması gerekli onayı alarak 24 Ekim 1945'te yürürlüğe girmiştir. Birleşmiş Milletler'in fiilen çalışmaya başlaması ise Genel Kurulun 10 Ocak 1946'daki yıllık toplantısına başlaması ile gerçekleşmiştir.

Birleşmiş Milletler'in kuruluşu ile başlayan bu dönemi etkileyen temel etkenlerin başında siyasal etkenler gelmektedir. İkinci Dünya Savaşı sonunda ortaya çıkan siyasal durum özellikle Avrupa'da yeni bir siyasal ilişkiler düzenini doğurmuştur: Doğu-Batı ilişkileri. Nitekim, II. Dünya Savaşı sonrasında Avrupa'da Sovyetler Birliği'nden başka Polonya, Çekoslovakya, Macaristan, Romanya, Bulgaristan, Arnavutluk, Yugoslavya ve Demokratik Alman Cumhuriyeti gibi sosyalist devletlerin doğduğu görülmektedir. Bu yolla bir sosyalist blokun oluşmasının doğal sonucu olarak bu devletler kendi aralarında sosyalist içerikli bir uluslararası hukuk yaratma çabası içine de girmişlerdir. Ancak, Batılı ve öteki üçüncü devletlerle de, yukarıda belirttiğimiz gibi, "barış içinde birlikte yaşama ilkesi" uya-

---

48 Örneğin, G. I. Tunkin, **aynı yapıt,** s. 19-34 ve 159-167

49 G. I. Tunkin, **aynı yapıt,** s. 166-167

rınca ortak bir uluslararası hukuk oluşturma çabaları da süregitmiştir. Böylece, bu etkene bağlı olarak, uluslararası hukukun daha önceden yerleşmiş kimi kurallarının eski etkilerini kaybettikleri gözlenmeğe başlamıştır. Örneğin, başka ilkeler yanında eskiden tartışılmaz bir ilke niteliği taşıyan kazanılmış haklar (**acquired rights; droit acquis**) ilkesinin bu devletlerin ortaya çıkışıyla aynı değeri koruyamadığı görülmektedir. Dolayısıyla, uluslararası hukukun en başta bu etkene bağlı olarak bir içerik değiştirme süreci içine girdiği 1990'a kadar işlenmiştir. 1991 yılı sonunda S. S. C. B.'nin dağılması ile bu süreç bugün aynı öneme sahip bulunmamaktadır.

Birleşmiş Milletler'in amaçları ve bu dönemin siyasal ortamı çerçevesinde uluslararası hukukun gelişimini etkileyen bir başka önemli olay ise sömürgelerin bağımsızlığına kavuşması (**décolonisation**) olmaktadır. II. Dünya Savaşını izleyen yıllarda başlayan bu bağımsızlık süreci[49a] 1960'lı yıllarda bir patlama biçiminde etkisini sürdürmüştür. Böylece, kurulduğu sırada 51 üyesi bulunan Birleşmiş Milletler'in 1991 yılı başında 159 üyeye sahip olduğu görülmektedir. Başka bir deyişle aşağı-yukarı 45 yıllık bir süre içinde dünyadaki bağımsız devletlerin sayısı ilk baştaki sayının üç katını aşmıştır. Yeni bağımsız devletlerin ortaya çıkışı doğal olarak yeni hukuksal sorunların ve yaklaşımların da kaynağını oluşturmuştur. Uluslararası hukukun içeriğini ve kurumlarını büyük ölçüde etkileyen bu durum kendisini özellikle devletlerin ardıl olmaları (halefiyet) ve ekonomik hakları ve yetkileri konularında göstermektedir. Yine, kimi sömürgelerin bağımsızlıklarını kazanırken karşılaştıkları siyasal zorluklar uluslararası hukukta tanıma ile halkların kendi kaderlerini kendilerinin tayin etmesi konularında da birtakım gelişmelere yer vermiştir.

Öte yandan, Birleşmiş Milletler'in kuruluşu ile açılan bu dönemde uluslararası ilişkileri ve uluslararası hukuku büyük ölçüde etkileyen bir başka etken de ekonomik etken olmuştur. Böylece, ilk elde, ticari ilişkileri düzenlemek ve serbestleştirmekle görevli **G. A. T. T.** kısa adıyla anılan Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması Örgütü'nün, parasal ve mali ilişkileri düzenlemekle görevli Uluslararası Para Fonu'nun (**IMF; F. M. I.**) ve kalkınma ve yatırım konusunda devletlere yardımcı olacak kısaca Dünya Bankası diye anılan Uluslararası Bayındırlık ve Kalkınma Bankası'nın (**I.B.R.D.; B. I. R.D.**) kurulduğu görülmektedir. Ancak, Örgütün kurucu andlaşmasındaki amaçlarına da uygun olarak (mad. 1/2), Bir-

---

49a Örneğin, eski manda rejimine bağlı olan Suriye, Lübnan, Ürdün ya da Commonwealth'e bağlı olan Pakistan, Hindistan gibi devletlerin bağımsızlıklarını kazanması.

leşmiş Milletler de özellikle gelişme yolundaki ülkelerin kalkınması yolunda birçok faaliyetler içine girmiştir. İlk önceleri yalnızca bu devletlerin kalkınmaları için fon ve teknoloji transferi sağlamaya yönelik çalışmalar yapan Birleşmiş Milletler zamanla bu çalışma alanını giderek genişletmeye başlamıştır. Bu çerçevede B. M. Genel Kurulu'nun 1963'de aldığı bir kararı ile ilk çalışmalarını 23 Mart - 16 Haziran 1964'te gerçekleştiren ve örgütün yardımcı bir organını oluşturan Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı (**UNCTAD; CNUCED**)'nı kurduğu görülmektedir. Amaçları arasında uluslararası ticarete ilişkin ilkeler ve politikalar saptamak ya da çok-taraflı andlaşmalar yapılmasını sağlamak da bulunan bu organın çalışmaları uluslararası hukuku özellikle ekonomik konular açısından etkilemeye başlamıştır. Bu organın çalışmaları çerçevesinde bugün sayıları 120'yi aşan ancak birleştikleri dönemdeki sayıları ile anılan "77'ler Grubu" adlı bir gelişme yolundaki ülkeler grubunun oluştuğu görülmektedir.

"77'ler Grubu"nunu etkisi ile **UNCTAD**'ın kısa sürede bir "Yeni Uluslararası Ekonomik Düzen" arayışı içine girdiği gözlenmektedir. Nitekim, bu yeni düzen arayışı ilk kez "77'ler Grubu"nun II. UNCTAD'a hazırlık amacıyla 1967'de toplandıkları sırada Cezayir bildirisinde belirtilmiştir. B. M. Genel Kurulu 1974 yılındaki 6. olağanüstü dönem çalışmaları sonunda, 1 Mayıs 1974'te, "Yeni Uluslararası Ekonomik Düzen"in kurulmasına ilişkin bir bildiri ve bir de eylem programı kabul etmiştir. Bunu izleyen 29. olağan dönem çalışmaları sırasında ise, 12 Aralık 1974'te, B. M. Genel Kurulu'nun "Devletlerin Ekonomik Hak ve Görevleri Yasası"nı kabul ettiği görülmektedir. Bu yasa, gelişme yolundaki devletlerin doğal kaynakları üzerindeki egemen haklarının varlığından tutun da gelişmiş devletlere ayrıcalıklı muamelelerin reddine, ekonomik yardımların artmasına ya da gelişme yolundaki devletlerin üretici birliklerinde toplanarak üretim ve değişim ilişkilerinde kaybeden olmaktan kurtulmalarına kadar birçok soyut ve somut kuralı kapsamaktadır. Bu gün için bu belgenin hukuksal değeri, ileride göreceğimiz gibi, genellikle üye devletleri hukuksal düzeyde bağlayıcılığı olmayan bir B. M. Genel Kurul kararı biçiminde değerlendirilmesine karşın, bu konuda uluslararası hukukta yeni bir sürecin doğduğunu da göstermekten geri kalmamaktadır. Bu süreç, B. M. Genel Kurulu'nun 1-16 Eylül 1975 tarihlerinde yaptığı 7. olağanüstü dönem toplantısında aldığı bir kararına uygun olarak, ilki 16 Aralık 1975'te Paris'te başlayan "Uluslararası Ekonomik İşbirliği Konferansı" (Kuzey-Güney Diyaloğu) çerçevesinde etkisini, biraz azalarak da olsa, sürdürmeye devam etmektedir. Öte yandan, B. M. Ekonomik ve Sosyal Konseyi uluslararası ekonomik ilişkilerdeki etkileri yadsınamayacak olan genel olarak çokuluslu ortaklıklar diye anılan ticaret ortaklıklarını da uluslararası düzeyde

denetleyebilmek amacıyla birtakım çalışmalar içine girmiş bulunmaktadır. Bu çerçevede 1974 yılında Ekonomik ve Sosyal Konsey'in bir komisyon ve bir de araştırma merkezi oluşturduğu görülmektedir. Sözkonusu komisyonunun görevlendirdiği bir hükümetlerarası çalışma grubunun 1983 yılında çok-uluslu ortaklıkların uymalarını sağlamaya yönelik bir davranış kodu tasarısını gerçekleştirdiğine ve bu tasarının 1986 yılında geçici olarak Ekonomik ve Sosyal Konsey tarafından kabul edildiğine tanık olunmaktadır. Kısacası, yeni ekonomik etkenlerin, henüz kesin bir kurallaşmaya yer vermiş olmasalar bile, uluslararası hukukun geleneksel birtakım kurallarını büyük ölçüde zorladıkları ve giderek değiştirecek bir ortam yarattıkları yadsınamayacaktır. Ancak, 1991 yılı sonunda S. S. C. B.'nin dağılması ile birlikte bu hareket şu an için önemli bir siyasal desteğini kaybetmiş olup bir durgunluk dönemine girmiş bulunmaktadır.

1980'li yılların sonlarına doğru "Yeni Uluslararası Ekonomik Düzen" arayışlarının yavaşl. dığı ve yerine Batılı devletlerin daha çok etkili oldukları çok-taraflı bir evrensel ticaret düzeni arayışı içine girildiği görülmektedir. Bu yeni akım G.A.T.T. çerçevesinde 1987'den 1994'e kadar yürütülen çok traaflı görüşmeler sonunda 15.4.1994 tarihli Marrakech Anlaşmasıyla Dünya Ticaret Örgütü'nün (**WOC, O.M.C.**) kurulması ile sonuçlanmıştır. D.T.Ö.'ün doğuşu ile G.A.T.T. andlaşma niteliği ile varlığını sürdürmektedir. Ancak, D.T.Ö. bundan böyle yalnızca malların ticaretini düzenleyen G.A.T.T.'ın uygulanmasını değil, "çok-taraflı ticaret anlaşmaları" adıyla anılan ve G.A.T.T. Anlaşmasına eklenen başlıca şu anlaşmaların uygulanmasını da gözetim altında tutma yetkisi ile donatılmış bulunmaktadır:

i) Hizmetlerin Ticareti Anlaşması (**GATS**); ii) Fikri Mülkiyet Hakları Anlaşması (**TRIP**); iii) Yatırım ve Ticarete İlişkin Önlemler Anlaşması (**TRIM**). G.A.T.T.'dan daha serbest bir uluslararası ticaret rejimi öngören D.T.Ö. Anlaşması G.A.T.T.'ın üç temel ilkesini oluşturan ayırım gözetmeme, korumacılığın kaldırılması ve ticaret kurallarına (rekabet vb) saygı ilkelerini daha da kesin bir biçimde benimsemiş bulunmaktadır.

Birleşmiş Milletler döneminde, ideolojileri ve kültürleri ne olursa olsun, tüm devletlerin ilke olarak kabul ettiği bir ortak değerin giderek ağırlık kazandığı ve uluslararası hukuku büyük ölçüde etkilediği görülmektedir: insan haklarının korunması. Birleşmiş Milletler Andlaşmasının çeşitli maddelerinde yeralan insan haklarının korunması (mad. 1/3, 13/1/b, 55/c, 62/2, 68) konusunda ilk girişim B. M. Ekonomik ve Sosyal Konseyi'nin 21 Haziran 1946'da 18 üyeli bir İnsan Hakları Komisyonu kurması olmuştur. Adıgeçen komisyonun hazırladığı metin 10 Aralık 1948'de B. M. Ge-

nel Kurulu'nca "İnsan Hakları Evrensel Bildirisi" olarak kabul edilmiş ve bunu Mart 1976'da yürürlüğe giren iki sözleşme izlemiştir: i) Kişisel ve Siyasal Haklar Sözleşmesi; ii) Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar sözleşmesi. Öte yandan, insan haklarının korunması özellikle bölgesel düzeyde daha da somut bir düzenleme ve uygulama içine girmiştir. Bu konudaki ilk örneği Avrupa Konseyi çerçevesinde 4 Kasım 1950'de imzalanan ve 3 Kasım 1953'te yürürlüğe giren Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve onun yarattığı düzen oluşturmaktadır. Bunu, Amerikan Devletleri Örgütü çerçevesinde 22 Kasım 1969'da imzalanarak 1978 yılında yürürlüğe giren İnsan Hakları Amerikan Sözleşmesi ve kurduğu düzen izlemiştir. Yine, Afrika Birliği Örgütü çerçevesinde bir İnsan Hakları Afrika Sözleşmesinin 7-19. 1. 1981 tarihinde kabul edildiği görülmektedir. Bu son sözleşme 1987'de yürürlüğe girmiştir[50] İnsan haklarının uluslararası düzeyde korunması günümüzde önemi artarak sürmektedir.

Öte yandan, 1990'lı yıllarda geniş anlamında alındığı zaman insan haklarının uluslararası korunması çerçevesinde yeralan, ancak daha özel bir biçimde insancıl hukuk **(humanitarian law, droit humanitaire)** kapsamına giren bir gelişme ile karşılaşılmaktadır: uluslararası düzeyde bireyleri yargılayan uluslararası ceza mahkemelerinin kurulması. Bunların ilki Güvenlik Konseyinin 22.2.1993 tarihli ve 808 sayılı kararı ile kurulan ve statüsü 25.5.1993 tarihli ve 827 sayılı kararıyla kabul edilen, tam adı 1991'den sonra Eski Yugoslavya Ülkesinde Gerçekleştirilen Uluslararası İnsancıl Hukukun Ciddi Çiğnenmesinden sorumlu Kişilerin Yargılanması için Uluslararası Mahkeme olan ve kısaca Eski Yugoslavya Uluslararası Ceza Mahkemesi olarak anılan mahkemedir[(50bis)]. İkinci uluslararası ceza mahkemesi Güvenlik Konseyinin 8.11.1994 tarihli ve 955 sayılı kararı ile kurulan kısaca Ruanda için Uluslararası Ceza Mahkemesi diye anılan mahkeme olmaktadır[(50ter)]. Anılan her iki mahkeme de halen çalışmakta olup herbiri kimi kararlar vermiş bulunmaktadır. En son olarak B.M. çerçevesinde ve evrensel nitelikli olmak üzere 17.7.1998 tarihinde Roma'da bir diplomatik konferansta kabul edilen Uluslararası Ceza Mahkemesi kurulmuş bulunmaktadır[(50 quart)]. Henüz çalışmaya başlamamış bulunan bu ilk evrensel uluslararası ceza mahkemesinin statüsünün yürürlüğe girmesi için 60 devletin onayı gerekmektedir (mad. 126).

---

50 Metin için bkz. **I.L.M.**, 1982, s. 59 vd

(50bis) Metin için bkz. **I.L.M.**, 1993, s. 1192-1201.

(50ter) Metin için bkz. **I.L.M.**, 1994, s. 1598 vd.

(50 quart) Metin için bkz. N.U., A/CONF./183/9, 17 juillet 1998.

Bu dönemde uluslararası hukuku etkileyen başka bir grup etken ise teknolojik etkenler olmaktadır. Çok çeşitli teknolojik etkenlerin arasında uluslararası hukukun gelişimini en çok etkileyen iki tanesi aşağıdaki konulara ilişkin teknolojik verilerdir: i) deniz yatağının ve toprakaltının araştırılması ve işletilmesi teknikleri; ii) uzay teknolojisi. Birinci konudaki ilerlemeler 1945 yılından bu yana deniz hukukunda üç yeni kavramın ortaya çıkmasına ve bunlara ilişkin yeni kuralların oluşmasına neden olmuştur. Bu yeni deniz hukuku kavramları şunlardır: i) kıta sahanlığı; ii) münhasır ekonomik bölge; iii) uluslararası deniz yatağı. Uzay teknolojisinin gelişerek insanlığın uzaya ulaşmasını sağlaması 1960'lı yıllardan bu yana yepyeni bir uluslararası hukuk dalının doğmasına ve gelişmesine olanak vermiştir: uzay hukuku. Bu arada, çeşitli teknolojilerin ilerlemesine bağlı olarak bunların ürünlerinin yoğun bir biçimde endüstride ve tarımda kullanılmasının sonucu doğal çevre düzeninin bozulduğu gözlenmektedir. Çevrenin bu olumsuz etkilenmesi insanlığın çevrenin korunmasının gerekliliğini kavramasını sağlamıştır. Böylece, özellikle 1970'li yıllardan başlayarak bir uluslararası çevre hukukunun hızla geliştiği görülmektedir.

Birleşmiş Milletler'in kuruluşu ile başlayan örgütlerin giderek artması süreci de sürmektedir. Böylece, en başta, Birleşmiş Milletler'e de uzmanlık kurumu olarak bağlı olan teknik ve yönetsel konularda çok sayıda evrensel uluslararası örgütün, kimisinin ilk kez kimisinin de eskilerinden değişik bir örgütlenme biçimiyle, ortaya çıktıkları görülmektedir. Bunların belli başlıları şunlardır: Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü (**UNESCO**), Uluslararası Çalışma Örgütü (**I. L. O.; O. I. T.**), Dünya Sağlık Örgütü (**W. H. O.; O. M. S.**) Gıda ve Tarım Örgütü (**F. A. O.; O. A. A.**) kısa adıyla Dünya Bankası diye anılan Uluslararası Bayındırlık ve Kalkınma Bankası (**I. B. R. D.; B. I. R. D.**), Uluslararası Para Fonu (**I. M. F.; F. M. I.**), Uluslararası Denizcilik Örgütü (eski kısaltılmış adı **I.M.C.O.** olan bu örgüt şimdi **I.M.O.** olarak anılmaktadır), Dünya Ticaret Örgütü (**W.T.O; O.M.C.**), Öte yandan, değişik konularda çeşitli bölgesel uluslararası örgütlerin de bu dönemde giderek arttığı görülmektedir. Bunların belli başlıları da şunlar olmaktadır: Avrupa Konseyi, Amerika Devletleri Örgütü, Afrika Birliği Örgütü, Arap Birliği, Kuzey Atlantik Andlaşması Örgütü (**N. A. T. O.; O. T. A. N.**), Varşova Paktı, Avrupa Ekonomik İşbirliği Örgütü (**O.E.C.D.; O.C.D.E.**), COMECON, Ancak, S. S. C. B.'nin 1991'de dağılması ile birlikte "Doğu bloku" diye anılan devletlerin oluşturduğu en önemli bölgesel örgütleri oluşturan Varşova Paktı ve COMECON günümüzde son bulmuştur. Öte yandan, 1950'li yıllarda Avrupa'da görülen bir gelişme uluslararası örgütlenme konusunda da devletlerin

işbirliği düzeyini aşarak bir ekonomik ve siyasal bütünleşme içine girebileceğini göstermektedir. Nitekim, 1950'li yıllarda Avrupa Toplulukları adı verilen ve Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu (**C.E.C.A**), Ortak Pazar da dediğimiz Avrupa Ekonomik Topluluğu (**E. E. C.; C. E. E.**), ve Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu (**EURATOM**) örgütlerinden oluşan ulus-üstü (**supranational**) nitelikli birtakım uluslararası bölgesel örgütlerin doğduğu görülmektedir. Anılan bu üç örgüt 1992 yılında imzalanan ve 1.11.1993 tarihinde yürürlüğe giren Maastricht Anlaşması ile bugün Avrupa Birliği (**European Union; Union Européenne**)'ni meydana getirmektedir.

B.M. ve öteki uluslararası örgütlerle ilgili olarak görülen başka bir gelişme de uluslararası örgütlerin giderek daha büyük ölçüde uluslararası barışın ve güvenliğin korunmasına katılması ve kimi silahlı çatışmaların tarafı olarak faaliyet göstermesi olmaktadır. Bu çerçevede özellikle Somali ve eski Yugoslavya'daki barışı sağlama görevine bağlı olarak B.M. Barış Gücü'nün yalnızca barışı koruma (**peacekeeping, maintien de la paix**) amacı ile hareket etmediği ve barışı kurma (**peacemaking, rétablissement de la paix**) ve barışı zorla sağlama (**peace-enforcement, imposition de la paix**) nitelikli faaliyetlerde de bulunduğu gözlenmektedir(50cing). Yine, NATO'nun 1999 yılında Kosova'daki olaylara bağlı olarak silahlı karışması bu nitelikli bir faaliyeti oluşturmaktadır.

Bütün bu sayageldiğimiz etkenlerin uluslararası hukuka yansımasında Birleşmiş Milletler Örgütü'nün çalışmaları çok büyük bir önem taşımaktadır. Nitekim, ekonomik nitelikli uluslararası hukuk kurallarının oluşmasında Birleşmiş Milletler Ekonomik ve Sosyal Konseyi ile B. M. uzmanlık kurumu statüsündeki ekonomik uluslararası örgütlerin katkıları çok büyüktür. İnsan hakları ile ilgili uluslararası hukuk kurallarının oluşumunda Birleşmiş Milletler Genel Kurulu ile Ekonomik ve Sosyal Konseyi çalışmaları, en ileri düzeydeki düzenlemeleri oluşturmasalar bile, böyle bir sürecin doğmasında ve sürmesinde çok önemli işleve sahiptirler. Uzay hukuku ile ilgili tüm önemli kurallaşmalar B. M. çerçevesinde kurulan Uzayın Barışçı Amaçlarla Kullanılması Komitesi'nin ürünüdür. Fakat, uluslararası hukukun gelişimine yönelik bütün bu çalışmaların en kapsamlı ve önemlileri Birleşmiş Milletler çerçevesinde kurulan ve görevi uluslararası hukukun kodifikasyonu ve giderek geliştirilmesi olan Uluslararası Hukuk Komisyonu'nca gerçekleştirilmektedir.

(50cing) H. Annabi, "L'avenir du maintien de la paix", **Le Diplomate** (Tunisie), Novembre-Décembre 1998, No. 28, s. 14-22.

Bu dönemde Birleşmiş Milletlerin dışında oluşan ve 1975 yılından bu yana uluslararası hukuku etkileyen çok önemli bir etken de Avrupa'daki gelişmeler olmuştur. Batı ve Doğu blokları arasındaki "Soğuk savaş" dönemini sona erdirmeyi amaçlayan Avrupalı 33 devlet ile A.B.D. ve Kanada'nın katıldığı ilk önemli uluslararası belge 1.8.1975 tarihinde Devlet ya da Hükümet Başkanlarının Helsinki'de imzaladığı Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı Son Senetidir. Kısaca Helsinki Bildirisi olarak da anılan sözkonusu belge, son hükümlerinde de belirtildiği gibi, l M. Andlaşmasının 102. maddesi gereğince B.M. Sekreterliğine kaydı gerekmeyen, başka bir deyişle, andlaşma oluşturmayan nitelikte bir uluslararası belgedir. Bununla birlikte, gerek siyasal etkisi gerekse bu son Senede dayanarak oluşturulan mekanizmaların çalışması sonucu AGİK sürecinin giderek bir hukuksal kurallaşmaya dönüşme özelliği gösterdiği gözlenmektedir.

1975 AGİK Son Senedi ile başlayan bu süreç içinde Avrupalı devletlerin kabul ettiği en temel uluslararası belgeler şunlardır: 8.3.1978 tarihli Belgrad Kapanış Belgesi, 6.9.1983 tarihli Madrid Kapanış Belgesi, 15.1.1989 tarihli Viyana Kapanış Belgesi, 21.10.1990 tarihli Yeni Bir Avrupa İçin Paris Yasası (Şartı). Sayılan başlıca belgelere bağlı olarak son biçimleri ile 1992 yılında yapılan Helsinki Konferansı sırasında kabul edilen insan hakları, güven arttırıcı önlemler ve uyuşmazlıkların barışçı çözümü konularında da halen bir çok uzmanlar belgesi benimsenmiş olup, AGİK çerçevesinde gerçek bir hukuksallaşma süreci başlamış bulunmaktadır. Bu hukuksallaşma süreci çerçevesinde Kasım 1992'de Cenevre'de Uyuşmazlıkların Barışçı Çözümü Sözleşmesi kabul edilmiş ve üye devletlerin imza ve onayına sunulmuştur.

BİRİNCİ BÖLÜM

BİRİNCİ BAŞLIK

Kaynakça:

Türkçe: C. Bilsel, **Giriş,** s. 184-311; Z.M. Alsan, Cilt I, s. 72-134; Ch. Crozat, s. 173-484; İ. Lütem, Cilt I, s. 33-62; S. L. Meray Cilt I, s. 5-68; Ö. İ. Akipek, I. Kitap, s. 88-99; s. Korff (Çev.: İ. Lütem), "Devletler Hukuku Tarihine Giriş", **A.H.F.D.,** 1944, Cilt II, sayı 1, s. 323-337; N. Erim, "La Haye Sulh Konferanslarından Önce Tahkim ve Sulhçuların Gayretleri", **A.H.F.D.,** 1943, Cilt I, sayı 1, s. 75 vd; A. R. Turnagil, "İslâmiyet ve Milletler Hukuku", **İ.H.F.M.** Cilt VIII, Sayı 1-2; ve 3-4 Cilt IX, Sayı 1-2 A. R. Turnagil, **İslamiyet ve Milletler Hukuku,** İstanbul, 1943 (1. Bası) ve 1972 (2. bası); S. Ş. Ansay, **Hukuk Tarihinde İslam Hukuku,** Ankara, 1953 (3. bası); S. Armağan, "İslam Harp Hukukunun Genel Prensipleri", **Seha L. Meray'a Armağan,** Ankara, Cilt I, 1981, s. 43-54; C. Üçok-A. Mumcu, **Türk Hukuk Tarihi,** Ankara 1981 (2. Bası), s. 45-76; M. Gönlübol, "Devletler Hukukunda Sovyet Görüşünün Ana Hatları", **S.B.F.D.,** 1961, Cilt XVI, Sayı 3, s. 55-89; Öney (Çev), **Kalkınma İçin Yeni bir Ticaret Politikasına Doğru,** Ankara, 1973; O.D.T.Ü., **Yeni Uluslararası Ekonomik Düzen - Gelişme Dergisi, 1976 Özel Sayısı.**

Yabancı Dil: E. Nys. **Les origines du droit international,** Paris, 1894; L. Le Fur, "Le développement historique du droit international (de l'anarchie internationale à une communauté internationale organisée)", **R.C.A.D.I.,** 1932-III, vol. 41, s. 501-601; A. Nusbaum, **A concise history of the law of nations,** New York, 2 nd ed., 1954; Van Vollenhoven, **Les trois phases du droit des gens,** La Haye, 1919; C. Phillipson, **The international law and custom of ancient Greece and Rome,** London, 1911, 2 Cilt; Bender, **Antiker Völkerrecht;** Bonn, 1901; Liu Tchoan Pas, **Le droit des gens et de la Chine antique,** Paris, 1926; G. Ténékidés, "Droit international et communautés féodales dans la Grèce des Cités, **R.C.A.D.I.,** 1956-II, vol. 90, s.475-636; M. Zimmermann, "La crise de l'organisation internationale à la fin du Moyen-Age", **R.C.A.D.I.,** 1933-II, vol. 44, s. 319-437; M. de Taube, "Etudes sur le développement historique du droit international dans l'Europe oriental", **R.C.A.D.I.,** 1926-I, vol. 11, s. 345-535; A. Rechid, "L'islam et le droit des gens", **R.C.A.D.I.,** 1937-II, vol. 60, s. 375-505; M. Boegner, "L'influence de la Réforme sur le développement du droit international", **R.C.A.D.I.** 1925-I, vol. 6, s. 245-323; P. Guggenheim, "Contribution à l'histoire des sources du droit des gens", **R.C.A.D.I.** 1958-II, vol. 94, s. 1-84; W. Van de Vlugt, "L'oeuvre de Grotius et son influence sur le développment du droit international", **R.C.A.D.I.,** 1925-II, vol. 7, s. 395-509; O. Nippold, "Le développement historique du droit international depuis le Congrès de Vienne" **R.C.A.D.I.,** 1924-I, vol. 2, s. 5-121; L. Gross, "The peace of Westphalia; 1648-1948", **A.J.I.L.,** 1948, vol. 42, s. 20-41; R. Redslob, **La révolution française et le droit des gens,** Paris, 1931; J. B. Scott. **Les conférences de la paix de La Haye de 1899 et 1907,** Paris, 1926; H. Grimal, **La**

décolonisation (1919-1963), Paris, 1970; W. Meyriat, **Les nouveaux Etats dans le relations internationales,** Paris, 1963; M. Khadduri, **The Islamic Law of Nations,** Baltimore, 1966; A. Truyol Serra, "L'expansion de la societé internationale aux XIX ème et XX ème siécles", **R. C. A. D. I.,** 1965-III, vol. 116, s. 89-179; R. P. Anand (ed.), **Asian States and the development of universal international law,** 1972; W. Friedmann, **The Changing structure of international law,** London 1964; S. Krylov, "Les notions principales du droit des gens (La doctrine soviétique du droit international)", **R. C. A. D. I.,** 1947-I, vol., 70, s. 411-474; G. I., Tunkin, "Co-existence and international law", **R. C. A. D. I.,** 1958-III, vol. 95s. 5-78; Schweisfurth, "Die Völkerrechtsvissenchaft in der Sowjetunion", **Z. a. Ö. R. V.,** 1974, s. 1-48; J. J. G. Syatauw, **Some newly established asian states and the development of international law,** The Hague, 1961; M. Flory, **Droit international du développement,** Paris, 1979; M. Bedjaoui, **Pour un nouvel ordre économique international,** Paris, 1979; M. Bennouna, **Droit international du développement - Tiers monde et interpellation du droit international,** Paris, 1983; K. Hossain (ed.), **Legal aspects of the new international economic order,** London and New York, 1980; Y. dinstein and M. Tabory (eds.), **War crimes in international law**, The Hague-Boston-London, 1996; H. Annabi, "L'avenir du maintien de la paix", **Le Diplomate** (Tunisie), Nov.-Déc. 1998, No. 28, s. 14-22.

İkinci Başlık :

ULUSLARARASI HUKUKUN OSMANLILARDA VE TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NDE GELİŞİMİ

I. OSMANLILAR DÖNEMİ

Osmanlıların uluslararası hukuk çerçevesine girebilecek nitelikteki yabancı devletler ve yurttaşları ile ilişkileri iki çerçevede olmuştur. Birinci çerçeve Osmanlı devletinin yabancı devletler ile genel ve siyasal ilişkilerini kapsamakta olup özellikle diplomasi ve hukuk kurumları ile ilgilidir. İkinci çerçeve ise, Osmanlıların Batılı hıristiyan devletler yurttaşlarına tanıdıkları ayrıcalıklı durumları ve kapitülasyon ilişkilerini içermektedir.

1. Osmanlılarda genel olarak uluslararası hukukun yeri

Osmanlıların uluslararası hukuk kurumları ile kuralları karşısındaki genel durumlarını iki ana öğe etkilemiştir: i) İslâm dini; ii) Osmanlıların öteki devletlere oranla siyasal ve askeri güç durumları, Bu iki öğeye ilişkin gelişmeler Osmanlıların uluslararası hukuk açısından durumlarını da belirlemiştir. Bu her iki öğe bakımından gerek Osmanlıların uluslararası ilkelere ve uluslararası hukuka yaklaşımlarının gerekse Batılıların Osmanlı devletine karşı yaklaşımlarının büyük değişikliğe uğradığı dönem Tanzimat olmaktadır. Bu nedenle, Osmanlıların uluslararası hukuk bakımından durumlarının, Tanzimat'tan öncesi ve sonrası olmak üzere, iki döneme ayırarak ele alınmasının yerinde olacağı kanısındayız.

A. Tanzimat öncesi dönem

Tanzimat öncesi Osmanlılarda geçerli olan hukuk düzeni, özelliklerini ana çizgileriyle daha önce belirttiğimiz, İslâm hukuku anlayışı üzerine kurulmuştu. Büyük ölçüde Şeriat kurallarının egemen olduğu bu hukuk düzeninin ve anlayışının 3 Kasım 1839'da Sultan Abdülmecid tarafından Gülhane fermanının kabulü ile değişikliklere açılmaya başladığı görülmektedir. Ancak bu tarihten bir süre sonra, Şeriat kuralları terk edilmeden, bunların yanında Avrupa'da geçerli olan kimi yasalar ve adalet kurumları

benimsenmeye başlanmıştır[51]. Dolayısıyla bu dönem hukuk kurumları açısından Avrupa hukuku anlayışına ve ondan kaynaklanan uygulanan uluslararası hukuka henüz kapalı bir dönemdir.

Bununla birlikte Osmanlıların siyasal, askeri, diplomatik ve ekonomik nedenlerle uluslararası hukukun kimi kurumlarına başvurmak durumunda da kaçınılmaz olarak kaldıkları görülmektedir. Gerçi ilke olarak, Osmanlı devletinin 1299'da kuruluşundan 1606'da Avusturya ile imzalanan Zitvatorok Andlaşmasına kadar geçen dönem içinde Osmanlılar uluslararası ilişkilerini yalnızca kuvvet üzerine oturtmuşlardır. Ancak, yine de, diplomatik gereklilikler nedeniyle, bu dönem içinde Osmanlıların birçok andlaşmalar yaptıklarına rastlanmaktadır. Bunların ilk bilinen örneklerinden biri 1325'te Orhan Bey ile Bizans imparatoru II. Andronikos arasında yapılan ve Bursa'nın Osmanlılara bırakılmasını düzenleyen andlaşma olmaktadır[52]. Anılan bu ilk anlaşmadan 1606'daki Zitvatorok andlaşmasına kadar yapılan andlaşmaların çok büyük bir bölümü Osmanlıların kuvvet yoluyla kazandıklarını andlaşma yoluyla da karşı tarafa kabul ettirme biçiminde ortaya çıkmaktadır. Bunun tek kuraldışılığını Osmanlıların Avrupalı devletlere tanıdıkları kapitülasyonlar oluşturmaktadır. Bu andlaşmaların yapılışında Osmanlıların karşılıklı görüşmelere bile girmeye gerek görmedikleri ve genellikle yabancı devlet temsilcilerine andlaşma koşullarını bildirmekle yetindikleri gözlenmektedir. Nitekim, Osmanlıların bu andlaşmaların çevirilerini bile yabancı devlet temsilcilerine gösterme gereğini duymadıkları belirtilerek, görüşmeler yoluyla hazırlanmış ve çevirisi yabancı devlet temsilcisine okutularak imzalanması yoluna gidilmiş ilk Osmanlı andlaşmasının Zitvatorok Andlaşması olduğu bildirilmektedir[53].

Osmanlıların yabancı devletlerle düzenli diplomasi ilişkileri içine girmesi de bir hayli geç gerçekleşmiş bulunmaktadır. Osmanlıların dış ilişkileri bakımından ilk iç örgütlenmeye gitmeleri bile Kanuni Sultan Süleyman dönemine varmaktadır. Nitekim, ilk kez 1524 yıllarında dış ilişkileri yürütmek üzere bir kişinin **Reisülküttap** adıyla görevlendirildiği görülmektedir[54]. İlk Osmanlı Reisülküttabı Haydar Efendi ve ondan sonra da Koca Nişancı Celalzade Mustafa Bey'dir. Ancak, Reisülküttap atanması Osmanlıların yabancı devletlere sürekli elçi göndermesi sonucunu doğur-

---

51 Örneğin, bkz.: J. Schacht, **a.g.y.,** s. 92-93; E. Z. Karal, **Osmanlı Tarihi,** Ankara, Cilt V, s. 172-175.

52 Bkz. R. Ekrem, **Osmanlı Muahedeleri ve Kapitülasyonlar (1300-1920) ve Lozan Muahedesi,** İstanbul, 1934, s. 7.

53 Hammer'den nakleden N. Erim, **Metinler,** s. 6.

54 Hamid Aral (Yayına hazırlayan), **Dışişleri Bakanlığı Yıllığı: 1964-1965;,** Ankara, 1965, s. 9. Ayrıca bkz. C. Bilsel, **Devletler Hukuku,** Cilt I, s. XXIV.

mamıştır. Avrupalı Devletlerin, Osmanlı İmparatorluğu'nda sürekli elçi bulundurmaya 16. yüzyılda[55] başlamış olmasına rağmen ilk Osmanlı elçileri III. Selim tarafından 1793'de Londra'ya[56] ve sonra da Paris, Viyana, Berlin'e[57] gönderilmişlerdir. Bu uygulama otuz yıl kadar sürmüş ve daha sonra elçiler geri çekilmiştir[58]. Elçilerin yeniden atanması 1834'te olmuştur[59]. İlk dışişleri bakanlığı biçiminde bir örgütlenme ise 1835'te Hariciye Nezareti'nin kurulması ile gerçekleşmiştir[60].

Diplomasi temsilcilerine karşı Osmanlıların davranışı da önceleri tek-taraflı tanınan bir ayrıcalık biçiminde değerlendirilerek, savaş zamanlarında bu ayrıcalığın yine Osmanlı imparatorluğu'nun tek-taraflı bir işlemi ile kaldırıldığı gözlenmektedir. Nitekim, Avrupalı bir devletle savaş ilânından başlayarak bu devletin İstanbul'daki elçisinin Yedikule zindanına kapatılması yaygın bir uygulama niteliği kazanmıştır[61]. Elçinin cezalandırılmasından çok korunmasını ve casusluk yapmasını da önleme amacı taşıyan bu uygulamanın Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa devletlerine elçi göndermesiyle birlikte terk edildiği görülmektedir[62].

Osmanlıların 1606 Zitvatorok Andlaşmasından 1798 Osmanlı Rus Andlaşmasına varıncaya dek yaptıkları andlaşmalar ise, yabancı devletlerle eşit biçimde sürdürülen görüşmelerin ürünüdürler. Ancak, bunlar genellikle Osmanlı İmparatorluğu'nun çıkarlarını kabul ettirmesine ya da kendisini korumasına ilişkin olup hiçbir zaman bir siyasal ya da askeri işbirliği düzenlemesi niteliğinde değildirler. Başka bir deyişle, o tarihe kadar Osmanlılar tek başlarına bir dış politika yürütmeye çalışmışlardır. Oysa, 23 Kasım 1798 Osmanlı-Rus Andlaşması ve 5 Ocak 1799 Osmanlı-İngiliz Andlaşması ile Osmanlı İmparatorluğu, Fransa'nın Doğu Akdeniz'deki emellerine engel olmak üzere, ilk kez bir ittifak içine girmeyi kabul etmektedir[63]. Bu nedenle, Osmanlı İmparatorluğu'nun hıristiyan devletlerle itti-

---

55 Örneğin, Bkz.: İ. H. Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi,** Cilt III, Kısım 2, s. 203-206 ve 226-228.

56 Bkz. Ö. Kürkçüoğlu, "Dış Politika Nedir? Türkiye'deki Dünü ve Bugünü", **S. B. F. D.,** XXXV, sayı 1-4, s. 313, dipnot 12; H. Tuncer, **Eski ve Yeni Diplomasi,** Ankara, 1991, s. 49-50

57 S. L. Meray, Cilt II, s. 14.

58 E. Z. Karal, **a.g.y.,** Cilt VI, s. 123-124.

59 E. Z. Karal, **a.g.y.,** Cilt VI, s. 292

60 E. Z. Karal, **aynı yapıt,** s. 124

61 H. Tuncer, "Diplomatlarda Aranılan Başlıca Nitelikler", **M.H.M.Ö.H.B.,** 1982-1, s. 20, dipnot 20.

62 E. Z. Karal, **a.g.y.,** Cilt VIII, s. 202

63 E. Z. Karal, **a.g.y.,** Cilt V, s. 33-36.

fak etmeyi kabul ettiği ilk andlaşma olan Osmanlı-Rus Andlaşmasının gerekliliği ve İslâm kurallarına aykırı düşmediği konusunda, Şeyhülislamın fetvasından önce, Sadrazam, Şeyhülislam ve Kazaskerlerin imzaladığı bir kararın alınması gerekmiştir.

Bu dönemdeki Fransız Devrimi sonucu Avrupa'da yayılan ulusçuluk ve insan hakları akımlarının 19. yüzyılın ilk yıllarıyla birlikte Osmanlı İmparatorluğu'nu da büyük ölçüde etkilemeğe başladığı görülmektedir. Böylece, 4 Şubat 1804'te Sırp isyanının ve 12 Şubat 1821'de Mora'da Yunan isyanının başlamasında bu düşüncelerden kaynaklanan "Milliyetler Prensibi"nin önemi büyüktür. Nitekim, daha 1797'den başlayarak Napolyon'un ulusçuluğu Osmanlılara karşı desteklediği görülmektedir[64]. Rusya'nın da 1807'den başlayarak bu ulusların korunması amacıyla Osmanlıların içişlerine karışması ve bu düşüncelerini 1815 Viyana Kongresi kulislerinde yaymağa çalışması ile "Şark meselesi" doğmuş olmaktadır[65].

B. Tanzimat ve sonrası

Gülhane Fermanının 3 Kasım 1839'da ilanı ile uluslarası hukuk bakımından 19. yüzyılda büyük önem kazanan azınlıkların korunmasına ilişkin ilk ulusal düzenlemelere girişilmiştir. Nitekim, Gülhane fermanında yeralan yenilikçi düşüncelerden birisi de, aralarında herhangi bir ayırıma gitmeden, müslüman ve gayri müslimlerin can, namus ve mal güvenliğinin yeni yasalarla sağlanması olmaktadır[66]. Ancak, Gülhane fermanının bireylerin haklarının korunması bakımından yalnızca azınlıkları değil, ayrıca tüm Osmanlı yurtaşlarını da kapsadığı gözönünde tutulursa, insan haklarının korunması konusundaki ilk Osmanlı belgesini oluşturduğu kabul edilecektir[67]. Zira, Gülhane fermanı Fransız Devriminde oluşturulan İnsan Hakları Bildirisinin birçok hükmüne benzer hükümleri içermektedir[68].

Tanzimat'ın Osmanlıların uluslararası hukuk ile özellikle azınlıklar ve insan hakları konusundaki tutumları bakımından etkisi 28 Şubat 1856'da Abdülmecid tarafından Islahat Fermanının kabulü ile daha çok açıklık kazanmıştır. Gayrimüslim azınlıkların müslüman Osmanlı yurttaşlarına eşit-

64 E. Z. Karal, **aynı yapıt** s. 101

65 E. Z. Karal, **aynı yapıt,** s. 203-207.

66 Bkz. E. Z. Karal, **aynı yapıt,** s. 170-171

67 Nitekim, A. Özman ilk ulusal insan hakları belgesi olarak Gülhane fermanını vermektedir: Bkz. A. Özman, **İnsan Hakları ile İlgili Temel Metinler,** Ankara, 1967, s. 14-17.

68 Örneğin; Bildirinin 1, 2, 7, 12 ve 16.maddeleri. Bkz. E. Z. Karal, **a.g.y.,** Cilt VII. s. 206-207.

liği açıkça ilk kez bu ferman ile kabul edilmektedir[69]. Öte yandan, Islahat Fermanı 30 Mart 1856'da imzalanan ve konumuz açısından büyük önemi olan Paris Andlaşmasına taraf devletlere de resmen bildirilerek kendisine bir uluslararası hukuk belgesi değeri de kazandırılmıştır. Nitekim, aşağıda göreceğimiz gibi, bu andlaşmanın 9. maddesi Islahat Fermanıyla ilgilidir[70].

Osmanlı tarihinde Osmanlıların uluslararası hukuk düzenini tamamen kabul ederek bu düzenin taraflarından biri olmaları 3 Mart 1856 tarihli Paris Andlaşması ile gerçekleşmiştir[71]. Paris Andlaşmasını hazırlayan konferans Osmanlı İmparatorluğu'nun çok-taraflı bir andlaşma yapmak üzere birçok devletle birlikte katıldığı ilk uluslararası konferans olmaktadır[72]. Fakat, bu Andlaşmanın asıl önemi içerdiği hükümlerden ileri gelmektedir. Bu Andlaşmanın 7. maddesi Osmanlı İmparatorluğu'nu o dönemde Avrupalılarca "Avrupa kamu hukuku" diye adlandırılan uluslararası hukuk düzeninin tam taraflarından biri olarak kabul ederken, ayrıca, Osmanlı İmparatorluğu'nun egemenliğini ve ülke bütünlüğünü tanımakta ve garanti etmektedir. Paris Andlaşmasının 8. maddesi ile Osmanlılar ve öteki devletler aralarındaki uyuşmazlıkları çözmek için kuvvete başvurmadan önce arabuluculuğa başvurmayı yükümlenmektedirler. Andlaşmanın 9. maddesine gelince, Osmanlı Padişahının taraf devletlere resmen bildirdiği Islahat Fermanının değerini bu devletlerin de tanıdıkları bildirildikten sonra, bu bildirinin Avrupalı devletlere Osmanlı İmparatorluğu'nun içişlerine karışma hak ve yetkisi vermediğini belirtmektedir.

1856 Paris Andlaşmasından sonra Osmanlı imparatorluğu uluslararası hukukun gelişimine tam olarak katılmış ve 1899 ve 1907' deki La Haye Barış Konferansları gibi dönemin önemli konferanslarında da yerini almıştır.

Osmanlı hukukçularının uluslararası hukukla ilgilenmesi de Tanzimat döneminde Avrupa hukuku anlayışını kabullenilmesi ile başlamıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nda uluslararası hukuka düşünce düzeyinde ilk ilgi, Gülhane Fermanının kabulü sıralarında çevirmen Halis Efendi tarafından gerçekleştirildiği zannedilen, Vattel'in "Le droit des gens" adlı kitabının 2 cilt olarak çevirisi ile başlamaktadır[73].[74] El yazması bu çeviriden sonra, ilk

69 Metin, için bkz. A. Özman, **a.g.y.,** s. 18-23
70 Bkz. E. Z. Karal, **a.g.y.,** Cilt VI, s. 6-7.
71 Örneğin, bkz. C. Bilsel, **Giriş,** s. 141-147
72 E. Z. Karal, **a.g.y.,** Cilt V, s. 242.
73 C. Bilsel, **Devletler Hukuku,** Cilt I, s. XXIV ve XXIX
74 C. Bilsel, **aynı yapıt,** s. XXIX-XXX

Türkçe yazılmış uluslararası hukuk kitabı Almanca bir uluslararası hukuk kitabından büyük ölçüde yararlanılarak Avusturya'nın İstanbul elçiliği çevirmeni olan Baron Schlechta Ottokar tarafından kaleme alınan **Hukuk-u Milel** adlı kitap olmaktadır. Bu kitap, iki ayrı kısım olarak, 1847'de Viyana'da basılmıştır. Kitabın iki kısmı birleştirilerek bir ikinci basının 1879'da İstanbul'da gerçekleştirildiğine de tanık olunmaktadır.

Hukuk-u Milel'i izleyen ilk göreceli olarak telif yapıt diye değerlendirilebileceğimiz uluslararası hukuk kitaplarına bakıldığında ise, daha çok Osmanlı azınlıklarınca yazıldıkları görülmektedir. Nitekim, Schlechta Ottokar'ın kitabını izlediği sanılan uluslararası hukuk kitabı, 1875'te İstanbul'da basılan Kirkor Mineciyan'ın **Muamelât-ı Düvel**'i olmaktadır. Bunu, 1883'te yine İstanbul'da basılan Cebrail Gregor ile Kemal Paşazade Sait'in ortak yapıtları olan **Hukuk-u Düvel** izlemektedir.

Müslüman Osmanlı yazarlarının yalnız başına gerçekleştirdiği ilk telif uluslararası hukuk yapıtı ise, ilk basısı 1884'te İstanbul'da yapılan Hasan Fehmi Paşa'nın **Telhis-i Hukuku Düvel**'i olmaktadır. Yukarıda belirtilen yazarlardan başka Osmanlı İmparatorluğu'nun sona ermesine kadar çeşitli tarihlerde yayınlanan uluslararası hukuk kitaplarının yazarları şunlardır: İbrahim Hakkı, Ali Şahbaz, Osman Sermet, Ahmet Şuayb ve Ahmet Selâhattin. Bunlar arasında İbrahim Hakkı Paşa Hariciye Nezareti hukuk danışmanı ve Mabeyni Hümayun çevirmeni olarak görev yapmış olup, II. Meşrutiyet döneminde de Milli Eğitim ve İçişleri bakanlıkları yapmıştır. Dış ilişkilerdeki deneyimlerinden de yararlanan İbrahim Hakkı Paşa Osmanlı İmparatorluğu'nda döneminin en iyi uluslararası hukukçusu olarak değerlendirilmektedir[75]. İbrahim Hakkı Paşa'yı izleyen kuşaktan ise Ahmet Selâhattin'in kitapları dikkatleri çekmektedir. 1920 yılında 42 yaşında ölen ve Osmanlı İmparatorluğu'nun son yıllarında Amerikan ya da İngiliz mandası altına girmeyi destekleyenlere karşı tam bağımsızlığı çeşitli gazetelerdeki hukuksal içerikli yazılarıyla savunarak döneminde kamuoyunca da iyi tanınan Ahmet Selâhattin'in çok değerli bir uluslararası hukuk uzmanı olduğu görülmektedir[76]. Ancak, Osmanlı İmparatorluğu'nun sonuna kadar bu yazarların hiçbirinin uluslararası düzeyde öğretiyi etkileyecek çalışmalar yapması sözkonusu olmamıştır.

---

75 Örneğin, C. Bilsel, **aynı yapıt,** s. XXXI.

76 Bkz. S. L Meray, **Lozan'ın Bir Öncüsü: Prof. Ahmet Selâhattin Bey,** Ankara, 1976.

2. Kapitülasyonlar

Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupalı devletlerin yurttaşlarına karşı uyguladığı hukuksal düzen kapitülasyon düzenidir. **Kapitülasyon** sözcüğünün Latince sözleşme yapmak anlamına gelen **capitulare** sözcüğünden geldiği sanılmaktadır. Nitekim, Ortaçağın özellikle ikinci yarısında doğu Akdeniz'de ticaret yapma yeteneğini bir hayli geliştirmiş olan ve bu çerçevede yurttaşlarına ayrıcalıklı bir rejim uygulanmasını sağlayan İtalyan Kent-devletleri olması yanında, İtalyanca sözleşme (**mukavele**) sözcüğünün de **capitulazione** olan ifade edildiği gözönünde tutulursa, kapitülasyon sözcüğünün belirtilen kökten doğmuş olması olasılığı büyüktür[77]. Bununla birlikte Osmanlılarca verilen kapitülasyonlarda, 1536'da Fransa ile yapılan andlaşma dışında, padişahın tek-taraflı bir işlemle salt kapitülasyon ayrıcalıklarını tanıdığını göstermektedir[78]. Ancak, tek-taraflı bir işlem biçiminde ortaya çıksa bile, bir kez tanındıktan sonra bu ayrıcalıkların tarafları karşılıklı bağlayan bir hak ve yükümlülükler rejimi doğurduğu gözlenmektedir. Ayrıca, kimi kapitülasyon ayrıcalıkları da ticaret andlaşmaları aracılığıyla tanınmışlardır[79].

Kapitülasyon düzeninin genel bir tanımı yapılırsa, Avrupalı devletlerin kendi ülkeleri dışında sürekli ya da geçici olarak bulunan yurttaşlarının ülkesinde bulundukları devletin yetkilerinin dışında kalmak ve kendi devletlerinin yetkisine bağımlı olmak biçiminde elde ettikleri ayrıcalıklar ile ticaret ve gümrük konularında elde ettikleri kolaylıklar ve ayrıcalıklar düzenini belirtmektedir. Avrupalı devletler bu ayrıcalıklar düzenini özellikle Osmanlı İmparatorluğu'nda, Mısır'da ve Çin'de elde etmişlerdir.

A. Osmanlı İmparatorluğu'nda kapitülasyonların gelişimi

a) Nedenleri

Osmanlı İmparatorluğu'nda Avrupalı devletler yurttaşlarına bu nitelikli ayrıcalıklı hakların tanınmasının nedenleri arandığı zaman üç belli başlı neden ile karşılaşılmaktadır. Birincisi, kapitülasyonların verildiği ilk dönemlerde "yasaların kişiselliği" diye anılan ilkenin genel olarak kabul edilen bir ilke olmasıdır. Bu ilkeye göre, bir devletin yurttaşının, nerede bulunursa bulunsun, kendi devletinin yetkileri altında kalacağı kabul edilmektedir. Ancak, daha sonra 15. yüzyıldan başlayarak Avrupalı devletlerin bu ilkeyi terkederek bir yabancının ülkesinde bulunduğu devletin ülkesel yet-

---

77 Bkz. C. Bilsel, **Lozan,** İstanbul, 1933, Cilt II, s. 28-29.

78 H. İnalcık, **a.g.y.,** s. 1183.

79 Bkz. N. Kurdakul, **Osmanlı Devletinde Ticaret Anlaşmaları ve Kapitülasyonlar,** İstanbul, 1981, s. 26-27.

kisine bağımlı olacağı görüşünü kabul etmelerine karşın, elde ettikleri kapitülasyon ayrıcalıklarından vazgeçmemeleri ve tam aksine bu ayrıcalıkları sağlamlaştırmaları kapitülasyonların başka etkenlerden de etkilendiklerini göstermektedir. Bu çerçevede, Osmanlı İmparatorluğu bakımından ikinci neden, dinsel farklılık ve İslâm dininin yabancılar konusundaki anlayışı olarak ortaya çıkmaktadır. Şeriat yasalarının geçerli olduğu Osmanlı ülkesinde, daha önce de gördüğümüz gibi, İslâm yasaları ancak müslümanlar bakımından geçerlilik taşımaktaydı. Zira, İslâm dini birtakım koşullarla[80] İslâm olmayan ve "kitabî" denilen bir kutsal kitaba sahip hıristiyan, musevi gibi dinden olan **harbî**'lere İslâm hukuku kurallarının uygulanmayarak kendi dinlerine göre davranılmasını kabul etmektedir. Bu durumda, Osmanlı ülkesinde bulunan Avrupalı devlet yurttaşlarına kendi devletlerinin yasalarına uygun olarak davranma hakkının verilmesinde bu dinsel farklılığın rolü de olmuştur. Bununla birlikte, Osmanlı İmparatorluğu'nun ülkesine kattığı bütün hıristiyan toplulukları, her ne kadar dinsel ve kültürel alanlarda birtakım farklı davranma hakları tanımakta ise de, Osmanlı devletinin yetkileri dışında bırakmaması ve **harbî** olarak değil de **zımmî** olarak değerlendirmek yoluyla kapitülasyon ayrıcalığı tanımaması, kapitülasyonları yalnızca dinsel etkene bağlamak isteyen görüşleri yetersiz kılmaktadır. Yine, kapitülasyonlar ile tanınan kimi ayrıcalıkların Ortadoğu'daki hıristiyan devletler arasında da uygulanması[81] bu kurumun yalnızca dinsel etkene bağlı bir niteliği bulunmadığını kanıtlamaktadır. Dolayısıyla, kapitülasyonların verilmesinde, üçüncü nedeni oluşturan birtakım siyasal ve ekonomik çıkarların ağır bastığı gerçeği ortaya çıkmaktadır. Bu siyasal ve ekonomik gerekçeler, Osmanlılar bakımından, Avrupalı tüccarlara ülkesinden mallarını geçirmelerine izin vererek vergi almak ve Avrupalı devletlere başlarda kendini kabul ettirerek onların kendisine karşı birleşerek saldırmalarını önlemek gibi iki amaca dayandığı görülmektedir[82]. Avrupalılar için ana gerekçenin ise, ekonomik ayrıcalıklar elde etmek ve bunu sürdürmek olduğu görüşü ağırlık taşımaktadır.

B) Veriliş Biçimi

Osmanlılarda kapitülasyon ayrıcalıkları yalnızca **harbî** denilen **dar-ül harb** devletleri yurttaşlarına tanınmaktaydı. Bunlara, İslâm ile dostça ve barış içinde yaşayacaklarına söz vermelerinden (**eman**) dolayı, **müstemin** adı verilirdi. Buna karşılık, Osmanlı egemenliğinde bulunan

---

80 İslâm ile barış ve kardeşlik içinde bulunmayı kabul etmek (**eman**) vb

81 Örneğin, Bizanslıların İtalyan kent-devletlerine tanıdığı ayrıcalıklar: Bkz. Ch. Rousseau, Vol. III, s. 93.

82 Örneğin, A. İ. Bağış, **a.g.y.**, s. 2-3

ülkelerde yaşayan ve **zımmî** denilen müslüman olmayan azınlıklara, ilke olarak, bu tür ayrıcalıklar tanınmıyordu. Bununla birlikte, XVIII. yüzyıldan başlayarak, Avrupalı devletlerin hizmetinde çalışan ya da onların uyruğuna giren Osmanlı gayri-müslim azınlıklarına **beratlı** adı altında kapitülasyon ayrıcalıklarının tanınmaya başladığı görülmektedir[83]. Ancak, **beratlı**'ların bu ayrıcalıkları elde etmeleri yine de Avrupalı devletlerin hizmetine ya da koruması altına girmelerine bağlı olduğundan bunun kapitülasyonların yalnızca Osmanlı yurttaşları dışındaki gayrimüslümlere tanınan bir ayrıcalık rejimi niteliğini ortadan kaldırmadığını söylemek yanlış olmayacaktır.

Osmanlılarda bir kapitülasyon ayrıcalığının tanınması İslâm hukuk **(fıkıh)** kurallarına uygun olarak gerçekleştirilmektedir[84]. Böylece, önce **harbi**'lerin İslâm ile dostluk ve barış içinde bulunmayı kabul etmesi **(eman)** gerekmektedir. Bu sözverme karşılığı imamın anılan **müstemin**'lerin can ve mal varlığını garanti etmesi sonucu bir **ahitname** (sözleşme) yapılır ve Osmanlı ülkesinde elde ettikleri kapitülasyon ayrıcalıkları belirtilirdi. Tanınacak ayrıcalıklar nedeniyle **müstemin** ile müslümanlar arasında dinsel açıdan kimi sorunlar çıkması olasılığı varsa, Şeyhülislamdan kuşkuları giderecek bir fetva alınırdı. Ondan sonra da Padişahın, **berat** ya da **nişan** adı verilen bir ferman ile, **müstemin**'in bu ayrıcalıklardan yararlanmasını tanıması gelirdi.

c) Çeşitli Dönemlerdeki Özellikleri

Kapitülasyonların Osmanlı İmparatorluğu'nda gelişimine gelince, bunu üç dönem içinde ele almanın uygun olacağı ortaya çıkmaktadır. Birinci dönem, ilk kapitülasyonların tanınması ile başlayan dönemdir. İkinci dönem, Kanunî Sultan Süleyman'ın 1536'da Fransa Krallığına tanıdığı ve her padişah ile yenilenmesi gereken geniş kapsamlı kapitülasyonlardan 1740'ta Fransa'ya sürekli kapitülasyon haklarının tanınması zamanına kadar geçen dönemi kapsamaktadır. Üçüncü dönem ise, sürekli kapitülasyonların tanınmasından bunların tamamen kalkmasını sağlayan Lozan Andlaşmasına kadar olan dönem olmaktadır.

i) Sınırlı Ayrıcalıklar Dönemi

Osmanlıların verdikleri ilk kapitülasyon ayrıcalığının 1352'de Rumeli'ye geçmeleri ile Cenevizlilere tanıdıkları kapitülasyonlar olduğu bildirilmektedir[85]. Ancak, belgesi kaybolan bu ilk kapitülasyonlardan sonra

---

83 A. İ. Bağış, **a.g.y.,** s. 17-18.

84 Bkz.: H. İnalcık, **a.g.y.,** s. 1179.

85 H. İnalcık, **aynı yapıt,** s. 1182

9.6.1387 tarihinde yine Cenevizlilere yeni kapitülasyon ayrıcalıkları tanındığı görülmektedir[86]. Bunu, 1311'de Menteşe Beyliği'nce Rodoslu tüccarlara tanınan ayrıcalıkların bu bölgenin Osmanlılara geçmesi ile I. Beyazıt tarafından yenilenmesi izlemiştir[87]. Daha sonra, İtalyan kent-devletlerine 1411, 1419, 1430 ve 1446 tarihlerinde yeni ayrıcalıkların tanındığı görülmektedir[88]. 1453'te İstanbul'u ele geçiren Fatih, daha önce Galata'da yerleşmiş ve Bizanslılardan birtakım kapitülasyon hakları elde etmiş bulunan Cenevizlilere 29.5.1453 günlü bir berat ile bu ayrıcalıkların sürmesine izin vermiştir[89]. Bunu, 18 Nisan 1454'te Fatih'in Venedik kent-devletine tanıdığı kapitülasyon beratı izlemiştir. Benzeri ayrıcalıkların, yine Fatih tarafından 1460'da Toskana (Piza ve Floransa)' ya tanındığı ve Venedik'e tanınan ayrıcalıkların 1480'de yenilendiği görülmektedir[90]. II. Beyazıt'ın döneminde ise bu Padişahın 1482' de Venedik'e, 1498'de Napoli'ye ve 1503'te yine Napoli'ye kimi ayrıcalıklar tanıdığı[91], 1508'de Fransız ve Katalanyalı tüccarlara bir berat ile ticarî kolaylıklar ve ayrıcalıklar sağladığı görülmektedir. I. Selim döneminde İtalyan kent-devletlerine kapitülasyon haklarının tanınması sürdürülmüştür. Nitekim, Ragusa Cumhuriyeti'ne kimi gümrük ayrıcalıkları tanıyan bir berat 1512'de yenilenmiştir[92]. Yine, Ankona ile 1514'te yapılan bir andlaşma ile Venediklilere tanınan ayrıcalıklar bu devlete de tanımıştır[93]. Öte yandan, I. Selim 1517'de Mısır'ı ele geçirdiği zaman burada bulunan ve Memluk sultanlarından çeşitli ayrıcalıklar elde etmiş olan Fransız ve Katalan tüccarlarının bu haklarını sürdüren bir ferman çıkarmıştır[94]. Kanunî Sultan Süleyman'ın başa geçmesi ile de, 1520'de Ankonalı tüccarlara tanınan ayrıcalıkların ve 1521'de Venediklilere tanınan ayrıcalıkların yenilendiği görülmektedir[95] Yine Ragusa'lı tüccarlara Mısır'da tanınan ayrıcalıkların 1520'de yenilendiği ve 1521'de yapılan bir andlaşma ile de Osmanlı ülkesinin tümünde gümrük vergisi vermemelerinin kabul edildiği gözlenmektedir[96]. Öte yandan, Kanunînin 1528'de Mısır'daki Fransız ve Katalanlı tüccarların ayrıcalıklarını uzattığı

86 H. İnalcık, **aynı yapıt.**
87 **Aynı yapıt,** s. 1183
88 **Aynı yapıt**
89 Bkz.: R. Ekrem, **a.g.y.,** s. 66; N. Erim, **Metinler,** s. 6.
90 R. Ekrem, **a.g.y.,** s. 26 ve 30.
91 H. İnalcık, **a.g.y.,** s. 1183.
92 R. Ekrem, **a.g.y.,** s. 36.
93 **Aynı yapıt,** s. 37
94 **Aynı yapıt,** s. 38
95 **Aynı yapıt,** s. 38 ve 39.
96 **Aynı yapıt,** s. 378 ve 39.

ve Toskana ile bir kapitülasyon andlaşması imzaladığı görülmektedir[97]. Yine, Kanunî 1534 yılında Venedik ile kapitülasyonları yenilemiştir[98]

Yukarıda belirttiğimiz kapitülasyonların en belirgin özelliği ya uygulanacakları alanın sınırlı olması ya da tanınan ayrıcalıkların sınırlı konularda olmasıdır.

ii) Geniş kapsamlı kapitülasyonlar dönemi

İlk geniş kapsamlı kapitülasyon andlaşması Kanunî ile Fransa Kralı I. François'nın adlarına Şubat 1535'te Sadrazam İbrahim Paşa ile Jean de la Forest arasında İstanbul'da imzalanan andlaşma olmaktadır. Ancak, Kanunî bu andlaşmayı hemen onaylamamış ve 1536'da, İbrahim Paşa'nın öldürülmesinden sonra, onaylayarak yürürlüğe koymuştur[99]. Bu andlaşma Fransız yurttaşlarına Osmanlı ülkesinin tümünde ticaret serbestliği ve Osmanlı yargısından bağışıklık tanımakta olup 15 maddeden oluşmaktadır[100]. Bu kapitülasyon andlaşması, 18 Ekim 1569'da II. Selim[101], Temmuz 1581'de III. Murat, 25 Şubat 1597'de III. Mehmet, 1604'te I. Ahmet tarafından yenilenmiştir[102]. IV. Mehmet döneminde ise, Fransa'nın ayrıcalıkların daha genişletilmesini istemesi üzerine Sadrazam Köprülü'nün yeni bir andlaşma yapmayı bir süre geciktirdiği ve Fransa ile 6. kapitülasyon andlaşmasının ancak 5 Haziran 1673'de gerçekleştirildiği görülmektedir[103]. Bütün bu kapitülasyonların bir önemli özelliği yalnızca Padişahların yaşamları süresince verilmiş olmalarıdır.

Osmanlılar, Fransızlardan başka İngilizlere de kapitülasyon hakları tanımıştır. İngilizlere ilk kapitülasyon hakları Şubat-Mart 1580'de III. Murat tarafından tanınmıştır[104]. Bu ayrıcalıkların içerikleri de genişletilerek 1583, 1601, 1604, 1643 ve 1675 tarihlerinde yenilendiği görülmektedir[105]. Daha sonra 1838 Balta Limanı Andlaşması ile bu ayrıcalıklar en

---

97 **Aynı yapıt,** s. 40.
98 **Aynı yapıt,** s. 42
99 Bkz.: H. İnalcık, **a.g.y.,** s. 1183
100 Metin için bkz. N. Erim, **Metinler,** s. 9-15
101 H. İnalcık, **a.g.y.,** s. 1183. Ancak, N. Kurdakul bu tarihi Aralık 1569 olarak bildirmektedir. **a.g.y.,** s. 49 vd.
102 N. Kurdakul, **a.g.y.,** s. 25
103 H. İnalcık, **a.g.y.,** s. 1185
104 A. İ. Bağış, **a.g.y.,** s. 7.
105 **Aynı yapıt,** s. 10

geniş biçimini almıştır[106]. İngilizlere tanınan kapitülasyonlar da Fransızlara tanınanlara benzemektedir.

Öte yandan, üçüncü devlet olarak Hollanda'nın 6.7.1612'de kendi adına kapitülasyonlar elde ettiğine tanık olunmaktadır[107] Yine, Osmanlıların 2 Temmuz 1774'te Küçük Kaynarca Andlaşmasının II. maddesinde "en çok gözetilen ulus kaydı" aracılığıyla Ruslara da kapitülasyon hakları tanıdığı görülmektedir[108]. 1718'de Pasarofça'da Avusturya ile, 1740'da iki Sicilya Krallığı ile, 1761'de Prusya ile, 1783'de İspanya ile, 1830'da A.B.D. ile ve 1838'de Belçika ile imzalanan andlaşmalar ile bu devletlere de kapitülasyon hakları tanınmıştır[109]. Yine, Portekiz ve İskandinav devletlerinin Osmanlı imparatorluğu ile yaptıkları andlaşmalarında yeralan "en çok gözetilen ulus kaydı" aracılığıyla bu tür ayrıcalıkları elde ettikleri gözlenmektedir[110]. Bu ayrıcalıklar, değişik tarihlerde yapılan daha sonraki andlaşmalarla sürdürülmüştür[111].

iii) Sürekli kapitülasyonlar dönemi ve kapitülasyonların sonu

Osmanlı imparatorluğu'nda kapitülasyonların üçüncü dönemi ise, Fransızlara sürekli kapitülasyon haklarının tanınması ile başlamaktadır. Bu sürekli kapitülasyon hakkı I. Mahmut tarafından 28 Mayıs 1740 tarihli bir andlaşma ile Fransızlara tanınmıştır[112].

Osmanlı devletinde kapitülasyonları kaldırma isteği 1856 Paris Kongresi çerçevesinde "Avrupa kamu hukuku" düzeninin kabulü ile yavaş yavaş ortaya çıkmağa başlamıştır[113]. Ancak bunları tek-taraflı olarak kaldırma gücünü kendinde görmeyen Osmanlılar 1869'da Bab-ı Âli'den bütün ilgili elçiliklere kapitülasyonların aksayan kimi yanlarını belirtmekle yetinmek zorunda kalmıştır[114]. Fakat, I. Dünya Savaşının başlaması ile Osmanlı İmparatorluğu 8 Eylül 1914'te tek-taraflı bir nota ile kapitülasyonları 1 Ekim 1914 tarihinde başlayarak kaldırdığını ilân etmiş ve bunu uygula-

106 H. İnalcık, **a.g.y.,** s. 1187
107 H. İnalcık, **a.g.y.,** s. 1184
108 Bkz.: H. İnalcık, **aynı yapıt,** s. 1186; N. Erim, Metinler, s. 125.
109 Ch. Rousseau, Tome III, s. 93
110 Ch. Rousseau, Tome III, s.93
111 Bkz. N. Kurdakul, **a.g.y.,** s. 27-31
112 H. İnalcık, **a.g.y.,** s. 1185
113 H. İnalcık, **aynı yapıt,** s. 1187-1188
114 **Aynı yapıt,** s. 1188

mıştır[115]. Bu Osmanlı notası, andlaşmalara dayanan bir düzenin tek-taraflı bir işlemle kaldırılamayacağını ileri süren, Eylül 1914 tarihli Fransız, İngiliz, İtalyan ve Rus protestoları ile karşılaşmıştır[116]. Savaşta Osmanlı devletinin müttefiki olan Almanya ise, 11 Ocak 1917 tarihli gizli bir andlaşma[117] ile, Osmanlı devletindeki kapitülasyon haklarından öteki devletler de kabul ederse vazgeçmeyi kabul etmiştir[118]. Fakat, 10 Ağustos 1920'de Osmanlı İmparatorluğu'nun imzaladığı ve Türkiye Cumhuriyeti'nin hiçbir zaman onaylamadığı Sèvres Andlaşması kapitülasyonların tekrar kurulmasını öngörmüştür[119]. Bununla birlikte, 1917 Ekim Devrimi ile rejim değiştiren ve Sovyetler Birliği'ne dönüşen Rusya 16 Mart 1921 tarihli Moskova Andlaşması (mad. 7) ile kapitülasyon haklarından vazgeçmiştir[120]. Ancak, kapitülasyonların genel bir biçimde ve hukuksal açıdan hiçbir kuşkuya yer bırakmayarak kalkmaları 24 Temmuz 1923 Lozan Andlaşması ile gerçekleşmiştir. Lozan Andlaşmasının 28. maddesi Türkçe resmi çevirisinde aynen şöyledir:

> «Yüksek âkit taraflar, Türkiye'de kapitülasyonların, bütün noktai nazarlardan, tamamen ilgasını, herbiri kendisine taalûku cihetinden kabul ettiklerini beyan ederler.»

Lozan Andlaşmasına taraf bulunmayan devletler de çeşitli yollarla ve özellikle gümrük ve ticaret andlaşmaları aracılığıyla kapitülasyon ayrıcalıklarının sona erdiğini, açıkça ya da üstü kapalı olarak, kabul etmişlerdir. Örneğin, A.B.D.'nin bu ayrıcalıklardan vazgeçmesinin 17.2.1926'da Ankara'da imzalanan ve 20.6.1926'da 6 ay için uzatılan gümrük vergilerine ilişkin **modus vivendi** ile gerçekleştiği o dönemin Amerikan yetkililerince de kabul edilmektedir[121].

B. Kapitülasyon düzeninin kapsamı

Kapitülasyon düzeni içinde Avrupa devletleri yurttaşlarına Osmanlı devleti ülkesinde tanınan ayrıcalıklar ve haklar üç grupta toplanmaktadır: i) yargısal konularda; ii) ekonomik ve mâli konularda; iii) yönetsel konularda.

---

115 Metin için bkz. C. Bilsel, **Lozan,** Cilt II, s. 65-67

116 C. Bilsel, **aynı yapıt,** s. 67

117 C. Bilsel, **aynı yapıt,** s. 69

118 Ch. Rousseau, Tome III, s. 99

119 Madde 136 ve 261

120 C. Bilsel, **Lozan,** Cilt II, s. 75

121 Bkz. M. Tamkoç, «The question of the recognition of the Republic of Turkey by the United States», **M. M. T.Y.,** 1960, s. 114-115

a) Yargısal konularda ayrıcalıklar

Osmanlı devleti ülkesinde bulunan sözkonusu yabancıların yargısal konularda yararlandıkları ayrıcalıkları iki gruba ayırmak olanağı vardır: i) tamamen Osmanlı yargı yetkisi dışında kalma; ii) Osmanlı yargı yetkisine girmesine rağmen bu yabancıların ulusal devletlerinin Osmanlı yargı organları üzerinde kimi denetim yetkileri kullanması. Konularına ve taraflarına göre sözkonusu yabancılarla ilgili davalar bu iki durumdan birine girmektedirler.

Dönemlere ve tanındığı devletlere göre birtakım farklılıklar gösteren bu konuda, özellikle 1536'da geniş kapsamlı kapitülasyon ayrıcalıklarının tanınması ile başlayan dönemle birlikte aşağıda belirteceğimiz türden bir genelleme yapma olanağı vardır.

i) Aynı uyruktan yabancılar arasındaki davada

Bu durumda, davanın ceza ya da hukuk ve ticaret davası olmasının hiçbir etkisinin olmadığı görülmektedir. Bu türden bütün davalarda tek yetkili yargı organı bu kişilerin uyruğunda bulunduğu devletin büyükelçiliği ya da konsolosluğu olmaktadır[122]. Bu durumlarda genellikle konsolosluk mahkemeleri yetkili olmaktaydılar. Konsolosluk mahkemeleri konsolos ile o devlet yurttaşlarının oluşturduğu toplumdan seçilen iki kişiden oluşurdu[123]. Tarafların anlaşarak bile Osmanlı yargı organları önüne gitmesi olanağı yoktu. Eğer, suçlunun gözaltına alınması gerekiyorsa tevkif yetkisi konsolosluğa ait bulunmaktaydı[124]. Suçlu olan kimsenin cezasını bu yabancı devlet hapishanelerinde çekmesi gerekmekte idi[125].

ii) Ayrı uyruktan yabancılar arasındaki davada

Bu durumda, ilke olarak, ilgili yabancıların anlaşarak davayı kendi devletlerinin birinin elçiliğine götürmeleri kabul edilmekteydi[126]. Ancak, tarafların anlaşmamaları durumunda, **Mecelle**'ye göre, eğer bir ceza davası sözkonusu ise, suçu işleyenin devletinin konsolosluk mahkemesi yetkili idi[127]. Eğer bir hukuk ve ticaret davası sözkonusu işe, davalının,

---

122 Örneğin: Fransa ile 1569 kapitülasyonu, mad. 12; Fransa ile 1740 kapitülasyonu; İngiltere ile 1675 andlaşması. Metinler için sırasıyla bkz. N. Kurdakul, **a.g.y.**, s. 53, 86-87, 108.

123 Ch. Rousseau, Tome III, s. 95

124 C. Bilsel, **Lozan,** Cilt II, s. 44

125 **Aynı yapıt,** s. 44

126 Örneğin; Fransa ile 1740 kapitülasyonu: Bkz. N. Kurdakul, **a.g.y.**, s. 90

127 Ch. Rousseau, Tome III, s. 95-96; c. Bilsel, **Lozan,** Cilt III, s. 44

başka bir deyişle, savunma tarafının devletinin konsolosluk mahkemesi yetkili olmakta idi[128]. Ancak, ayrı uyruktan kişilerin aralarında anlaşmak yoluyla hukuk ve ticaret davalarını Osmanlı yargı organları önüne götürme olanakları da vardı[129].

iii) Osmanlı uyruklular ile yabancılar arasındaki davada

Bu durumda, davanın bir ceza ya da hukuk ve ticaret davası olmasına göre bir ayırıma gidildiği görülmektedir. Ceza davalarında yetkili Osmanlı yargı organları olmakta idi[130]. Hukuk ve ticaret davalarında ise, ilke olarak, Osmanlı yargı organları yetkili idi[131]. Ancak, karma mahkemelerin bulunduğu yerlerde (İstanbul vb.) tüm ticaret davaları ile 1000 kuruşu aşan hukuk davalarında yetkili mahkeme, 3 Osmanlı yargıç ile davalının uyruğundan 2 kişiden oluşan, karma mahkeme olmakta idi[132]. Bu miktarın altındaki hukuk davaları ise Osmanlı mahkemelerince görülürdü. Öte yandan, taşınmaz mallara ilişkin davalarda yalnızca Osmanlı yargı organları yetkili idi. Osmanlı İmparatorluğu'nda 1867'ye kadar yabancıların taşınmaz mala sahip olma hakkı yoktu[133]. Dolayısıyla, yalnızca 1867'den sonra bu kural kabul edilmiştir. Buna karşılık, yabancıların kişisel statülerini ilgilendiren bütün sorunlarda yetkili yargı organı ilgili yabancının devletinin yasalarına göre yetkili kılınmış organ olmakta idi[134].

Taşınmaz mallara ilişkin davalar dışında bütün ceza ya da hukuk ve ticaret davalarında, gerek Osmanlı gerekse karma yargı organları önündeki davalarda, yabancının uyruğundan bir çevirmenin (**drogman**) bulunması zorunlu idi[135]. Bu çevirmen, tevkif gerektiren durumlarda tevkif anından başlayarak davaların bütün aşamalarına katılma yetkisiyle donatılmış olup, onun suç üstü dışındaki tevkif ya da dava sırasında yokluğu, ya da kararı

---

128 Ch. Rousseau, aynı yapıt, s. 95-96; C. Bilsel, **aynı yapıt,** s. 45.

129 Örneğin, 1740 Kapitülasyonu hükmü, N. Yurdakul, **a.g.y.,** s. 90. Ayrıca bkz: Ch. Rousseau, Tome III, s. 95.

130 Örneğin, 1740 Kapitülasyonu: Hüküm için bkz. N. Kurdakul, **a.g.y.,** s. 93. Ayrıca bkz. C. Bilsel, Lozan, Cilt II, s. 44.

131 Örneğin, 1740 Kapitülasyonu: Hüküm için bkz. N. Kurdakul, **a.g.y.,** s. 86. Ayrıca bkz. Ch. Rousseau, Tome III, s. 96.

132 Ch. Rousseau, Tome III, s. 97; C. Bilsel; **Lozan,** Cilt II, s. 45

133 Bkz.: Ch. Rousseau, Tome III, s. 96-97

134 Ch. Rousseau, **aynı yapıt,** s. 97

135 Örneğin: Fransa ile 1740 Kapitülasyonu; İngiltere ile 1675 Kapitülasyonu. Bkz. N. Kurdakul, **a.g.y.,** s. 86-93, 108.

imza etmemiş olması verilen kararın geçerli olmama nedeni kabul edilmekte idi[136].

Bir yabancının Osmanlı mahkemesince suçlu bulunması durumunda cezasını kendi devletinin hapishanesinde çekmesi kabul edilmekte idi[137]. Hukuk ve ticaret davalarında karma mahkeme kararları da, yabancı aleyhine ise, ancak konsoloslukça uygulanabilirdi[138]. Her haliyle, gerek ceza gerekse hukuk ve ticaret davalarına ilişkin kararların uygulanması sırasında yabancının ikâmetgahına tevkif ya da araştırma amacıyla girebilmek için ilgili konsolosluğun bir yetkilisinin bulunması gerekmekte idi[139]. Adli tebligatlar da bu yabancılara konsoloslukları aracılığıyla yapılmak zorunda idi[140].

b) Ticarî ve malî konularda ayrıcalıklar

Kapitülasyonlar ve benzer ticaret andlaşmaları ile **müstemin**'e tanınan ticarî ve malî ayrıcalıklar konusunda da tam ve genel bir kurallaşmadan söz etme olanağı yoktur. Bununla birlikte, kimi ağırlıklı eğitim ve uygulamaları belirtmek olanaklıdır.

Bu çerçevede, en başta **müstemin**'e ticaret serbestliğinin, ilke olarak tanındığı görülmektedir. Bu serbestliğin birinci öğesi Avrupalı tüccarların geliş-gidiş serbestliği ile can ve mal güvenliklerinin sağlanmasına ilişkindir. Nitekim, anılan tüccarlara, başlarda yalnızca kimi bölgeler için ve sonraları bütün Osmanlı ülkesinde geliş-gidiş serbestliği tanındığı görülmektedir[141]. Böylece, özellikle **müstemin**'in köle edilememesi ve mallarına da ganimet olarak el koyulamaması kabul ve garanti edilmektedir. Bunların ve mallarının aranması yalnızca yasak madde ya da köle ve kaçak suçlu sakladıklarından kuşkulanılması durumunda kabul edilmektedir. Yine, müstemin'in denizlerde de serbestlik ilkesinden yararlanacağı ve karşılıklılık koşuluyla, müslüman gemilerin bu yabancıların gemilerine saldırmamasının kabul edildiği görülmektedir[142]. Ticaret serbestliğinin ikinci öğesi müstemin tüccarların mal alım-satım konusundaki serbestliği

---

136 Ch .Rousseau, Tome III, s. 96; C. Bilsel, **Lozan,** Cilt II, sz. 44 ve 45

137 C. Bilsel, **aynı yapıt,** s. 44.

138 C. Bilsel, **aynı yapıt,** s. 45.

139 Örneğin, 1740 Kapitülasyonu: N. Kurdakul, **a.g.y.,** s. 99. ayrıca bkz.: C. Bilsel, **aynı yapıt,** s. 45; Ch. Rousseau, Tome III, s. 96.

140 C. Bilsel, **Lozan,** Cilt II, s. 45

141 H. İnalcık, **a.g.y.,** s. 1181

142 H. İnalcık, **aynı yapıt,** s. 1182.

ile ilgilidir. Bu konuda, daha 1536 kapitülasyon andlaşması ile birlikte[143], kimi yasak mallar dışında, her türlü alışveriş ve taşımacılığın, ilke olarak, serbest bırakıldığı görülmektedir. Ancak, dönemlere göre, birtakım malların (örneğin, tahıl, deri, pamuk, madenler gibi) Osmanlı ülkesinden ihracının yasaklandığı ya da denetim altında tutulduğu izlenmektedir[144]. Yasak malların dışında kalan malların istenilen kişiye satılması açısından da tam bir serbestliğin kabul edildiği ve müstemin tüccarın her türlü baskıdan korunduğu görülmektedir[145].

Müstemin tüccarların Osmanlı İmparatorluğu'nda ödemeleri gereken vergilere gelince, ilk başlarda bunların hangi vergilerden bağışık tutulacağı açıkça bildirilmeden, yalnızca «adet ve kanun üzere» davranılacağı belirtilmekle yetinilmektedir[146]. Ancak, bu çerçevede, **müstemin**'in en başta, öteki gayrimüslimlerden alınan **haraç** ve **cizye** ödememesi gerektiği kabul edilmektedir[147].

Bu tüccarların mallarından alınan vergiler konusunda ise, değişik dönemlerde şu gelişmeler ile karşılaşılmaktadır. İthalat (**âmediye**) ve ihracat (**reftiye**) üzerinden alınan gümrük vergileri 16. yüzyıla kadar ortalama % 5 civarında olmuştur[148]. Ancak, 1673 tarihli Fransa ile yapılan kapitülasyonlarla bu verginin % 3'e düşürüldüğü görülmektedir[149]. Osmanlı ülkesinden transit olarak geçirilen mallardan alınan % 3'lük vergi (**mururiye**) ise 1604 tarihli Fransa ile yapılan kapitülasyonlarla kaldırılmıştır[150]. Öte yandan, Osmanlı ülkesinde iç vergileri oluşturan **baç, ihtisabiye, kalemiye, ruhsatiye** gibi vergi, resim ve harçların 1740 kapitülasyonları ile **müstemin** tüccarlar için tamamen kaldırıldığı görülmektedir[151]. Bütün bunlar Fransa dışındaki devletlerle yapılan ticaret andlaşmalarına da zamanla yansıyarak genel bir uygulama niteliği kazanmıştır. Bununla birlikte, birtakım vergi ve resimlerin daha sonra da sürdüğü gözlenmektedir. Böylece, özellikle kimi maddeler üzerinden alınan özel vergiler (örneğin, pamuktan **kantar resmi,** ipekten **mizan resmi** gibi) ile limanlara girme ve kalma vergisinin (**selamlık** ya da **selametiye**) uzun süre

---

143 Mad. 22; Metin için bkz. N. Kurdakul, **a.g.y.,** s. 41

144 Örneğin, bkz. 1740 Kapitülasyonu hükmü: N. Kurdakul, **aynı yapıt,** s. 91. ayrıca bkz. H. İnalcık, **a.g.y.,** s. 1182.

145 Örneğin, 1740 Kapitülasyonu hükmü: bkz. N. Kurdakul, **a.g.y.,**s. 91

146 H. İnalcık, **a.g.y.,** s. 1182.

147 Örneğin; 1740 Kapitülasyonu; bkz. N. Kurdakul, **a.g.y.,** s. 86 ve 93.

148 H. İnalcık, **aynı yapıt,** s. 1182

149 N. Kurdakul, **a.g.y.,** s. 27

150 N. Kurdakul, **aynı yapıt**

151 N. Kurdakul, **aynı yapıt**

geçerli olduğu görülmektedir[152]. Ancak, bu vergilendirme sisteminin de 19. yüzyılda ithalat için % 9'u aşmayan bir tek vergi ödenmesi biçimine dönüştürüldüğü gözlenmektedir[153].

Müstemin tüccarların Osmanlı ülkesinde iç ticaret yapmaları (Osmanlı ülkesinde üretilen bir malı alıp yine ülke içinde satmaları) durumunda ise, önceleri çok değişik olan vergilerin 19. yüzyılda Osmanlı yurttaşı ile tam eşitlik üzerine alındıkları görülmektedir[154].

Müstemin'lerin bağışık tutulmadığı bir vergi ise taşınmaz mallara ilişkin olanıdır. Nitekim, 1867'de yabancılara Hicaz dışında Osmanlı ülkesinde mülk edinme hakkı tanındığı zaman, bu taşınmazlara ilişkin her türlü vergi ve resimin ödenmesi gerektiği öngörülmektedir[155].

c) Yönetsel konularda ayrıcalıklar

Osmanlılar **müstemin**'lerin Osmanlı ülkesinde birçok yönetsel ayrıcalığa sahip olmasına da izin vermişlerdir. En başta, bu yabancı tüccarların oturdukları kentte bir topluluk (**taife** ya da **millet**) oluşturarak başlarına aralarından seçtikleri değişik topluluklara göre, konsolos (**consul**) balyoz (**bailo**) ya da emin (**emino**) adını verdikleri bir temsilciyi getirme hakları vardı[156]. Padişah bir berat ile bunların yetkilerini belirlerdi. Bu yetkiler giderek artmıştır. Konsolos, topluluğun kendi aralarındaki yönetsel ve yargısal davaları çözüme bağlar, tüccarların mallarının kaydını tutar ve konsolos hakkı ya da bayleç hakkı (**consulage**) adı verilen mal satımında % 2.5'luk bir vergiyi toplardı[157]. Konsolosun kendi ve hizmetçileri yargı bağışıklığından ve konsolosun malları gümrük bağışıklığından yararlanırlardı[158]. Hatta, kimi devletlerin konsoloslarının ikâmetgahlarının da ülkedışılık ayrıcalığından yararlandığı iddiaları karşısında yabancı elçiliklere gönderilen 1887 tarihli Bab-ı Âli notasında böyle bir hakkın bulunmadığını bildirmek gerekmiştir[159].

---

152 H. İnalcık, **a.g.y.,** s. 1182.

153 Örneğin, 1838'de İngiltere ile yapılan ticaret andlaşması mad. 4; Metin için bkz. N. Kurdakul, **a.g.y.,** s. 214.

154 Örneğin, 1838 İngiltere Ticaret And., mad. 3. ayrıca bkz. A.G. Ökçün, «Kapitülasyonlar Hakkında Bab-ı Âli'nin Sefaretlere Gönderdiği 7 Temmuz 1887 Tarihli Muhtıra», **S.B.F.D.,** Cilt XXII, Sayı 3, s. 143

155 Bkz. A.G. Ökçün, **aynı yapıt,** s. 145.

156 H. İnalcık, **a.g.y.,** s. 1180

157 H. İnalcık, **aynı yapıt,** s. 1180 ve 1182.

158 Örneğin, 1597 tarihli Fransa'ya tanınan kapitülasyon, mad. 9 ve 11. Metin için bkz. N. Kurdakul, **a.g.y.,** s. 63. ayrıca bkz. H. İnalcık, **aynı yapıt,** s. 1180.

159 A.G. Ökçün, **a.g.y.,** s. 145-146.

Müstemin'lerin evleri ve işyerlerinin de Osmanlı yetkililerce doğrudan aranması yasaktı[160]. Osmanlı yöneticisi ya da yargıcı böyle bir denetlemeyi ancak ilgilinin elçiliğini ya da konsolosluğunu haberdar ettikten ve yanına oralardan yetkili kişiler verildikten sonra gerçekleştirme yetkisine sahipti[161].

Bir **müstemin**'in iflas etmesi durumunda da tasfiye işleminin konsoloslukça yapılması ve Osmanlı alacaklının bile bu amaçla ilgili konsolosluğa başvurması gerekmektedir[162].

Bunun dışında Osmanlılardan kapitülasyon ayrıcalıkları elde etmiş devletlerin ülke üzerinde kendilerinin yetkisi altında çalışan kimi yönetimleri de zamanla kurdukları görülmektedir. Bunların en önemli örneğini yabancı devletlerin kimi Osmanlı kentlerinde postaneler kurması oluşturmaktadır. Rusya ile 1783'te yapılan bir andlaşma ile ilk kez tanınan bu ayrıcalık, öteki devletlerle yapılan ticaret andlaşmalarında «en çok gözetilen ulus kaydı»nın bulunması nedeniyle, birçok Avrupa devletlerine de tanınmış olmuştu[163]. Bu çerçevede, ilk postaneyi 1837'de Fransızlar İzmir'de kurmuşlardır. Daha sonra da Avusturya, Rusya, Yunanistan'ın çeşitli kentlerde postaneler kurdukları görülmektedir.

II. KURTULUŞ SAVAŞI ve TÜRKİYE CUMHURİYETİ DÖNEMİ

1.Türk dış politikası ve uluslararası hukukun yeri

A. Ulusal Mücadele Dönemi

19 Mayıs 1919'da Atatürk'ün Samsun'a çıkışı ile başlayan ve 24 Temmuz 1923'te Lozan Andlaşmasının imzalanmasıyla sona eren ulusal mücadele dönemi içinde uluslararası hukuk açısından en önemli sorun bu mücadeleyi yürüten K. Atatürk ve Anadolu kuvvetlerinin Türk ulusunun hükümetini ve devletini temsil yeteneği ile ilgilidir. Zira, 23 Nisan 1920'de Ankara'da bir Türkiye Büyük Millet Meclisi ilân edilmiş olmasına ve T.B.M.M. Hükümetinin Türk ulusunu temsil ettiğinin çeşitli biçimlerde bildirilmesine karşın, T.B.M.M. Hükümetinin yabancı devletlerce tanınması biraz zaman almıştır. Nitekim, 10 Ağustos 1920'de imzalanan ve sonradan hiçbir biçimde onaylanmamış olan Sèvres Andlaşmasının yapıl-

---

160 Örneğin, 1740 Kapitülasyonu: Bkz. N. Kurdakul, **a.g.y.,** s. 94

161 Ayrıca bkz. C. Bilsel, **Lozan,** Cilt II, s. 45.

162 C. Bilsel, **Lozan,** Cilt II, s. 45.

163 Bkz. T. Tan, «Osmanlı İmparatorluğunda Yabancılara Verilmiş Kamu Hizmeti İmtiyazları» **S.B.F.D.,** Cilt XXII, Sayı 1, s. 298.

masına Osmanlı İmparatorluğu adına Padişahı temsil eden İstanbul hükümeti heyeti katılmıştır.

Kurtuluş Savaşı sırasında dışilişkiler bakımından ilk iç örgütlenme T.B.M.M. Hükümetinin kurulması ile başlamaktadır. İlk Dışişleri Bakanlığımız o dönemin Vilayet Konağının bir odasında ve üç kişilik bir kadro ile çalışmalarına başlamıştır[164]. İlk dışişleri bakanımız ise Amasya milletvekili Bekir Sami Bey olup, bu göreve 3 Mayıs 1920'de atanmıştır[165].

T.B.M.M. Hükümetinin ilk dış politika kararı Sovyetler Birliği'ne bir heyet gönderme konusunda olmuştur. Böylece, 11 Mayıs 1920'de dışişleri bakanı Bekir Sami Bey Başkanlığındaki bir heyet Ankara'dan Moskova'ya hareket ederek Sovyetler ile ilişki kurma yollarını sağlamak ve düzenlemekle görevlendirilmiştir[166]. Sovyetler ile T.B.M.M. Hükümeti arasında imzalanması kararlaştırılan bir andlaşmanın birtakım temel hükümlerini içeren bir metin, bu heyet ve Sovyetler arasında hazırlanarak, 24 Ağustos 1920'de taraflarca parafe edilmiştir[167]. Üzerinde anlaşılamayan noktaların bulunması nedeniyle resmî bir andlaşmaya hemen çevrilemeyen bu belge T.B.M.M. Hükümetinin fiilen **(de facto)** tanındığını kanıtlayan ilk uluslararası işlemi oluşturmaktadır.

T.B.M.M. Hükümetinin resmen imzaladığı ilk andlaşma, T.B.M.M. ordularının Eylül 1920'de Doğuda başlattıkları operasyonlar sonunda 3 Aralık 1920'de Ermenistan Cumhuriyeti ile imza edilen Gümrü Andlaşmasıdır[168]. T.B.M.M. Hükümeti nezdine gönderilen ilk diplomasi temsilcisi 8 Şubat1921'de Ankara'da yetki belgesini sunan Gürcistan Cumhuriyeti büyükelçisidir[169]. Buna karşılık, T.B.M.M. Hükümetinin bir yabancı devlet nezdine gönderdiği ilk diplomasi temsilcisi ise, Sovyetler Birliği'nde 21 Kasım 1920'de göreve başlayan Ali Fuat Paşa olmaktadır[170].

T.B.M.M. Hükümetinin 1 Mart 1921'de Afganistan devleti ile imzaladığı Moskova Andlaşması[171], 16 Mart 1921'de Sovyetler Birliği ile imzaladığı Moskova Andlaşması[172] ve 13 Ekim 1921'de birer Sovyetler Bir-

---

164 Bkz. **Atatürk'ün Milli Dış Politikası,** Ankara, 1981, Cilt I, s. 9
165 **Aynı yapıt,** s. 11
166 **Nutuk,** Cilt II, s. 460
167 **Nutuk,** Cilt II, s. 460
168 **Nutuk,** Cilt II, s. 488; Metin için bkz. **Atatürk'ün Milli Dış Politikası,** Cilt I, s. 517-528
169 **Nutuk,** Cilt II, s. 489
170 **Atatürk'ün Milli Dış Politikası,** Cilt I, s. 15
171 Metin için bkz.: **aynı yapıt,** s. 529-535
172 Metin için bkz. **aynı yapıt,** s. 536-554

liği Cumhuriyeti durumunda bulunan Ermenistan, Azerbeycan ve Gürcistan'la imzalanan Kars Andlaşması[173] ile varlığını Asya devletleri ile ilişkilerinde uluslararası hukuk bakımından kesin olarak kanıtladığı görülmektedir. Bunları, yine Asya'daki devletler bakımından 2 Ocak 1922'de Ukrayna Sovyet Cumhuriyeti ile imzalanan bir başka andlaşma izlemiştir[174].

Batıya gelince, T.B.M.M. Hükümetinin Avrupalı devletlerle ilk resmi ilişkileri 27 Şubat -12 Mart 1921 tarihlerinde Müttefiklerin Londra'da yaptıkları toplantıya, Osmanlı temsilcileri olarak İstanbul Hükümeti temsilcileri yanında, T.B.M.M. Hükümeti temsilcilerinin de resmen davet edilerek katılmaları olmaktadır[175]. Bu Konferans sırasında T.B.M.M. Hükümeti baştemsilcisi Bekir Sami Beyin, kendisine verilen yetkileri aşarak, 11 Mart 1921'de Fransızlarla ve 12 Mart 1921'de İtalyanlarla ve yine bu tarihlerde tutsakların bırakılması konusunda İngilizlerle birer andlaşma imzaladığı anlaşılmaktadır[176]. Bu andlaşmaların imzalanmış olması olgusu, T.B.M.M. Hükümetince kabul edilmemelerine rağmen, adıgeçen devletlerin T.B.M.M. Hükümetini, sınırlı konularda da olsa, muhatap olarak tanıdıkları anlamını da taşımaktan geri kalmamaktadır. Avrupalı devletlerin T.B.M.M. Hükümetinin varlığını resmen tanımaları ilk kez 20 Ekim 1921'de Fransa ile imzalanan Ankara Andlaşması ile gerçeklik kazanmıştır[177]. Sakarya Zaferinden sonra Paris'te toplanan Müttefiklerin 22 Mart 1922'de bir nota ile T.B.M.M.'ne ateşkes ve 26 Mart 1922'de bir nota ile de barış önermeleri bu niyetin öteki Avrupalı devletlerde de geliştiğini göstermektedir[178]. Nitekim, Büyük Taarruzdan sonra, 11 Ekim 1922'de İngiltere, Fransa ve İtalya temsilcileri ile T.B.M.M. Hükümeti temsilcisi İsmet Paşa arasında imzalanan Mudanya Ateşkes Protokolu ile T.B.M.M. Hükümetinin varlığı Avrupalı devletlerce tanınmış olmaktadır[179]. Mudanya görüşmelerine katılan, fakat andlaşmayı imzalamayan Yunanistan da 14 Ekim 1922 tarihli bir bildiri ile bu ateşkes protokolüne katıldığını bildirmiştir[180].

Bütün bu veriler T. B. M. M. Hükümetinin hükümet niteliğinde gerçek bir otorite oluşturduğunun Avrupalılarca tanındığını göstermesine kar-

---

173 Metin için bkz.: **aynı yapıt,** s. 555-579
174 Metin için bkz. **aynı yapıt,** s. 591-601
175 **Nutuk,** Cilt II, s. 576-577
176 Bkz. **Nutuk,** Cilt II, s. 587-590
177 Metin için bkz. **Atatürk'ün Milli Dış Politikası,** Cilt I, s. 580-590
178 Bkz. **Nutuk,** Cilt II, s. 647-652
179 Metin için bkz. **Atatürk'ün Milli Dış Politikası,** Cilt I, s. 603-610
180 **Aynı yapıt**, s. 610

şın, henüz hangi ve ne gibi niteliklere sahip olan bir devletin hükümeti olduğu konusunda bir tanımayı belirtmekten uzaktır. Başka bir deyişle, varlığı kabul edilen böyle bir hükümetin temsil ettiği devletin tanınması Avrupalı devletlerce henüz gerçekleşmemiş görünmektedir. Bu yolda ikinci aşamanın başlangıcını 27 Ekim 1922 günü T.B.M.M. Hükümetinin Müttefiklerce Lozan'da toplanacak bir barış konferansına resmen davet edilmesi oluşturacaktır. Ancak Müttefiklerin Osmanlı devleti temsilcisi sıfatıyla İstanbul Hükümetine de bu konferansa davet etmiş bulunması üzerine, T.B.M.M.'nin 1 Kasım 1922'de kabul ettiği bir yasa ile Saltanatı kaldırarak Türk ulusunun tam temsilcisi olarak ortaya çıktığı görülmektedir. Artık Lozan'da Türk ulusunu yalnız T.B.M.M. Hükümeti heyeti temsil edecektir[181].

B. Lozan Konferansı ve andlaşmaları

Türk devletinin uluslararası kişiliğinin resmen ve tartışılmaz bir biçimde tanınması 24 Temmuz 1923 günü imzalanan Lozan Barış Andlaşması ve buna bağlı öteki andlaşmalar ile gerçekleşmiştir. Türkiye'nin uluslararası kişiliğinin açıkça tanınması konusu Konferans çerçevesinde aşağıdaki gelişmeleri göstermiştir.

İlk başta, 20 Kasım 1922'de Lozan kentinde başlayan Konferansın ilk günü bir uzmanlar komitesince hazırlanarak 21 Kasım 1921 günü Konferans genel oturumuna sunulan Konferans içtüzük tasarısı yeni bir Türkiye devletinin varlığının hukuksal olarak tanınmasını kanıtlamaktan uzak görünmektedir. Her ne kadar bu Konferansa katılan temsilciler T. B. M. M. Hükümeti temsilcileri ise de, adıgeçen içtüzük tasarısının I. maddesinde Türkiye adı yeralmamakta olup, tam aksine, kullanılan kimi sözcüklerin Müttefik devletler bakımından Osmanlı devletinin yerini yeni bir Türk devletinin almasının henüz kabul edilmediği yönünde yorumlara daha yatkın görünmektedir. Nitekim, adıgeçen içtüzük tasarısının I. maddesinde Konferansa katılan devletler tek tek sayılmamakta ve bunları belirtmek için şu deyim kullanılmaktadır: «aralarında 1914'den beri barış durumu bozulmuş ve henüz kesin olarak yeniden kurulmamış bulunan devletler»[182]. Yine, aynı içtüzük tasarısının VI. maddesinde Türk temsilcisinin de katılacağı bir Yazı Komitesinin oluşmasından söz edilirken, Türk yerine «Osmanlı» deyimi kullanılmaktadır[183]. Ancak, Konferans süresince çeşitli

---

181 İsmet İnönü'nün bu Konferansta tam yetkili kılındığını gösteren belge için bkz. **Atatürk'ün Milli Dış Politikası,** Cilt I, s. 444-445.

182 Bkz. S. L. Meray (Çev.), **Tutanaklar,** Takım I, Cilt I, Kitap I, s. 12

183 **Aynı yapıt**

konuşmalar ve belgelerde Türkiye ya da Türk sözcüklerinin yeralması Müttefiklerin bu ilk günlerdeki yaklaşımlarından giderek uzaklaştıklarını göstermektedir.

Lozan Barış Andlaşmasının başlangıcında yeralan sözcükler ile Türkiye'nin yeni bir devlet niteliğiyle hukuksal olarak tanınmış olduğuna kuşku kalmamaktadır. Nitekim, burada Andlaşmaya taraf devletler sayılırken, «Bir yandan» deyip Müttefik devletler sayıldıktan sonra, «Ve öte yandan, Türkiye» demek suretiyle Türk devletinin varlığının yeni kimliği ile Müttefiklerce de açıkça tanındığı görülmektedir[184]. Yine, Barış Andlaşmasının I. Bölümünde (Madde I), tarafların arasında resmî ilişkilerin kurulmasının ve uluslararası hukuk uyarınca işlem görecek diplomasi ve konsolosluk görevlilerinin değişiminin öngörülmesi yeni Türkiye devletinin uluslararası hukuk kişiliğine sahip nitelikte bulunduğunun kabul edildiğini göstermektedir[185]. Türkiye'nin uluslararası hukuk düzeni içindeki varlığının temel belgesini oluşturan Lozan Barış Andlaşması ve eklerine götüren Lozan Konferansına ilişkin gelişmeler şöyle olmuştur: Konferans, 20 Kasım 1922'de başlayarak çeşitli anlaşmazlık konuları nedeniyle 4 Şubat 1923'te kesintiye uğramıştır. 23 Nisan 1923'te tekrar çalışmalarına başlayan Konferans 24 Temmuz 1923'te imzalanan Barış Andlaşması ve ekleri ile son bulmuştur. Konferans çalışmalarını, ilk dönemde, üç ayrı komisyon kurarak yürütmeyi uygun görmüştür. Bu komisyonlar ve görevleri şunlardır.

i) I. Komisyon: Ülke ve askerlik sorunları, boğazlar rejimi;

ii) II. Komisyon: Yabancılar ve azınlıklar rejimi;

iii) III. Komisyon: Mali ve ekonomik sorunlar, limanlar ve denizyolları, sağlık sorunları.

Ancak, Konferansın kesintiye uğramasından sonra, İngiliz Fransız ve İtalyan andlaşma önerisine karşı Türkiye'nin 8 Mart 1923 tarihli bir mektupla Müttefiklere sunduğu Türk karşı-önerisini[186] inceleyerek bir sonuca varılması konusunda anlaşan taraflar, çalışmalarını, ikinci dönemde aşağıdaki üç komite arasında paylaştırarak sürdürmüşlerdir. Bu komiteler ve görevleri şunlardır:

i) I Komite: Ülkesel sorunlar, uyruklar, azınlıklar, yabancıların durumu, genel af konusu, savaş tutsakları, mezarlıklar, genel hükümler;

184 Bkz. S. L. Meray, **aynı yapıt,** Takım II, Cilt 2, s. 1.
185 Bkz. S. L. Meray, **aynı yapıt,** s. 3
186 Bkz. S. L. Meray, **aynı yapıt,** Takım I, Cilt 4, s. 20-65

ii) II. Komite: Mısır, Sudan ve Kıbrıs'a ilişkin sorunlar, mali sorunlar. sağlık ve ulaşım sorunları;

iii) III. Komite: ekonomik sorunlar, ticaret rejimi

24 Temmuz 1923 tarihinde Lozan'da imzalanıp, bir bütün olarak «Lozan Andlaşması»nı oluşturan andlaşmalar ve bildiriler ise şunlardır: i) Barış Andlaşması; ii) Boğazlar Sözleşmesi; iii) Trakya Sınırına İlişkin Sözleşme; iv) Yerleşmeye ve Yargı Yetkisine İlişkin Sözleşme; v) Ticaret Sözleşmesi; vi) Genel Affa İlişkin Bildiri ve Protokol; vii) Yunanistan'dan Müslümanların Taşınmaz Mallarına İlişkin Bildiri; x) Osmanlı İmparatorluğu'nda birtakım ayrıcalıklara İlişkin Protokol ve Bildiri; xi) İngiliz, Fransız ve İtalyan Kuvvetlerinin İşgal Etmiş Bulundukları Türk topraklarının Boşaltılmasına İlişkin Protokol ve Bildiri; xii) Lozan'da imzalanmış Senetlerin Kimi Hükümetlerine Belçika'nın ve Portekiz'in Katılmalarına İlişkin Protokol ve Bildirileri; xiii) Karaağaç Toprak Parçası ve İmroz ve Bozcaada Adalarına İlişkin Olarak İngiltere, Fransa, İtalya, Japonya, Yunanistan ve Türkiye Arasında İmzalanan Protokol; xiv) Yunanistan'da Azınlıkların Korunması Konusunda İngiltere, Fransa ve İtalya ile Yunanistan Arasında 10 Ağustos 1920'de Sèvres'de Yapılmış Andlaşmaya ve Trakya Konusunda Aynı Tarihte Ayni Devletler Arasında Yapılmış Andlaşmaya İlişkin Protokol; xv) Sırp Hırvat - Sloven Devletinin Andlaşmayı İmzalamasına İlişkin Protokol; xvi) Lozan Konferansı Son Senedi.

Yukarıda sayılan andlaşma ve bildirilerden başka, Türkiye ile Yunanistan arasında 30 Ocak 1923'te imzalanan ve Lozan Konferansı Son Senedinde Konferansın ekleri olarak kabul edilen şu andlaşmaları saymak gerekmektedir: xvii) Yunan ve Türk Halklarının Mübadelesine İlişkin Sözleşme ve Protokol; xviii) Sivil Rehinelerin Geri Verilmesine ve Savaş Tutsaklarının Mübadelesine İlişkin Anlaşma.

Lozan Andlaşmasının aslı tek nüsha olarak Fransızca yapılmıştır. Fransa Lozan Andlaşmasının depoziteri olarak seçilmiştir. Türkiye Lozan Andlaşmasını 23 Ağustos 1923 tarih ve 340 sayılı yasa ile onaylamıştır[187]. Türkiye onay belgelerini 31 Mart 1924'te depoziter olan Fransa'ya vermiştir.

C. Türkiye Cumhuriyetinin ilânından II. Dünya Savaşına kadar olan dönem

Türkiye Cumhuriyetinin ilânından II. Dünya Savaşına kadar geçen dönemde Türkiye'nin uluslararası hukuk yaklaşımı şu ana ilkeler üzerinde

187 Metin için bkz. **Düstur**, III. Tertip, Cilt 5, s. 7 vd.

oturur görünmektedir: egemen eşitlik, andlaşmalara saygı, uyuşmazlıkların barışçı yollarla çözümü.

Bu dönem içinde öteki devletlerle egemenlik ve eşitlik ilkesi üzerine dayanan ilişkiler kurulması genç Türkiye Cumhuriyeti'nin en duyarlı olduğu noktayı oluşturmaktadır. Özellikle, siyasal bakımdan ülkesi işgal edilen ve İngiliz ya da Amerikan mandası altına konulması bile düşünülen, ekonomik ve yönetsel bakımdan ise kapitülasyonların etkisi ile ülke üzerinde bütün yetkilerini yitiren bir uluslararası ortamdan çıkan yeni Türkiye devleti bu dönemdeki hiçbir andlaşmasında herhangi bir yetki devrinde bulunmamıştır. Böylece, bu dönemde Türkiye'nin siyasal ilişkileri, 9 Şubat 1934'te Romanya, Yugoslavya ve Yunanistan'la imzalanan Balkan Antantı ile 8 Temmuz 1937'de İran, Irak ve Afganistan'la imzalanan Sadâbat Paktı dışında, ittifaklardan olabildiğince uzak, ekonomik ilişkilerde ise korumacı bir yaklaşım içinde yürütülmüştür. Uluslararası hukuk anlayışı da, buna paralel olarak, kuralları ve yükümlülükleri en dar yorumlayan ve egemenlik haklarını en az sınırlayacak bir biçimde ortaya çıkmaktadır. Başlarda uluslararası örgütlere üyelik bakımından da bir hayli çekimser davranıldığı ve Avrupalı devletlerin sürekli ısrarlarına karşın Milletler Cemiyeti'ne bile ancak 18 Temmuz 1932'de girildiği görülmektedir[188].

Türkiye'nin uyuşmazlıkların çözümü konusunda barışçı yaklaşımı ise birçok olayla kanıtlanmaktadır. En başta, Türkiye bu dönemde kuvvet kullanmanın yasaklanması konusuna yönelik her türlü girişimi desteklemiştir. Bu çerçevede 1928 yılında Cenevre'de toplanan ilk silahsızlanma konferansına Türkiye'nin de davet edildiği ve Lozan'dan bu yana ilk kez Türkiye'nin bir uluslararası konferansa katıldığı izlenmektedir. Yine, Türkiye, 27 Ağustos 1928'de imzlanan ve kuvvet kullanılmasını ilk kez yasaklayan Briand-Kellogg Sözleşmesine 8 Eylül 1928 tarihinde katılmıştır.

Öte yandan, Türkiye'nin uyuşmazlıkların barışçı çözüm yolları konusunda, bu dönemde, genel bir politika izlediği görülmektedir. Nitekim, 26 Eylül 1928 tarihli Uluslararası Uyuşmazlıkların Barışçı Yollarla Çözümü Konusundaki Genel Senet adıyla anılan ve zorunlu yargı, zorunlu hakemlik ya da zorunlu uzlaştırma yöntemlerini benimseyen çok-taraflı andlaşmaya Türkiye 3 Mayıs 1934'te katılmıştır[189]. Yine, Türkiye 1928-1933 yılları arasında aşağıdaki devletlerle, uyuşmazlık durumunda, yargı, hakemlik ya da uzlaştırma yollarını öngören ikili andlaşmalar imzalamıştır:

---

188 Bu amaçla Milletler Cemiyeti Genel Kurulu'nun Türkiye'ye yaptığı çağrı kararı ile Türkiye'yi üyeliğe kabul ettiği kararı için bkz. **Atatürk'ün Milli Dış Politikası,** Cilt II, s. 217-220.

189 **R. G.,** 10 Mayıs 1934, Sayı 2697

Almanya, Belçika, Bulgaristan, Çekoslovakya, Danimarka, Fransa, Hollanda, İran, İspanya, İsveç, İsviçre, İtalya, Norveç, Romanya, Yugoslavya ve Yunanistan.

Türkiye dış politikasını bu dönemde etkileyen önemli uluslararası sorunların büyük bir bölümü de uluslararası hukuk kurum ve kuralları çerçevesinde bir çözüme bağlanmışlardır. Bu dönem Türk dış politikasının uluslararası hukuku ilgilendiren belli başlı sorunları şunlar olmaktadır: i) Yunanistan ile Lozan Andlaşması uyarınca ahali mübadelesinin gerçekleştirilmesi; ii) İngiltere ile Musul sorunu; iii) Boğazlar rejiminin yeniden düzenlenmesi; iv) Fransa ile Hatay sorunu; v) Osmanlı borçları sorunu; vi) Fransa ile Bozkurt-Lotus davası; vii) İtalya ile Meis ve öteki birkaç adaya ilişkin sorun. Bu sorunlara ileride sırası geldikçe değinilecektir.

Ç. II. Dünya Savaşından bu yana geçen dönem

Bu dönemde Türk dış politikasını etkileyen belli başlı etkenler şunlar olmaktadır: i) Doğu-batı bloklaşması ve soğuk savaş durumu; ii) ekonomik ilişkiler ve kalkınma gereksinmeleri; iii) Kıbrıs sorunu; iv) Yunanistan'la Ege'ye ilişkin uyuşmazlıklar. Bunlara, özellikle son yıllarda Doğu ve Orta Avrupa'daki gelişmelerle daha hızlı bir ivme kazanmış olan AGİK süreci ile 1990-1991 yıllarında Orta Doğu'daki dengeleri önemli ölçüde etkileyen Körfez Krizini de eklemek yerinde olacaktır. Bütün bu siyasal verilerin Türkiye'nin uluslararası hukuk çalışmalarını ve yaklaşımını da etkilediği görülmektedir.

Doğu-Batı bloklaşması ve soğuk savaş, Sovyetlerin 1946 yılında Boğazlar rejiminin yeniden düzenlenmesi ile Kars, Ardahan ve Artvin üzerindeki kimi isteklerde bulunmasının da kolaylaştırması sonucu, Türkiye'nin siyasal açıdan Batı blokuna bağlanmasını doğurmuştur. Dolayısıyla, II. Dünya Savaşından önce ittifaklardan kaçınan Türkiye'nin siyasal açıdan Batı blokuna bağlanmasını doğurmuştur. Dolayısıyla, II. Dünya Savaşından önce ittifaklardan kaçınan Türkiye'nin bu dönemde Batı ya da Batı yanlısı devletlerle çeşitli ittifak ya da işbirliği bağlantıları içine girdiği görülmektedir. Bunların en önemlileri ve süreklileri NATO ve Avrupa Konseyi olmaktadır. Yine, belirli bir süre sürmüş olmalarına karşın, İngiltere, Irak, Pakistan ve İran ile oluşturulan Bağdat Paktı'nı, İran ve Pakistan ile oluşturulan CENTO'yu bu dönemde Türkiye'nin katıldığı ittifaklar olarak sayabiliriz. Sözkonusu örgütlere üyelik Türkiye'nin uluslararası hukuk açısından da çeşitli sorunlarla karşı karşıya kalması sonucunu doğurmuştur. Bu çerçevede, özellikle, NATO gibi askeri ittifaklar çerçevesinde yabancı askeri kuvvetlerin statüsü üzerinde önemle durulan konulardan birini oluşturmuştur. Öte yandan, Avrupa Konseyi çerçevesinde insan haklarının

korunmasına ilişkin kuralların geliştirilmesi ve bunlara uyulması konuları Türkiye'nin uluslararası hukuk açısından üzerinde durmak zorunda kaldığı en önemli konular arasında yer almaktadırlar. Kalkınma gereksinmeleri ve uluslararası ekonomik ilişkilere yaklaşımı ise Türkiye'nin uluslararası hukuk çalışmalarına özellikle iki biçimde yansımıştır: i) kimi devletlerle ikili ticaret andlaşmaları yapmak; ii) kimi uluslararası ekonomik örgütlerle ve kimi Batılı devletlerle yardım ve kredi anlaşmaları yapmak. Bu geleneksel yöntemlerin dışında, 12 Eylül 1963'te A.E.T. ile yapılan ortaklık anlaşması çerçevesinde ileride tam üyeliğin de düşünüldüğü bir gümrük birliği ve ekonomik işbirliği ilişkileri içine girildiği görülmektedir. Bu da Türkiye'de Avrupa Toplulukları Hukuku (**Community law; droit communautaire**) adıyla anılan ulus-üstü (**supranational**) bir hukuk düzeninin de incelenmesini gerektirmiştir. Bu ilgi, 14 Nisan 1987'de Türkiye'nin Avrupa topluluklarına tam üyelik başvurusunda bulunması sonucu bir zorunluluk haline gelmiştir.

Evrensel düzeyde sürdürülen «Yeni uluslararası ekonomik Düzen» çalışmaları çerçevesinde ise Türkiye'nin hukuksal açıdan katkılarının bulunduğunu söylemek olanağı yoktur.

Kıbrıs sorununun Türkiye'nin uluslararası hukuk değerlendirmelerine yansıması ise çok değişik öğeler üzerinde olmuştur. 1959 Londra ve Zürih andlaşmaları ile 1960 Lefkoşe Andlaşmaları çerçevesinde olşturulan iki topluma dayalı Kıbrıs Cumhuriyetinin kurulması aşamasında uluslararası hukukta devlet kavramı üzerinde özellikle durulması gerekmiştir. Daha sonra, 1960 anayasal düzeninin Rumlarca bozulması ile, 1963 yılından başlayarak Kıbrıs Türk toplumunun kendi başına örgütlenmesi ve varolma mücadelesi vermesine bağlı olarak, bu tür hukuksal durumu belirsiz toplulukların uluslararası hukuktaki statüsü Türkiye'yi ilgilendirir olmuştur. Şubat 1975'te Kıbrıs Türk toplumunun «Kıbrıs Türk Federe Devleti» adıyla örgütlenmesi örneğine önceden rastlanmayan bir geçici devlet düzeninin uluslararası hukuk bakımından karşılaştığı sorunları Türkiye'nin ve KTFD'nin önüne getirmiştir. Kasım 1983'te Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin kurulması ile de uluslararası hukukta bağımsızlık ilânının koşulları, devletlerin tanınması gibi sorunlar yanında, ileride oluşturulmasına çalışılan federal devlet biçimi ve yetkileri konusunu öne çıkarmıştır. Bu arada, Birleşmiş Milletler'in bir yeni devletin doğuşundaki yetkileri ile B.M. Genel Sekreterine toplumlararası görüşmeler konusunda tanınan yetkilerin niteliği de uluslararası hukuk açısından ortaya çıkan sorunlar olmuşlardır.

Türkiye'nin Yunanistan'la Ege'ye ilişkin uyuşmazlıkları ise, özellikle kıta sahanlığı sınırlandırması, karasularının genişliği, adaların çeşitli deniz alanlarına sahip olabilme koşulları, adaların askerden ve silahtan arındırılması, hava sahasının genişliği, sivil havacılık denetleme bölgeleri, uçuş koridorları ve yasak hava bölgeleri konularına ilişkin uluslararası hukuk kurallarını ilgilendirmektedir. Bu arada, Yunanistan'ın 1976 yılında Ege kıta sahanlığı sorununu Uluslararası Adalet Divanı önüne tek-taraflı bir başvuru ile götürmesi, Türkiye'nin Divan'ın koruma önlemleri alma yetkisi ile dava yetkisi konusuyla da uğraşmasını gerektirmiştir. Nitekim, Divan 1976'daki bir kararıyla Ege kıta sahanlığı konusunda her hangi bir koruma önemli kararı alma gereği bulunmadığını bildirirken, 1978'deki bir kararı ile de Ege kıta sahanlığı davasına bakmaya yetkisi bulunmadığına karar vermiştir. Bütün bu sorunlara ileride yeri geldiğinde daha geniş biçimde değinilecektir.

AGİK Son Senedi ve onu izleyen belgeler hukuksal açıdan bağlayıcı belgeler olmamakla birlikte, bu sürecin giderek hukuksal bir nitelik kazandığı gözlenmektedir. Her haliyle, AGİK belgelerinde hukuksal içerikli birçok kural ele alınarak siyasal düzeyde teyid edilmekte olup, bunların bir bölümü giderek ikili ve çok-taraflı andlaşmaların da konusunu oluşturmaktadır. Bu çerçevede, insan hakları, uyuşmazlıkların barışçı çözüm yolları, çevre hukuku gibi uluslararası hukuk konuları özellikle üzerinde çalışılan konuları oluşturmaktadır. Türkiye de AGİK'in bir üyesi olarak bütün bu konularla yakından ilgilenmektedir.

Türkiye'de uluslararası hukuk alanında büyük önem kazanan bir başka konu da insan haklarının uluslararası alanda korunması olmaktadır. Henüz B.M. İnsan Hakları Sözleşmelerine taraf olmamakla birlikte Türkiye'nin Avrupa İnsan Sözleşmesi çerçevesinde 28.1.1987 tarihli bir Bakanlar Kurulu kararnamesi ile kişisel başvuru hakkını ve 12.12.1989 tarihli bir Bakanlar Kurulu kararnamesi ile Avrupa İnsan Hakları Divanı'nın zorunlu yetkisini tanıması sonucu Türkiye'deki insan hakları çalışmaları çok büyük bir artış göstermiştir.

1990-1991 Körfez Krizi ile ise, başta Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi kararlarının, kapsamı ve hukuksal niteliği olmak üzere kuvvet kullanılması ve uluslararası sorumluluk ile ilgili uluslararası hukuk kurallarının gündeme geldiği izlenmektedir. Yine, eski Yugoslavya'da yeni devletlerin doğuşu ve Bosna-Hersek'e yönelik Sırp ve Hırvat saldırıları çerçevesinde kuvvet kullanma ve Güvenlik Konseyi Konseyi kararları büyük önem kazanmıştır. Türkiye bütün bu sorunlarla yakından ilgilenmek durumunda bulunmaktadır. Ayrıca, Azerbeycan'ın Ermenistan ile olan

ilişkileri ve Ermeni saldırılarıyla karşı karşıya kalması da kuvvet kullanma ve B. M. kararları konusunun önemini arttırmıştır.

Yukarıda çok ana çizgileriyle Türkiye'nin bu dönem içinde karşılaştığı uluslararası hukuk sorunlarını belirttikten sonra, Türkiye'nin bu dönem içindeki uluslararası hukuk anlayışını ve uygulamasını yansıtan birkaç başta veriye değinmek yerinde olacaktır.

Türkiye'nin andlaşmalarına ilişkin olarak yapılan bir araştırmaya göre[190], Türkiye 1945-1963 yılları arasında Resmî Gazete'de yayınlanan 281 ikili andlaşma yapmıştır. Bu sayıya, 1961 Anayasasının birtakım koşullarla yayınlanmasını zorunlu kılmadığı ve dolayısıyla sayısını bilemediğimiz yayınlanmamış ikili andlaşmaları da eklemek gerekmektedir. Türkiye'nin yaptığı bu andlaşmaların konularına gelince, birinci sırayı % 30 ile ekonomik ve ticari andlaşmalar almaktadır. Bunu, % 25 ile dış yardım andlaşmaları, % 20 ile siyasal nitelikteki andlaşmalar ve % 10 ile ulaşım ve iletişime ilişkin andlaşmalar izlemektedir. Türkiye'nin yaptığı ve yayınladığı bu ikili andlaşmaların 133 tanesinin Birleşmiş Milletler'e kayıt ettirildiği ve 148 tanesi için ise bu işlemin yerine getirilmediği görülmektedir. Başka bir deyişle, sözkonusu yıllar arasında Birleşmiş Milletler'e kayıt ettirilen Türkiye'nin andlaşmalarının oranı % 47 olmaktadır. Ancak, hemen eklemek gerekmektedir ki, yapılan araştırmadaki birtakım verilerde B. M. Sekreteryasına kaydettirilen bu andlaşmaların da Türkiye'den çok öteki taraflarca kaydettirildiği izlenimi ortaya çıkmaktadır.

Türk andlaşmalarının 1963'ten bu yana durumu ise herhangi bir sistematik inceleme konusunu oluşturmamıştır. Ancak, kabaca yapılan gözlemler sonucu, Türkiye'nin ekonomik ve teknik nitelikli andlaşmalarının sayıca en ön sırayı korumayı sürdürdükleri izlenimi edinilmektedir. Bu arada, çok büyük sayıda andlaşmanın uluslararası örgütlerle yapılan teknik nitelikli andlaşmalar olduğu gözlenmektedir. Yine, 1960'lı yılların ortasından başlayarak, artan bir biçimde, Türkiye'nin andlaşmalarını yaptığı devletler yelpazesinin genişlediği ve son yıllarda özellikle Ortadoğu ile Orta Asya ve Kafkasya ülkelerine kaydığı görülmektedir.

2. Uluslararası hukuk konusunda bilimsel çalışmalar

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşu ile öteki konularda olduğu gibi uluslararası hukuk konusunda da yayınlar artarak sürmüştür. İkinci Dünya savaşına kadar geçen dönemde, daha çok genel nitelikli uluslararası hukuk konusunda çalışmalar yapan belli başlı yazarlar şunlar olmaktadır: Cemil

190 Bkz. P. Rohn, «Turkish treaties in global perspective», **M.M.T.Y.**, 1965, s. 119-160.

Bilsel, Ahmet Reşit (Turnagil), Suphi Nuri İleri, Ethem Menemencioğlu, Muammer Raşit Seviğ, Mahmut Esat Bozkurt. Bunların arasında uluslararası hukuk dalının ülkemizde yerleşmesinde yaptığı çalışmaları ve yayınları ile önemli katkıları bulunan Cemil Bilsel en önemli yeri tutmaktadır. Ancak Türk uzmanların uluslararası hukuk alanındaki çalışmaları bu dönemde de uluslararası öğretiyi etkileyici olmaktan çok uzaktır. Bu dönem yazarlarının, Avrupa Üniversitelerinde yaptıkları tez çalışmaları dışında uluslararası düzeyde yabancı dilde gerçekleştirebildikleri yayınları toplam beşi geçmemektedir. Bunların üçü Ahmet Reşit'e ait olup, biri Osmanlılarda ve Türkiye'de azınlıkların korunması konusunda bir makale[191], ikincisi La Haye Uluslararası Hukuk Akademisi'nde bu konuda verilen dersler[192], üçüncüsü de yine La Haye Akademisi'nde İslâm ve uluslararası hukuk konulu derslerdir[193]. Dördüncü yayın Cemil Bilsel tarafından yazılan «International law in Turkey» başlıklı makaledir[194]. Beşinci yayın aynı yazar tarafından Türk Boğazları ve 1946'daki Sovyet-Türk notaları ile ilgili olarak yazılmış olan bir makaledir[195].

İkinci Dünya Savaşından bu yana yazarları ve bilimsel çalışmaları değerlendirdiğimizde 1970'li yıllara kadar geçen dönem içinde iki kuşak uluslararası hukuk uzmanının çalışmalar yaptıkları görülmektedir. Birinci kuşakta, genel uluslararası hukuk kitapları yazan yazarlar, Zeki Mesut Alsan ve Fransız Profesör Charles Crozat olmaktadır. Yine, bu kuşakta, herhangi bir telif yapıt yazmamakla birlikte, çeşitli makaleler yazan Nihat Erim yer almaktadır. İkinci kuşakta ise, genel ve kapsamlı uluslararası kitapları yazan yazarlar şunlardır: Seha L. Meray, İlhan Lütem, Edip F. Çelik. Bu kuşak uluslararası hukuk uzmanları arasında, ayrıca, ülkemizde uluslararası hukukun belirli konularını kapsayan genel nitelikli kitaplar yanında uluslararası hukuk bilimi bakımından önemli monografik çalışmalar yapan ya da makaleler yazan şu yazarları saymak yerinde olacaktır: Mahmut Belik, A. Suat Bilge, Hamza Eroğlu, Mehmet Gönlübol ve Ö. İlhan Akipek. Bu ikinci kuşağı değerli çalışmaları ile Cem Sar ve Sevin Toluner izlemektedir. İkinci Dünya Savaşından sonra gelen uzmanların da uluslararası öğretiyi etkileyici düzeyde çalışmalar yaptıklarını söylemek olanağı yoktur. Ancak, ilk kez bu dönemde Türk uluslararası hukuk uzmanlarının resmi ya da gayri resmi uluslararası bilimsel kuruluşlarda yer aldıkları görülmektedir. Bunların en önemlileri Nihat Erim'in Uluslararası Hukuk Enstitüsü

191 **R.G.D.I.P.**, 1935, s. 293-311
192 **R.C.A.D.I.**, 1933-IV, s. 169-227
193 **R.C.A.D.I.**, 1937-II, s. 375-505
194 **A.J.I.L.**, 1944.
195 **A.J.I.L.**, 1947, s. 727-747.

ortak üyeliği ile yine N. Erim (1959-1961), A. Suat Bilge (1972-1976) ve Mehmet Güney (1992- halen sürüyor)'in B. M. Uluslararası Hukuk Komisyonu üyelikleridir.

Cumhuriyetin kuruluşundan 1973 yılına kadar geçen elli yıllık süre içinde Türkiye'de uluslararası hukuk dalında yapılan çalışmaları değerlendiren bir araştırmaya göre[196] genel uluslararası hukuk kitapları dışında, aşağıdaki konuların çeşitli yanlarını ele alan çalışmaların yapıldığı ortaya çıkmaktadır: i) iç hukuk ile uluslararası hukuk ilişkileri; ii) egemenlik ve ulusal yetki; iii) devlet yapısında değişikliklerin uluslararası hukukta etkileri; iv) deniz hukuku; v) hava ve uzay hukuku; vi) uluslararası sorumluluk; vii) insan hakları; viii) andlaşmalar hukuku; ix) diplomasi ve konsolosluk ilişkileri; x) uyuşmazlıkların barışçı çözüm yolları; xi) kuvvet kullanma ve bağlı sorunlar; xii) uluslararası örgütler. Son on yıllık çalışmaları da çok kabaca değerlendirirsek, Türk uluslararası hukuk uzmanlarının özellikle Avrupa Toplulukları hukuku ile deniz hukukunun çeşitli yanlarına ilişkin çalışmalar yaptıkları saptanmaktadır. Ancak, bütün bu çalışmaların uluslararası hukukun her yanını aydınlatmak için yeterli olmadığını söylemek gerekmektedir.

Kaynakça :

Türkçe: C. Bilsel, **Giriş,** s. 184-311; Z. M. Alsan, Cilt I, s. 72-154; Ch. Crozat, s. 173-484; İ. Lütem, Cilt I, s. 33-62; S.L. Meray, Cilt I, s. 5-68; Ö. İ. Akipek, I. Kitap, s. 88-89; S. Korff (Çev.: İ. Lütem), «Devletler Hukuku Tarihine Giriş», **A.H.F.D.,** 1944, Cilt II, Sayı 1, s. 323-337; N. Erim, «La Haye Sulh Konferanslarından Önce Tahkim ve Sulhçuların Gayretleri», **A.H.F.D.,** 1943, Cilt I, Sayı 1, s. 75 vd.; A. R. Turnagil, «İslâmiyet ve Milletler Hukuku», **İ.H.F.M.,** Cilt VIII, Sayı 1-2 ve 3-4, Cilt IX, Sayı 1-2; A. R. Turnagil, **İslâmiyet ve Milletler Hukuku,** İstanbul, 1943 (1. Bası); ve 1972 (2. Bası); S. Ş. Ansay, **Hukuk Tarihinde İslam Hukuku,** Ankara, 1953 (3. bası); S. Armağan, «İslâm Harp Hukukunun Genel Prensipleri», **Seha L. Meray'a Armağan,** Ankara, Cilt I, 1981, s. 43-54; C. Üçok -A. Mumcu, **Türk Hukuk Tarihi,** Ankara, 1981, (2. Bası), s. 45-76; M. Gönlübol, «Devletler Hukukunda Sovyet Görüşünün Ana Hatları», **S.B.F.D.,** 1961, Cilt XVI, Sayı 3, s. 55-89; Öney (Çev.) **Kalkınma İçin Yeni Bir Ticaret Politikasına Doğru,** Ankara, 1973; O.D.T.Ü., **Yeni Uluslararası Ekonomik Düzen-Gelişme Dergisi;** 1976 Özel Sayısı.

Yabancı Dil: E. Nys, **Les origines du droit international,** Paris, 1894; L. Le Fur, «Le développement historique de droit international (de l'anarchie internationale à une communauté internationale organisée)», **R.C.A.D.I.,** 1932-III, vol. 41, s. 501-

196 S. L. Meray -H. Pazarcı, «Les travaux de droit international en Turquie au cinquantenaire de la République», **M.M.T.Y.,** 1972, s. 1-54

601; A. Nusbaum, **A concise history of the law of nations,** New York, 2 nd ed., 154; van Vollenhoven, **Les trois phases du droit des gens,** La Haye, 1919; C. Phillipson, **The international law and custom of ancient Greece and Rome,** London, 1911, 2 Cilt; Bender, **Antiker Völkerrecht;** Bonn, 1901; Liu Tchoan Pas, **Le droit des gens et de la Chine antique,** Paris, 1926; G. Ténekidès, «Droit international et communautés féodales dans la Grèce des Cités», **R.C.A.D.I.,** 1956-II, vol. 90, s. 475-636; M. Zimmermann, «la crise de l'organisation internationale à la fin du Moyen-Age», **R.C.A.D.I.,** 1933-II, vol. 44, s. 319-437; M. de Taube, «Etudes sur le développement historique du droit international dans L'Europe orientai», **R.C.A.D.I.,** 1926-I, vol 11, s. 345-535; A. Rechid, «L'islam et le droit des gens», **R.C.A.D.I.,** 1937-II, vol. 60, s. 375-505; M. Boegner, «L'influence de la Réforme sur le développement du droit international», **R.C.A.D.I.,** 1925-I, vol, 6, s. 245-323; P. Guggenheim, «Contribution à l'histoire des sources du droit des gens», **R.C.A.D.I.,** 1958-II, vol. 94, s. 1-84; W Van de Vlugt, «L. 'oeuvre de Grotius et son influence sur le développement du droit international«, **R.C.A.D.I.,** 1925-II, vol. 7, s. 395-509; O. Nippold, «Le développement historique du droit international depuis le Congrès de Vienne» **R.C.A.D.I.,** 1924-I, vol. 2, 5-121; Gross, «The peace of Westphalia, 1648-1948», **A.J.I.L.,** 1948, vol. 42, s. 20-41; R. Redslob, **La révolution française et le droit des gens,** Paris, 1931; J. B. Scott, **Les conférences de la paix de La Haye de 1899 et 1907,** Paris, 1926; H. Grimal, **La décolonisation (1919-1963),** Paris, 1970; J. Meyriat, **Les nouveaux Etats dans les relations internationales,** Paris, 1963; M. Khadduri, **The Islamic Law of Nations,** Baltimore, 1966; A. Truyol Serra, «L'expansion de la société internationale aux XIX ème et XX ème siécles», **R.C.A.D.I.,** 1965-III, vol. 116, s. 89-179; R.P. Anand (ed.), **Asian States and the development of universal international law,** 1972; W. Friedmann, **The changing structure of international law,** London, 1964; S. Krylov, «Les notions principales du droit des gens (La doctrine soviétique du droit international)», **R.C.A.D.I.,** 1947-I, vol., 70, s. 411-474; G. I. Tunkin, «Co-existence and international law", **R.C.A.D.I.,** 1958-III., vol. 95, s. 5-78; Schweisfurth, " Die Völkerrechtswissenchaft in der Sovjetunion», **Z.a.Ö.R.V.,** 1974, s. 1-48; J.J.F. Syatauw, **Some newly established asian states and the development of international law,** The Hague, 1961; M. Flory, **Droit international du développement,** Paris, 1979; M. Bedwaoui, **Pour un nouvel ordre économique international,** Paris, 1979; M. Bennouna, **Droit international du développement- Tiers monde et interpellation du droit international,** Paris, 1983; K. Hossain (ed.), **Legal aspects of the new international economic order,** London and New York, 1980.

İKİNCİ BAŞLIK

I. OSMANLILAR DÖNEMİ

Kaynakça:

Türkçe: C. Bilsel, Giriş s. 123-171 ve 198-211; R. Ekrem, **Osmanlı Muahedeleri ve Kapitülasyonlar -1300-1920 ve Lozan Muahedesi (24 Temmuz 1923),** İstanbul, 1934; N. Erim, **Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri, Cilt I (Osmanlı İmparatorluğu Andlaşmaları),** Ankara, 1953; C. Bilsel, **Lozan,** İstanbul, 1933, Cilt 2, s. 25-128; İ. H. Uzunçarşılı ve E. Z. Karal, **Osmanlı Tarihi,** Ankara, 1976-1983 (son baskıları) 8 Cilt; Y. Altuğ, «19. Yüzyıl Başındaki Bazı Türk Diplomatik Vesikalarına Göre Türkiye Tarafından Uygulanan Devletler Hukuku Kuralları», **İ.Ü.H.F.M.,** Cilt XXX, Sayı 1-2, s. 13-20; S. L. Meray, Cilt I, s. 336-341; İ. Lütem, Cilt II, s. 298-311; E. Menemencioğlu, **Devletler Umumi Hukuku,** İstanbul, 1938, Cilt I, s. 148-158; M. R. Seviğ, **Devletler Hususi Hukuku,** İstanbul, 1937, Cilt I, s. 170-205; C. Üçok -A. Mumcu, **Türk Hukuk Tarihi,** Ankara, 1981 (2. baskı); C. Bilsel, **a.g.y. (Devletler Hukuku),** I. Kitap, s. XXIV-XXXIV; G. Ökçün, «Kapitülasyonlar Hakkında Bab-ı Âli'nin Sefaretlere gönderdiği 7 Temmuz 1887 tarihli muhtıra», **S.B.F.D.,** 1967, Cilt XXII, No. 3, s. 139 vd.; S.L. Meray, **Lozan'ın Bir Öncüsü: Prof. Ahmet Selâhattin Bey (1878-1920),** Ankara, 1976; N. Kurdakul, **Osmanlı Devleti'nde Ticaret Anlaşmaları ve Kapitülasyonlar,** İstanbul, 1981; İ. Ortaylı, «1927 Osmanlı -Avusturya Seyru Safain Sözleşmesi» **S.B.F.D.,** 1973, Cilt XXVIII, Sayı 3-4, s. 97-110; T. Tan, «Osmanlı İmparatorluğunda Yabancılara Verilmiş Kamu Hizmeti İmtiyazları», **S.B.F.D.,** 1967, Cilt XXII, Sayı 2, s. 285-326; A. İ. Bağış, **Osmanlı Ticaretinde Gayri Müslimler,** Ankara, 1983; H. Tuncer, **Eski ve Yeni Diplomasi,** Ankara, 1991.

Yabancı Dil: Baron de Testa, **Recueil des traités de la Porte ottomane avec les puissances étrangères,** Paris, 1865-1896, 8 Cilt; G. Noradounghain, **Recueil d'actes internationaux de l'empire ottoman,** Paris, 1897-1903, 4 Cilt; F. Abelous, **L'évolution de la Turquie dans ses rapports avec les étrangers,** Paris, 1928; G. Pellisié du Rausas, **Le régime des capitulations dans l'Empire Ottoman,** Paris, 1902; A. Mandelstam, «La justice ottomane dans ses rapports avec les puissances étrangères», **R.G.D.I.P.,** 1907, s. 5-148 ve 534-600, 1908, s. 329-384; P. Arminjon, **Etrangers et protégés dans l'Empire Ottoman,** Paris, 1903; Ch. Carabiber, «Capitulations dans l'Empire Ottoman et au Maroc», **Répertoire de Droit International,** 1929, Tome III, s. 37-94; M. Essad, **Du régime des capitulations ottomanes,** İstanbul, 1928; H. İnalcık, «İmtiyazat», **The Encyclopaedia of Islam,** Leiden-London, 1971, Cilt III, s. 1178-1189; N. Politis, «Les capitulations et la justice répressive ottomane», **J.D.I.P.D.J.C.,** 1906, s. 659-683; E. R. Salem, «Compétence des tribunaux ottomans pour les infractions commises sur son territoire par des étrangers à l'encontre d'un sujet ottoman ou de la chose publique ottomane», **J.D.I.P.D.J.C.,** 1906 s. 75-92; A. Réchid, «Les droits minoritaires en Tu-

rquie dans le passé et le présent», **R.G.D.I.P.,** 1935, s. 293-311; Ch. Rousseau, Tome III, s. 92-101; E. de Marcère, **Une ambassade à Constantinople: La politique orientale de la Révolution française,** Paris, 1927, 2. Cilt; Y. Altuğ, **Turkey and some problems of international law,** İstanbul, 1957.

II. KURTULUŞ SAVAŞI VE TÜRKİYE CUMHURİYETİ DÖNEMİ

Kaynakça:

Türkçe: C. Bilsel, s. 171-183; İ. Lütem, Cilt I, s. 63-75; E. L. Meray, «Bazı Türk Andlaşmalarında Hudutlarla İgili Hükümler», **S.B.F.D.,** 1960, Cilt XV, Sayı 2, s. 37-93; S. L. Meray, «Bazı Türk Andlaşmalarına Göre Hudut Uyuşmazlıklarının Çözüm Yolları», **S.B.F.D.,** 1960, Cilt XV, Sayı 3, s. 11-28; S. L. Meray, «Bazı Türk Andlaşmalarına göre Komşuluk İlişkileri», **S.B.F.D.,** 1960, Cilt XV, Sayı 2, s. 94-147; S. L. Meray, «Bazı Türk Andlaşmalarında Denizde Dostluk, Selamlaşma, Kazaya Uğramış Gemilere Yardımcı İlgili Hükümler», **S.B.F.D.,** 1961, Cilt XVI, Sayı 2, s. 77-92; S. L. Meray, «Bazı Türk Andlaşmalarına Göre Korsanlık ve Deniz Haydutluğunun Yasaklanması» **S.B.F.D.,** 1963, Cilt XVIII, Sayı 2, s. 105-188; S. L. Meray, «Türkiye'de Özellikle Son Yirmi Yılın Devletler Hukuku Yayınlarına Toplu Bir Bakış», **S.B.F.D.,** 1965, Cilt XX, Sayı 4, s. 55-92; T. Taner, «Lozan ve Kapitülasyonların ilgası», **İ.Ü.H.F.M.,** Cilt VII, Sayı 4, s. 723-730; D. Tezcan, «Atatürk Hukuk Devriminin Bir Yönü: Adli Kapitülasyonlardan Uluslararası Ceza Hukukunun Modern İlkelerine Geçiş», **B.M.T.Y. (Atatürk'e Armağan),** 1982, s. 167-190; N. Erim, «Milletlerarası Daimi Adalet Divanı ve Türkiye: Etabli Meselesi» **A.Ü.H.F.D.,** 1944, Cilt II, sayı 1, s. 62-72; N. Erim, «Milletlerarası Daimi Adalet Divanı ve Türkiye: Musul Meselesi», **A.Ü.H.F.D.,** 1946, Cilt III, sayı 2-4, s. 328-343. ayrıca Bkz.: K. Atatürk **Nutuk,** İstanbul, 1971 (Onbirinci bası), 3 Cilt; T.C. Dışişleri Bakanlığı, **Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl,** Ankara, tarih belirtilmemiş (1973-1974), 5 Cilt; C. Bilsel, **Lozan,** İstanbul, 1933, 2 Cilt; A. N. Karacan, **Lozan,** İstanbul, 1971; M. Gönlübol, «Atatürk Devrinde Türkiye'nin Dış Politikası» **M.M.T.Y.,** 1961, Cilt II, s. 197-226; M. Gönlübol -C. Sar, **Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası: 1919-1938,** Ankara, 1973 (2. bası) ; S.B.F. Dış Münasebetler Enstitüsü, Olaylarla **Türk Dış Politikası: 1919-1973,** Ankara, 1982 (5. bası); Y. H. Bayur, **Türkiye Devletinin Dış Siyasası,** Ankara, 1973, (2. bası); E. Çelik, **Türkiye'nin Dış Politika Tarihi,** İstanbul, 1969; K. Gürün, **Dış İlişkiler ve Türk politikası (1939'dan günümüze kadar),** Ankara, 1983; O. Eralp «Türkiye Cumhuriyetinin İkinci Dünya Savaşından Sonra Akdettiği Anlaşmalar», **İ.Ü.S.B.F.D.,** 1983 Sayı 1, s. 59-72; S. R. Sonyel, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika,** Ankara, Cilt I, 1973; F. C. Erkin, **Dışişlerinde 34 Yıl: Anılar - Yorumlar,** Ankara, Cilt I, 1980; F. Armaoğlu, **Siyasi Tarih,** Ankara, 1983; Ö. Kürkçüoğlu, «Dış Politika nedir? Türkiye'deki Dünü ve Bugünü», **S.B.F.D.,** 1980, Cilt XXXV, Sayı 1-4, s. 309-336; M. Gönlübol - H. Ülman, «Türk Dış Politikasının 20 Yılı: 1945-1965», **S.B.F.D.,** 1966, Cilt XXI, Sayı 1, s. 143-182; H. Ülman, «Türk Dış Politikasına Yön Veren Etkenler (1923-1968)-I», **S.B.F.D.,** 1968, Cilt XXIII, Sayı 3, s. 241-273;

A. Ü. Ülman -O Sander, «Türk Dış Politikasına Yön Veren Etkenler (1923-1968)-II», **S.B.F.D.,** 1972, Cilt XXVII, sayı 1, s. 1-24; A. Mumcu, **Tarih Açısından Türk Devriminin Temelleri ve Gelişimi,** İstanbul, 1983, s. 72-79, 171-176, 189-192.

Bu konuda önemli belge derlemeleri için Bkz.: S. L. Meray (Önsöz İ. İnönü), **Lozan Barış Konferansı, Tutanaklar -Belgeler,** Ankara, 1969-1973, 8 Kitap; S. L. Meray - O. Olcay, **Osmanlı İmparatorluğunun Çöküş Belgeleri,** Ankara 1977; S. L. Meray ve O. Olcay, (Önsöz F. Korutürk), **Montreux Boğazlar Konferansı, Tutanaklar -Belgeler,** Ankara, 1976; İ. Soysal, **Tarihçeleri ve Açıklamaları ile Birlikte Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları,** Ankara, I. Cilt, (1920-1945), 1983; **Atatürk'ün Milli Dış Politikası,** Ankara, 1981, 2 Cilt; M. K. Öke, **İngiliz Belgelerinde Lozan Barış Konferansı,** İstanbul, Cilt I, 1983.

Yabancı Dil: S. L. Meray -H. Pazarcı, «Les travaux de droit international en Turquie au cinquantenaire de la République», **M.M.T.Y.,** 1973, s. 1-54; Y. Söylemez (ed), **Foreign Policy of Turkey at the United Nations,** Ankara, tarih belirtilmemiş (1972-1973), 2 Cilt; M. Gönlübol -T. Ataöv, **Turkey in the United Nations: A legal and political appraisal,** Ankara, 1960; T. Ataöv «Turkish foreign policy: 1923-1938», **M.M.T.Y.,** 1961 Cilt II, s. 103-142; M. Gönlübol, **Turkish Participations in the United Nations (1945-1954),** Ankara, 1965; M. Tamkoç «The question of the recognition of the Republic of Turkey by the United States», **M.M.T.Y.,** 1960, Cilt I, s. 92-120; M. Gönlübol, «A short appraisal of foreign policy of the Turkish Republic», **M.M.T.Y.,** 1974, Cilt XIV, s. 1-19, P, H. Rohn, «Turkish treaties in global perspective», **M.M.T.Y.,** 1965, Cilt VI, s. 119-160.

İKİNCİ BÖLÜM :

Uluslararası Hukuk Kurallarının Oluşması

Uluslararası Hukukun Kaynakları

(Sources of international law; sources du droit international; Quellen des Völkerrechts)

Sözlük anlamında kaynak sözcüğü bir şeyin doğduğu, çıktığı yeri belirtmektedir. Bir hukuk düzeninde ise bu sözcük ile bu düzende hukuk kurallarını oluşturan ve geliştiren öğeler anlaşılmaktadır. Başka bir deyişle, bir hukuk düzeninin kaynakları o düzen içinde kuralların oluşması işlevini yerine getirmektedirler.

Genel düzeyde uluslararası hukuk kaynaklarını, maddi ve biçimsel kaynaklar olarak, ikiye ayırma olanağı vardır. Uluslararası hukukta gerçekçi görüşü benimseyen yazarlar için bu ayırım esastır. Uluslararası hukukun maddi kaynakları uluslararası hukuk kurallarının kökenlerini, oluşmalarına neden olan her türlü toplumsal ve düşünsel verileri belirtmektedir. Bu çerçevede uluslararası hukuk kurallarının maddi kaynakları tarihsel, toplumsal, ahlaksal, dinsel, ideolojik, ekonomik, kültürel, teknik, her türlü kökenden oluşabilmektedir. Başka bir deyişle, maddi kaynaklar uluslararası hukuk kurallarının özünü ya da varlık nedenini oluşturan, bu kuralları yaratan temel öğelerdir. Uluslararası hukukun biçimsel kaynaklarına gelince, bunlar hukuk kurallarını saptayan ve bildiren kaynaklardır. Biçimsel kaynaklar uluslararası hukuk kurallarına bir biçim veren ve bir yaptırıma bağlayan yöntemleri belirtmektedir. Salt uygulanan hukuk taraftarları pozitivistler için yalnızca bu biçimsel kaynaklar vardır.

Biçimsel kaynakları değişik ölçütlere göre sınıflandırma olanağı vardır. Bunlar arasında iki ayırım uygulanan hukuk açısından da anlamlı görünmektedir. Bu ayırımların birincisi, kaynakların asıl ve yardımcı olma durumlarına göre yapılan ayırımdır. İkinci ayırım ise biçimsel kaynakları yazılı ve yazılı olmayanlar olmak üzere sınıflandırmaktadır.

Biçimsel kaynakların asıl ve yardımcı kaynaklar biçiminde ayrılması, Milletler Cemiyeti döneminde Uluslararası Sürekli Adalet Divanı Statüsünün 38. maddesinde kabul edilen bir ayırımdır. Bu ayırım Birleşmiş Milletler döneminde Uluslararası Adalet Divanı Statüsünün 38. maddesinde de

aynen benimsenmektedir. Bu ayırıma göre, uluslararası hukukun asıl kaynakları şunlardır: i) andlaşmalar; ii) yapılageliş (teamül); iii) hukuk genel ilkeleri. Asıl kaynaklar, uluslararası hukuk kurallarını doğrudan yaratan kaynaklardır. Yardımcı kaynaklar ise şunlar olmaktadır: i) mahkeme kararları; ii) uzman yazarların görüşleri (öğreti ya da doktrin). Yardımcı kaynaklar, uluslararası hukuk kurallarını yaratmayan, ancak onların varlığının ya da içeriğinin saptanmasında yardımcı olarak kendilerinden yararlanılan kaynaklardır.

Biçimsel kaynakların yazılı olup olmamalarına göre ayırımları konusunda, yazılı kaynaklardan, asıl ve yardımcı niteliklerine bakmaksızın, uluslararası hukuk kurallarını yazılı olarak saptayan kaynaklar kastedilmektedir. Yazılı olmayan kaynaklar ise uygulama ya da hukuk mantığının doğal gereği olarak ortaya çıkan uluslararası hukuk kurallarını belirten yöntemlerdir. Yazılı kaynaklar şunlar olmaktadır: i) andlaşmalar; ii) mahkeme kararları; iii) öğreti. Yazılı olmayan kaynaklar şunlardır: i) yapılageliş; ii) hukuk genel ilkeleri. Bu kaynaklar aşağıda ele alınacaktır.

Birinci Başlık:

ANDLAŞMALAR
(Treaties; traités; Verträge)

I. ANDLAŞMALARLA İLGİLİ GENEL BİLGİLER

1. Andlaşmaların Tanımı

Andlaşma kavramı ile, genel olarak, uluslararası hukukun kendilerine bu alanda yetki tanıdığı kişiler arasında, uluslararası hukuka uygun bir biçimde, hak ve yükümlülükler doğuran, bunları değiştiren ya da sona erdiren yazılı irade uyuşması anlaşılmaktadır. Bu tanımı açtığımız zaman, uluslararası düzeyde gerçekleştirilen bir irade uyuşmasının andlaşma niteliğinden yararlanabilmesi için bir çok koşulun yerine getirilmiş olması gerekmektedir.

Andlaşmanın ilk koşulu, bunun uluslararası hukukun kendilerine bu alanda yetki tanıdığı kişiler arasında yapılması olmaktadır. Uluslararası hukukun (özellikle yapılageliş kurallarının) andlaşma yapma yetkisini tanıdığı kişilerin başında egemen devletler gelmektedir. Yine, bugün hiçbir kuşkuya yer vermeyecek biçimde, ilke olarak, uluslararası örgütler andlaşma yapma yetkisine sahiptir. Ancak sorun, saydığımız bu uluslararası hukuk kişileri dışında, daha başka birimlerin andlaşma yapma yetkilerinin bulunup bulunmadığı konusunda ortaya çıkmaktadır. Bu çerçevede, hukuksal statülerini düzenleyen andlaşma ya da öteki hukuksal belgelerin yasaklamadığı konularda sürekli tarafsız devlet gibi kimi yetkileri kısıtlanmış devletlerin andlaşma yapabileceği genellikle kabul edilmektedir[1]. Burada aranan tek koşul bir devletin yapacağı andlaşmaların onun tarafsızlığını zedelememesi olmaktadır. Öte yandan, hukuksal statülerini düzenleyen andlaşma ya da anayasalarının izin vermesi durumunda, koruma altındaki devletlerin[2] ve federal devletleri oluşturan federe devletlerin[3] andlaşmalar yapması olanağı vardır. Ancak böyle bir yetkinin tanınması konusunda

---

1 Örneğin, Mc. Nair, **The law of treaties,** Oxford, 1961. s. 41-50

2 Örneğin, U.AD.'nın 27.8.1952 tarihli **Fas'taki Amerikan Yurttaşları Davası**'na ilişkin kararında Fas'ın bu konuda uluslararası hukuk kişiliği olduğunu kabul etmiştir. C. I. J., **Recueil,** 1952. s. 185

3 Örnekler için bkz. Mc Nair, **a.g.y.,** s. 37-38

kuşku varsa, koruma altındaki devlet için olağan olarak andlaşma yapma yetkisi koruyan devlete ve federe devlet durumunda da merkez olan federal devlete ait kabul edilmektedir. Buna karşılık, bir devlet niteliği kazanmamış yerli topluluklar ve kabilelerle devletin ya da onların adına hareket eden ortaklık görevlilerinin gerçekleştirdiği irade uyuşmalarının andlaşma olarak kabul edilmemesi eğilimi ağır basmaktadır[4]. Yine, devletlerle yabancı özel kişiler arasında yapılan sözleşmelerin andlaşma olmadığı genel bir biçimde kabul edilmektedir[5].

Bir irade uyuşmasının andlaşma olarak nitelendirilebilmesi için ikinci koşul, bu irade uyuşmasının uluslararası hukuk kurallarına uygun olarak ve uluslararası hukuk çerçevesinde hukuksal sonuçlar doğurmak üzere yapılmış olması koşuludur. Bu koşula göre, tarihte örneklerine rastlanan kral, prens ve prenseslerin yaptıkları evlenme sözleşmeleri - ki genellikle ülke değişimi ya da ülkesel birleşmeleri içermektedir- andlaşma olarak kabul edilmemektedirler[6]. Zira, bunda kral, prens ya da prensesler kişisel ve özel amaçlarla bu sözleşmeyi gerçekleştirdiklerinden uluslararası hukuk çerçevesinde herhangi bir hukuksal işlem yapmış kabul edilmemektedirler. Öte yandan, bir hayli tartışmalara yer vermesine rağmen, iki egemen devlet arasında bile yapılsa özel ticaret sözleşmesi niteliğini gösteren alış-veriş sözleşmeleri ve benzeri sözleşmelerin de andlaşma olarak kabul edilemeyeceğini ileri süren yazarlar da az değildir[7]. Böylece, tarafları iki devletin kamu kurum ve kuruluşları olan bir irade uyuşmasının andlaşma mı, yoksa bir özel hukuk sözleşmesi mi oluşturduğu konusunda karar verebilmek için sözkonusu irade uyuşmasına uygulanacak hukukun uluslararası hukuk olması en temel ölçütlerden biridir. Ancak, bazen uygulanacak hukuk ölçütünün yeterli olmadığı ortaya çıkmaktadır. Örneğin, iki devletin aralarında bir andlaşma yapma niyetlerine rağmen, çeşitli nedenlerle, bu irade uyuşmasına ilişkin olarak ortaya çıkacak uyuşmazlıkların özüne bir devletin ulusal hukukunun uygulanmasını kabul etmeleri olanağı vardır. Bu nedenle, uygulanan hukuk ölçütü yanında, sözkonusu irade uyuşmasının tarafları iki değişik devletin kamu kurum ve kuruluşları ise, bunların devletlerinden ayrı bir iç hukuk tüzel kişiliklerinin bulunup bulunmadığına ba-

---

4 Örneğin, **Palmas Adası Davası**'nda 4.4.1928 tarihli Max Huber'in hakemlik kararı devleti adına kimi kamu yetkilerini kullanan ticaret ortaklıklarının kabilelerle yaptığı sözleşmelerin andlaşma olmadığını kabul etmektedir. **R. S. A.**, Vol. II, s. 858.

5 Örneğin, **Anglo-Iranian Oil Co. Davası**'nda U.A.D.'nın 22.7.1952 tarihli kararı: C.I.J., Recueil, 1952, s. 111-113

6 Örneğin, Ch. Rousseau, Tome I, s. 64

7 Örneğin, Mc Nair, **a.g.y.**, s. 4-5

kılması da yerinde olacaktır. Eğer sözkonusu kamu kurum ve kuruluşlarından birinin ya da her ikisinin de ayrı hukuk tüzel kişilikleri varsa, ilgili irade uyuşmasının devletleri adına yapılmadığının ve dolayısıyla bir özel sözleşme niteliğinde olduğunun kabul edilmesi doğru olacaktır. Ancak bu son durumda bile, hukuk tüzel kişiliğine sahip kamu kurum ve kuruluşunun devleti adına açıkça bir andlaşma yapmak üzere yetkilendirilmiş bulunmaması gerekmektedir. Bütün bu nedenlerle, bir irade uyuşmasının konusuna bakarak onun andlaşma ya da özel sözleşme niteliği üzerinde karar vermenin yeterli olmayacağı ve ayrı tüzel kişiliğe sahip bulunmayan devlet organları arasında gerçekleştirilen irade uyuşmalarında uygulanacak hukukun uluslararası hukuk olmayacağı açıkça öngörülmediği sürece bu irade uyuşmasının bir andlaşma olduğunun kabul edilmesi bize en doğru yol görünmektedir.

Bir irade uyuşmasının andlaşma olarak nitelendirilebilmesi için üçüncü koşul, bunun eskiden varolan hak ve yükümlülüklerden farklı birtakım hak ve yükümlülükler doğurması ya da bunları sona erdirmesi koşuludur. Sözü edilen yeni hak ve yükümlülüklerin çok kapsamlı ya da önemli olması gereği yoktur. Örneğin, iki devlet arasında geçerli olan bir çerçeve andlaşmanın hükümlerinin yıllık uygulamaya konulmasını düzenleyen karma ekonomi komisyonları kararları eğer yeni birtakım sayılar, miktarlar ya da koşullar belirliyorsa, bu kararların uygulama andlaşması nitelikli yeni birer andlaşmayı oluşturduğunun kabul edilmesi doğru olacaktır. Buna karşılık, yeni haklar ve yükümlülükler doğuran ya da değiştiren her irade uyuşmasının bir andlaşma oluşturması zorunluluğu da yoktur. Nitekim, günümüzde giderek artan bir biçimde, hukuksal bağlayıcılığı olmayan ve taraflar arasında yalnızca siyasal düzeyde hak ve yükümlülük ilişkileri kuran, değiştiren ya da sona erdiren irade uyuşmalarına rastlanmaktadır. Bunların en önemli örneklerini kısaca Helsinki Bildirisi diye anılan 1975 tarihli Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı (AGİK) Son Senedi ve ona bağlı olarak oluşturulan öteki AGİK son senetleri ya da kapanış belgeleri oluşturmaktadır. Son olarak Kasım 1990'da imzalanan Yeni Bir Avrupa İçin Paris Yasası (Şartı) da bu nitelikte bir irade uyuşmasıdır. Bu tür irade uyuşmalarının hukuksal nitelikleri üzerinde ileride ayrıca durulacaktır.

Bir andlaşmadan söz edebilmenin dördüncü koşulu ise, yapılan hukuksal işlemin en az iki ya da daha çok devlet ya da uluslararası hukuk birimi arasına gerçekleştirilen bir irade işlemi olmasıdır. Başka bir deyişle, bir devletin ya da başka bir uluslararası hukuk kişisinin uluslararası hukuk çerçevesinde hak ve yükümlülükler doğuran tek-taraflı hukuksal işlemleri bir andlaşmayı oluşturmayacaktır. Böylece, devletlerin ya da uluslararası örgütlerin tek-taraflı bir işlem olarak gerçekleştirdikleri tanıma, kınama,

bildirim, vazgeçme ve sözverme gibi işlemleri birer andlaşma oluşturmaktan uzaktır. Yine, devletlerin iç hukukta gerçekleştirdikleri yasa, tüzük, yönetmelik vb. bütün işlemleri uluslararası hukuk açısından ilgili devletin tek-taraflı hukuksal işlemlerini oluşturup bir andlaşma değildir. Öte yandan, uluslararası örgütlerin kararları da ilke olarak, tek-taraflı hukuksal işlemler arasında yer alıp bir andlaşma oluşturmamaktadır. Gerçi bu tür kararların alınabilmesi için ilgili uluslararası örgütün organlarında temsil edilen birçok üye devletin irade açıklamasında bulunması gerekmektedir, ancak böyle organlar ya da kurullar çerçevesinde yapılan irade açıklamaları, sonuçta, ilgili organ ya da kurulun bir işlemini oluşturmaktadır. Hukuk biliminde «ortaklaşa işlem» **(acte collectif)** olarak anılan bu tür işlemler, birçok hukuk kişisinin, iradesini açıklamasıyla oluşmasına rağmen, bir tek hukuk kişisinin ilgili uluslararası örgütün, iradesini belirttiği için tek-taraflı hukuksal işlem olarak değerlendirilmekte ve andlaşma kabul edilmemektedir. Bu konu ileride tek-taraflı hukuksal işlemler çerçevesinde yeniden ele alınacaktır.

Bir anlaşmadan söz edebilmek için irade uyuşmasının yazılı olması gereğine gelince, bu konu öğretide tartışmalıdır. Bir irade uyuşmasının bağlaması için bunun mutlaka yazılı olması gerekmemektedir. Ancak, uygulamada ve öğretideki ağırlıklı eğilim, andlaşma terimini yazılı irade uyuşmalarına ayırma biçiminde ortaya çıkmaktadır[8]. Bununla birlikte, uluslararası hukukun bu konuda herhangi bir sınırlama getirmediği, dolayısıyla sözlü bir irade uyuşmasının da bir andlaşma oluşturacağı kabul edilmektedir[9]. Hatta, işaretle andlaşma yapılması olanağı bile bulunmaktadır (örneğin, savaşta görüşme için beyaz bayrak kullanılması).

Bir anlaşmanın yazılı olması durumunda, bunun bir tek belgede yapılmış olması gerekmemektedir[10]. Böylece, bir andlaşma bir tek belgeden oluşabileceği gibi, birbirleriyle ilişkili iki ya da daha çok belgeden oluşabilecektir. Bir andlaşmayı oluşturan bu tek ya da birkaç belgenin bir iç hukuksal işlem[11], bir ortak bildiri[12] ve hatta tek taraflı bir bildiri olmasının ve adının herhangi bir önemi yoktur. Bir andlaşmanın şu durumlarda birbiriyle ilişkili iki ya da daha çok belgeden oluştuğu görülmektedir: i) bir ana andlaşma yanında onu tamamlayıcı nitelikteki ikincil andlaşmalar ya da ek-

---

8 Örneğin, 1969 Viyana Andlaşmalar Hukuku Sözleşmesi, mad. 2/a

9 Örneğin, Mc Nair, **a.g.y.** s. 6-10. Ayrıca Bkz.: 1969 Viyana And. madde 3.

10 Örneğin, 1969 Viyana Andlaşmalar Hukuku Sözleşmesi, mad. 2/a

11 Örneğin, U.S.A.D.'nın 6.12.1930'da **Serbest Bölgeler Davası**'ndaki kararı; C.P.J.I., Série A. No. 24, s. 17

12 Örneğin, U.A.D.'nın 19.12.1978'de **Ege Kıta Sahanlığı Davası**'ndaki kararı; C.I.J., Recueil, 978, s. 40.

ler[13], ii) mektup ya da nota değişimi; iii) paralel ulusal hukuksal işlemler[14]. Bir andlaşmanın şu durumlarda bir tek belgeden oluştuğu görülmektedir. i) tek bir belgeden oluşan taraflarca imzalanmış bir andlaşma; ii) ortak bildiri[15]

Uluslararası hukukta ortak bildirilerin gerekli koşulları yerine getirdiği zaman bir andlaşma olarak değerlendirilmesi yanında Türk uygulamasına bakıldığı zaman da kimi ortak bildiri ya da ortak bildirgelerin **(declaration; déclaration; Erklärung)** andlaşma olarak değerlendirildiği durumlarla karşılaşılmaktadır. Örneğin, G. Ökçün 22.6.1929 tarihinde Ankara'da Türkiye ile Fransa arasında gerçekleştirilen «Türkiye ve Suriye'deki Emlâke Mütedair Beyanname»ye Türkiye'nin yaptığı andlaşmalara ilişkin kitabında yer vermektedir[16]. Yine, Lozan Andlaşmasının bir ekini oluşturan genel affa ilişkin bildiri de bir ortak bildiri biçiminde gerçekleştirilmiştir[17]. Öte yandan, Türk uygulamasında kimi tek-taraflı bildirilerin bile bir andlaşma olarak değerlendirildiği örneklere rastlanmaktadır. Bunların en tanınmışlarından biri yine Lozan andlaşmasının bir ekini oluşturan ve bu nedenle bir andlaşma olarak değerlendirilen 24.7.1923'te Lozan'da Yunan temsilcilerinin Yunanistan'daki müslümanların taşınmaz mallarına ilişkin olarak yaptıkları tek-taraflı bildiridir[18].

Öte yandan, uluslararası bir andlaşmanın tarafların sözlü olarak birbirlerine karşı kabul ettikleri yükümlülüklerini saptayan resmî tutanak ve benzeri belgelerle oluşturulması olanağı genel olarak kabul edilmektedir. O zaman bu tutanakların «toplantı tutanağı» **(proceedings of reunion; procés-verbal de réunion)** ya da «anlaşma muhtırası» **(memorandum of agreements; memorandum d'accord)** gibi de-

---

13 Örneğin, A.E.T. -Türkiye Ortaklık anlaşması ana andlaşmayı oluşturan 1963 Ankara Anlaşmasından başka, hazırlık dönemini düzenleyen 1963 tarihli Geçici Protokol, geçiş dönemini düzenleyen 1970 tarihli Katma Protokol, Avrupa Topluluğu'na yeni katılan üye devletleri de bu ilişkilere dahil eden 1973 tarihli Tamamlayıcı Protokol ile başka ek anlaşmaları ve 4 mali protokolu içermektedir. Ayrıca U.A.D. da 1.7.1952 tarihli kararıyla **Ambatielos Davası**'nda bu olasılığı kabul etmektedir; C.I.J., **Recueil,** 1952, s. 42.

14 Örneğin, iki devletin ya da uluslararası örgütün ilişkilerini ortak bir amaca yönelik olarak ayrı ayrı çıkardıkları yasalarla ya da kararlarla düzenlemeleri.

15 Eğer bildiride kullanılan terimler ve bildirinin yapıldığı koşullar kesin bir biçimde bir irade uyuşmasının kanıtlıyorsa; Bkz. U.A.D.'nın 19.12.1978 tarihli kararıyla **Ege Kıta Sahanlığı Davası,** C.I.J., **Recueil,** 1978, s. 39, 40, 43.

16 Bkz. A. G. Ökçün -A. R. Ökçün. **Türk Andlaşmaları Rehberi (1920-1973),** Ankara, 1974, s. 9.

17 Bkz. **Düstur,** 3. Tertip, Cilt 5, s. 262 vd.

18 **Aynı yapıt.**

ğişik adlar ve biçimler almasının hiçbir önemi yoktur. Esas olan irade uyuşmasının kesin bir biçimde saptanmasıdır[19]. Türk uygulamasında bu türden anlaşma örneklerine çok sık rastlanmaktadır[20].

Ancak, bu çeşitli bağlayıcı nitelikli andlaşma yöntemleri ile «centilmenler anlaşması» diye anılan **gentlemen's agreements**'ları ayırmak gerekmektedir[21]. Bu centilmenler anlaşması, devlet yetkililerinin, hukuksal bir yüküm altına girmeden, belirli birtakım konularda davranışlarının nasıl olacağını bildiren belge ya da olgulara verilen addır. Bu tür verilerin en önemli özellikleri hukuksal herhangi bir yüküm içermemeleri ve anılan yetkilinin iktidarda kaldığı sürece saygı göstermeyi kabul ettiği davranış biçimlerini içermeleri olmaktadır. Bunlar, yalnızca siyasal ve ahlâksal anlamı olan belgeler durumundadır. Bunlara uyulmaması durumunda ilgili devletin herhangi bir sorumluluğu söz konusu değildir. Centilmenler anlaşması devlet ve hükümet yetkililerinin tek başlarına gerek uluslararası hukuk gerekse iç hukuk çerçevesinde devletlerini bağlamaya yetkili olmadıkları durumlarda siyasal düzeyde kendi adlarına kabul ettikleri yükümlülükleri ya da niyetleri belirtmek üzere başvurdukları bir yoldur[22]. Bir belgenin bağlayıcı bir andlaşma mı yoksa centilmenler anlaşması mı oluşturduğu bu belgenin hükümleri ile bunu yapan yetkililerin yetkilerinin uluslararası hukuk ve iç hukuktaki durumu değerlendirilmek suretiyle anlaşılmaktadır.

Bugün artık uluslararası hukuk öğretisinde «centilmenler anlaşması» türü irade uyuşmalarını da kapsamak üzere «bağlayıcı olmayan anlaşmalar» **(non-binding agreements; accords non contraignants)** adı altında geçen ve İkinci Dünya Savaşından sonra giderek önem kazanan birtakım siyasal nitelikli irade uyuşmaları ile karşılaşılmaktadır. Bu tür düzenlemeler, içerdikleri hükümler aracılığıyla, tarafların en azından siyasal düzeyde bazı şeyleri kabul ettiklerini ve bu verilere göre hareket etme çabası içinde olacaklarını belirtmektedir. Böylece bu tür bağlantıların birçok hükmünde tarafların belirli biçimde bir davranış yükümlülüğünü **(obligation de comportement)** kabul ettikleri, ancak genellikle belirli bir sonuç yükümlülüğü **(obligation de résultat)** altına girmedikleri gözlenmektedir. Bu çerçevede de, hukuksal etkileri ve uygulanmaları açısından andlaşmalardan

---

19 Örneğin P.-F Smets, **La conclusion des accords en forme simplifiée,** Bruxelles, 1969, s. 18-19 ve 22-26.

20 Örneğin, 1-2.10.1982 tarihinde Tunus'ta imzalanan Türkiye - Tunus Karma Ekonomik Komisyonu Birinci Toplantı Tutanağı: **R.G.,** 14.1.1983, Sayı 17928.

21 P.-F. Smets, **a.g.y.,** s. 19-22.

22 Örneğin, 14 Ağustos 1941'de A.B.D. Başkanı Roosevelt ile İngiltere Başkanı Churchill arasında imzalanan Atlantik Şartı.

ayrılmakla birlikte, yetki hükümleri, geçerlilik ve yorum kuralları bakımından bu tür bağlantıların andlaşmalar hukuku çerçevesinde değerlendirilmesi gerektiği öğretide geniş bir yankı bulmaktadır. Bu tür bağlantılara uygulanabilecek yaptırımlara gelince, bunlara uymayan devletlerin hukuksal bakımdan uluslararası sorumluluğunun ileri sürülmesi sözkonusu değildir. Bununla birlikte, bu tür bağlantılarda düzenlenen siyasal denetim mekanizmaları aracılığıyla bunlara uymayan taraflara siyasal baskı yapılması yoluna gidildiği ve bu yolla sonuç alındığı gözlenmektedir. AGİK Son Senedi bu konudaki örneklerin en önemlilerinden biridir.

2. Terim Sorunu

Yukarıda sözünü ettiğimiz bir irade uyuşması Türkçede genel bir biçimde belirtilmek istendiği zaman andlaşma terimi kullanılmaktadır. Anayasamız (mad. 90) ve Türk uluslararası hukuk yazarlarının çoğunluğu bu terimi benimsemektedir[23]. Ancak, bütün irade uyuşmalarını kapsayan bu terimin biraz değişik bir biçimde antlaşma olarak kullanıldığına da tanık olmaktayız[24]. Bu andlaşma teriminin yabancı dillerde karşılıkları şunlar olmaktadır: **treaty** (İng.), **traité** (Fr.) **Vertrag** (Alm.). Ancak, gerek andlaşma gerek antlaşma ve gerekse aşağıda belirteceğimiz çok daha değişik adlar altında ortaya çıksınlar, andlaşmaların uluslararası hukuktaki bağlayıcılıkları bakımından bu değişik terimlerin herhangi bir etkisi yoktur[25]. Bu nedenledir ki, uluslararası uygulamada bir andlaşmayı belirtmek üzere çok çeşitli terimler kullanılabilmektedir. Yine, uygulamada aynı terim her zaman aynı nitelikteki bir belgeyi belirtmemektedir.

Bununla birlikte, uluslararası uygulamada rastlanılan ve bir andlaşmayı belirten değişik terimlere, kesin bir anlam vermemek koşuluyla, genellikle atfedilen birtakım işlevler ya da özellikler vardır. Uygulamada en çok rastlanılan bu terimler ve genellikle kendilerine atfedilen işlevler ve özellikler şunlardır:

— **Andlaşma** ya da eski adıyla muahede **(treaty; traité; Vertrag):** genel olarak bir irade uyuşmasını bildirmesi yanında, özel olarak, onay gerektiren andlaşma türünü bildirmektedir[26].

— **Anlaşma (agreement; accord; Abkommen):** Devletlerin yaptığı andlaşmalar bakımından ikincil önemde olanları bildirdiği gibi, en

---

23 Örneğin: S. L. Meray; E.F. Çelik
24 Örneğin; A. G. Ökçün; Ö. İ. Akipek
25 Örneğin: 1969 Viyana Andlaşmalar Hukuku Sözleşmesi, mad. 2/a
26 Örneğin: 24 Temmuz 1923 Lozan Barış Andlaşması.

az resmi işlem gerektiren andlaşma türünü de bildirmektedir[27]; yine uluslararası örgütlerin yaptığı andlaşmalara genellikle verilen addır[28].

— **Sözleşme** ya da eski adıyla mukavelename **(Convention; Konvention):** Genellikle önemli ve kural koyucu çok-taraflı andlaşmaları bildirmektedir[29]; ancak, özel hukukta kullanılan ve eski adıyla **mukavele (contract; contrat; Kontrakt)** olarak adlandırılan sözleşme ile karıştırmamak gerekmektedir;

— **Misak (covenant; pacte, Pakt):** Uluslararası ilişkilerin temel düzenine ilişkin çok-taraflı andlaşmaları bildirmede başvurulmaktadır[30];

— **Şart (charter; charte; Charta):** Türkçe bir terim olmayıp, genellikle uluslararası yaşamı düzenleyen temel ve kurucu nitelikli andlaşmaları belirtmektedir[31], ancak, kimi zaman bu terimin bağlayıcı niteliği olmayan bir uluslararası belgeyi belirtmesi olasılığı da vardır[32];

— **Protokol (protocol; protocole; Protokoll):** Andlaşmalar hukukundaki anlamıyla sınırlı nitelikli andlaşmaları ya da bir ana andlaşmayı tamamlayıcı ve ayrıntılarını düzenleyici nitelikli andlaşmaları belirtmektedir[33];

— **Genel senet** ya da eski adıyla **umumi senet (general act; acte général; allgemeineakte):** Genel nitelikli hükümler içeren çok-taraflı andlaşmalar için kullanılmaktadır[34];

—**Son senet** ya da eski adıyla **nihai senet (final act; acte final; Schlussprotokoll):** Bir kongre ya da konferansta kabul edilen andlaşmalar ile kimi zaman toplantıya katılan tarafları da sayan andlaşma nitelikli bir belgeyi belirtmektedir[35];

27 Örneğin: çeşitli ticaret anlaşmaları.

28 Örneğin: 1963 A.E.T. -Türkiye Ortaklığını Yaratan Anlaşma.

29 Örneğin: 1899 ve 1907 La Haye Sözleşmeleri; 1969 Viyana Andlaşmalar Hukuku Sözleşmesi; 1936 Montreux Boğazlar Sözleşmesi.

30 Örneğin: Milletler Cemiyeti Misakı.

31 Örneğin: Birleşmiş Milletler Şartı.

32 Örneğin: B.M. Genel Kurulunun 1974'te kabul ettiği Devletlerin Ekonomik Hak ve Yükümlülükleri Şartı (Yasası).

33 Örneğin: A.E.T. ile Türkiye arasında geçiş dönemini düzenleyen 1970 tarihli Katma Protokol.

34 Örneğin: 1928 Uyuşmazlıkların Barışçı Çözümü Konusunda Genel Senet.

35 Örneğin: 24 Temmuz 1923 Lozan Konferansı Son Senedi.

— **Modus vivendi:** Geçici anlaşma anlamına gelen Latince bir terim olup, kısa süreli ve özellikle ticaret ya da gümrük konularına ilişkin ikili andlaşmaları belirtmektedir[36];

— **Mektup (nota) değişimi** ya da **mektup (nota) teatisi (exchange of letters (notes); échange de lettres (notes); Notenwechsel):** Mektup ya da nota değişimi yoluyla basit usulle yapılan andlaşmaları belirtmektedir[37];

— **Uzlaşı** ya da **tahkimname (compromis; Schiedsvertrag):** Uluslararası hukuk kişilerinin bir uyuşmazlıklarını hakemlik ya da yargı yoluyla çözme kararını ve bu yola başvurma koşul ve yöntemlerini düzenleyen andlaşmayı belirtmektedir[38];

— **Statü (statute; statut; Statut):** Genellikle uluslararası organların çalışma kuralları ve koşullarını kapsayan andlaşmaları belirtmektedir[39].

3. Andlaşmaların Sınıflandırılması

Andlaşmaları birçok öğelerine göre sınıflandırma olanağı varsır. Ancak, uluslararası hukuk yazarlarının, değişik ölçülerde de olsa, uygulamada belirli bir anlamı olan sınıflandırmaları şunlardır.

A. Konularına Göre

Andlaşmaları, düzenledikleri konulara göre ayırım yoluna gidildiğinde şu belli başlı türlerle karşılaşılmaktadır: i) siyasal andlaşmalar; ii) askeri andlaşmalar, iii) malî ve ekonomik andlaşmalar; iv) ticaret andlaşmaları, v) kültürel andlaşmalar; vi) adlî andlaşmalar; vii) insancıl ve sosyal amaçlı andlaşmalar; viii) ulaşım ve iletişim konusunda andlaşmalar, vb.

B. Tarafların sayısı ve durumuna göre

Andlaşmaya katılan tarafların sayısı ve durumuna göre de andlaşmaları ikiye ayırma olanağı vardır; i) ikili andlaşmalar, ii) çok-taraflı andlaş-

---

36 Örneğin: Türkiye ile Belçika -Lüksemburg Ekonomik Birliği arasında 12 Mart 1947 tarihli Modüs Vivendi, **R.G.,** 12 Haziran 1947, Sayı 6630.

37 Örneğin: «Türkiye - Almanya Federal Cumhuriyeti Teknik İşbirliği Programı Çerçevesinde Yürütülmekte olan «Türk Vergi İdaresinin Otomasyonu Projesi» ne Dair Düzenlemenin Bazı Maddelerinin Tadili Hakkında Mektup Teatisi Suretiyle Aktedilmiş Olan Ek Düzenleme», **R.G.,** 4 Ekim 1982, Sayı 17828.

38 Örneğin: «Adalarla İlgili Olarak 30 Mayıs 1929 Tarihinde İmza Olunan Türkiye - İtalya Tahkimnamesi», **R.G.,** 24 Aralık 1929, Sayı 1329.

39 Örneğin: Uluslararası Adalet Divanı Statüsü.

malar. Genellikle tarafların sayısı bu sınıflandırmadaki temel dayanağı oluşturmaktadır. Böylece, ikiden fazla tarafın bulunduğu andlaşmalar çoktaraflı olarak nitelendirilmektedir. Bununla birlikte, kimi andlaşmalarda tarafların sayılarından çok andlaşmada düzenlenen ilişkilerin ve çıkarların birbirlerine göre durumuna bakılarak andlaşmanın nitelendirilmesi gerekmektedir. Böylece, örneğin A.E.T'nin yaptığı kimi andlaşmalar her ne kadar tarafların sayısı ikiden fazla[40] ise de düzenlenen ilişkiler bir Topluluk dışı devleti (bu örnekte Türkiye) ve öte yandan bir bütün olarak bir örgütü ve üye devletlerini birlikte (bu örnekte A.E.T. ve üye devletleri) hedef aldığından bu tür andlaşmalar da öğretide ikili olarak nitelendirilmektedir[41].

C. Hukuksal işlevine göre

Öğretide rastlanılan bir başka ayırım ise, **H. Triepel**'in **Vereinbarung** kuramına dayandırılan yasa-andlaşma ve akit-andlaşma ayırımı olmaktadır. Yasa-andlaşma devletlerin aynı yöndeki iradelerinin birleşimi **(Vereinbarung)** sonucu ortaya çıkan ve uluslararası hukuk kuralı yaratan andlaşmalara verilen ad olmaktadır. Buna karşılık, akit-andlaşma değişik çıkar ve amaçların uyuşarak oluşturduğu bir andlaşmayı **(Vertrag)** belirtmektedir. Başka bir deyişle, bu ikinci durumda soyut, genel ve sürekli niteliğe sahip bir hukuk kuralının **(norme)** oluşması söz konusu olmamaktadır.

Ç. Tarafların uluslararası kimliklerine göre

Andlaşmaları, ayrıca tarafların hukuk kişiliklerine göre sınıflandırma olanağı vardır. Bu öğeye göre andlaşmaları aşağıdaki gibi sınıflandırma söz konusu olmaktadır; i) egemen devletler arasındaki andlaşmalar; ii) egemen devletlerle uluslararası örgütler arasındaki andlaşmalar; iii) uluslararası örgütler arasındaki andlaşmalar; iv) egemen devletler ile yetkileri sınırlı devletler ya da federe birimler arasındaki andlaşmalar; v) yetkileri sınırlı devletler ya da federe birimler ile uluslararası örgütler arasındaki andlaşmalar; vb...

---

40 Örneğin: A.E.T. -Türkiye Ortaklık Anlaşmasında, A.E.T. örgütü yanında bütün üye devletlerin de katılması gibi.

41 Örneğin bkz.: H. Pazarcı, **Uluslararası Hukuk Açısından Avrupa Ekonomik Topluluğu'nun Yaptığı Anlaşmalar,** Ankara, 1978, s. 67-68.

II. ANDLAŞMALARIN YAPILIŞI

(Conclusion of treaties; conclusion des traités; Abschluss von Verträgen)

Geniş anlamında, andlaşmaların yapılması deyimi ile andlaşma metninin oluşturulup resmileştirilmesi, andlaşmanın bağlayıcılık kazanması için gerekli işlemlerin yapılması ve son olarak da, andlaşmaların hüküm doğurmasını sağlayacak biçimsel birtakım işlemlerin tamamlanması aşamaları kastedilmektedir.

1. Andlaşma metninin oluşturulması ve resmilik kazanması

Bir andlaşma metninin oluşturulması ve kabul edilmesi konusunda ilk belirlenmesi gereken şey, bu işlemleri yapmaya yetkili kişilerin saptanması olmaktadır. Belirlenen bu yetkililer bir andlaşmanın metnini saptamak amacıyla görüşmeler yapmakta ve sonunda bu metni kabul ederek içeriğini kesinleştirmektedirler.

A. Andlaşma yapmaya yetkili kişiler

Bu yetkililer, temsil ettikleri uluslararası hukuk kişisinin bir devlet ya da bir uluslararası örgüt olmasına göre, değişiklik göstermektedirler.

a. Devlet yetkilileri

Uluslararası hukukta, gerek yapılageliş kuralı olarak gerekse 1969 Viyana Andlaşmalar Hukuku Sözleşmesi çerçevesinde (mad. 7), andlaşma yapmaya yetkili devlet temsilcileri iki gruba ayrılmaktadır: i) görevleri nedeniyle hiçbir özel yetki almaları gerekmeyen kişiler; ii) bu amaçla verilen bir yetki belgesi ile yetkili kılınan kişiler.

Hiçbir yetki belgesine gerek kalmadan andlaşma görüşmelerinin yapımında ve metnin saptanmasında doğrudan devletlerini temsil etmeye yetkili kişiler de iki gruba ayrılmaktadır: i) genel olarak devleti adına andlaşma görüşmelerinde ve metnin kabulünde yetkili kişiler; ii) bu amaçla devletleri adına yalnızca temsilci olarak atandıkları devlet ya da uluslararası örgüt nezdinde yetkili kılınan kişiler. Genel olarak yetkili olan kişiler şunlardır[42]; i) Devlet başkanı ii) Hükümet başkanı; iii) dışişleri bakanı. Yalnızca temsilci olarak atandıkları devlet ya da uluslararası örgüt nezdinde andlaşma görüşmeleri yapma ve metni kabul etme yetkisine sahip temsilciler ise o devlet nezdine atanan diplomatik misyon başkanı (genellikle bü-

---

42 1969 Viyana Andlaşmalar Hukuku Sözleşmesi, madde 7/2, a.

yükelçi)[43] ve o uluslararası örgüt nezdine atanan diplomatik misyon başkanı[44] Yukarıda belirtilen devlet yetkililerinin dışında, ilgili devletler arasındaki uygulamadan ya da daha başka verilerden herhangi bir yetki belgesine gerek kalmadan andlaşma görüşmeleri yapmaya ve andlaşma metnini kabul etmeye yetkili olduğu anlaşılan kişiler de uluslararası hukukta yetkili kabul edilmektedirler[45].

Birinci gruba giremeyen tüm devlet yetkililerinin bir andlaşma görüşmelerinde ve andlaşma metninin kabulünde yetkili kabul edilebilmeleri için devletlerinin öngördüğü koşullara uygun olarak verilen yetki belgesine **(full powers; pleins pouvoirs; Vollmachten)** sahip olmaları gerekmektedir[46].

Yukarıda belirtilen koşullara uymayan bir kişinin andlaşmaların görüşmeleri ve kabulü konusunda yapacağı işlemlerin hiçbir hukuksal değeri yoktur[47]. Ancak, bu türden yetkisiz bir kişinin yetkisi daha sonra devletince kabul edilir ve öteki taraflara bildirilirse bu kişinin gerçekleştirdiği işlemler de geçerli olmaktadır.

b. Uluslararası örgüt yetkilileri

Bir uluslararası örgüt adına andlaşma yapmakla yetkili kılınan kişiler de iki gruba ayrılmaktadır: i) herhangi bir yetki belgesine gerek kalmadan bir uluslararası örgütü temsil ettiği kabul edilen kişiler; ii) yetki belgesi ile yetkilendirilen kişiler[48].

Yetki belgesine gerek kalmadan yetkili kılınan kişilerin kimlikleri genellikle söz konusu uluslararası örgütün kurucu andlaşmasında yer alan hükümler ile belirlenmektedir[49]. Ancak, bir uluslararası örgütün kurucu andlaşması ya da örgüt adına genel yetkili kılınan organı aracılığıyla alınan herhangi bir karar bu konudaki yetkilileri belirtmemekte ise, o zaman uygulamaya uygun bir değerlendirme yapılmaktadır. Bu açıdan uluslararası uygulama değerlendirildiğinde, genellikle, bir uluslararası örgütün en yüksek dereceli görevlisi olan genel sekreter ve genel sekreter yardımcılarının

---

43 1969 Viyana Sözleşmesi, madde 7/2, b.

44 1969 Viyana Sözleşmesi, madde 7/2, c

45 1969 Viyana Sözleşmesi, madde 7/1, b

46 1969 Viyana Sözleşmesi, madde 7/1, a.

47 1969 Viyana Sözleşmesi, madde 8.

48 Örneğin: 1986 tarihli Devletler ve Uluslararası Örgütler ya da Uluslararası Örgütler Arasındaki Andlaşmalar Hukuku Viyana Sözleşmesi, madde 7/3

49 Örneğin: A.E.T.'nin kurucu andlaşmasını oluşturan Roma Andlaşmasının 111., 113, 228. maddelerine göre Komisyon bu konuda yetkili kılınmıştır.

herhangi bir yetki belgesine gerek kalmadan bir andlaşma görüşmelerinde örgütlerini temsil edebileceklerinin kabul edildiği görülmektedir[50].

Yetki belgesi verilmesi gereken durumlarda ise, bu yetkinin yukarıda belirtilen koşullara göre aslî yetkiye sahip organ ya da kişilerce verilmesi gerekmektedir. Örneğin, Avrupa Toplulukları, Dış İlişkiler Genel Müdürlüğü yetkililerine «görüşmeleri yürütme vekâleti» **(mandat de négocier)** vermektedir[51].

Yukarıda belirtilen koşullara uygun davranılması durumunda bir örgüt adına katılan kişiler andlaşma görüşmeleri ve metnin kabulünde yetkili olmaktadırlar. Aksi durumda, eğer sonradan bir uluslararası örgütçe yapılan işlemlerin geçerliliği doğrulanmamışsa, bu tür kişilerin görüşmeler sırasında ya da andlaşma metninin kabulünde yaptıkları bildirim ve işlemler hiçbir hukuksal geçerliliğe sahip değildirler[52].

B. Andlaşmanın görüşülmesi ve metnin yazılması

Bu aşamanın gerçekleştirilmesi andlaşmanın ikili ya da çok-taraflı olmasına göre birtakım farklılıklar göstermektedir.

a. İkili andlaşma yöntemleri

Görüşmeler **(negotiations; négociations; Vertragsverhandlungen),** iki tarafın yukarıda incelediğimiz yetkilileri ile bunlara teknik düzeyde yardımcı olan uzmanların katılması ile başlamaktadır. Andlaşmanın konusu ve amacı genellikle daha önceden diplomasi yöntemleri aracılığıyla saptanmış bulunduğundan, metnin yazılması aşamasına çabucak gelinmektedir. Aksi durumda, ilk önce andlaşmanın konusu ve amacının belirlenmesine ilişkin öngörüşmeler yapılmaktadır.

Andlaşma metninin kaleme alınmasında değişik yöntemlere başvurulabilmektedir. Birinci yöntem, tarafların bir metni birlikte hazırlamalarıdır. İkinci yöntem, taraflardan birinin hazırladığı bir andlaşma taslağı üzerinde görüşülerek metnin saptanması yoludur. Üçüncü yöntem ise, tarafların her birinin hazırladığı andlaşma taslaklarından yola çıkılarak, benzer olan hükümler üzerinde sonradan yalnızca yazım bakımından durmak üzere, anlaşılamıyan noktalarda uyuşmayı sağlamak amacıyla görüşmeler yapmak ve metni oluşturmaktır.

50 Bkz. **Annuaire C. D. I.,** 1981, Vol. II, s. 130, No. 7.
51 Bkz. H. Pazarcı, **a.g.y.,** s. 120-123.
52 Örneğin: 1986 Viyana Sözleşmesi, madde 8.

Oluşturulan andlaşma metninin diline gelince, ya yalnızca tarafların her ikisinin resmî dilinde, ya her iki tarafın resmî dili yanında ayrıca bir üçüncü dilde (genellikle İngilizce, Fransızca gibi) ya da yalnızca bir yabancı dilde yapıldıkları görülmektedir. Birkaç dil birden kullanılması durumunda, kimi zaman bütün dillerdeki metinlerin eşdeğerde olduğu öngörülmektedir. Ancak, anlaşmazlıkları ortadan kaldırmak için, genellikle değişik anlamlar çıkması durumunda bir dildeki metin esas metin olarak kabul edilmektedir.

b. Çok taraflı andlaşma yöntemleri

Çok-taraflı bir andlaşmanın görüşülmesi ve kaleme alınması iki değişik biçimde olabilir: i) bir uluslararası konferans çerçevesinde; ii) bir uluslararası örgüt çerçevesinde.

i) Uluslararası konferans çerçevesinde

— Genel Bilgiler

Uluslararası konferans geleneğinin doğmasında ilk örnek 1648 Vestfalya Kongresi olmaktadır. Ancak, burada hazırlanan andlaşmalar tam olarak çok-taraflı bir katılım ile gerçekleştirilmemiş olup, ilgili devletlerin ikili olarak görüştükleri ve kaleme aldıkları birçok ikili andlaşmalar sonucu bir ortak düzenleme doğmuştur. Buna karşılık, ikinci konferans olan 1815 Viyana Kongresi'nde ilk kez bütün tarafların birlikte imzaladığı bir andlaşma belgesi ortaya çıkmıştı: 9 Haziran 1815 tarihli Viyana Kongresi Son Senedi. Ancak, burada da adıgeçen son Senet yalnızca tarafların kendi aralarında imzalanan andlaşmaları bir tek elde toplayan bir belge niteliğini geçmemektedir. Gerçek anlamında, bütün tarafların içeriğini de birlikte oluşturarak kaleme aldıkları ilk çok-taraflı andlaşma 30 Mart 1856 tarihli Paris Andlaşması olmaktadır.

Bugün genel olarak bu tür çok-taraflı toplantıları belirtmek için konferans teriminin kullanılmasına karşılık, özellikle tarihsel olarak, konferans ve kongre ayırımına gidildiği görülmektedir. Daha çok 19. yüzyılda rastlanılan bu ayırıma göre, siyasal sorunları çözme amacı güden ve büyük devletlerin ağırlıklarının duyulduğu çok-taraflı toplantıların kongre olarak adlandırıldığı gözlenmektedir[53]. Buna karşılık, tarafların eşitliğinin daha ağır bastığı ve hukuk kurallarının oluşturulması amaçlanan bu tür toplantılara konferans adı verilmektedir[54].

---

53 Örneğin: 1648 Vestfalya Kongresi; 1815 Viyana Kongresi; 1856 Paris Kongresi; 1878 ve 1885 Berlin Kongreleri gibi.

54 Örneğin: 1899 ve 1907 La Haye Konferansları gibi.

Konferansların toplanmasının tasarlanarak sağlaması iki yolla gerçekleşebilmektedir. Kimi zaman konferansı tasarlama ve çağrı bir ya da birkaç devletin girişimine bağlanmaktadır[55]. Kimi zaman ise —ki bugün bu yol en çok başvurulan yoldur— bir konferansın toplanmasının tasarlanması ve çağrıların gerçekleştirilmesi bir uluslararası örgütün girişimleri sonucu olmaktadır[56].

Andlaşma yapmakla görevli bir konferansın işleyişine gelince, en başta, konferansı yönetmekle görevli bir başkanlık divanı (**board, bureau de la conférence**) oluşturulmaktadır. Bu başkanlık divanı, konferans başkanı, değişik sayıdaki başkan yardımcıları, varsa komisyon başkanları ve raportörleri, yetki belgeleri komitesi ve yazı komitesi başkanlarından oluşmaktadır. Bu başkanlık divanının yanında, ayrıca, her konferansta rastlanılan bir yetki belgeleri komitesi (**credentials committee; commission de vérification des pouvoirs**) ile bir yazı komitesi ya da eski adıyla tahrir komitesi (**Drafting committee; comité de rédaction**) yer almaktadır. Yetki belgeleri komitesinin görevi konferanstaki devlet ya da uluslararası örgüt temsilcilerinin yetkili olup olmadıklarını incelemek ve gerekirse karara bağlamaktır. Yazı komitesinin görevi ise, konferansta kabul edilen andlaşma metnine son biçimini vermektir. Bundan başka, eğer Konferans uygun görürse, sorunun özüne ilişkin değişik nitelik ve içerikteki konuları incelemek üzere gerekli sayıda komisyon ya da komite kurulmaktadır[57]. Ancak, kimi konferanslarda özel olarak komisyonlara ya da komitelere gerek bulumadığı zaman bile sorunun yine de ilk önce bir genel komisyonda (**general committee; commission plenière**) görüşüldükten sonra konferans genel kuruluna sunulduğu görülmektedir (örneğin, 1977 ve 1978 yıllarında Viyana'da toplanan devletlerin andlaşmalara ardıl olması konusudaki konferans).

---

55 Örneğin: Birleşmiş Milletler örgütünü kuran San Francisco Konferansı A.B.D., Sovyetler Birliği, Çin ve İngiltere'nin 1945'teki ortak girişimleri sonucu gerçekleştirilmiştir.

56 Örneğin: III. Deniz Hukuku Konferansı B.M. Genel Kurulu'nun bir girişiminin ürünüdür.

57 Örneğin: III. Deniz Hukuku Konferansı şu 3 komisyona yer vermiştir: I. komisyon (uluslararası deniz yatağı ve işletilmesi konusunda); II. Komisyon (çeşitli deniz alanları ve kavramları konusunda); III. Komisyon (çevre korunması ve bilimsel araştırmalar konusunda). Ancak kimi konferanslarda özel olarak komisyonlara ya da komitelere gerek bulunmadığı zaman bile sorunun yine de ilk önce bir genel komisyonda (**general committee; commission plenière**) görüşüldükten sonra konferans genel kuruluna sunulduğu görülmektedir. (Örneğin, 1977 ve 1978 yıllarında Viyana'da toplanan devletlerin andlaşmalara ardıl olması konusundaki konferans).

— Konferanslarda andlaşmaların görüşülmesi ve metnin yazılışı

Yukarıda belirttiğimiz biçimde oluşan bir konferansta bir andlaşma görüşmelerine genellikle önceden hazırlanmış bir andlaşma tasarısı üzerinden başlanmaktadır. Bu andlaşma tasarısı, eğer konferans bir ya da birkaç devletçe düzenlenmişse, bu devlet ya da devletlerce sunulmaktadır[58]. Eğer konferans bir uluslararası örgüt aracılığıyla düzenlenmişse, genellikle, andlaşma tasarısı bu örgüt organlarınca hazırlanmış bulunmaktadır[59]. Ancak, kimi konferanslarda, ender de olsa, andlaşma tasarısının doğrudan konferansca hazırlandığı durumlarla da karşılaşmaktadır[60]. Bu sonuncu durumda, tasarı metninin hazırlanması bir hayli uzun zaman almaktadır[61].

Bir andlaşma tasarısının hükümleri ilk önce komisyon ya da komitelerde ele alınmaktadır. Burada, maddeler değişikliğe uğramadan kabul edilebilecekleri gibi, çeşitli taraflarca verilen değişik önergeler sonucu değiştirilmiş olarak kabul edilme ya da metinden tamamen çıkarılma durumunda da kalabilmektedirler. Özel komisyonlarda ve genel komisyonda kabul edilen anlaşma tasarısı daha sonra konferans genel kuruluna sunulmaktadır. Burada da kabul edilen andlaşma tasarısı hükümleri yazı komitesine gönderilmektedir. Yazı komitesinden çıkan biçimiyle bir kez daha konferans genel kurulunca incelenen andlaşma tasarısı bir andlaşma metni olarak kabul edilmektedir.

Yukarıda belirtilen aşamalar sırasında tasarı metninin ya da değişiklik önergelerinin kabulünde, konferansın kabul edeceği yöntemlere ve kurallara göre, çeşitli oylama yöntemlerine rastlanmaktadır. Bir yol, bütün aşamalarda oybirliğinin aranması olmaktadır[62]. Bir ikinci yol, çoğunluk aranması olmaktadır. Aranan oy-çokluğu, salt, 2/3/, 3/4 ya da 4/5 oy-çok-

58 Örneğin: Birleşmiş Milletler Andlaşması için San Francisco Konferansı'na sunulan tasarı, çağrıyı yapan devletlerce Ağustos 1944'te Dumbarton Oaks'ta hazırlanan tasarı olmuştur.

59 Örneğin: B.M.'nin girişimiyle gerçekleştirilen Devlet Malları, Borçları ve Arşivlerine Devletlerin Ardıl Olması Konusunda 1983 Viyana Konferansı'nda sunulan sözleşme tasarısı B.M. Uluslararası Hukuk Komisyonu'nca hazırlanmıştır.

60 Örneğin: III. Deniz Hukuku Konferansı

61 Örneğin: III. Deniz Hukuku Konferansı bir andlaşma tasarısı hazırlama çalışmalarına 1974 yılında Caracas'ta başlamış olup, bir resmi andlaşma tasarısının gerçekleştirilmesi 1981 yılını bulmuştur.

62 Örneğin: 1899 ve 1907 La Haye Sözleşmeleri.

luğu biçiminde olabilmektedir[63]. Ancak, konferansta başka bir oy oranı kabul edilmemişse, 1969 Viyana Andlaşmalar Hukuku Sözleşmesi (Madde 9) 2/3 çoğunluğu ilke olarak benimsemektedir. Kimi konferanslarda çeşitli aşamalarda değişik oylama oranları da kabul edilmektedir[64]. Belirtilen bu oranların hesaplanmasında ise, genellikle, yalnızca oylamaya katılanlar gözönünde tutulmaktadır. Oybirliği ya da oyçokluğu ile bir andlaşma metninin kabulu dışında, bir üçüncü yol ise **consensus** yöntemi ile bir andlaşmanın kabulü olmaktadır. **Consensus,** bir kararın görüşmeler yoluyla ve herhangi bir oylamaya gitmeden alınması yöntemini belirtmektedir. Bir andlaşma tasarısının ya da resmi metninin **consensus** ile kabulünde, görüşmeler sonucu oluşan bir metne hiç bir taraf itiraz etmezse o metin kabul edildi sayılmaktadır. Başka bir deyişle, **consensus** yönteminde susmak kabulü belirtmektedir. Metnin kabulüne karşı olan bir devlet ya da uluslararası örgüt temsilcisi bu görüşünü kesin olarak bildirmek zorundadır. O zaman yeniden uzlaşmayı sağlayacak bir metin çalışmaları sürdürülecektir. **Consensus** yöntemiyle çalışmayı benimseyen konferansların en önemlileri 1975'te Helsinki Bildirisi adıyla anılan bildiriyi hazırlayan Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı ile III. Deniz Hukuku Konferansı olmuştur. Ancak, III. Deniz Hukuku Konferansı sonunda ortaya çıkan Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi, **consensus** sağlanmadığı için, sonuçta oyçokluğu yöntemiyle kabul edilmiştir.

ii) Uluslararası örgütler çerçevesinde

Çok-taraflı andlaşmalar ayrıca uluslararası örgütler çerçevesinde yapılabilmektedir. Birçok uluslararası örgüt, üye devletlerin işbirliğinin geliştirilmesi amaçlarına da uygun olarak, andlaşmalar yapılmasını da gerçekleştirmektedirler.

Uluslararası örgütlerin organları aracılığıyla andlaşmalar yapılmasını sağlayan en önemli örneği Birleşmiş Milletler oluşturmaktadır. Birleşmiş Milletler'in çeşitli organları andlaşmalar yapılmasında bugün çok önemli roller oynamaktadırlar. Bu konuda, en başta, Uluslararası Hukuk Komisyonu'nu sayabiliriz. Yine, B.M. Sosyal ve Ekonomik Komitesi'ne bağlı olarak kurulan ve çalışan İnsan Hakları Komisyonu insan hakları konusundaki iki sözleşmeyi gerçekleştirmiştir. Öte yandan, B.M. Uzayın Ba-

---

63 Örneğin: Edebi ve Artistik Yapıtların Korunmasına ilişkin 1866 Berne Sözleşmesini gözden geçiren 1976 Stockholm Konferansında kimi maddelerin değiştirilmesi için 3/4 ya da 4/5 çoğunluk esası kabul edilmektedir: mad. 27.

64 Örneğin: 1977 ve 1978 yıllarında Viyana'da yapılan Devletlerin Andlaşmalara Ardıl Olması Konusundaki Konferansta, genel komisyonda kararlar basit oyçokluğu ile ve Konferans genel kurulunda 2/3 oyçokluğu ile alınmışlardır.

rışçı Çalışmaları Komitesi bugüne kadar uzaya ilişkin bütün evrensel nitelikli andlaşmaları gerçekleştirmiştir.

Uluslararası örgütler çerçevesinde yapılan andlaşmalarda, bu andlaşmaların yapılmasında iki değişik yönteme uyulduğu görülmektedir. Birinci yöntem, uluslararası örgütün bir uzman organınca hazırlanan andlaşma tasarısı bu örgütün en yetkili organı olan genel kurulca kabul edilerek üye devletlerin imzasına ve onayına açılmak suretiyle andlaşma niteliğini kazanmaktadır[65]. İkinci yöntem ise, uluslararası örgütün uzmanlık organınca hazırlanan andlaşma tasarısının bu örgütün genel kurulunca bir uluslararası konferansa sunulmasının kabul edilmesini içermektedir. Böylece, bu andlaşma taslağı konferansın andlaşma yapma amacıyla esas aldığı metni oluşturmaktadır. Bugün birçok uluslararası sözleşme uluslararası konferanslara ilişkin olarak açıkladığımız bu yöntem ile gerçekleştirilmiş bulunmaktadır[66].

C. Andlaşma metninin resmileşmesi (authentification, Authentifikation)

Bir andlaşma metni -gerek ikili gerekse çok-taraflı olsun- yukarıda belirtilen yöntemler çerçevesinde kabul edildikten sonra bu metnin kesin bir biçimde saptandığını ortaya koyan işlemlerin tamamlanmasına sıra gelmektedir. Bu işlemlerin neler olacağı böyle bir andlaşmanın yapılmasına katılan tarafların kararına bağlı olmaktadır[67]. Eğer bir andlaşmayı kabul eden taraflar herhangi bir yöntem öngörmemişlerse, uygulamada bir andlaşma metninin resmilik kazanarak kesinleşmesi tarafların temsilcilerinin imzası ya da parafı ile gerçekleşmektedir[68].

İmza (**signature; Unterzeichnung**) yoluyla bir andlaşma metninin kesinleşmesini, ileride göreceğimiz gibi, bir andlaşmanın kimi durumlarda imza ile bağlayıcılık kazanmasından ayırmak gerekmektedir. Burada yalnızca bir andlaşma metninin kesinlik kazanması söz konusu olmaktadır. Bununla birlikte öğretide bu aşamada konulan imzanın da hukuksal anlamı tartışmalara yer vermektedir. Kimileri, bir andlaşma metnini saptama ama-

---

65 Örneğin: B.M. İnsan Hakları Komisyonu'nunu hazırlayıp B. M. Genel Kurulu'nun 1966'da kabul ettiği insan hakları sözleşmeleri; B. M. Uzayın Barışçı Çalışmaları Komitesi'nin hazırlayıp B.M. Genel Kurulu'nun kabul ettiği uzaya ilişkin bütün evrensel nitelikli andlaşmalar.

66 Örneğin: 1961 Viyana Diplomatik İlişkileri Sözleşmesi; 1963 Viyana Konsolosluk İlişkileri Sözleşmesi; 1969 Viyana Andlaşmalar Hukuku Sözleşmesi.

67 1969 Viyana Andlaşmalar Hukuku Sözleşmesi, mad. 10/a; 1986 Viyana Sözleşmesi, madde 10/1, a ve 2/a.

68 1969 Viyana Sözleşmesi, mad. 10/2; 1986 Viyana Sözleşmesi, mad. 10/1, ve 2, b.

cıyla konulan imzayı o devletçe bu andlaşma metni hükümlerinin bir yapılageliş oluşturması yolunda olumlu bir irade açıklamasında bulunulduğu biçiminde yorumlamaktadırlar[69]. Başka bir deyişle, bu görüşe göre, andlaşma metnini saptamada konulan imza, daha sonra bu devletçe onaylanmamış olsa bile, söz konusu devletin andlaşma dışında öz olarak aynı yönde kuralların oluşmasını kabul ettiğinin bir kanıtı olarak sunulmaktadır. Kimi yazarlar ise, bu amaçla koyulan bir imzaya kuralların özünün kabulü konusunda kesin bir kanıt olma niteliği tanımamakla birlikte, ilgili devletin andlaşma metni hükümleri yönünde işlemleri sürdürme niyetini belirttiğini bildirmektedirler[70]. U.A.D. 28.5.1951'de **Soykırım Sözleşmesine Çekinceler** konusunda verdiği danışma görüşünde, bu çerçevede verilen imzanın bir andlaşmaya katılmanın ilk aşamasını oluşturduğunu belirttikten sonra, bir andlaşmayı bu çerçevede imzalamayan bir devletten farklı bir durumda olduğunu kabul etmektedir[71]. Başka bir deyişle, Divan'ın görüşüne göre, andlaşma metninin saptanmasında imza koyan devetler, bu andlaşma bakımından, bağlayıcı işlemlerini tamamlayanlar ile imzalayanlar arasında ve geçici statüde yer alan bir ayrı grubu oluşturmaktadırlar. Nitekim, Divan bu durumdaki devletlerin bir çok-taraflı andlaşmaya konulan çekincelere itirazını bildirebileceğini kabul etmektedir. Ancak, bu tür devletler lehine çekincelere itiraz etme biçiminde haklar doğduğu gibi birtakım yükümlülükler de doğmaktadır. 1969 Viyana Andlaşmalar Hukuku Sözleşmesi, böyle bir devletin bu andlaşmaya taraf olmama niyetini açıklayıncaya kadar söz konusu andlaşmanın konu ve amacını ortadan kaldıracak davranışlarda bulunmaması gerektiğini öngörmektedir[72].

Bir andlaşma metninin resmileştirilmesinde konulacak imzaların birkaç biçimde verilmesi olanağı vardır. Birinci olarak, hiçbir koşula bağımlı olmayan ve görüşmelerin bitiminde verilen kesin imza vardır. İkincisi, bir temsilci yetkisi konusunda ya da anlaşma metninin içeriğinin kabul edilip edilmemesinin değerlendirilmesi konusunda kuşkulara sahipse, danışma koşullu imza (**signature ad referendum**) koyabilmektedir. Böyle bir imzayı koyan temsilci daha sonra adına katıldığı devlete ya da uluslararası örgüte durumu götürerek kesin bir değerlendirme yapılmasını istemektedir. Eğer, söz konusu devlet ya da uluslararası örgüt temsilcilerinin bu imzasını kabul ettiğini bildirirse danışma koşullu imza verildiği andan başlarak ge-

---

69 Örneğin: U.A.D.'nın 1969'da **Kuzey Denizi Kıta Sahanlığı Davaları**'nda verdiği karara karşı oy yazısı ekleyen yargıç Morelli; C.I.J., **Recueil,** 1969. s. 198.

70 Örneğin: P. Reuter, **Introduction au droit des traités,** Paris, 1972, s. 72.

71 C. I. J., **Recueil,** 1951, s. 28.

72 Madde 18.

çerli olan kesin imzaya dönüşmektedir. Üçüncü olarak ise, uluslararası uygulamada uzatmalı imza (**signature differée**) diye adlandırabileceğimiz bir başka imza yöntemi ile karşılaşılmaktadır. Bu yönteme göre, genellikle bir andlaşmanın görüşülmesine katılan tarafların andlaşma metnini imzalamaları için metnin kabulünden başlayarak belirli bir süre[73] tanınmaktadır[74]. Böylece, çeşitli nedenlerle hemen metni imzalama durumunda olmayan devletlerin serinkanlı bir durum değerlendirmesi yapıp andlaşmayı imzalamaları sağlanmış olmaktadır. Ancak, son yıllarda bu yolla bir andlaşma metninin imzalanması olanağının yalnızca görüşmelere katılan devletlere tanınmaktan çıkarak kimi andlaşmalar için, andlaşmanın hazırlanmasına katılmayan öteki devletlere de tanındığı gözlenmektedir[75].

Öte yandan, bir temsilcinin imzasının geçerli olabilmesi için imzalama yetkisiyle de donatılmış olması gerekmektedir. Yalnızca görüşmeleri yürütmekle görevlendirilen bir temsilci imza yetkisinden yoksundur.

Paraf (initals; paraphe; Paraphierung), temsilcilerin adlarının başharflerini koymak suretiyle bir andlaşma metnini saptama işlemine verilen addır. Parafın aksi belirtilmemişse, tek işlevi —imzanın aksine olarak— andlaşma metnini saptamak olmaktadır. Bir kuraldışılık olarak, parafın imza gibi bağlayıcılık kazandırma yeteneği taraflarca bu yönde irade belirtilmişse kabul edilmektedir[76]. Parafa aşağıdaki durumlarda başvurulduğu görülmektedir: i) eğer andlaşmanın imza yoluyla bağlayıcılık kazanması düşünülüyorsa andlaşma metnini saptamak amacıyla; ii) andlaşma metninin imza ile kesinleşmesi işlemini daha üst düzey devlet yetkililerinin yerine getirmesi uygun görülmüşse[77], iii) eğer görüşmelerdeki temsilci imza yetkisine sahip bulunmuyorsa[78].

İmza ya da parafların hangi tür belgede yer alacakları konusuna gelince, iki olasılık vardır: i) andlaşma metninin altına doğrudan imza ya da paraf koymak; ii) andlaşma metni ile görüşmelere katılan tarafların bir listesini içeren konferans son senedine imza ya da paraf koymak. Geniş katı-

73 Örneğin: 6 ay, 1 yıl ya da andlaşmanın yürürlüğe girme anına kadar.

74 Örneğin: 1899 ve 1907 La Haye Sözleşmeleri.

75 Örneğin: 1963 Nükleer Denemelerin Karada, Havada ve Uzayda Yasaklanması Sözleşmesi, madde III/1.

76 1969 Viyana Sözleşmesi, madde 12/2 a; 1986 Viyana Sözleşmesi, madde 12/3, a.

77 Örneğin: 1949 Atlantik Paktı Andlaşması.

78 Örneğin: A.E.T.'nin anlaşmaları için görüşmeleri yürütmekle görevlendirilen Komisyon temsilcisi parafını koymakta ve daha sonra Konsey Başkanı Konsey adına andlaşma metnini imzalamaktadır.

hukuki çok-taraflı andlaşmalar için özellikle bu ikinci yönteme başvurulduğu görülmektedir[79].

2. Andlaşmaların bağlayıcı güç kazanması

Andlaşmaların bağlayıcı bir güç kazanması tarafların bu yönde iradelerini açıklayan çeşitli yöntemlerle gerçekleşebilmektedir. Gösterdikleri birtakım değişikliklere göre bu yöntemleri 3 ayrı kümede toplama olanağı vardır: i) basit usul ile andlaşmaların bağlayıcılık kazanması; ii) onaylama, kabul ya da uygun bulma yoluyla andlaşmaların bağlayıcılık kazanması; iii) katılma yoluyla andlaşmaların bağlayıcılık kazanması.

A. Basit usul ile andlaşmaların bağlayıcılık kazanması

Onaylama, kabul ya da uygun bulma gibi bir ikinci işleme gerek kalmadan, bir uluslararası hukuk kişisinin iradesini açıklayarak doğrudan bir andlaşma ile bağlanması yöntemlerinin öğretide basit usul olarak adlandırıldığı görülmektedir. Basit usul ile andlaşmaların bağlayıcılık kazandığı yöntemleri şöyle sıralayabiliriz: i) imza; ii) andlaşmayı oluşturan belgelerin değişimi; iii) kabul edilen öteki yöntemler.

a. İmza (Signature; Unterzeichnung)

Gerek devletlerin[80] gerekse uluslararası örgütlerin[81] imza aracılığıyla bir andlaşmanın kendilerini bağladığını kabul etme yetkileri vardır. Ancak bir andlaşmaya imza konulması durumunda ortaya çıkan en önemli sorun, verilen bu imzanın yalnızca andlaşma metnini kesinleştiren bir işleve mi sahip olduğu, yoksa bağlayıcı nitelikli bir işlemi mi oluşturduğunun saptanması olmaktadır. Her ne kadar andlaşmaların imzalanmasının bağlayıcılık kazanmaları için ilke olarak, yeterli olduğunu benimseyen yazarlara rastlanmakta ise de[82], imzanın bağlayıcı niteliği bugün genellikle bir kuraldışılık olarak değerlendirilmektedir. Dolayısıyla, bir devletin ya da uluslararası örgütün imza aracılığıyla bir andlaşmayla bağlanması için aşağıdaki koşullardan en az birinin yerine getirilmesi gerekmektedir: i) andlaşmanın imza ile bağlanılacağını öngörmesi; ii) görüşmelere katılan tarafların imza ile andlaşmanın bağlayıcılık kazanacağını kabul etmeleri; iii) yetkili temsilcilerin yetki belgelerinde imzaları ile andlaşmanın bağlayıcılık

79 Örneğin: III. Deniz Hukuku Konferansı Son Senedi

80 1969 Viyana Andlaşmalar Hukuku Sözleşmesi, Madde 11.

81 1986 Viyana Sözleşmesi madde 11/2.

82 Örneğin: G.G. Fitzmaurice, «Do treaties need ratification?», **B.Y.I.L.**, 1934, s. 122-130.

kazanacağının bildirilmesi ya da bu yönde yetkili olduklarının görüşmeler sırasında açıklanması[83]. Aksi durumlarda, bir andlaşma metnine konulan imzanın yalnızca bu metnin saptanması yolunda gerçekleştirilen bir işlem olarak değerlendirilmesi gerekir.

Bir devletin ya da uluslararası örgütün temsilcilerinin hangi durumlarda bağlayıcı nitelikte imza koymaya yetkili olacakları ise bu devletin ya da uluslararası örgütün iç hukukuna bağlı olarak çözülecek bir sorundur. Uluslararası uygulamada, özellikle 18. yüzyıl sonlarında A.B.D. başkanlarının uyulamalarından kaynaklanan ve uygulama andlaşması ya da icra andlaşması **(executive agreements; accords exécutifs)** adıyla anılan andlaşmaların imza ile bağlayıcılık kazanan en önemli örnekleri oluşturdukları gözlenmektedir.

İmzanın bağlayıcı nitelik taşıması durumunda da, andlaşma metnini saptama aşamasında olduğu gibi, kesin imza ya da danışma koşullu imza **(ad referendum)** biçiminde verilmesi olanağı vardır. İmzanın danışma koşuluyla verilmesi durumunda, böyle bir imza kabul edildiğinin bildirilmesi ile ilk andan başlayarak kesin bir biçimde verilmiş imza gibi bağlayıcı olmaktadır[84].

b. Andlaşmayı oluşturan belgelerin değişimi

Basit usul ile doğrudan bağlayıcı bir andlaşma yapılması, eğer bu andlaşma birkaç belgenin biraraya gelmesi ile oluşmakta ise, bu belgelerin değişimi yoluyla olanaklıdır[85]. Bu yolla bir uluslararası hukuk kişisinin kendisini bağlaması en çok mektup değişimi ya da nota değişimi biçiminde olmaktadır. Bu yöntemin imzadan temel farkı, imzanın bir tek belge altına konulmuş olmasına karşılık, burada andlaşma ile bağlanma iradesi iki ya da daha çok belgede yer alan imzalar ile belirtilmiş olmaktadır.

Bir andlaşmanın belge değişimi yoluyla bağlayıcı nitelik kazanabilmesi için aşağıdaki koşullardan en az birinin yerine gelmiş olması gerekmektedir: i) eğer değiştirilen belgeler bunu öngörüyorsa; ii) eğer tarafların bu yönde bir niyetleri olduğu başka verilerden çıkarılıyorsa. Başka bir deyişle, her belge değişimi bağlayıcı bir andlaşma yaratma durumunda kabul edilmemektedir. Yine, bu yolla gerçekleştirilen andlaşmaları, ileride göreceğimiz onay belgelerinin değişimi işlemi ile karıştırmamak gerekmektedir.

---

83 1969 Viyana Sözleşmesi; madde 12/1; 1986 Viyana Sözleşmesi, madde 12/1.c.

84 1969 Viyana Sözleşmesi, madde 12/2; 1986 Viyana Sözleşmesi, madde12/2.b

85 1969 Viyana Sözleşmesi, madde 13; 1986 Viyana Sözleşmesi madde, 13.

Mektup değişiminin gerçekleşmesi ile, herhangi bir onay vb. işleme gerek kalmadan, doğrudan bağlanılabilmesi her devletin kendi iç hukuk düzenlemelerine de bağlı bulunmaktadır. Örneğin, 1982 Anayasasının 90. maddesinde T. C. adına bağlanabilmek için ya bir uygun bulma yasasının çıkarılması ya da bir Bakanlar Kurulu kararının alınması koşulunun öngörülmesi nedeniyle, Türk mevzuatına göre bu işlemlerden yoksun olarak yalnızca mektup değişimi yoluyla T. C. 'nin bağlanması olanağı yoktur.

c. Öteki yöntemler

Gerek devletlerin gerekse uluslararası örgütlerin bir andlaşma ile bağlanma amacıyla irade açıklamalarını, üzerinde anlaşmaya varacakları herhangi bir başka yöntemle de belirtebilecekleri kabul edilmektedir[86]. Nitekim, U.A.D. 19.12.1978 tarihli kararında **Ege Kıta Sahanlığı Davası**'nda «bir ortak bildirinin bir uluslararası andlaşma olmasını yasaklayan hiçbir uluslararası hukuk kuralı yoktur» demek suretiyle, bu yöntemlerden birinin ortak bildiri **(Joint communique; communiqué conjoint)** olabileceğini açıkça kabul etmektedir[87]. Divan'a göre, bir ortak bildirinin bağlayıcı nitelikte bir andlaşmayı oluşturup oluşturmadığı söz konusu işlemin ya da alış-verişin niteliğine bağlıdır. Bu da, Divan'a göre, böyle bir bildiride kullanılan terimlerin ve bu bildirinin yapıldığı koşulların incelenmesinden ortaya çıkacaktır[88]. Ancak, uluslararası hukuka göre bir ortak bildiri yapmak yoluyla bağlanmak olanaklı olmakla birlikte, bu bildirinin ilanı ile bağlanılıp bağlanılmayacağı konusundaki iç hukuk bakımından yetkinin her devletin kendi ulusal hukukuna bağlı olduğu açıktır.

B. Onaylama, kabul ya da uygun bulma yoluyla andlaşmaların bağlayıcılık kazanması

Andlaşma metninin paraf ya da imza ile kesinleşmesinden sonra ikinci bir işlemle bağlayıcılık kazandığı durumlarda karşılaşılan bu ikinci grup işlemleri, uygulamada, ikiye ayırma olanağı vardır: i) onaylama; ii) kabul, uygun bulma ya da resmen teyid etme.

a. Onaylama (ratification; Ratifikation)

Onaylama ya da eski adıyla tasdik daha önceden çeşitli yollarla kesin biçimini almış bir andlaşmanın bir devlet için bağlayıcılık kazandığını belir-

---

86 1969 Viyana Sözleşmesi, madde 11 **in fine;** 1986 Viyana Sözleşmesi, madde **11/2 in fine.**

87 C.I.J., **Recueil,** 1978, s. 39.1969

88 C.I.J., **aynı yapıt,** s. 39, 41.

ten ve paraf ya da imza gibi aşamalardan sonra ikinci aşamada gerçekleştirilen birtakım hukuksal işlemlere gerek duyulan bir bağlanma yöntemidir. Onaylama yöntemi sonucu bir andlaşmanın bağlayıcılık kazanabilmesi için, iç hukuk ve uluslararası hukuk düzeylerinin herbirinde gerçekleştirilmesi gereken hukuksal işlemler vardır.

Bir devletin iç hukuku bakımından onaylama işleminin gereklerinin yerine getirilmesi, o devletin anayasası ve ~~iç mevzuatınca yetkili kılınmış organlarınca bir andlaşmanın bağlayıcılığının kabul edilmesini gerektirmektedir.~~ Uluslararası hukuk bu açıdan yetkili olacak devlet organları konusunda herhangi bir düzenleme getirmemektedir. Devletlerin uygulamaları değerlendirildiğinde ise, onaylama yetkisinin tanınmasında üç değişik sistemin kabul edildiği görülmektedir. Birinci sistem, onaylama yetkisini devletin yalnızca yasama organına tanıyan sistemdir[89]. ~~İkinci sistem, onaylama yetkisini yalnızca yürütme organına tanıyan sistemdir[90].~~ Üçüncü sisteme gelince~~, karma bir sistem olup, onaylama yetkisi yürütme ve yasama organları arasında paylaştırılmaktadır~~. Söz konusu karma sistem içinde de iki ayrı durumla karşılaşılmaktadır: i) iç hukuk onay işleminin yasama ve yürütme organlarının yapacağı iki ayrı işlemin tamamlanması sonucu gerçekleştirilmesi durumu[91]; ii) iç hukuk onay işleminin yasama ve yürütme organlarının yapacağı iki ayrı işlemin kimi andlaşma türleri için yürütme organına bırakılması ve kimileri için ise yürütme ve yasama organlarının her ikisinin kararlarının gerekmesi durumu[92].

Uluslararası hukuk bakımından onay işleminin anlamı ve gereklerine gelince, birçok sorunun aydınlatılması gerekmektedir. İlk cevaplanması ge-

---

89 Örneğin, T.B.M.M. Hükümetinin 1921 Anayasası ve biraz tartışmalı olmakla birlikte 1924 Anayasası onaylama yetkisini yalnızca T.B.M.M.'ne tanımaktaydı.

90 Örneğin, bu yetkinin yalnızca Devlet Başkanı ya da Hükümet Başkanına tanınması gibi.

91 Örneğin, Türkiye Cumhuriyeti'nin 1961 ve 1982 Anayasalarında, ilke olarak, andlaşmaların önce bir uygun bulma yasası ile Millet Meclisi'nce kabulü ve sonra Cumhurbaşkanınca onaylanması; A.B.D.'de ilke olarak, Senato'nun 2/3 çoğunlukla kabulünden sonra andlaşmaların Başkanca onaylanması; Fransa'da, 1958 anayasasının 53. maddesi çerçevesine giren andlaşmalar için Parlamentonun bir yasa ile izin vermesinden sonra andlaşmaların Cumhurbaşkanınca onaylanması.

92 Örneğin, T.C.nin 1961 ve 1982 Anayasalarında olağan olarak andlaşmaların T.B.M.M.'nce uygun bulma yasası çıkarıp Cumhurbaşkanınca onaylanması yanında, kuraldışılık olarak kimi andlaşmaların Bakanlar Kurulu kararı Sonucu onaylanması; A.B.D.'de olağan andlaşmalarda Senato ve Başkanın kararları gerekmesi yanında, uygulama andlaşmalarının **(executive agreements)** yalnızca Başkanca onaylanması; Fransa'da anayasanın 53. maddesi çerçevesine giren andlaşmalar için öngörülen sistem dışında öteki andlaşmaların Cumhurbaşkanınca onaylanması

reken soru, uluslararası hukukta onaylamanın ne ölçüde başvurulması zorunlu bir yöntem olduğu ile ilgilidir. Başka bir deyişle, aksi bildirilmedi ise, uluslararası hukukta bir andlaşmanın bağlayıcı nitelik kazanması için onay işlemi gerektiği yolunda bir genel ilke var mıdır? U.S.A.D.'nın kimi kararları bu yolda bir genel yükümün varlığı yönünde izlenim bırakan birtakım hükümler içermektedir[93]. Ancak, uygulanan uluslararası hukukun bu konuda gösterdiği gelişmeler Divan'ın söz konusu hükümlerinin yalnızca onay öngörülen andlaşmalara ilişkin olduğu görüşünü kuvvetlendirmektedir. Nitekim, U.A.D. **Ambatielos Davası**'na ilişkin 1.7.1952 tarihli kararında, bir andlaşmanın onaylanmasının andlaşmada öngörülmesi durumunda, yürürlüğe girebilmesi için kesin gerekli olmasından söz ederek, onay öngörülmeyen andlaşmalar için böyle bir genel yükümün varolmadığı izlenimini vermektedir[94]. Öte yandan 1969 Viyana Andlaşmalar Hukuku Sözleşmesi (madde 14), onay gereken durumların neler olduğunu tek tek bildirmek suretiyle, onayın zorunluluğu yönünde hiçbir genel yükümün varolmadığını kesin bir biçimde benimsemektedir. Viyana Sözleşmesine göre, bir andlaşmanın bağlayıcı nitelik kazanması için onay yalnızca şu durumlarda kesin gerekli olmaktadır: i) andlaşmada öngörülmüşse; ii) başka yollardan tarafların onaylama ile bağlanmayı kabul ettikleri anlaşılıyorsa; iii) bir devletin temsilcisi andlaşmayı imzalarken onay ile bağlanacaklarını belirtmişse; iv) bir devlet temsilcisinin yetki belgesinde, bu koşul belirtilmiş ya da görüşmeler sırasında bu koşul açıklanmışsa. Aksi durumlarda, bugünkü uygulanan hukukun ışığında, uluslararası hukukta onay gerekliliği yoktur. Bununla birlikte, bir devletin iç hukuku onun ancak onay işlemi ile bağlanabileceğini öngörüyorsa, bu devlet, onaylama zorunluluğu öngörmeyen andlaşmalara da onaylama yoluyla taraf olma hakkına sahiptir. Böyle durumlarda, her devlet kendi iç hukukunun gereklerini yapmakta serbesttir. Başka bir deyişle, eğer bir andlaşmanın onaylama yoluyla yürürlüğe gireceği konusunda taraflar arasında herhangi bir andlaşma yoksa, aynı andlaşmaya bir devlet onay yoluyla taraf olurken, bir diğeri imza ya da daha başka bir yolla taraf olabilecektir.

Onay işlemine ilişkin bir başka uluslararası hukuk sorunu, yetkili temsilcilerinin görüşmelerde kabul ettiği ve daha sonra parafe ya da imza ettiği bir andlaşmayı bir devletin onaylamama hakkının bulunup bulunmadığına ilişkindir. Başka bir deyişle, onay işlemi bir takım koşullar yerine geldiği zaman yerine getirilmesi gereken basit ve sınırlı bir biçimsel işlem

---

93 Örneğin, **Oder Uluslararası Komisyonu'nun Yetkisi Davası**'ndaki 10.9.1929 tarihli kararı, **C.P.J.I.**, 1929 Série A, No. 23, s. 20.

94 C.I.J., **Recueil**, 1952, s. 43.

midir, yoksa, andlaşmanın özde kabulünü belirten temel bir irade açıklaması işlemi midir? XIX. yüzyıldan önce onaylamanın yalnızca temsilcilere tanınan yetkilerin teyidi amacıyla gerçekleştirilen basit bir biçimsel işlem olarak değerlendirilmesine karşın, bugün onay işlemi, öngörüldüğü durumlarda, irade açıklamasının temeli olarak değerlendirilmektedir[95]. Böyle olunca da, bir devletin herhangi bir andlaşmayı onaylamama hakkı vardır. Devletin bu davranışını açıklaması da gerekmemektedir.

Onaylamanın bir başka özelliği de yalnızca devletlerin başvuracağı bir yöntemi oluşturmasıdır. Nitekim, 1969 Viyana Andlaşmalar Hukuku Sözleşmesi (mad. 14) yalnızca devletlerin onay işleminden söz ederken, öte yandan, Uluslararası Hukuk Komisyonu uluslararası örgütlerin yapacağı andlaşmalara ilişkin tasarısında onay işlemini yine yalnız devletler için öngörmekte ve uluslararası örgütlerin bu amaçlı işlemi için «resmen teyid işlemi» deyimini kullanmaktadır[96] Komisyon, bu terim değişikliğini ise aynı tasarının terimlere ilişkin maddesi ile ilgili olarak (mad. 2/1, b. ve b bis), onay işleminin genellikle devlet başkanına tanınan bir işlem olmasıyla ve devlet başkanlığı görevinin benzeri bir görevin uluslararası örgütlerde bulunmaması ile açıklamaktadır[97]

Uluslararası hukuk düzeyinde onay belgesinin öteki taraf ya da taraflara sunulmasına gelince, bu iki yolla olabilmektedir. İkili andlaşmalarda onay belgeleri genellikle kararlaştırılan bir tarihte ve yerde değiştirilmektedir. Ancak, ikili bir andlaşmanın onay belgelerinin değişimi tarafların birbirlerine bunları göndermeleri yoluyla da gerçekleştirilebilmektedir. Çoktaraflı andlaşmalar bakımından ise, genellikle, bir ya da birkaç depoziter öngörülmekte ve onay belgeleri bunlara verilmektedir (tevdi edilmektedir). Depoziterlik görevi devletlere verilebileceği gibi uluslararası örgüt organlarına da verilebilmektedir (örneğin, Birleşmiş Milletler Sekreteryası). Onay işleminin depozitere verilmesi öngörülen bir andlaşmayı onaylayan bir devlet onay belgesini öteki taraflara göndereceğine yalnızca belirlenen bu depoziter ya da depoziterlere göndermektedir. Bu yolla onay belgesini alan depoziter de bunu bütün öteki taraflara bildirmek zorundadır.

---

95 Örneğin, **Ambatielos Davası,** C.I.J., **Recueil,** 1952, s. 43

96 1986 Viyana Sözleşmesi, mad. 14.

97 Annuaire **CDI,** 1981, Vol. II, s. 123.

b. Kabul, uygun bulma ya da resmen teyid etme
(acceptance; approval or formal confirmation; acceptation, approbation ou confirmation formelle; Annahme, Zustimmung oder Bestätigung)

1969 Viyana Andlaşmalar Hukuku Sözleşmesi (mad. 14/2) bir devletin bir andlaşma ile bağlanması konusundaki rızasının onaylama için geçerli olan koşullara benzeyen koşullarda kabul ya da uygun bulma ile de olanaklı olduğunu bildirmektedir.

II. Dünya savaşından bu yana ortaya çıkan bu kabul ve uygun bulma kavramlarının —Viyana sözleşmesinde de belirtildiği gibi, onaylamaya benzer koşullarda uygulanacaklarına göre— varlık nedenleri üzerinde sorular sorulmaktadır. Aslında, bu her iki yöntemle genellikle devletlerin iç hukuk sistemlerine göre değişik biçimde bağlanmalarına olanak sağlanmağa çalışılmaktadır. Böylece, özellikle kabul terimi ile kimi devletlerin anayasal sistemlerinde öngörülen onaylamaya gerek kalmadan daha basit usullerle bir andlaşmayla bağlanmalarının sağlanmasına çalışalmaktadır[98]. Yine, uygun bulma terimi ile de kimi devletlerin anayasalarında öngörülen ve genellikle Meclislere tanınan onay işlemine izin verme niteliğindeki işlemin kastedildiği görülmektedir[99]. Bununla birlikte, kabul ve uygun bulma terimleri arasında kesin bir ayırıma da gidilmediği ve genel bir biçimde eşanlamlı olarak da kullanılabileceklerinin kabul edildiği görülmektedir[100]. Buna karşılık, kabul teriminin uygulamada iki ayrı biçimde anlaşıldığı da görülmektedir. Kabul terimi eğer bir imzadan sonraki işlem için kullanılmışsa, burada ele aldığımız anlamında onaylama benzeri bir işlem olarak anlaşılmaktadır. Kabul işlemi önceden verilen bir imzayı onaylamak amacıyla sonraki bir işlemi belirtmiyorsa, imzaya gerek kalmadan gerçekleştirilen bir işlemi oluşturuyorsa, o zaman da bu terimin bir katılma **(accession; adhésion; Beitritt)** olarak anlaşıldığı gözlenmektedir.

Öte yandan, kabul ve uygun bulma terimlerinin uluslararası örgütlerin yaptığı andlaşmalarda bu örgütlerin onaylama benzeri işlemlerini belirtmek amacıyla da kullanılması olanağı vardır[101]. Nitekim, kimi uluslara-

---

98 Örneğin, A.B.D'de uygulama andlaşmaları **(executive agreements)** için Senato'nun 2/3 oyuna gerek kalmadan Başkan tarafından andlaşmaların kabulü gibi.

99 Örneğin, Türk (1961 ve 1982), Fransız (1958) ve Hollanda (1956) Anayasalarında Meclislerin kimi andlaşmalar için uygun bulma yasası ya da kararı almaları sonucu onaylamanın Devlet Başkanınca yapılabilmesi gibi.

100 Örneğin Bkz. Uluslararası Hukuk Komisyonunun görüşü: **Conférence des Nations Unies sur le droit des traités-Documents officiels,** 1971, s. 20.

101 Bkz. 1986 Viyana Sözleşmesi, mad. 14/3:

rası örgütlerin yaptıkları andlaşmaların bu örgütün yetkili bir organınca kabul edilerek ya da uygun bulunarak örgüt bakımından hüküm doğurduğu ortaya çıkmaktadır. Örneğin, Birleşmiş Milletler'in Dokunulmazlık ve Ayrıcalıklarına İlişkin Sözleşme Genel Kurulun 13 Şubat 1946'da kabul ettiği bir kararı ile örgüt bakımından uygun bulunmuştur **(approved).** Bununla birlikte, uluslararası örgütlerin bu türden işlemlerinin yalnızca kabul ya da uygun bulma terimleri ile belirtilmesinin yetersiz olabileceği düşünülerek Uluslararası Hukuk Komisyonu bu örgütlerin yapacağı andlaşmalara ilişkin tasarısında bu amaçla yepyeni bir terim daha kullanmıştır: resmen teyid etme **(formal confirmation; confirmation formelle).** Bu terim, uluslararası örgütlerin yaptığı andlaşmaları için, devletlerin onaylama işlemine benzer olarak gerçekleştireceği, her türlü işlemleri kapsamak üzere genel bir terim olarak önerilmektedir[102].

C. Katılma yoluyla andlaşmaların bağlayıcılık kazanması (accession; adhésion; Beitritt)

Bir devletin ya da uluslararası örgütün bir andlaşma ile bağlanmasının bu andlaşmaya sonradan katılma yoluyla da gerçekleşebileceği kabul edilmektedir[103]. Katılma, daha önceden bir andlaşmaya taraf olmayan bir uluslararası hukuk kişisinin bu andlaşmaya taraf olması işlemini belirtmektedir. Uygulamada katılma işleminin, ilke olarak, önceden andlaşmanın hazırlanmasında bulunmayan ya da andlaşmayı imzalamamış olan devletlere açık olduğu görülmektedir. Bununla birlikte, andlaşmayı imzalamasına karşın süresinde onaylamamış devletler de daha sonra katılma yoluyla bir andlaşmaya taraf olabilmektedir.

Bir andlaşmaya katılma yoluyla taraf olabilmek iki durumda gerçekleşebilmektedir: i) eğer andlaşma hükümlerinden ya da başka yollardan, görüşmelere katılan uluslararası hukuk kişilerinin böyle bir olanağı tanıdığı anlaşılırsa; ii) eğer bir andlaşmanın tarafları sonradan alacakları bir kararla bu hakkı bir uluslararası hukuk kişisine tanırlarsa. Birinci durumda öteki uluslararası hukuk kişilerine açık bir andlaşma sözkonusu iken, ikinci durumdaki andlaşma ilke olarak katılmaya kapalı bir andlaşma niteliği göstermektedir. Nitekim, ikinci durumda, andlaşmada aksi öngörülmemişse, bütün tarafların birlikte vereceği yeni bir karar ile aslında katılmak konusunda andlaşma metnine değişiklik getirilmekte ve katılma ancak bundan sonra olanaklı olmaktadır. Birinci durumda belirttiğimiz katılmaya açık andlaşmalar arasında da bir ayırıma gidildiği görülmektedir. Nitekim bu tür

---

102 **Annuaire CDI,** 1981, Vol. II, s. 121, 122, 134-135

103 1969 Viyana Sözleşmesi, madde 15; 1986 Viyana Sözleşmesi, madde 15.

andlaşmaların kimileri katılma hakkını bütün devletlere tanırken[104] kimileri katılma hakkını önceden belirlenmiş birtakım devletlere ya da devlet kategorilerine ayırmaktadır[105].

Bir andlaşmaya katılma üç değişik yolla gerçekleşebilmektedir: i) özel bir katılma andlaşması yoluyla[106]; ii) karşılıklı bildirim değişimi yoluyla[107]; iii) tek-taraflı bir işlemle katılma yolu[108].

Katılma işleminin her zaman kesin bir dille yapılmadığı da görülmektedir. Nitekim, uygulamada katılma bildiriminin bir onay işlemi ile kesinlik kazanacağının açıklandığı koşullu diyebileceğimiz katılma bildirimleri ile karşılaşılmaktadır. Milletler Cemiyeti ve Birleşmiş Milletler Sekreteryaları, depoziteri bulundukları andlaşmalar için bu tür onay koşullu katılma bildirimlerini yalnızca bir niyet bildirimi olarak değerlendirmekte ve bunları, kesinleşmedikleri için, taraf devletlere bildirme yoluna bile gitmemektedirler[109].

3. Andlaşmaların hüküm doğurması

Bir andlaşmanın hüküm doğurabilmesi için yürürlüğe girmesinde gerekli olan işlemlerin tamamlanması lâzımdır. Ancak, Milletler Cemiyeti'nin kuruluşundan bu yana, andlaşmaların uluslararası düzeyde hüküm doğurabilmesi için yürürlüğe koyulmuş olmaları her zaman yeterli olmamaktadır. Böylece, 20. yüzyılda ayrıca andlaşmaların kayıt ettirilmesi gereği doğmuştur.

---

104 Örneğin; 30 Ekim 1947 tarihli Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması (G.A.T.T.)'nın 33. maddesi; 27 Ocak 1967 tarihli Uzayın Barışçı Kullanımı Andlaşmasının 14. maddesi.

105 Örneğin, Avrupa Konseyi'ne üye olabilmek için Avrupa devleti olmak gibi.

106 Örneğin: Türkiye ve Yunanistan'ın Kuzey Atlantik Andlaşması (NATO)'na katılmaları 17.10.1951 tarihli bir protokolla gerçekleşmiştir. Metin için bkz. **R.G.**, 19.2.1952, Sayı 8038.

107 Örneğin bir devlet katıldığını ve andlaşmaya taraf devletler de kabul ettiklerini bildiriyorlar.

108 Andlaşmada bu olanak tanındığı zaman bundan yararlanması kabul edilen devletlerin yaptığı gibi: Örneğin, Türkiye'nin 26.9.1928 tarihli Uyuşmazlıkların Barışçı Çözümü Konusundaki Genel Senede 1934'te katılması.

109 Bkz. N. U., **Précis de la pratique du Secrétaire général, dépositaire d'accords multilatéraux,** ST/LEG/7, par. 48.

A. Andlaşmaların yürürlüğe girmesi
(entry into force; entrée en vigueur, Inkrafttreten)

Bir andlaşmanın yürürlüğe girmesi iki düzeyde söz konusu olmaktadır: i) uluslararası hukuk düzeyinde andlaşmanın yürürlüğe girmesi; ii) iç hukuk düzeyinde andlaşmanın yürürlüğe girmesi.

a. Uluslararası hukuk bakımından

i) Gerekli işlemler

Bir andlaşmanın uluslararası hukuk bakımından yürürlüğe girebilmesi için bir tek yöntem yoktur. Gerek 1969 Viyana Andlaşmalar Hukuku Sözleşmesi devletlerin yaptığı andlaşmaların (madde 24) gerekse 1986 Viyana Sözleşmesi uluslararası örgütlerin andlaşmalarının[110] ya ilgili andlaşma hükümlerinde öngörülen ya da tarafların anlaşarak kabul ettikleri yöntemlere göre yürürlüğe gireceklerini öngörmektedir. Bu çerçevede, herbir andlaşma için kabul edilen bağlanma yöntemine bağlı olarak bir andlaşmanın yürürlüğe girmesi için gerekli işlemler de değişiklik göstermektedir. Bu durumda en önemli sorun, daha önce anılan yöntemlerden hangisi ile bağlanılması uygun görülmüşse, bunun gerçekleştirildiğinin öteki taraflarca da bilinmesi olmaktadır. İmza yoluyla bağlanıldığında bu bildirim işlemi imzalı bir andlaşma nüshasının öteki taraflara ya da depozitere verilmesi ile gerçekleşmektedir. Belge değişimi ile andlaşmanın bağlayıcılık kazanması durumunda ise zaten mektup, nota gibi belgelerin değişilmesi ile andlaşma gerçekleşmiş olduğundan, uluslararası hukuk bakımından ek bir işleme gerek kalmamaktadır. Onaylama yoluyla bir andlaşmanın ilgili kişileri bağlamasına gelince, onaylama belgelerinin taraflarca değişimi ya da, eğer depoziter saptanmışsa, bu belgelerin depozitere verilmesi gerekmektedir. Katılma yoluyla, bir andlaşmanın bir uluslararası hukuk kişisini bağlaması için de katılma belgesinin ilgili öteki taraflara ya da varsa depozitere verilmesi zorunludur.

ii) Yürürlüğe girme koşulları ve anı

Bir andlaşmanın yürürlüğe girme anı, andlaşmada ya da başka yolla tarafların aksini öngörmedikleri durumlarda, bütün tarafların andlaşma ile bağlanma yönünde rızalarını açıklamış bulundukları an olmaktadır. Somutlaştırırsak; örneğin 4 devletin görüşmelerine katıldığı bir andlaşmanın yürürlüğe girmesi bu 4 devletin hepsinin andlaşma ile bağlandıklarını açıkladıkları an olmaktadır. Başka bir deyişle, bu somut örnekte, 3 devletin

---

110 Madde 24.

andlaşmayla bağlandıklarını belirtmesi bu andlaşmanın yürürlüğe girmesi için yeterli değildir. Ancak, uygulamada, çok-taraflı andlaşmaların büyük bir çoğunluğu andlaşma görüşmelerine katılan devletlerin hepsinin bu andlaşmanın yürürlüğe girmesi için bağlanması koşulunu açık bir hükümle kaldırmaktadırlar. Böylece, çok-taraflı bir andlaşmanın genellikle belirli sayıda devletin rızasını elde etmesi ile yürürlüğe gireceği öngörülmektedir[111].

Bir andlaşmanın bu yönde rızasını veren devletler bakımından yürürlüğe girebilmesi için devletlerin rızalarının hangi anından başlayarak andlaşmanın yürürlüğe gireceği konusuna gelince, bu rızayı belirten yöntemlere göre değişmektedir. Bu durumlarda da, ilk önce, söz konusu andlaşmanın yürürlüğe girme konusunda rıza bildirimlerinin açıklanmasından daha sonraki bir tarihi belirleyip belirlemediğini saptamak gerekmektedir. Andlaşma herhangi bir tarih öngörmemişse, andlaşmanın yürürlüğe girme anı bu rızaların açıklandığı an olmaktadır. Böylece, eğer devletler imza ile rızalarını belirtmişlerse andlaşmanın yürürlüğe girme anı tarafların andlaşmayı ya da çok-taraflı bir andlaşmanın son senedini imzaladıkları an olmaktadır. Eğer andlaşma belge değişimi yoluyla oluşturulmuşsa, belgelerin bir törenle değişimi durumunda, bu değişimi saptayan tutanağın imzalanması anı andlaşmanın yürürlüğe girme anıdır. Andlaşmayı oluşturan belgelerin değiştirilmesi değişik zamanlarda gerçekleştiriliyorsa, andlaşmanın yürürlüğe girme anı en son belgenin öteki tarafın eline geçme tarihi olacaktır. Andlaşmanın bir onay belgesi ya da benzeri bir belge ile bağlayıcılık kazanması kabul edilmişse, andlaşmada kabul edilen hükümlere göre, üç olasılık vardır: i) onay ya da benzeri belgelerin değişimi anı; ii) onaylama işleminin bir depozitere gönderilmesi öngörülmüşse, onay ya da benzeri işlemin depozitere verildiği an; iii) yine onay ya da benzeri işlemin bir depozitere gönderilmesi öngörülmüşse, depoziterin aldığı onay ya da benzeri belgeyi öteki taraflara bildirmesi sonucu bu bildirimin o tarafların eline geçtiği an[112]. Katılma yoluyla bir andlaşma ile bağlanma söz konusu ise, andlaşmanın bir süre öngörmediği durumlarda, katılma bildiriminin verilmesi ile andlaşmanın yürürlüğe girmesi anı için iki olasılık vardır: i) katılma bildiriminin depozitere verildiği an; ii) katılma bildirimini alan depoziterin bunu öteki taraflara bildirme sonucu bu bildirimin o tarafların eline geçtiği an. 1969 Viyana Andlaşmalar Hukuku Sözleşmesi devletler için

---

111 Örneğin: 1969 Viyana Andlaşmalar Hukuku Sözleşmesinin 84/1 maddesi bu sayıyı 35 olarak saptamaktadır.

112 Bkz. 1969 Viyana Sözleşmesi, madde 16 ve 24/2; 1986 Viyana Sözleşmesi, madde 16.

(madde 24/3) ve 1986 Viyana Sözleşmesi uluslararası örgütler için (mad. 16), ilke olarak, birinci olasılığı benimsemektedir.

Ancak, uygulamada çok-taraflı andlaşmaların tarafların yukarıda bildirilen bağlanma anından başlayarak yürürlüğe girmeleri yerine, genellikle, rıza bildiriminden belirli bir süre geçtikten sonra yürürlüğe girecekleri öngörülmektedir. Bu süre, andlaşmalara göre, genellikle bir aydan[113] bir yıla[114] kadar değişmektedir. Yine, yürürlüğe girmedeki sürenin, andlaşmanın ilk kez bütün bağlanan taraflar için yürürlüğe girmesi durumu ile bir kez andlaşma yürürlüğe girdikten sonra onay ya da katılma yoluyla andlaşmaya taraf olma durumlarına göre değişik olduğu görülmektedir. Bir çok-taraflı andlaşmanın bütün bağlanan taraflar için ilk yürürlüğe girme anı konusunda aranan süre genellikle ondan sonra onay ya da katılma yoluyla gerçekleştirilen taraf olma durumlarındaki süreden daha uzun tutulmaktadır. Örneğin, Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi (mad. 308), Sözleşmenin ilk yürürlüğe girebilmesi için 60 devletin onay ya da katılma bildiriminin gerçekleşmesinden sonra bir yıllık bir süre öngörürken, Sözleşme yürürlüğe girdikten sonra taraf olacak devletler için öngördüğü süre onay ya da katılma bildiriminden sonra 30 gündür.

Bundan başka, bir andlaşmada öyle hükümler vardır ki, bunların bir anlama sahip olmaları andlaşmanın metninin kabul edilmesi anından başlayarak hemen yürürlüğe girmesi ile olanaklıdır. Aksi durumda, bu tür hükümlerin hiçbir etki doğurması söz konusu olmayacaktır. Bunlar, andlaşma metninin kesinleşmesine, andlaşmanın bağlayıcı nitelik kazanmasına, andlaşmanın yürürlüğe girme anı ve koşullarına, andlaşmaya koyulacak olası çekincelere (ihtirazi kayıt), depoziterin görevlerine ve andlaşmanın yürürlüğe girmesini düzenleyen öteki sorunlara ilişkin hükümlerdir[115]. Böylece, anılan nitelikteki hükümlerin andlaşma metninin kabulü anından başlayarak hüküm doğurdukları kabul edilmektedir.

iii) Andlaşmaların geçici olarak uygulanması

Bir andlaşmanın tarafları, bu andlaşmada ya da görüşmeler sırasında başka bir yolla, tamamının ya da bir bölümünün geçici olarak uygulanacağını öngörebilme yetkisine sahiptirler[116]. Bu durumda, andlaşma taraflarca yapılması gereken bağlanma işlemlerinin tamamlanıp kesin olarak yürür-

---

113 Örneğin: 1961 Viyana Diplomasi İlişkileri Sözleşmesi, madde 51/2; 1969 Viyana Andlaşmalar Hukuku Söz, madde 84/2.

114 Örneğin, 1982 Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi, madde 308/1.

115 1969 Viyana sözleşmesi, madde 24/4; 1986 Viyana Sözleşmesi, madde 24/4.

116 1969 Viyana Sözleşmesi, madde 25/1; 1986 Viyana Sözleşmesi, madde 25/1.

lüğe girmesine kadar geçici olarak uygulanmaya başlayacaktır. Bir andlaşmanın bu geçici uygulanması ilgili devletler ya da uluslararası örgütlerin andlaşmaya taraf olmama niyetlerini ötekilerine bildirene kadar, ilke olarak sürecektir[117]. Ancak, ilgili tarafların, bu geçici uygulanma konusunda bir süre öngörmeleri ya da başka koşulların yerine getirilmesini istemeleri durumunda, bu süre ya da koşullara bağlı olarak geçici uygulanmanın son bulması olanağı vardır.

b. İç hukuk bakımından

Bir andlaşmanın uluslararası hukuk bakımından yürürlüğe girmesi devletlerin ve uluslararası örgütlerin kendi iç hukuksal düzenleri çerçevesinde birtakım işlemlerin tamamlanmasını gerektirebilecektir. Bu, her devlet ya da uluslararası örgütün kendi karar verecekleri bir noktadır. Bununla birlikte, uluslararası düzeyde bağlanmanın gerekli bir koşulu olmasalar bile, bir andlaşmanın bir devletin ülkesinde ya da bir uluslararası örgüt organları ve görevlileri ve hatta üye devletleri bakımından hüküm doğurabilmesi için bu işlemlerin iç hukuk düzeni bakımından yerine getirilmesi söz konusudur. Bu işlemler, devletler ve uluslararası örgütler bakımından değişiktirler.

i) Devletler bakımından

Bir andlaşmanın iç hukuklarında hüküm doğurabilmesi için kimi devletler bunun iç hukuk düzenine maledilmesini sağlayan birtakım işlemlere başvurmaktadırlar. Yine devletler bu tür işlemlere, yapılan bir andlaşmanın duyurulmasında, içeriğinin ve hukuksal geçerliliğinin doğrulanmasında bir araç olarak başvurmaktadırlar. Devletlerin başvurduğu bu yöntemleri, çok değişik adlandırmalara karşın, ikiye ayırma olanağı vardır: i) resmi duyuru ya da eski adıyla ilân; ii) yayın.

— Resmi duyuru
(promulgation)

Resmî duyuru, bir devletin anayasa ya da yasa hükümleri gereği, yaptığı andlaşmaların resmî yollarla iç düzeninde duyurulması işlemini belirtmektedir.

Resmî duyuru işleminin yerine getirilmesinin gereği ve sonuçları, devletlere bağlı olarak değişmektedir. Bu yöntemi kabul eden devletlerin yargı organları, genellikle, resmî duyuru işlemini bir andlaşmanın iç hu-

117 1969 Viyana Sözleşmesi, madde 25/2; 1986 Viyana Sözleşmesi madde 25/2.

kukta uygulanabilmesi için yerine getirilmesi zorunlu bir işlem olarak değerlendirmektedirler[118]. Buna karşılık, bir andlaşmanın uygulanabilmesi için resmen duyurulması işleminin gerekliliği ve anlamı öğretide çok tartışılmaktadır. Tekçi görüşü savunan yazarlar, uluslararası hukuk ile iç hukuku bir bütün olarak değerlendirdiklerinden dolayı, bir andlaşmanın bağlayıcı nitelik kazanması için gerekli işlemler tamamlandıktan sonra iç hukuka maletme gibi hiçbir hukuksal gerekliliğin bulunmadığını ileri sürerek resmi duyuruyu ya da benzeri işlemleri gereksiz görmektedirler[119]. Başka yazarların ise, bir uygulanan hukuk kurumu niteliğiyle resmî duyuru işlemini kesin bir biçimde yerine getirilmesi gereken bir işlem olarak değerlendirdikleri ve aksine davranılırsa iç hukuk bakımından bir andlaşmanın yürürlüğe girmesinin olanaklı olmayacağını ileri sürdükleri görülmektedir[120]. Bir başka grup yazar ise uygulanan hukukta öngörülen resmî duyuru işlemini işlevsel bakımdan değerlendirmektedirler[121]. Bu yazarlar için resmi duyuru yeni bir hukuk yaratma işlevine sahip olmayıp, yalnızca andlaşma aracılığıyla yaratılmış olan hukuk kurallarının hukuksal geçerliliğini doğrulamak ve ulusal kamu görevlilerinin ve yargı organlarının andlaşmayı uygulamasını sağlamak amacıyla duyurmak işlevine sahiptir. Söz konusu işlem böyle değerlendirilirse, resmî duyuru işleminin yerine getirilmemiş olması bir andlaşmanın iç hukukta uygulanmasına engel oluşturmaktan çıkmış görünmektedir. Zira, bir andlaşmanın uluslararası yöntemlerle bağlayıcı nitelik kazanması iç hukuk bakımından da hüküm doğurması için yeterli olup, kamu görevlilerinin ya da ulusal yargı organlarının bunu başka yollarla saptamaları durumunda, iç hukukta da uygulanabilecektir. Örneğin, Fransız Ganaim Konseyi'nin kimi andlaşmaları resmî duyuru yapılmamış olmasına karşın uyguladığı görülmüştür[122].

Resmî duyuru, devletlere göre, çeşitli adlar almakta ve çeşitli işlevlere sahip bulunabilmektedir. 1940'a kadar geçerli olan Fransız sisteminde **«promulgation»** olarak işleyen bu yöntem, A.B.D.'de biraz değişik koşullara sahip bir biçimiyle **«proclamation»** olarak geçerliliğini sürdürmektedir. Nitekim, A.B.D. Başkanı, olağan uygulamaya göre, andlaşmaları resmen duyurmak **(proclaim)** durumundadır. Bununla birlikte, bu

---

118 Örneğin, bu yöntemi 1940 yılına kadar kabul eden Fransa: Bkz. Ch. Rousseau, Tome I, s. 167-168.

119 Örneğin, H. Kelsen, «La transformation du droit international en droit interne», **R.G.D.I.P.**, 1936, s. 47-49.

120 Örneğin, P. Duez: Bkz. Ch. Rousseau, Tome I, s. 168

121 Örneğin, Ch. Rousseau, Tome I, s. 168-169.

122 Bkz.Ch. Rousseau, Tome I, s. 168.

resmî duyuru işlemi Amerikan sisteminde andlaşmaların geçerliliği için vazgeçilemez nitelikte temel bir koşul gibi görünmemektedir.

— **Yayın** (publication; Veröffentlichung)

Bir andlaşmanın yayınlanmasından kasıt, bir devletin anayasası ya da yasaları gereği, bu andlaşma metninin, eklerinin ve varsa koyulan çekincelerin o devletin resmî gazete ya da bu amaçla kabul edilen öteki yayınlarında yer alması olmaktadır. Bir andlaşmanın yayını ile resmî duyurusu arasındaki fark, resmî duyurunun yayınlama dışında başka yolları (örneğin, duvar ilanı vb.) ve bazen törensel bildirimleri de kapsamasıdır.

Her devlet kendi iç düzeninde yayın işleminin anlamını koşullarını ve hukuksal etkilerini istediği gibi düzenlemektedir. Ancak, kimi devletler özellikle birtakım andlaşmalar için, yayın işlemini andlaşmaların yürürlüğe girebilmesinde temel koşullardan biri olarak değerlendirmektedirler[123]. Başka bir deyişle, bu devletlerde usulüne uygun olarak yayınlanmamış andlaşmalar, eğer bu açıdan kuraldışılık öngörülen andlaşmalar içinde yer almıyorsa, ulusal hukuk düzeni içinde herhangi bir hüküm doğuramamaktadırlar.

ii) Uluslararası örgütler bakımında

Bir uluslararası örgüt bakımından bir andlaşmanın hüküm doğurması ise, uluslararası bağlanma işlemlerinin tamamlanması ile gerçekleşmektedir. Böylece bir uluslararası örgütün çeşitli organları, eğer andlaşmada herhangi bir süre öngörülmemişse, onay ve kabul belgelerinin değişimi anından başlayarak bir andlaşmayı uygulamak zorundadırlar. İmza yoluyla yürürlüğe girmesi gereken bir andlaşmanın söz konusu olması durumunda da, aksi öngörülmemişse, andlaşma imza protokolünün gerçekleştirilmesi anından başlayarak örgüt organları bakımından yürürlüğe girecektir.

Bununla birlikte, ulus-üstü (**supranational**) nitelikli uluslararası örgütlerde bu konuda devletlerdekine benzer kimi ek işlemlerin yerine getirildiği görülmektedir. Nitekim, Avrupa Topluluğu'nu oluşturan A.E.T., A.K.Ç.K. ve A.A.E.T.'nin yaptığı anlaşmaların Avrupa toplulukları Resmî Gazetesi'nde (**Journal Officiel des Communautés**) yayınladıkları izlenmektedir[124]. Bu yayınlanma işleminin gerekliliği konusunda ise, kimi yazarlar andlaşmaların hukuksal açıdan geçerliliği bakımından ge-

---

123 Örneğin, Fransa'nın 1946 ve 1958 anayasalarına dayanarak Fransız yargı organları kararları: Ch. Rousseau, Tome I, s. 169-170

124 H. Pazarcı, **a.g.y., (A.E.T Anlaşmaları)**, s. 134

rekli olmadığı yolunda görüş bildirirlerken[125], başka yazarlar genel kanının üye devletlerce doğrudan uygulanması gereken anlaşmaların yayınlanması gerektiği yolunda olduğunu bildirmektedirler[126]. Ancak, bu yayınlanma işleminin yerine getirilmemiş olması söz konusu andlaşmaların Avrupa Topluluğu organlarını ya da üye devletlerini uluslararası hukuk bakımından bağlamaktan geri bırakmamaktadır. Zira, bu tür örgütlerde de anlaşmaların bağlayıcılık kazanması bu örgütlerin kurucu andlaşmalarında öngörülen usule uygun olarak yapılması ile gerçekleşmektedir[127].

B. Andlaşmaların kayıt (tescil) ettirilmesi sorunu

Milletler Cemiyeti'nin kurulması ile bir andlaşmanın uluslararası hukuktaki etkileri bakımından yeni birtakım işlemlerin yerine getirilmesinin kabul edildiği görülmektedir. Bu işlem andlaşmaların Milletler Cemiyeti Sekreteryasına kayıt ettirilmesi olmaktadır. Amacı ise, A.B.D. Başkanı Wilson'un 14. ilkesinden kaynaklanan, gizli andlaşmaların önlenmesidir. Bu koşul, Birleşmiş Milletler örgütünün kurulması ile de, hukuksal etkileri biraz değişmekle birlikte, sürdürülmektedir.

a. Milletler Cemiyeti Misakına göre

Milletler Cemiyeti Misakı'nın 18. maddesi aynen şöyledir:

> «Cemiyet üyelerinden herhangi birinin bundan böyle yapacağı herhangi bir andlaşma ya da kabul edeceği uluslararası taahhüt Sekreterlik tarafından hemen kayıt edilecek ve olabildiğince süratle yayınlanacaktır. Bu andlaşmalardan ya da uluslararası taahhütlerden hiçbirisi kayıt edilmeden önce bağlayıcı güce sahip olamayacaktır.»

Söz konusu hükme göre, en başta, andlaşmaları kayıt ettirme yükümlülüğü örgüt üyesi devletler için öngörülmektedir. Başka bir deyişle, örgüte üye olmayan devletlerin[128] böyle bir yükümlülüğü yoktur. Yine, uluslararası örgütlerin bu tür bir yükümlülükleri bulunmamaktadır. İkinci olarak, üye devletlerin kayıt ettirmeleri gereken andlaşmalar yalnızca Milletler Cemiyeti'ne üye oldukları andan başlayarak yaptıkları andlaşmaları içerir görünmektedir. Üçüncü olarak ise, bu andlaşmaların yalnızca Milletler Cemiyeti Sekretaryasının tuttuğu bir özel kütüğe kayıt edilmesi ile yetinilmemekte, ayrıca bunların Sekreterya tarafından yayınlanması gerek-

---

125 Örneğin, J. Raux, **Relations extérieures de la Communauté Economique Européenne,** Paris, 1966, s. 211.

126 Örneğin: P. Reuter, **Organisations européennes,** Paris, 1965, s. 398.

127 Örneğin: A.E.T. kurucu andlaşması, madde 228/2.

128 Örneğin: A.B.D. ya da 1932'de örgüte katılmasına kadar Türkiye

mektedir. Nitekim, bu son nedene dayanarak, Milletler Cemiyeti'nin faaliyet gösterdiği 10 Ocak 1920'den 1 Ekim 1945'e kadar Sekreterya toplam 4834 andlaşmayı kayıt ederek, bunları 205 cilt olarak yayınlamıştır[129].

Kayıt işlemini yerine getirmeyen üye devletler andlaşmalarının hukuksal etkisine gelince, söz konusu madde bunların bağlayıcı güce sahip olamayacağını bildirmektedir. Öğretide bu konu birçok tartışmaya yol açmıştır[130]. Kimi yazarların, kayıt işlemini kesin bir geçerlilik koşulu olarak değerlendirdikleri ve bu işlem yerine getirilmeden andlaşmaların genel bir biçimde bağlayıcılık kazanamayacağını ileri sürdükleri görülmüştür. Buna karşılık, öğretinin büyük çoğunluğu, bir andlaşmanın bağlayıcı güce sahip olmaması hükmünün etkisinin Milletler Cemiyeti organları ve onun çerçevesinde kurulmuş olan U.S.A.D. bakımından sınırlandırıldığı görüşünü paylaşmışlardır. Başka bir deyişle, bu çoğunluk görüşüne göre, kayıt ettirilmeyen bir andlaşmanın adıgeçen organlar dışında ileri sürülebileceği kabul edilmektedir. Uluslararası hakem kararlarının bu konudaki değerlendirmelerine gelince, Fransız-Meksika Karma Komisyonu'nun 19.10.1928 tarihli bir kararıyla, kayıt ettirilmemiş bir andlaşmanın Milletler Cemiyeti organları ve U.S.A.D.'ndan başka öteki mahkemeler önünde de ileri sürülemeyeceğini kabul ettiği gözlenmektedir[131]. Ancak, aynı hakemlik organı, bir andlaşmanın kayıt ettirilmemiş bulunması olgusunun yalnızca Milletler Cemiyeti üyelerince ileri sürülebileceğini kabul etmek suretiyle kayıt ettirme işlemini bir andlaşmanın hukuksal geçerliliğinin koşulu olarak değil de, yalnızca ileri sürülebilme koşulu olarak değerlendirir izlenimi vermektedir. Aynı görüşün U.S.A.D.'nca da paylaşılmış olma olasılığı büyüktür. Nitekim, Divan 30.8.1924 tarihli **Mavrommatis Davası**'na ilişkin kararında, o dönemde Milletler Cemiyeti üyesi bulunmayan Türkiye'ye karşı Lozan Andlaşmasının bir parçasını oluşturan XII sayılı protokolu, Milletler Cemiyeti'ne kayıt ettirilmemiş olmasına karşın, uygulamıştır[132].

b. Birleşmiş Milletler Andlaşmasına göre

Birleşmiş Milletler Andlaşmasının 102. maddesi de andlaşmaların kayıt ettirilmesine ilişkin olarak aşağıdaki hükmü içermektedir:

> «1. İşbu Andlaşmanın yürürlüğe girmesinden sonra Birleşmiş Milletler'in bir üyesi tarafından aktedilen her milletlerarası andlaşma,

---

129 Bkz.: **League of Nations Treaty Series,** 1920-1946.

130 Bkz. Ch. Rousseau, Tome, I, s. 129.

131 **Pablo Najera Davası, R.S.A.,** Vol. V, s. 468-473.

132 **C.P.J.I.**, 1924 Série, A, No. 2, s. 33.

mümkün olan en kısa zamanda Sekreterlikte tescil edilecek ve Sekreterlikçe neşredilecektir.

«2. İşbu maddenin birinci fıkrası hükümlerine uygun olarak tescil edilmemiş olan bir milletlerarası andlaşma veya anlaşmanın taraflarından hiçbiri, teşkilatın bir uzvu önünde anılan andlaşma veya anlaşmayı ileri süremez.»

Bu hükümden de anlaşılacağı gibi, en başta, andlaşmaları kayıt zorunluluğu yalnızca, B.M. üyesi devletler için öngörülmektedir. Bununla birlikte, B.M.'e üye olmayan devletlerin ve B.M. örgütü ile B.M. uzmanlık kurumları gibi uluslararası örgütlerin de bu olanaktan yararlanmaları kabul edilmektedir[133]. Kayıt ettirilecek andlaşmaların, ilke, olarak, B.M. Andlaşmasının yürürlüğe giriş tarihi olan 24.10.1945 tarihinden sonra yapılmış olması gerekmektedir. Ancak daha önceki tarihli olup da Milletler Cemiyeti'ne kayıt ettirilmemiş andlaşmaların da B.M.'e kayıt ettirilmesi olanağı tanınmaktadır.

Andlaşmaların kayıt ettirilme koşullarına gelince, B.M. Genel Kurulu'nca[134] kabul edilen yönetmeliğe göre şu temel kurallar gözlenmektedir:

— Bir andlaşmanın kayıt ettirilmesi ancak en az iki taraf için yürürlüğe girmesi ile olanaklıdır;

— Kayıt işlemi taraflardan herhangi birince yapılabilecektir;

– Andlaşmalarda değişiklik durumunda bunun bir tastikli suretinin de bildirime eklenmesi gerekmektedir;

— Birleşmiş Milletler'in taraf olduğu ya da onun doğrudan kayıt edeceği öngörülen andlaşmalar Sekreteryaca kendiliğinden kayıt edilecektir.

Birleşmiş Milletler Sekreteryasına kayıt işlemi de, bir özel kütüğe andlaşmanın geçirilmesinden sonra yayınlanmasını gerektirmektedir.

Kayıt işlemi yerine getirilmeyen andlaşmaların hukuksal durumuna gelince, 102. maddenin 2. fıkrası, Milletler Cemiyeti Misakı'nın 8. maddesinden değişik bir biçimde ele alınmıştır. Böylece, B.M.'de bir andlaşmanın kayıt ettirilmesi onun hukuksal açıdan bağlayıcı gücüne herhangi bir etki yapmamaktadır. Uluslararası hukukun aradığı koşulları yerine getiren bir andlaşma B.M.'e kayıt ettirilmeme nedeniyle hükümsüz olmamaktadır.

---

133 Bkz. B.M.'in 14.12.1946 tarihli 97 (I), 1.12.1949 tarihli 364 B (IV) ve 12.12.1950 tarihli 482 (V) sayılı kararları.

134 14.12.1946 tarih ve 97 (I) sayılı, 1.12.1949 tarih ve 364 B (IV) sayılı, 12.12.1950 ve 482 (V) sayılı kararları.

Öngörülen tek yaptırım, bu andlaşmanın B.M. organları ve U.A.D. önünde taraflarca ileri sürülememesi olmaktadır. Anılan 2. fıkranın dar bir yorumuna gidilirse, Milletler Cemiyeti Misakının 18. maddesini yorumlayan uluslararası hakemlik kararlarından farklı sonuçlara varılmaktadır. Örneğin, «andlaşma veya anlaşmanın taraflarından hiçbiri» ibaresinin kullanılması suretiyle, **Pablo Najera Davası**'ndaki kararın aksine, yalnız örgüte üye olmayan devletlere değil, her iki tarafa da bu nitelikteki bir andlaşmayı ileri sürebilme hakkı verilmemektedir. Yine, kayıt işleminin yapılmamasının andlaşmanın bağlayıcı gücünü yitirme nedeni olarak kabul edilmemesi ve böyle bir andlaşmanın taraflarca ileri sürülemiyeceğinin öngörülmesi dolayısıyla, bir B.M. organının kendiliğinden (re'sen) böyle bir andlaşmayı gözönünde bulundurabileceği düşünülmektedir[135]. Öte yandan, bu tür bir andlaşmanın önünde ileri sürülemiyeceği B.M. organları olduğu açıkça belirtildiğine göre, yine Milletler Cemiyeti'ndeki durumla ilgili olarak **Pablo Najera Davası**'ndaki kararın aksine, örgüt dışında kurulan uluslararası yargı ve hakemlik organları önünde kayıt edilmeyen bir andlaşmayı ileri sürme olanağı var görünmektedir[136].

4. Andlaşmaların Yapılışında Türk Uygulaması

A. Bugüne kadar geçirilen aşamalar

a. I. Meşrutiyete kadar

Osmanlı devletinin kuruluşundan ilk kez kabul edilen bir anayasal düzen olan I. Meşrutiyete kadar andlaşmaların yapılışına ilişkin bütün aşamalarda yetkiler ilke olarak Padişaha aittir. Ancak, uygulamada, andlaşmaların görüşülmesi ve andlaşma metninin saptanmasında Padişahın görevlendirdiği çeşitli kişiler yetkili kılınmaktadır. Daha sonra, bu andlaşmalar Padişahın onayı ile bağlayıcılık kazanmakta ve yürürlüğe girmektedirler.

Padişah adına andlaşmaları hazırlayan, görüşen ve imzalayarak metinleri saptayan kişiler, andlaşmalara göre, şunlar olmaktadır[137]; i) Sadra-

---

135 Örneğin: L.M. Goodrich et E. Hambro, **Commentaire de la Charte des Nations Unies,** Neuchatel, 1948, s. 391.

136 Goodrich ve Hambro, **aynı yapıt,** s. 391

137 Bkz. N. Erim, **Metinler,** anılan andlaşmalara ilişkin sayfalar

zamlar[138]; ii) Reisülküttap[139] ve Hariciye Nazırı (1885'ten sonra)[140]; iii) Kadıasker[141]; iv) vezirler ve büyükelçiler vb. öteki yetkililer[142].

b. I. Meşrutiyette

7 Zilhicce 1293 (1876) tarihli ilk Kanun-i Esasi (anayasa)'nin 7. maddesine göre, «... düveli ecnebiye ile muahedat akdi ve harb ve sulh ilanı hukuku mukaddesei Padişahi cümlesindendir»[143]. Başka bir deyişle, andlaşma yapma yetkisi yine bütün aşamaları ile Padişaha aittir. Uygulamada ise, görüşmelerin ve metnin resmen saptanmasının çeşitli üst düzey yetkililerince gerçekleştirildiği ve daha sonra da Padişahın onayı ile yürürlüğe girdikleri görülmektedir. Görüşme ve andlaşmaları imzalama yetkisinin büyük ölçüde Hariciye Nazırına ve Osmanlı büyükelçilerine tanındığı gözlenmektedir[144].

c. II. Meşrutiyette

II. Meşrutiyette 8.8.1325 (1909) tarihli Heyeti Ayan Kararnamesi ile 1876 Anayasasının değiştirilen 7. maddesinin andlaşmaların yapılışına ilişkin bölümü aynen şu biçimde kaleme alınmıştır:

> «... alel umum muahedat akdi hukuku mukaddesei padişahidendir. Ancak, sulhe ve ticarete ve terk ve ilhakı araziye ve tebai osmaniyenin hukuku asliye ve şahsiyesine taalluk eden ve devletce masarifi mucip olan muahedatın akdinde Meclisi Umuminin tasdiki şarttır» [145]

Başka bir deyişle, andlaşma yapma yetkisi ilke olarak Padişaha ait olmakla birlikte, belirli birtakım andlaşmaların bağlayıcılık kazanabilmesi

---

138 Örneğin: 1666 Zitvatorok Andlaşmasını Vezir-i Azam Murat Paşa görüşmüş ve imzalamıştır; 1535 tarihli Fransa ile kapitülasyon andlaşmasını Sadrazam İbrahim Paşa görüşmüş ve imzalamıştır

139 1835'e kadar.

140 Örneğin: 1779 Aynalıkavak Andlaşmasını Reisülküttap Abdürrezak Bahir Efendi başkanlığındaki bir heyet görüşmüş ve Reisülküttap imzalamıştır.

141 Örneğin 1799 Osmanlı - İngiliz İttifak Andlaşmasını Rumeli Kadıaskeri İbrahim İsmet Bey görüşmüş ve imzalamıştır.

142 Örneğin: 1826 Akkerman Andlaşmasını Anadolu Muhasebecisi Esseyid Mehmet Hadi Efendi ile Sofya Kadısı İbrahim İffet Efendi görüşmüş ve imzalamışlardır.

143 Metin için bkz. Ş. Gözübüyük - S. Kili, **Türk Anayasa Metinleri,** Ankara, 1982 (2. bası), s. 27-28.

144 Örneğin: 1878 Ayastafanos (Yeşilköy) Andlaşmasını Hariciye Nazırı Safvet Bey ile Berlin Büyükelçisi Sadullah Bey görüşmüşler ve imzalamışlardır.

145 Metin için bkz.: Ş. Gözübüyük -S. Kili, **aynı yapıt,** s. 76

için Meclis'in de onayı gereklidir. Padişahtan önce Meclis'in onayı gereken andlaşma türleri şunlardır: i) barış andlaşmaları; ii) ticaret andlaşmaları; iii) ülke kazanılmasına ya da terkine ilişkin andlaşmalar; iv) Osmanlı uyruklarının temel ve kişisel haklarına ilişkin andlaşmalar; v) Devlete mali yük getiren andlaşmalar. Anlaşma görüşmelerinin yürütülmesi ve andlaşma metninin saptanması işlemlerinin ise, Padişah adına, çeşitli bakanlarca ya da yüksek görevlilerce gerçekleştirildiği görülmektedir.

ç. 20 Ocak 1337 (1921) Teşkilatı Esasiye Kanunu

T.M.M.M. Hükümetinin 23.4.1920'de kurulmasından bir süre sonra 20.1.1921'de kabul edilen anayasal nitelikli hükümlerden 7. maddenin andlaşma yapılışına ilişkin bölümü şöyledir:

> «... muahede ve sulh akti ve vatan müdafaası ilânı gibi hukuku esasiye Büyük Millet Meclisi'ne aittir»[146]

Görüleceği gibi, anılan hükümle andlaşma yapılışındaki bütün aşamalar için yetki Büyük Millet Meclisi'ne tanınmaktadır. Nitekim, uygulama da bu görüşü doğrulamaktadır. Böylece, andlaşmaların görüşülmesi ve metinlerin imzalanması için B.M.M.'nin bakanları ve meclis üyelerini[147] yetkili kıldığı görülmektedir. Ancak, bir andlaşma gröüşmelerine katılma ve andlaşmayı imzalamaya yetkili kılınacak kişiler Meclisce atandıktan sonra, görüşmelerin yakından izlenmesi ve heyete talimat verilmesi görevinin Meclis adına Bakanlar Kurulunca yürütüldüğü görülmektedir. Bu çerçevede de, görüşmelerin yürütülmesinde ortaya çıkacak herhangi bir aksaklık söz konusu olması durumunda, görüşme heyetinin Bakanlar Kuruluna karşı ve Bakanlar Kurulunun da Meclise karşı sorumlu olmasının uygulamada kabul edildiği izlenmektedir[148].

Andlaşmalar yukarıda belirtilen yöntemle oluştuktan sonra, genellikle Büyük Millet Meclisi'nin bunları «kabul ve tasdik» ettiğini bildiren bir yasası ile bağlayıcılık kazanmışlardır. Nitekim, Prof. Edip Çelik'in bildirdi-

---

146 Metin için bkz.: Ş. Gözübüyük -S. Kili, **aynı yapıt,** s. 94.

147 Örneğin, Lozan Andlaşmasına götüren Lozan Konferansı görüşmelerinde yetkili temsilcilerimiz şunlardır: Dışişleri Bakanı İsmet Paşa (heyet başkanı), Sağlık İşleri ve Sosyal Yardım Bakanı Dr. Rıza Nur Bey, Trabzon Milletvekili Hasan Bey. Bunlara yardımcı olan ayrıca bir uzmanlar grubu vardır. Adıgeçen üç temsilcinin üçü birden Lozan andlaşmalarının her birini imzalamışlardır.

148 Bu konu İsmet Paşa'nın Lozan görüşmelerini keserek geri dönmesi üzerine 27 Şubat - 6 Mart 1923 tarihleri arasında Mecliste görüşülmüş ve Mustafa Kemal'in yukarıda belirttiğimiz görüşünün Meclisce de benimsenmesi ile çözüm bulmuştur. Bkz.: **Nutuk,** Cilt II, s. 720-723.

ğine göre[149], 1921-1924 döneminde yürürlüğe giren 14 andlaşmanın 13'ü için bu tür yasalar kabul edilmiştir. Ancak, 20.10.1921 tarihli ve Ankara'da imzalanan Türk-Fransız Andlaşmasının herhangi bir «kabul ve tasdik» yasası Meclisten çıkmadan yürürlüğe girdiği görülmektedir. Yine, 16.3.1921 tarihli Türkiye ve Sovyetler Birliği arasındaki Moskova Andlaşmasının savaş tutsaklarının değişimine ilişkin 18. maddesi, Meclisin onayını beklemeden, imza tarihinde yürürlüğe girmiştir. Anılan her iki durumda bir «kabul ve tasdik» yasasına gerek görülmemiş olması, Büyük Millet Meclisi'nin görüşmeleri yürütmek ve anılan andlaşmaları imzalamakla görevlendirdiği yetkililerine önceden bu yolda bağlanma yetkisi verdiği izlenimi doğmaktadır. Başka bir deyişle, Büyük Millet Meclisi burada da, ancak önceden belirttiği iradesi sonucu, andlaşmaların bağlayıcılık kazanması için tek yetkili olmakta devam etmektedir. Buna karşılık, T.B.M.M.'nin görevlendirdiği kimi temsilcilerinin yetkilerini aşarak imzaladıkları andlaşmaların Meclisin onaylamasını elde edememek suretiyle yürürlüğe giremediği örnekler de vardır. Nitekim, dışişleri bakanı Bekir Sami Beyin 11.3.1921'de Fransızlarla, 12.3.1921'de İtalyanlarla ve aynı tarihlerde İngilizlerle imzaladığı andlaşmaların, Mustafa Kemal'in önerisinin Bekir Sami Beyce de kabulü sonucu Meclise sunulmalarına gerek görülmediğinden, onaylanarak bağlayıcılık kazanmaları söz konusu olmamıştır[150].

d. 1924 Anayasası

20.4.1340 (1924) tarihli Teşkilatı Esasiye Kanununun 26. maddesinin andlaşmaların yapılmasına ilişkin bölümü aynen şöyledir:

> «Büyük Millet Meclisi... Devletlerle mukavele, muahede ve sulh akti... gibi vezaifi bizzat kendi ifa eder» [151].

Daha sonra, 10.4.1928'de 26. maddenin değişikliğe uğraması andlaşmaların yapılışına ilişkin hükmü etkilememiştir. Teşkilatı Esasiye Kanununun Anayasa adını aldığı 10.1.1945'teki biçiminde de ilgili 26. madde hükmü özde bir değişikliğe uğramayarak aşağıdaki gibi kaleme alınmıştır:

> «Devletlerle sözleşme, andlaşma ve barış yapmak... gibi görevleri Büyük Millet Meclisi ancak kendisi yapar»[152]

149 Cilt I, 1980, s. 181-185.
150 Bkz. **Nutuk**, Cilt II, s. 587-590.
151 Metin için bkz. Ş. Gözübüyük -S. Kili, **a.g.y.,** s. 116-117.
152 Metin için bkz., Ş. Gözübüyük -S. Kili, **aynı yapıt,** s. 116-117.

1924 Anayasası ile 1921 Anayasasının andlaşmaların yapılışına ilişkin hükümleri aşağı-yukarı aynı olmakla birlikte, 1921 Anayasasında tam bir Meclis yönetimi öngörülürken, 1924 Anayasasında yasama ve yürütmenin görevleri kesin çizgilerle ayrıldığından, bu konudaki uygulama 1921 sisteminden değişik olmuştur. 1924 Anayasası çerçevesindeki uygulamaya göre, yürütme organı andlaşmaların görüşmelerinde ve andlaşma metninin saptanmasında tam yetkili kabul edilmiştir. Bu durum öğretide de herhangi bir eleştiriye uğramamıştır.

Buna karşılık, andlaşmaların bağlayıcılık kazanması konusundaki uygulamada birtakım andlaşmaların T.B.M.M.'nin onayı alınmadan hükümetçe yürürlüğe konulması, öğretide kimi yazarlarca eleştirilmiş ve Anayasadan sapma olarak değerlendirilmiştir[153]. Bu konudaki uygulama incelendiğinde, ilke olarak, T.M.M.M.'nin andlaşmaları onaylaması yoluyla bunların bağlayıcılık kazandığı görülmektedir. Bununla birlikte, 12.12.1925 tarihli bir yasayla başlayarak giderek artan bir biçimde Meclisin birtakım andlaşmalar bakımından Türkiye'yi bağlama yetkisini hükümete devrettiği gözlenmektedir. Prof. Edip Çelik'in saptamalarına göre bu yönde doğrudan yetki devrinde bulunulan konular, ticaret, kredi ve yardım anlaşmalarına ilişkin olup, 1925 yılından 1959 yılı sonlarına kadar 15-20 dolayında yasa ile gerçekleştirilmiştir[154]. Bunun dışında, yine Prof. Edip Çelik'e göre, başka yasalarla da Hükümete bu konuda dolaylı yetki devrinde bulunulmaktadır. Bu yasalar ise şunlardır[155]; i) 15.7.1950 gün ve 5682 sayılı pasaport yasası, mad. 10; ii) 3.7.1953 gün ve 6114 sayılı ve Hükümete B.M. örgütü ve kimi uzmanlık kurumları ile teknik yardım andlaşmaları yaparak onaylama yetkisi tanıyan yasa, mad. 2; iii) 16.7.1956 gün ve 6816 sayılı «6375 sayılı kanunla tasdik edilen Kuzey Atlantik Andlaşmasına taraf devletler arasında kuvvetlerin statüsüne dair sözleşmenin VII nci maddesinin 3 a (ii) bendi ile VIII inci maddesinin tatbik ve tadiline dair kanun», mad. 1.

e. 1961 Anayasası ve ilgili mevzuat

9.7.1961 tarihli Anayasanın andlaşmaların yapılışına ilişkin temel hükmü 65. madde olmaktadır. Anılan bu maddeye göre, 1924 Anayasasından değişik olarak, andlaşmaların bağlayıcılık kazanması konusunda yasama ve yürütme organları arasında bir yetki dağılımına açıkça gidildiği görülmektedir. Böylece, ilke olarak, andlaşmalara bağlayıcı güç kazandıran

153 Örneğin, E.F. Çelik, Cilt I, s. 186-188, 194-196.
154 Bu yasalar için bkz. E. F. Çelik, Cilt I, s. 101-103.
155 E.F. Çelik, Cilt I, s. 103.

ilk iç işlem T.M.M.M.'nin onaylamayı uygun bulma yasası olmaktadır. Ancak bu uygun bulma yasası çıktıktan sonra, Anayasının 97. maddesi çerçevesinde, Cumhurbaşkanı bir andlaşmayı onaylayarak yayınlama yetkisine sahip bulunmaktadır. Fakat, T.B.M.M.'nin bu yetkisine iki grup andlaşma için kuraldışılık öngörülmektedir: i) ekonomik, ticari ya da teknik ilişkileri düzenleyen ve süresi bir yılı geçmeyen andlaşmalar (Devlete malî yüklenme getirmemek, kişilerin hukuksal statülerine ve Türklerin yabancı ülkelerdeki mülkiyet haklarına dokunmamak koşuluyla); ii) uygulama andlaşmaları ile yasaların verdiği bir yetkiye dayanılarak yapılan ekonomik, ticari, teknik ya da yönetsel andlaşmalar. Bu iki grup andlaşmanın Hükümetçe T.B.M.M.'ne uygun bulma yasası istemek üzere sunulması gereği öngörülmemektedir. Başka bir deyişle, Hükümet isterse bu tür andlaşmaları Meclise sunmadan yürürlüğe koyabilecektir. Bu konudaki tek genel koşul, bu andlaşmaların yasalarımızda herhangi bir değişiklik yapmamaları olmaktadır.

Ana çizgileriyle belirttiğimiz bu sistem 1982 Anayasası'nda da aynen kabul edildiğinden, sorunun ayrıntılarına bugünkü durumu incelerken girmek daha uygun olacaktır. Fakat, 1961 Anayasası çerçevesinde kabul edilerek yürürlüğe girdikleri için, Anayasanın anılan maddelerini tamamlayıcı nitelikte olan mevzuatı da kısaca bildirmek yerinde olacaktır. Bunların en başında, 31.5.1963 gün ve 244 sayılı «Milletlerarası andlaşmaların yapılması, yürürlüğe girmesi ve yayınlanması ile bazı andlaşmaların yapılması için Bakanlar Kuruluna yetki verilmesi hakkında kanun» gelmektedir[156]. Bunu kimi bakımlardan 5.5.1969 gün ve 1173 sayılı «Milletlererası münasebetlerin yürütülmesi ve koordinasyonu hakkında kanun» tamamlamaktadır[157]. Bunlardan başka, 1.11.1956 tarihli T.M.M.M. Dahili Nizamnamesi (mad. 112) ile onun yerini alan 5.3.1973 tarihli «Millet Meclisi İçtüzüğü» (mad. 118)[158], 27.12.1963 tarihli «Cumhuriyet Senatosu İçtüzüğü» (mad. 85)[159], 24.6.1969 gün ve 87-30/4592 sayılı 1173 sayılı yasanın uygulanmasına ilişkin Başbakanlık genelgesi ile 23.5.1969 gün ve GİKY 110.119 69/3 sayılı yine aynı yasanın uygulanmasına ilişkin Dışişleri Bakanlığı'nın yabancı devlet ya da uluslararası örgüt temsilciliklerine gönderdiği genelge notayı saymak yerinde olacaktır. Anılan mevzuatın büyük bir bölümü bugün de geçerliliklerini korumaktadırlar.

---

156 **R.G.**, 11.6.1963, Sayı 11425.
157 **R. G.**, 17.5.1969, Sayı 13201
158 **R. G.**, 13.4.1973, Sayı 14506.
159 **R. G.**, 18.1.1964, Sayı 11610.

1961 Anayasası döneminde andlaşmaların yapılması konusunda belirtmemiz gereken bir başka olay da, yukarıda anılan 244 sayılı yasaya ilişkin olarak öğretide görülen tartışmalar olmaktadır. Yazarların bir bölümü bu yasanın kimi hükümlerini anayasaya aykırı bulurken[160], öteki bir bölümü ise 244 sayılı yasanın anayasaya uygunluğunu savunmuşlardır[161]. Yine, bu dönemde bir siyasal partinin anılan 244 sayılı yasanın anayasaya aykırılığını ileri sürerek Anayasa Mahkemesi'nde dava açtığı görülmektedir. Ancak, Anayasa Mahkemesi ilgili kararında anayasaya hiçbir aykırılık bulunmadığı sonucuna varmıştır[162].

B./Bugünkü durum (1982 Anayasası ve ilgili mevzuat)

a) Andlaşma metninin oluşturulması ve resmilik kazanması konusunda

1982 Anayasası da, 1961 Anayasası gibi, bir andlaşmanın görüşmelerini yapmaya, metni saptamaya ve imzalamaya yetkili kişileri doğrudan bildirmemektedir. Ancak 1924 Anayasasından bu yana yasama ve yürütme kuvvetlerinin ayrılığı ilkesine dayanarak bu görevin yürütmeye verilmesi herhangi bir anayasal sorun çıkarmamaktadır. Öte yandan, kimi mevzuat hükümleri de bu görevin yürütmeye ait olduğunu kimi zaman açıkça kimi zaman da üstü kapalı olarak tanımaktadır. Anılan mevzuatın ayrıntılı tartışmasına burada girmeden ve yalnızca ilgili hükümlerini bildirmek suretiyle durumu şöyle özetlemek olanağı vardır:

i) Bugünkü mevzuatımıza göre andlaşma görüşmeleri yapmaya, metni saptamaya ve imzalamaya yetkili kişiler uluslararası hukukta kabul edilen kuralları doğrulamaktadır.

ii) Bu çerçevede görevleri nedeniyle andlaşma görüşmeleri yapmaya ve bunları imzalamaya genel bir biçimde yetkili kabul edilen ve herhangi bir yetki belgesi gerekmeyen kişiler şunlardır:

---

160 Örneğin: L. Duran, Cumhuriyet, 8.7.1963 ile 1.10.1963; E. Çelik, Milliyet, 27.7.1963 ve 19.8.1963; M. Soysal, **Dış Politika ve Parlamento; Dış Politika Alanında Yasama- Yürütme İlişkileri Üzerine Karşılaştırmalı Bir İnceleme,** Ankara, 1964, s. 211-212.

161 Örneğin: C. Kırca, **Milliyet,** 6.8.1963; S. Bilge, «Türk hukukuna göre milletlerarası andlaşmaların akti», **S.B.F.D.,** 1967 , Cilt XXVII, no. 2, s. 131-148

162 Esas No: 1963/311 Karar No: 1965/12, Karar Tarihi: 4.3.1965: Bkz. **Anayasa Mahkemesi Kararlar Dergisi,** Cilt 3, s. 67 vd

— Cumhurbaşkanı[163];

— Başbakan[164];

— Dışişleri bakanı[165];

iii) Yurt dışında yetki belgesine gerek kalmadan gönderildikleri devlet ya da uluslararası örgütler ile andlaşma metninin görüşmelerini yaparak oluşturulmasında yetkili kişiler şunlardır:

— Devletlere gönderilen diplomasi temsilciliğimiz başkanları[166];

— Uluslararası örgütlere gönderilen diplomasi temsilciliğimiz başkanları[167];

iv) Yurt içinde özel bir yetki belgesine gerek kalmadan Dışişleri Bakanı adına merkezde bulunan Dışişleri meslek memurları kendi yetki alanlarında yabancı devletlerin Türkiye'deki sürekli diplomasi temsilcileri, bu devletlerin Türkiye için yetkili kılınmış geçici temsilcileri ve uluslararası örgütlerin Türkiye'deki temsilcileri ile yetkili kılınmış geçici temsilcileri ile andlaşma görüşmelerini yapabilmektedir[168].

v) Yukarıda bildirilen kişilerin dışındaki herkes için görüşmelere ilişkin bir yetki belgesi verilmesi gerekmektedir. Öte yandan, bir andlaşmanın paraflanması ya da imzalanması gerektiği zaman, Cumhurbaşkanı, Başbakan ve Dışişleri Bakanı dışındaki herkes için, yetki belgesi çıkarılması gerektiği uygulamamızda kabul görmektedir.

vi) Yetki belgesi gereken kişilere ise, bu belge, ilke olarak, bir Bakanlar Kurulu kararnamesi ile verilebilmektedir[169]. Bu durumda, dışa sunulacak yetki belgesi Dışişleri Bakanlığı'nca dü-

---

163 Anayasa, mad. 104/son fıkra ve 1173 sayılı yasa, mad. 1/1. Ayrıca, 24.6.1969 tarihli Başbakanlık genelgesi, k/2 bölümü ile Dışişleri Bakanlığının 23.5.1969 tarihli genelge notası, 2. nokta

164 Aynı hükümler.

165 Aynı hükümler. Ayrıca bkz.: 8.6.1984 gün ve KHK / 206 sayılı «Dışişleri Bakanlığının Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararname», mad. 2/d ve mad. 5 (**R.G.**, 18.6.1984, Sayı 18435).

166 1969 Başbakanlık genelgesi, k/5; Dışişleri Bakanlığı genelge notası, 2/c.

167 Aynı hükümler.

168 1969 Başbakanlık genelgesi, k/4; Dışişleri Bakanlığı genelge notası, 2/b.

169 244 sayılı yasa, mad. 1 ve 1173 sayılı yasanın 8. maddesi ile değiştirilmiş 244 sayılı yasanın 4. maddesi

zenlenmekte ve Cumhurbaşkanı, Başbakan ve Dışişleri Bakanı-'nca imzalanmaktadır[170].

vii) Yabancı devletler ile uluslararası örgütlere gönderilen diplomasi temsilciliklerimiz başkanları gönderildikleri devlet ve uluslararası örgüt yetkililerine karşı emirlerindeki görevlileri görüşmeler için bir diplomatik bildirim ile yetkili kılabilmektedirler[171].

viii) Andlaşmaların görüşülmesi ve andlaşma metninin saptanması görevi, olağan olarak, Dışişleri Bakanlığı aracılığıyla yerine getirilmektedir[172]. Dışişleri Bakanlığı konuyla ilgili öteki bakanlıklarla bu amaçla işbirliği yaparak bu görevini yerine getirmek zorundadır.

ix) Bununla birlikte, teknik özellikleri bulunan andlaşmaların görüşülmesi ve andlaşma metninin saptanması ve imzalanması görevi, birtakım koşullarla, ilgili teknik bakanlıklara ya da kamu kuruluşlarına bırakılmaktadır[173]. Bu durumlarda ilgili heyetin görevlendirilmesi ve yetkilendirilmesi için her haliyle bir Bakanlar Kurulu Kararnamesi çıkarılması gerekmektedir[174].

b. Andlaşmaların bağlayıcı nitelik kazanmaları konusunda

i) Genel

1982 Anayasasına göre andlaşmalar Cumhurbaşkanınca onaylanmak suretiyle bağlayıcılık kazanmaktadırlar (mad. 104). Ancak, Cumhurbaşkanının onayından önce bunların, birtakım koşullara göre, ya T.B.M.M.'ce uygun bulunması ya da Bakanlar Kurulu'nca kabul edilmelerine göre, iki grup andlaşma vardır.

Birinci grup andlaşmaların bağlayıcılık kazanması için, önce, T.B.M.M.'nin bir uygun bulma yasasını kabul etmesi gerekmektedir. Anayasamıza göre andlaşmaların bağlayıcılık kazanması için olağan yol budur. Nitekim, Anayasanın 90. maddesinin 1. fıkrası aynen şöyledir:

---

170 1969 Başbakanlık genelgesi, s. 13; Dışişleri Bakanlığı genelge notası, 2/D. i.

171 1969 Başbakanlık genelgesi, s. 12-13; Dışişleri Bakanlığı genelge notası, 2/D, ii-iv.

172 1171 sayılı yasa, mad. 1/1; 8.6.1984 gün ve 206 sayılı kanun hükmünde kararname, mad. 2/d: **R.G.,** 18.6.1984, Sayı 18435.

173 1171 sayılı yasa, mad. 1/1, son bend.

174 244 sayılı yasa, mad. 1

«Türkiye Cumhuriyeti adına yabancı devletlerle ve milletlerarası kuruluşlarla yapılacak andlaşmaların onaylanması, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin onaylamayı bir kanunla uygun bulmasına bağlıdır»[175]

Bir andlaşma, ilke olarak, ancak böyle bir uygun bulma yasası ile kabul edildikten sonra Cumhurbaşkanınca onaylanma suretiyle gerek uluslararası hukuk gerekse iç hukukumuz bakımından geçerli olabilmektedir.

Bununla birlikte, Anayasamız ve ilgili mevzuat, bir ikinci grup andlaşmanın geçerlilik kazanması için herhangi bir uygun bulma yasasına gerek görmeden Bakanlar Kurulu'nun yetkili olabileceğini kabul etmektedir[176]. Bu ikinci grup andlaşmaların da ikiye ayrıldığı görülmektedir. Birinci alt-grubu oluşturan andlaşmaların sahip olması gereken özellikler şunlardır:

— ekonomik, ticarî ya da teknik ilişkileri düzenlemek;

— süre olarak 1 yılı aşmamak;

— devlet maliyesine bir yüklenme getirmemek;

— kişisel statüye ve Türklerin yabancı devletlerdeki mülkiyet haklarına dokunmamak;

— Türk yasalarına değişiklik getirmemek.

Bu ikinci grup andlaşmaların ikinci alt-grubuna giren andlaşmalar ise, yine, Türk yasalarına değişiklik getirmemek koşuluyla, şunlar olmaktadır.

— Daha önceden yapılmış bir andlaşmaya dayanılarak yapılan uygulama andlaşmaları;

— Yasaların önceden tanıdığı yetkiye dayanılarak yapılan ekonomik, ticarî, teknik ya da yönetsel andlaşmalar.

244 sayılı yasa, ayrıca iki özel hüküm ile, belirli birtakım andlaşmaları anılan bu ikinci alt - grup andlaşmalardan saymaktadır. Daha önce yürürlüğe konmuş andlaşmalara ya da bu kanuna dayanarak yapılacak olan bu andlaşmaların birinci kümesi şu andlaşma türlerini kapsamaktadır[177]:

— ekonomik, ticarî, teknik ya da yönetsel nitelikteki bütün andlaşmalar (süresi 1 yılı geçse, Maliyeye yüklenme getirse, kişi-

175 Ayrıca bkz.: 244 sayılı yasa, mad. 2/1.

176 Anayasa, mad. 90/2-4; 244 sayılı yasa, mad. 2/2-4.

177 244 sayılı yasa, mad. 5.

sel statülere ve Türklerin yabancı devletlerdeki mülkiyet haklarına dokunsa bile);

— hibe, kredi ve öteki yardım andlaşmaları;

— teknik ya da yönetsel işbirliği andlaşmaları;

— borç ertelenmesi ya da ticaret andlaşmaları.

244 sayılı yasayla bu ikinci alt-grup andlaşmalardan açıkça sayılmak suretiyle bağlanma yetkisi Bakanlar Kuruluna bırakılan ikinci küme andlaşmalar ise önceden yürürlüğe konulmuş bulunan Kuzey Atlantik Andlaşmasına dayanarak NATO örgütü ya da üye devletleri ile yapılacak ikili ya da çok-taraflı andlaşmalar olmaktadır[178].

Burada sözü edilen durumlar, ilk kez bir andlaşmanın onaylanarak yürürlüğe girmesi yanında katılma yoluyla bir andlaşmaya taraf olmayı da kapsamaktadır[179].

ii) Uygun bulma yasası gereken andlaşmaların bağlayıcılık kazanması işlemleri

Bir andlaşmanın uygun bulma yasası gerektirmesi durumunda yasa tasarısının hazırlanması Dışişleri Bakanlığı'nın görevidir[180]. Uygulamada, Dışişleri Bakanlığı'nca hazırlanan uygun bulma yasa tasarısının Bakanlar Kurulu'na gittiği ve Bakanlar Kurulu'nun değerlendirmesine bağlı olarak Meclise sunulup sunulmamasına karar verildiği görülmektedir. Başka bir deyişle, önceden imzalanmış bir andlaşmanın mutlaka Hükümetçe T.B.M.M.'ne sunulması zorunluluğu yoktur. Hükümetin dış politikayı yürütürken imzalanmış bir andlaşmayı T.B.M.M.'ne sevketme konusunda takdir hakkına sahip olduğu kabul edilmektedir[181]. Yine, bu çerçevede, T.B.M.M.'ne andlaşmaların uygun bulunması yasası önerisinin T.B.M.M. üyelerince yapılamayacağı ve bu yetkinin münhasıran Bakanlar Kurulu'na ait olduğu kabul edilmektedir. Böylece bir andlaşma yalnızca Bakanlar Kurulu'nun T.B.M.M.'ne sevkini uygun görmesi durumunda T.B.M.M.'ne sunulabilmektedir.

T.B.M.M.'ne gelen uygun bulma yasa tasarısı ve eki olan andlaşma metni Dışişleri Komisyonu ve ilgili öteki komisyonlarda görüşüldükten

---

178 244 sayılı yasa, mad.6.

179 Bkz. **Temsilciler Meclisi Tutanak Dergisi,** Cilt 3, 47. birleşim, 18.4.1961. s. 371 ve 378.

180 1173 sayılı yasanın 8. maddesiyle değiştirilen 244 sayılı yasanın 4/1 maddesi.

181 Örneğin: 26.10.1962 gün ve 49 sayılı Millet Meclisi Anayasa Komisyonu Kararı.

sonra T.B.M.M. Genel Kurulu'na gelmektedir[182]. Bir andlaşmanın uygun bulunmasına ilişkin yasa tasarılarının Meeliste görüşülmesi sırasında andlaşma metninin bir bütün olarak oylanması gerekmektedir. Böylece, andlaşma metninin maddeleri tek tek oya konulamayacağı gibi bunlara ilişkin değişiklik önergeleri vermek olanağı da yoktur. Dolayısıyla, T.B.M.M. bir andlaşmayı ya kabul etmek ya da reddetmekten başka bir olanağa sahip değildir. 2.5.1927 tarihli T.B.M.M. Dahili Nizamnamesinin 112. maddesi ile uygulanan hukuk hükmü değeri kazanan bu usul daha sonra 1.11.1956 tarihli Millet Meclisi Dahili Nizamnamesinin 112. maddesi ve 27.12.1963 tarihli Cumhuriyet Senatosu İçtüzüğünün 85. maddesi aracılığıyla sürmüştür. Bugün T.B.M.M.'nin çalışmaları bakımından geçerli olan 5.3.1973 tarihli Millet Meclisi İçtüzüğünde bu konuda herhangi bir hüküm yer almamasına karşın, bir yapılageliş olarak aynı usulün izlendiği görülmektedir. Andlaşmaların uygun bulma yasasının oylanması açık oylama usulüne göre yapılmaktadır[183].

T.B.M.M.'de uygun bulma yasası ile kabul edilen bir andlaşma, onaylama işlemi için Cumhurbaşkanına sunulma durumuna gelmektedir. Ancak, bu aşamada da, hükümetin dış politikayı yürütme görevi çerçevesinde uygun bulma yasasıyla kabul edilmiş andlaşmaları Cumhurbaşkanının onayına sunup sunmama ya da sunma zamanını düzenlemede serbest olduğu izlenimi doğmaktadır. Zira, ilk olarak 1982 Anayasasının 105. maddesi «Cumhurbaşkanının, Anayasa ve diğer kanunlarda Başbakan ve ilgili bakanın imzalarına gerek olmaksızın tek başına yapabileceği belirtilen işlemleri dışındaki bütün kararları Başbakan ve ilgili bakanlarca imzalanır; bu kararlardan Başbakan ve ilgili bakan sorumludur« demek suretiyle bir andlaşmanın onaylama işleminin de sorumluluğunu hükümete yüklemektedir. Oysa, sorumluluğun Hükümete ait olması durumunda bir andlaşmanın onaylamaya sunulma yetkisinin kullanılmasının da sonuna kadar Hükümete tanınmış olması doğal olmaktadır. Öte yandan, 244 sayılı yasanın 3/1 maddesi de «Milletlerarası andlaşmaların onaylanması ... Bakanlar Kurulu kararnamesiyle olur» demekle iç hukukumuz açısından bir onaylama işleminin oluşmasında Bakanlar Kurulu'nun yetkili olduğunu doğrular görünmektedir.

Yukarıdaki koşullarda uygun bulma yasası ile kabul edilmiş bir andlaşmanın hükümetçe Cumhurbaşkanına sunulması durumunda, bir başka

---

182 1982 Anayasasının geçici 6. maddesine uygun olarak yenisi kabul edilene kadar halen geçerli kılınan 5.3.1973 gün ve 584 sayılı Millet Meclisi kararı ile kabul edilen Millet Meclisi İçtüzüğü, mad. 74 vd.: **R.G.,** 13.4.1973, sayı 14506.

183 1973 Millet Meclisi İçtüzüğü, mad. 118.

sorun da, Cumhurbaşkanının onaylamayı reddetme hakkına sahip olup olmadığı konusundadır. Bugün yürürlükte olan anayasal ve yasal hükümlerde bu sorunun cevabı açık bir biçimde verilmemektedir. Ancak, uluslararası hukukta onaylama işlemine tanınan genel nitelik ve iç hukukumuzda bunun aksini bildiren bir hüküm bulunmaması nedeniyle, bu yetkinin tam bir takdir yetkisi olarak değerlendirilmesi eğilimi ağır basmaktadır. Nitekim, bugünkü 104. maddenin ilgili hükmünün aynı olan 1961 Anayasasının 97. maddesinin yorumunu yapan Millet Meclisi Anayasa Komisyonu'nun Cumhurbaşkanının bu yetkisini tam bir takdir yetkisi (**Pouvoir discrétionnaire**) biçiminde değerlendirdiği görülmektedir[184]. Bu yorum doğru ise, Cumhurbaşkanı hiçbir gerekçe göstermeye gerek duymadan bir andlaşmayı reddetme ya da onaylama zamanını istediği gibi düzenleme yetkisine sahip olacaktır. Buna karşılık, Cumhurbaşkanının onaylama konusundaki yetkisi oluşan devlet iradesini yalnızca uluslararası bakımdan açıklama olarak değerlendirilirse[185], o zaman Cumhurbaşkanının böyle bir reddetme yetkisi bulunmayacaktır. Konunun özellikle anayasa ve yönetim hukuku uzmanlarınca açıklığa kavuşturulması gerekmektedir.

iii) Uygun bulma yasasına gerek olmayan andlaşmaların bağlayıcılık kazanma işlemleri

Bir andlaşmanın uygun bulma yasası gerektirip gerektirmediğinin ilk değerlendirilmesi, uygulamada, Dışişleri Bakanlığı'nca gerçekleştirilmektedir. Nitekim, bir andlaşmanın onaylanmasına ilişkin yasa ya da kararname tasarısı hazırlayarak Bakanlar Kurulu'na sunmak görevi Dışişleri Bakanlığı'na verildiğinden[186], izlenecek yolun daha bu aşamada ortaya çıkması gerekmektedir. Ancak, Bakanlar Kurulu önüne gelen bir andlaşma tasarısını yeniden değerlendirerek Dışişleri Bakanlığı'nın önerisini çeşitli nedenlerle değiştirme olanağına sahiptir.

Bakanlar Kurulu'na uygun bulma yasasına gerek kalmadan onaylanmak üzere sunulan bir andlaşma tasarısının bu Kurulca, ilk aşamada, iki biçimde değerlendirilmesi olasılığı vardır: i) Anayasa ve ilgili mevzuat açısından konuyu yeniden inceleyerek bu andlaşmanın kabulünün kendi yetkisinde olmadığına karar vermek ve tasarıyı T.B.M.M.'ne göndermek; ii) Anılan andlaşmanın kendi yetkisi içinde olduğuna karar vermek. Eğer bir andlaşma Bakanlar Kurulu'nun yetkisine giriyorsa, o zaman da Kurulun

---

184 26.10.1962 ve 49 sayılı kararı.

185 Örneğin: S. Kılıççı, **Milletlerarası Anlaşmaların Onaylanması,** Ankara, 1968, s. 80 ve 95.

186 1173 sayılı yasanın 8. maddesi ile değiştirilen 244 sayılı yasanın 4/1 maddesi

iki türlü davranma yetkisi vardır: i) Andlaşmanın onaylanmasını Bakanlar Kurulu'nda inceleyip kabul ya da red etmek; ii) Yetkinin kendisinde olmasına karşın, dış politikanın bu konuda yürütülmesine T.B.M.M.'ni de katarak sorumluluktan kurtulma isteğiyle, andlaşma tasarısını T.B.M.M.'nce bir uygun bulma yasası çıkarılmak üzere göndermek. Zira, gerek Anayasa (mad. 90/2-3) gerekse 244 sayılı yasa (mad. 2/2-4) hükümete tanıdığı bu yetkinin kullanılıp kullanılmaması konusunda takdir yetkisini hükümete bırakmaktadır. Ancak, bu son durumda Bakanlar Kurulu bir kararname ile onaylamayı kabul etmişse, artık bu andlaşmanın ek olarak bir uygun bulma yasası ile yeniden onaylanmasının kabulüne gerek ve olanak yoktur[187]. Bakanlar Kurulu bir andlaşmanın onaylanmasını kabul etme işlemini bir Bakanlar Kurulu kararnamesi ile gerçekleştirmektedir[188].

Bakanlar Kurulu kararnamesi ile onaylanması kabul edilen bir andlaşmanın, daha sonra, onaylanmak üzere Cumhurbaşkanına sunulması gerekmektedir. Zira, her ne kadar 244 sayılı yasa (mad. 3/I, 1. bend) «Milletlerarası andlaşmaların onaylanması Bakanlar Kurulu kararnamesiyle olur» diyorsa da, Anayasanın 104. maddesinde onaylama yetkisinin Cumhurbaşkanına tanınması nedeniyle, burada onaylamanın tamamlanması için gerekli olan bir iç hukuk aşamasının kastedildiği izlenimi uyanmaktadır. Başka bir deyişle, 244 sayılı yasanın anılan hükmünün Cumhurbaşkanına Anayasada tanınan bir yetkiyi Bakanlar Kurulu'na devretmesi biçiminde yorumlanması olanağı yoktur. Uygulamada Cumhurbaşkanının Bakanlar Kurulu kararnamesini imzalaması öğretide bu onaylama yetkisini kullanması olarak değerlendirilmektedir[189]. Ancak, Cumhurbaşkanının önüne gelen bir andlaşma tasarısının son kertede onaylanması Cumhurbaşkanının hükümetçe onaylanması kabul edilen herhangi bir andlaşma tasarısını red edip etmeme hakkına sahip olup olmadığı sorununu ortaya çıkarmaktadır. Yukarıda T.B.M.M.'nce uygun bulunan andlaşmaların durumunda belirttiğimiz gibi, burada da Cumhurbaşkanına tanınan onay yetkisinin tam bir takdir yetkisi biçiminde değerlendirilmesi durumunda, Cumhurbaşkanı hiçbir gerekçe göstermeye gerek duymadan bir andlaşmanın onaylanmasını kabul eden Bakanlar Kurulu kararnamesini reddetme ya da onaylama zamanını istediği gibi düzenleme yetkisine sahip olacaktır. Buna karşılık, Cumhurbaşkanının bu yetkisi takdir hakkı tanımıyorsa, Cumhurbaşkanı ilgili andlaşmayı onaylamak zorundadır.

---

187 244 sayılı yasa, mad. 3/1, 3. bend; **Millet Meclisi Tutanağı,** 31.5.1963, 88. birleşim.

188 244 sayılı yasa. mad. 3/1.

189 S. Kılıçcı, **a.g.y.,** s. 95.

C. Andlaşmaların yürürlüğe girmesi konusunda

i) Uluslararası açıdan

Bir andlaşmanın Türkiye'yi uluslararası düzeyde bağlaması onun Cumhurbaşkanınca onaylanması işlemi ile hemen gerçekleşmemektedir. Bu sonuç, ilke olarak, onay belgelerinin taraflarca değişimi ile elde edilmektedir. Ancak, bir andlaşmanın imza ile bağlayıcılık kazanacağı kabul edildiği durumlarda, iç hukukumuz bakımından gerekli işlemler bu imza tarihinden önce gerçekleştirilmek suretiyle, bir anlaşmanın imza ile yürürlüğe girmesi gerekmektedir.

Onaylama işlemi sonucu bağlayıcılık kazanan andlaşmalara ilişkin onaylama belgelerinin hazırlanması, bunların değişiminin gerçekleştirilmesi ve ilgili tutanakların saklanması Dışişleri Bakanlığı'nın görevidir[190]

Öte yandan, B.M. Andlaşmasının 103. maddesi gereği, yapılan andlaşmaları B.M. sekreteryasına kayıt ettirme görevi de Dışişleri Bakanlığı'nca yerine getirilmek zorundadır[191]

ii) İç hukukumuz açısından

Bir andlaşmanın iç hukukumuzda yürürlüğe girebilmesi için, ilke olarak, Bakanlar Kurulu kararnamesi ile Resmî Gazete'de yayınlanması gerekmektedir[192]. Ancak, Anayasamızda uygulama andlaşmaları ile bir yasada önceden tanınan yetkiye dayanılarak yapılan ekonomik, ticarî, teknik ve yönetsel andlaşmaların, kimi koşullarda, yayınlanmadan yürürlüğe girebileceğinin öngörülmesi üzerine (mad. 90/3), bir kuraldışılık olarak kimi andlaşmaların yayınlanması zorunlu değildir. Bu gruba giren andlaşmaları, ilke olarak, Hükümet isterse yayınlar, isterse yayınlamayabilir. Bununla birlikte, bu andlaşmaların da ekonomik ve ticarî konulara ilişkin olanları ile özel kişilerin haklarını ilgilendirenleri yayınlanmadan yürürlüğe konulamamaktadır[193]. Anılan bu kuraldışılıktan başka bütün öteki durumlarda bir andlaşmanın ülkemizde hüküm doğurabilmesi için yayınlanması zorunludur.

Öte yandan, hüküm doğurmalarına engel olacak bir yaptırım öngörülmemiş olmasına karşın, Anayasanın öngördüğü birinci grup kuraldışı durumu oluşturan andlaşmaların, yayınlanarak yürürlüğe girmelerinden başlayarak Hükümetçe iki ay içinde T.B.M.M.'nin bilgisine sunulmaları

190 1173 sayılı yasanın 8. maddesi ile değiştirilen 244 sayılı yasanın 4. maddesi.
191 1173 sayılı yasanın 8. maddesi ile değiştirilen 244 sayılı yasanın 4. maddesi.
192 244 sayılı yasa, mad. 3/2.
193 Anayasa, mad. 90/3; 244 sayılı yasa, mad. 3/3.

gerekmektedir (Anayasa, mad. 90/2). Bu andlaşmaların T.B.M.M.'ne sunma yazılarını hazırlama görevi de Dışişleri Bakanlığı'na aittir[194].

T.C.'nin yaptığı bütün andlaşmaların resmi kayıdını tutmak ve belgelerini saklamak görevi de Dışişleri Bakanlığı'nın görevlerindendir[195].

III. ANDLAŞMALARIN HUKUKSAL GEÇERLİLİĞİ

(validity of treaties; validité des traités; Gültigkeit von Verträgen)

Yukarıda yapılma koşullarını incelediğimiz andlaşmaların hukuksal açıdan geçerli olabilmeleri birtakım koşullara bağlıdır. Bu koşullar yerine gelmediği zaman bir andlaşma geçersiz sayılmaktadır.

1. Andlaşmaların geçerlilik koşulları

Bir andlaşmanın geçerli olabilmesi için yetkili temsilcilerce tarafların serbest iradesine dayanarak yapılmış olması ve andlaşma konusunu uluslararası hukukun meşrû sayması gerekmektedir.

A. Andlaşmanın yasal yetkililerce yapılmış olması

Bir andlaşmanın geçerli olmasında birinci koşul, bunun yetkili temsilcilerce yapılmış olmasıdır. Aksi durumda yetki aşımında **(excès de pouvoir)** bulunan temsilcilerin ya da yetkisiz kişilerin yaptığı andlaşmaların kimi koşullarda temsil ettikleri uluslararası hukuk kişisini bağlaması söz konusu olmamaktadır. Böyle yetki aşımı sonucu yapılmış andlaşmalarla **ultra vires** andlaşmalar adı verilmektedir.

Bir andlaşmanın temsilcilerin yetkilerini aşarak yapılması, bu yetki aşımının biçimine ve öteki tarafların bu durumdan bilgi sahibi olmasına göre, geçerliliğini etkilemektedir. Başka bir deyişle, her yetki aşımı durumu bir andlaşmanın otomatik olarak geçersiz sayılma nedenini oluşturmamaktadır.

Bir andlaşmanın yetki aşımı sonucu yapılması, en başta, yetkili temsilcinin uluslararası hukukta kendisine tanınan yetkilerin çerçevesini aşarak birtakım yükümlülükler altına girmesi durumunda ortaya çıkmaktadır[196]. İkinci olarak, bir yetkili temsilcinin yetkileri temsil ettiği uluslararası hukuk kişisince kimi bakımlardan sınırlanmışsa, bu temsilcinin anılan sınırlamaları gözönünde tutmadan birtakım yükümlülükleri kabul etmesi

---

194 1173 sayılı yasanın 8. maddesi ile değiştirilen 244 sayılı yasının 4. maddesi.

195 1173 sayılı yasanın 8. maddesi ile değiştirilen 244 sayılı yasanın 4. maddesi.

196 Örneğin, bir devlet nezdindeki diplomasi temsilcisinin başka devletlerle ve herhangi bir yetki belgesine sahip olmadan yaptığı andlaşma.

yine bu andlaşmanın geçerliliği sorununu ortaya çıkarmaktadır[197]. Ancak, burada anılan yetki aşımını andlaşmanın geçersizlik nedeni olarak sayabilmek için, bu yetki sınırlandırmasının önceden öteki taraflara bildirilmiş olması gerekmektedir[198]. Üçüncü olarak, bir andlaşmanın ilgili uluslararası hukuk kişisinin ve özellikle bir devletin andlaşma yapma konusundaki iç hukuk hükümlerine uyulmadan yapılması bu andlaşmanın hukuksal geçerliliği sorununu söz konusu etmektedir.

İç hukukun andlaşma yapma konusundaki hükümlerine aykırı yapılan andlaşmaların geçerliliğine ilişkin olarak öğreti bölünmüş durumdadır. Bir görüşe göre, uluslararası hukuk andlaşma yapma konusundaki yetkilerin ve usulün belirlenmesini devletlerin iç hukukuna bırakması nedeniyle bu konuda iç hukuk verilerinin esas alınması gerekmektedir. Böylece, iç hukuktaki bu konuya ilişkin hükümleri çiğneyerek yapılan andlaşmaların geçerli olmamaları gerekmektedir[199]. Buna karşılık, bir başka görüşe göre, uluslararası hukuk yalnızca devletlerin iradelerinin uluslararası düzeyde belirtilmesi ile ilgilendiğinden, devlet yetkilisinin (özellikle Devlet Başkanı) bir andlaşma yapma konusundaki irade bildirimi uluslararası hukuk için yeterlidir. Bu görüş savunucuları için iç hukuk hükümlerine uyulmaması andlaşmanın geçerliliğini etkilemeyecektir[200]. Bir üçüncü görüşe göre ise, andlaşmaların güvenliği bakımından iç hukuk hükümlerine aykırı biçimde gerçekleştirilen andlaşmaları da kimi koşullarla geçerli saymak yerinde olacaktır. 1969 Viyana Andlaşmalar Hukuku Sözleşmesi bu son görüşü benimsemektedir (mad. 46). Anılan Sözleşme çerçevesinde bu türden bir andlaşmanın geçersizliğinin ileri sürülebilmesi için, andlaşma yapımına ilişkin iç hukuk hükümlerinin çiğnenmesi çok açık ve çiğnenen kuralın da temel nitelikte olması gerekmektedir. Bu da, genellikle, anayasal düzeydeki kurallara açıkça aykırı olarak yapılan andlaşmaları kapsar görünmektedir[201].

B. İrade serbestliği

Bir andlaşmanın geçerli olmasında ikinci koşul bunun tarafların serbest iradesine dayanmasıdır. Başka bir deyişle, tarafların belirli bir and-

---

197 Örneğin, yalnızca andlaşma görüşmelerini yapmakla görevlendirilen bir temsilcinin imzası ile devletini bağlayacak bir andlaşma yapması.

198 1969 Viyana Andlaşmalar Hukuku Sözleşmesi, mad. 47.

199 Örneğin: G. Scelle, **Cours,** s. 608-609; H. Kelsen, **Principles of international law,** New York, 1956 (2th ed.), s. 324-325.

200 Örneğin, D. Anzilotti (trad. G. Gidel) **Cours de droit international,** Paris, 1929, Tome I, s. 55-57.

201 Örneğin, uygun bulma yasasından sonra onaylama yetkisine sahip olacağı öngörülen bir Devlet Başkanının böyle bir yasa çıkmadan bir andlaşmayı onaylaması.

laşma ile bağlanmayı ve o andlaşmanın hükümlerini serbestçe kabul etmesi gerekmektedir. Uygulanan hukukta irade serbestiğini yok eden nedenlerin aşağıdakiler olduğu izlenmektedir.

a) Yanılma ya da hata (mistake or error; erreur; Irrtum)

Bir andlaşmanın yapılmasında taraflardan birinin belirli bir olgu ya da durumun[202] varlığı konusunda bir yanılma sonucu rızasını vermesi durumunda, bu andlaşmanın geçersiz sayılması olasılığı vardır. Ancak, böyle bir yanılmanın andlaşmanın yapılmasında temel oluşturan bir veriye ilişkin olması gerekmektedir. Başka bir deyişle, yanılan tarafın bu andlaşmayı kabul etmesinde önemli rol oynayan bir öğenin söz konusu olması gereklidir.

Bir andlaşmanın temel verileri üzerinde yanılmanın bir andlaşmanın geçersizlik nedeni olabileceği gerek anlaşmalarda[203] gerekse uluslararası mahkeme kararlarında[204] kabul edilmektedir. Bununla birlikte, bir uluslararası hukuk kişisinin yanılma nedenini ileri sürebilmesi için, bu yanılgının oluşumunda kendisinin hiçbir katkısı olmaması ya da böyle bir yanılma olasılığı izleniminin bu taraf bakımından bulunmaması gerekmektedir. Örneğin, U.A.D. 15.6.1962 tarihli **Préah Vihear Tapınağı Davası**'na ilişkin kararında Kamboçyalıların Fransız ilgilileri yetkilendirdikleri coğrafi haritalara ilişkin hataları sonradan ileri sürerek Tayland'la oluşturulan sınır çizgisini reddetme hakları olmadığını kabul etmiştir[205].

b. Aldatma ya da hile (mistake produced by fraud; dol; Täuschung)

Bir andlaşmanın görüşmeleri sırasında taraflardan birinin ötekine kimi verileri bilinçli olarak yanlış sunması[206] sonucu bir andlaşma gerçekleşmişse o zaman bu andlaşmanın da geçersiz sayılması olasılığı vardır.

Daha çok kuramsal bir olasılığı oluşturan bu öğenin andlaşmaların geçersizlik nedenini oluşturabileceği 1969 Viyana Andlaşmalar Hukuku Sözleşmesinde kabul edilmektedir (mad. 49).

---

202 Örneğin, bir sınır andlaşmasının yapımında coğrafi haritada bir akarsunun yanlış biçimde gösterilmesine bağlı olarak belirli bir sınırın saptanması.

203 Örneğin, 1969 Viyana Sözleşmesi, mad. 48.

204 Örneğin: U.S.A.D.'nın 26.3.1925 tarihli **Mavrommatis Davası** kararı: C.P.J.I., série A, no. 5, s. 31; U.A.D.'nın 18.11.1960 tarihli **İspanya Kralı Tarafından Verilen Hakemlik Kararı Davası**'na ilişkin kararı: C.I.J., **Recueil,** 1960, s. 215-216.

205 C.I.J., **Recueil,** 1962, s. 26.

206 Örneğin, kasıtlı olarak yanlış harita ya da sahte belgeler sunmak suretiyle bir andlaşmanın yapılmasının sağlanması.

c. Temsilcinin ayartılması (corruption; Bestechung)

Bir andlaşmanın yapılması sırasında taraflardan birinin temsilcisinin doğrudan ya da dolaylı bir biçimde ayartılması ve özellikle rüşvet verilmek suretiyle elde edilmesi ve andlaşmanın bunun sonucu gerçekleştirilmesi de bu andlaşmanın geçerliliğini söz konusu edecektir. Fakat, bu kavram ile kastedilen, temsilciye basit maddi çıkar sağlanması ya da birtakım görgü kuralları gereği verilen armağanlar olmayıp, temsilcinin iradesini önemli bir biçimde etkileyen davranışlar olmaktadır. Uluslararası andlaşmaların yapılmasında gerçekten bir rol oynadığı sanılan ayartılma ve rüşvetin, uluslararası uygulama ya da mahkeme kararlarına konu oluşturan bir örneği bulunmamaktadır. Bununla birlikte, andlaşmaların ayrı bir geçersizlik nedeni olarak 1969 Viyana Andlaşmalar Hukuku Sözleşmesi bu öğeyi de kapsamaktadır (mad. 50) Ancak, bu öğenin kimi yazarlarca bir aldatma biçimi olarak değerlendirildiğine de rastlanılmaktadır[207].

ç. Temsilci üzerinde zor kullanılması
(coercion upon the representative; contrainte sur le représentant; Zwang gegenüber einem Vertreter)

Bir andlaşmanın gerek görüşmeciler gerekse imza ya da onay yetkisine sahip kişiler üzerinde yapılan baskı ve zor kullanılması (cebir) sonucu gerçekleşmesi durumunda da bu andlaşmanın geçerliliği ortadan kalkmış olmaktadır[208]. Burada kastedilen zor kullanılması, temsilcinin kendisi ya da mesleki geleceği üzerinde yapılacak her türlü tehdit ya da fiziksel zor kullanım yanında ailesi üzerinde bu tür tehdit ve fiili uygulamaları da içermektedir[209].

Temsilciler üzerinde bu türden bir baskının en tanınmış örneği Hitler'in Berlin'e çağırdığı Çekoslovakya Cumhurbaşkanı ile Dışişleri Bakanı üzerinde uyguladığı tehdit ve zor kullanım sonucu Çekoslovakya'nın Alman Reich'in eline bırakılmasını içeren 15.3.1939 tarihli bir andlaşmayı Çekoslovakya Cumhurbaşkanı Hacha'nın imzalaması olmaktadır[210]. Bu durum, daha önceden, Almanya ile birlikte Çekoslovakya'ya ilişkin 29.9.1938 tarihli "Münih Anlaşması"nı imzalayan İngiltere ve Fransa tara-

---

207 Nguyen Quoc Dinh, P. Dailler et A. Pallet, s. 186.

208 1969 Viyana Andlaşmalar Hukuku Sözleşmesi, madde 51.

209 Uluslararası Hukuk Komisyonu'nun Viyana Konferansı'na sunduğu andlaşma taslağı açıklaması, mad. 48; **Conférence des Nations Unies sur le droit des traités-Documents officiels,** s. 70-71.

210 Bkz. Mc. Nair, **a.g.y.,** s. 208.

fından hemen protesto edilerek anılan andlaşmanın geçersizliği ileri sürülmüştür[211].

d. Devlet üzerinde kuvvet tehdidi ya da kullanılması
(coercion upon a state; contrainte sur un état par la menace et l'emploi de la force; Gewalt gegenüber einem Staat)

Bir devlete karşı kuvvet tehdidi ya da kullanımı yoluyla elde edilen andlaşmanın geçersiz sayılması uluslararası uygulanan hukukta büyük sorunlara yer verecek bir konudur. Zira, barış andlaşmalarının çok büyük bir bölümü yenenlerin yenilenlere silah zoruyla kabul ettirdikleri andlaşmaları oluşturmaktadır. Böylece, uygulanan uluslararası hukuk, kuvvet kullanmanın yasak olmadığı dönemlerde, büyük ölçüde bu yöntemlere dayanarak gerçekleştirilmiş olan andlaşmaları geçerli saymaktan kaçınmamıştır. Nitekim, U.S.A.D. 17.8.1923 tarihli **Wimbledon Davası**'na ilişkin kararı[212] ile 26.8.1930 tarihli **Dantzig Serbest Kenti**'ne ilişkin danışma görüşü[213] sırasında 1919 barış andlaşmalarını uygulamaktan geri kalmamıştır.

Ancak, B.M. andlaşmasının kuvvet tehdidi ve kullanımını yasaklamasından bu yana bu tür yöntemlerle gerçekleştirilecek andlaşmaların geçerliliği yeniden sorun olarak ortaya çıkmıştır. 1969 Viyana Andlaşmalar Hukuku Sözleşmesi bu soruna açık ve kesin bir cevap getirmiştir (mad. 52): B.M. Andlaşmasına aykırı bir biçimde kuvvet tehdidi ve kullanımı yoluyla elde edilecek andlaşmaların yok sayılması gerekmektedir. Bununla birlikte, bu hükmün Viyana Sözleşmesinin dışında bir yapılageliş oluşturup oluşturmadığı sorusu bir süre cevapsız kalmıştır. Fakat, U.A.D. F. Almanya ve İzlanda arasındaki **Balıkçılık Davası**'na ilişkin 2.2.1973 tarihli kararı ve İngiltere ve İzlanda arasındaki **Balıkçılık davası**'na ilişkin 2.2.1973 tarihli kararıyla bu konudaki kuşkuyu ortadan kaldırmıştır[214]. Böylece Divan açıkça bu yolla elde edilecek andlaşmaların geçersiz olacağını bildirmektedir. Ancak, Divan, böylesine önemli bir durum söz konusu olduğu zaman, bunun genel nitelikli iddiaların ötesinde ciddi kanıtlarla doğrulanması gereğini de vurgulamaktadır.

Öte yandan, uluslararası öğretide andlaşma", **(unequal treaty; traité inégal; ungleiche vertrage)** dİye bir kavramla da karşılaşılmaktadır. "Eşitsiz andlaşma"dan kasıt, siyasal, ekonomik ve askerî

---

211 Ch. Rousseau, Tome I, s. 148.
212 C.P.J.I., Série A, no. 1.
213 C.P.J.I., Série B, no. 18.
214 C.I.J., **Recueil,** 1973, s. 59; C.I.J., **Recueil,** 1973, s. 14.

baskılar sonucu bir tarafın başka bir taraftan elde ettiği karşılıklı ve dengeli olmayan bir andlaşma olmaktadır. Burada, güçlü olan taraf bu gücünü kullanarak eşitlik üzerine kurulmayan bir andlaşmayı gerçekleştirmiş bulunmaktadır. Bu tür andlaşmaların varlığı her ne kadar gerçek ise de, andlaşmaların güvenliği bakımından ortaya çıkaracağı sorunlar gözönünde tutularak, salt eşitsizlik nedeniyle andlaşmaların geçersizliği kuralı uygulanan hukukta pek kabul görmemektedir. Bununla birlikte, 1969 Viyana Andlaşmalar Hukuku Konferansı Son Senedine eklenen bir bildiri ile andlaşma yapımında bu tür baskıların kınandığı görülmektedir[215].

C. Andlaşma konusunun meşrûluğu: buyruk kural (jus cogens) sorunu

Bir hukuk düzeni içinde tarafların irade serbestliğinin sınırlanabilmesi, o düzenin temelini oluşturan ve hukuk kişilerinin tersini kararlaştıramayacağı üst düzey hukuk kurallarının varlığına bağlıdır. Hiyerarşik bakımdan üst düzey kurallara sahip olmayan bir hukuk düzeninde hukuk kişilerinin aralarında yapacağı andlaşmaları geçersiz sayma olanağı yoktur. Buna karşılık, bu türden üst düzey kurallara sahip olan hukuk düzenleri bu kurallara aykırı andlaşmaları konusu bakımından meşrû **(lawful; licite; rechtässig)** kabul etmemektedir. Nitekim, birçok ulusal hukuk kamu yararı, genel ahlâk ya da güçsüzlerin korunması amacıyla kişilerin sözleşme yapma yetkisini sınırlayan kurallara sahiptir[216]. Yine, bir ulusal hukuk düzeninin temel kurallarını oluşturan anayasa hükümleri de, daha üst düzey olarak, bu türden kurallardır.

İç hukuktan farklı yapıda bir hukuk düzenini oluşturan uluslararası hukuk düzeninde bu türden üst düzey kuralların varolup olmayacağı ise öğretide tartışma konusudur. Zira, büyük ölçüde devletlerin ortak iradeleri sonucu oluşan bir uluslararası hukukun bu ortak iradelerin üstünde yeralan bir başka grup kuralı hangi yolla oluşturacağı, birincileri ikincilerden nasıl ayıracağı kuramsal düzeyde çözülmesi zor bir sorun olarak ortaya çıkmaktadır. Bununla birlikte, 1969 Viyana Andlaşmalar Hukuku Sözleşmesi bu nitelikte kuralların uluslararası hukukta da bulunduğunu açıkça kabul etmektedir. Anılan Sözleşmenin buyruk kural ya da Latince adıyla **jus cogens** ile ilgili olarak 53. maddesi şöyledir:

> "Yapılışı sırasında, genel uluslararası hukukun bir buyruk kuralı ile çatışan her andlaşma batıldır. Bu Sözleşmenin amaçları bakımından,

---

215 Metin için bkz.: **Conférence des Nations Unies sur le droit des traités-Documents oficiels,** s. 307.

216 Örneğin, Borçlar Kanununumuzun 19. maddesi.

> genel uluslararası hukukun buyruk kuralı, devletlerin uluslararası topluluğunun bütününce, aksine hiçbir kuralın konulması olanağı bulunmadığı ve ancak genel uluslararası hukukun aynı nitelikteki yeni bir kuralıyla değiştirilebileceği kabul edilen ve tanınan bir kuraldır."

Yine, aynı Sözleşmenin 64. maddesi uluslararası hukukta yeni buyruk kurallar oluşabileceğini ve etkilerini şu biçimde belirtmektedir:

> "Genel uluslararası hukukun yeni bir buyruk kuralı oluştuğunda, bununla çatışan yürürlükteki her andlaşma batıl olur ve sona erer."

Böyle tanımlanmış **jus cogens** kurallarının belirleyici özelliklerinin saptanmasına gelince, 1969 Viyana Sözleşmesinde iki öğe üzerinde durulmaktadır. Birinci öğe, bir kuralın bu nitelikte kabul edilebilmesi için, devletlerden oluşan uluslararası toplumun bütününce benimsenmiş olması gerekmektedir. Başka bir deyişle, bir ya da az sayıda birkaç devletin bir kuralı kabul etmemiş olması, devletlerin çok büyük bir çoğunluğunca kabul edilen kuralların **jus cogens** niteliği kazanmasını engelleyemeyecektir. İkinci öğe ise, bu nitelikte olduğu kabul edilen bir kurala aykırı hiç bir kural konulmaması olmaktadır. Bu da, **jus cogens** kurallarının uluslararası toplumun temel ve vazgeçilmez nitelikli genel yararını korumayı sağlaması ile olanaklı görülmektedir. Uluslararası Hukuk Komisyonu bu nitelikteki kurallara örnek olarak kuvvet kullanma yasağını, köle ticaretinin ve deniz haydutluğunun yasaklanmasını, soykırımın yasaklanmasını, devletlerin eşitliğini göstermektedir[217]. Ancak jus cogens kurallarının somut olarak neler olduğu konusunda arayışlar sürmektedir.

Viyana Andlaşmalar Hukuku Sözleşmesi'nin anılan açık hükümlerine karşın, uluslararası mahkeme kararları arasında **jus cogens**'in bir uygulanan uluslararası hukuk kuralı olduğunun kabul edildiğini açıkça kanıtlayan herhangi bir karara henüz rastlanmamaktadır. Bununla birlikte, kimi yazarlar U.A.D.'nın **Korfu Boğazı Davası** kararı ve **Soykırım Sözleşmesine Çekinceler** konusundaki danışma görüşü[218] ile 5.2.1970 tarihli **Barcelona Traction Davası**'na ilişkin kararında[219] **jus cogens** kurallarının varlığını genel terimlerle kabul ettiği görüşünü ileri sürmektedirler.

---

217 **Annuaire CDI,** 1966, Vol. II, s. 270.

218 Örneğin, A. Verdross, «Jus dispositivum and Jus cogens in international law», **A.J.I.L.,** 1966, s. 58-59.

Bütün bu verilerden çıkan sonuç şudur: Uluslararası hukukta ilke olarak **jus cogens** kabul edilmiş olmasına karşın, özellikle bu kavramın içeriğinin açık ve kesin bir biçimde saptanamamış olması nedeniyle, bugün için uluslararası uygulanan hukukta **jus cogens** nitelikli kurallar henüz yerleşmemiş görünmektedir[220].

2. Andlaşmaların geçersiz sayılma yolları ve etkileri

Bir andlaşmanın yukarıda belirtilen geçerlilik koşullarını yerine getirememesi durumunda, o andlaşmanın hukuksal geçerliliği sakatlanmış demektir. Özel hukukta sakatlanmış hukuksal işlemlerin temelde iki tür sonuç doğurduğu kabul edilmektedir: i) anılan işlemin yokluğu ya da yok sayılması (eski adıyla keenlem yekün) (**nonexistence; inexistence**); ii) anılan işlemin batıl sayılması ki buna butlan (**void; nullité**) denilmektedir[221]. Ancak, butlan durumu da, mutlak butlan (**nullité absolue**) ve göreceli (nisbî) butlan (**nullité relative**) olarak ikiye ayrılmaktadır. Mutlak butlanın özelliği, sakat işlemin o hukuk düzeninin çok temel bir kuralına aykırı düşmesini gerektirmesi olmaktadır. Bu durumda, anılan sakat işlemin kesinlikle ortadan kaldırılması, başka bir deyişle iptali gerektiği kabul edilmektedir. Bu amaçla da, gerek bu sakat işlemden zarar gören kişiler bunun iptalini isteyebilecekleri gibi, gerekse hakem ya da yargıç kendiliğinden böyle bir işleme son verebilecektir. Buna karşılık, göreceli (nisbî) butlan durumunda ise yalnızca yararı o hukuk düzenince korunan kişinin haklarının çiğnenmesi söz konusu olup, sakat işlemin iptalini isteme yetkisi de bu kişiye ait bulunmaktadır. Bu son durumda, yargıç ya da hakem batıl olma nedenini kendiliğinden gözönüne alamamaktadır.

Uluslararası hukuk işlemleri ve özellikle andlaşmalar bakımından yukarıda belirttiğimiz ayırımlara uzun süre yer verilmediği görülmektedir. Uygulanan uluslararası hukukun andlaşmaların geçersiz sayılmaları konusunda yalnızca göreli butlan çerçevesine giren değerlendirmelerle yetindiği gözlenmektedir. Başka bir deyişle, geleneksel uluslararası hukukta andlaşmaların yok sayılması ya da yargıç tarafından mutlak butlan nedeni

---

219 Örneğin, Nguyen Quoc Dinh, P. Daillier et A. Pellet, s. 193.Bkz. H. Pazarcı, "Uluslararası Hukukta Jus Cogens Kavramı", Prof. Dr. B. Nuri Esen'e Armağan, Ankara, 1977, s. 365-379.

220 Bkz. H. Pazarcı, "Uluslararası Hukukta Jus Cogens Kavramı", **Prof. Dr. B. Nuri Esen'e Armağan,** Ankara, 1977, s. 365-379.

221 Bkz. N. Bilge, **Hukuk Başlangıcı Dersleri,** Ankara, 1975, s. 75-76; Ş. Gözübüyük, **Hukuka Giriş ve Hukukun Temel Kavramları,** Ankara, 1983 (4. bası), s. 127-128.

oluşturan durumların ortaya çıkarılarak andlaşmanın hükümsüz ilan edilmesi olaylarıyla karşılaşılmamaktadır.

Oysa, 1969 Viyana Andlaşmalar Hukuku Sözleşmesi ile uluslararası hukukta da andlaşmaların geçersizlik nedenlerinin mutlak butlan ve göreceli butlan durumları biçiminde ikiye ayrılması kabul edilmektedir. Buna karşılık, uluslararası hukukun bugün de bir andlaşmanın yok sayılmasını öngördüğü herhangi bir durum söz konusu değildir.

1969 Viyana Andlaşmalar Hukuku Sözleşmesinin göreceli butlan nedeni olarak değerlendirdiği durumlar şunlardır: i) iç hukuka dayalı yetkisizlik durumları (mad. 46-47); ii) yanılma (mad. 48); iii) aldatma (mad. 49); iv) temsilcinin ayartılması (mad. 50). Aynı Sözleşmenin mutlak butlan nedeni olarak değerlendirdiği durumlar ise şunlar olmaktadır: i) temsilci üzerinde zor kullanılması (mad. 51); ii) devlet üzerinde kuvvet tehdidi ya da kullanılması (mad. 52); iii) **jus cogens**'e aykırı andlaşmalar (mad. 53 ve 64).

Bir andlaşmanın yukarıda belirtilen nedenlerle geçersiz sayılması yöntemine gelince, geleneksel uluslararası hukuka göre, ya tarafların birlikte bir çözüme varmaları (örneğin, yeni bir andlaşma yaparak geçersizlik nedenini ortadan kaldırmaları) ya da uyuşmazlıklarını barışçı yöntemlerle çözmeye yönelik çaba sarfetmeleri gerekmektedir. Ancak, uygulamada, tarafların birlikte bir çözüme varamamaları karşısında zarar gören tarafın tek taraflı olarak geçersiz olduğuna inandığı andlaşmaya son verdiği görülmektedir. Yalnız bu durum, eğer andlaşmanın geçerli olduğu saptanırsa, tek taraflı olarak andlaşmaya son veren tarafın uluslararası sorumluluğunu gerektirecektir.

1969 Viyana Andlaşmalar Hukuku Sözleşmesi ise, andlaşmaların geçersiz sayılması konusunda özel yöntemlerin uygulanmasını öngörmektedir. Buna göre, bir andlaşmanın geçersiz olduğu kanısında olan devlet, bu görüşünü yazılı olarak (mad. 67/1) öteki taraf ya da taraflara bildirecektir (mad. 65/1). Bu devletin anılan bildirimde ayrıca almayı düşündüğü önlemi de belirtmesi gerekmektedir[222]. Öteki devletlerin buna itiraz etmemeleri durumunda, bildirimin bu devletlerin eline geçmesinden başlayarak en az üç aylık bir sürenin sonunda birinci devlet öngördüğü önlemini yürürlüğe koyma hakkına sahiptir (mad. 65/2). Eğer öteki devletler bildirime itirazda bulunmuşlarsa, itiraz tarihinden başlayarak 12 ay içinde tarafların seçecekleri barışçı yöntemler çerçevesinde bir çözüm getirmeleri gerekmek-

222 Örneğin, yok kabul etme, ileriye dönük olarak son verme, bir süre uygulamasını durdurma gibi.

tedir. Bu süre içinde uyuşmazlığın herhangi bir çözüme bağlanamaması durumunda, bundan sonra başvurulacak yöntemler geçersizlik nedenine göre değişmektedir. Andlaşmanın geçersizlik nedeni bir **jus cogens** kuralına aykırılık ise, tarafların sorunu birlikte bir hakemliğe götürememeleri durumunda herhangi birinin tek taraflı olarak U.A.D.'na başvurma hakkı doğmaktadır (mad. 66/a). Öteki geçersizlik nedenleri için ise zorunlu uzlaştırma yöntemi öngörülmektedir (mad. 66/b).

Bir andlaşmanın geçersiz sayılmasının hukuksal etkisinin ne olacağı konusuna gelince, genel ilke bu andlaşmanın batıl sayılması olmaktadır (mad. 69/1). Bu, o andlaşmanın ilke olarak yürürlüğe girdiği andan başlayarak **(ab initio)** bir hüküm doğurmaması demektir. Bununla birlikte, kuraldışılık olarak, kimi durumlarda[223] önceden bu andlaşmaya dayanılarak iyi niyetle yapılan işlemlerin son bulmaması kabul edilmektedir (mad. 69/2, b). Bu kuraldışı durumlardan başka bütün öteki durumlarda önceden yapılan işlemler iptal edilerek herşeyin olabildiğince eski durumuna getirilmesi gerekecektir. (mad. 69/2, a). Çok-taraflı bir andlaşmada, geçersizlik nedeni yalnızca bir devletin iradesi bakımından sözkonusu ise, bu neden öteki taraflar arasında andlaşmanın geçerliliğini etkilemeyecektir (mad. 69/4). İlke olarak geçersizlik andlaşmanın tümü ile ilgilidir (mad. 44/2). Ancak, geçersizlik nedeninin açık bir biçimde yalnızca belirli hükümleri ilgilendirmesi ve bunun andlaşmanın yapılması için taraflar bakımından temel gerekçe oluşturmaması durumunda, yalnızca bu hükümlerin geçersiz sayılması olanağı da vardır (mad. 44/3-4).

IV. ANDLAŞMALARIN HUKUKSAL ETKİLERİ ve UYGULANMALARI

(legal effects and application of treaties; effets juridiques et application des traités; Bindungswirkung and Anwendung der Vertäge)

Bir andlaşma, ilke olarak, yalnızca tarafları bağlamaktadır. Ancak, birçok nedene bağlı olarak, andlaşmaların üçüncü kişiler bakımından etki doğurması durumlarıyla da karşılaşılmaktadır. Öte yandan, andlaşmaların etkilerinin ne olduğunun bilinmesi için bunların yorumu gerekmektedir. Nihayet, kimi zaman bir uluslararası hukuk kişisinin yaptığı iki andlaşmanın hükümlerinin çatışması uygulamada karşılaşılan bir durumdur.

---

223 İç hukuk bakımından yetkisizlik ya da yanılma durumlarında; mad. 69/3 **a contrario**

1. Andlaşmaların taraflar arasındaki etkileri ve uygulanmaları

A. Genel İlkeler

a. Söze bağlılık ya da ahde vefa ilkesi (Pacta sunt servanda)

Bir andlaşmanın hukuksal etki doğurması, herşeyden önce tarafların bu bağlantılarına saygı göstermeleri ile olanaklıdır. Bu hukuk genel ilkesinin niteliği üzerinde birtakım tartışmalara rastlanmakla birlikte, uygulanan uluslararası hukuk bakımından bu ilkenin geçerliliği herhangi bir tartışmaya yer vermeyecek bir biçimde kabul edilmektedir. Nitekim, 1969 Viyana Andlaşmalar Hukuku Sözleşmesi de Başlangıç bölümünde bu ilkenin evrensel olarak kabul edildiğini bildirdikten sonra, **Pacta sunt servanda** başlığını taşıyan 26. maddesi de aynen şöyle kaleme alınmıştır:

> "Yürürlükteki her andlaşma tarafları bağlar ve onlarca iyi niyetle uygulanmak zorundadır".

b. Andlaşmaların iyi niyetle uygulanması ilkesi (**bona fide**; good faith, bonne foi; gute Glauben)

Uygulanan uluslararası hukukta varlığı kuşkuya yer vermeyen bir başka hukuk genel ilkesi ise, andlaşmaların iyi niyetle uygulanmasını öngören ilke olmaktadır. Bu, hem çok-taraflı temel andlaşmalarda[224]hem de uluslararası mahkeme kararlarında[225] doğrulanmaktadır.

İyi niyet ilkesine ilişkin bütün sorun bu ilkenin kesin bir biçimde içeriğinin saptanmasına ilişkindir. Genel bir biçimde bu ilke, tarafların bir andlaşmayı saptadıkları amacından saptırmadan uygulmaları gereğini belirtmektedir[226]. Bu çerçevede, amacı açık bir biçimde saptanmış ve kullanılan terimleri iyi seçilmiş bir andlaşmanın iyi niyet ilkesine aykırı bir biçimde uygulanmasının ortaya çıkarılması çok büyük sorun olmamaktadır. Buna karşılık, özellikle ekonomik andlaşmalarda rastlanılan ve Türkçe "esnek hukuk" (**soft law; droit mou**) diye adlandırılabilecek kimi andlaşma hükümlerinin uygulanması bunların iyi niyet ilkesi çerçevesinde değerlendirilmelerine büyük gereksinme göstermektedir. "Esnek hukuk" ku-

---

224 Örneğin; 1969 Viyana Sözleşmesi, mad. 26; Birleşmiş Milletler Andlaşması, mad. 2.

225 Örneğin; Sürekli Hakemlik Mahkemesi'nin **Kuzey Atlantik Kıyılarında Balıkçılık Davası**'na ilişkin 7.9.1910 tarihli kararı, **R.S.A.**, Vol. XI, s. 188; U.S.A.D.'nın **Polonya Uyrukluğunun Kazanılması** konusundaki 15.9.1923 tarihli danışma görüşü, C.P.J.I., Série B, no. 7, s. 30.

226 Örneğin, Mc Nair, **a.g.y.**, s. 465-466

ralları içeren andlaşmalar yükümlülükleri çok genel ve muğlak bir biçimde saptamaktan başka, ayrıca, konjonktüre bağlı olarak taraflara tek-taraflı işlemlerle yürürlüğe koyacakları korunma önlemleri alma yetkisi de tanımaktadırlar[227]. Dolayısıyla, tarafların bu tür hükümler çerçevesinde kabul ettikleri yükümlülüklerinden kurtulma çabaları ile yükümlülüklerinin gerçek kapsamı iyi niyet ilkesine göre değerlendirilmek zorundadır.

c. Andlaşmaların geriye yürümezliği ilkesi
(non-retroactivity; non retroactivité; Nicht-Rückwirkung)

Bir andlaşmanın hukuksal etkilerinin, ilke olarak, yürürlüğe girdiği tarihte başlayacağı kabul edilmektedir. Nitekim, 1969 Viyana Andlaşmalar Hukuku Sözleşmesi (mad. 28) şu hükmü içermektedir:

> "Andlaşmada aksine bir hüküm yoksa ya da başka yollarla bu saptanmamışsa, bir andlaşmanın hükümleri bu andlaşmanın yürürlüğe girmesinden önceki bir işlem ya da eyleme ya da bu tarihten önce ortadan kalkan bir durama ilişkin olarak bir tarafı bağlamaz".

Uluslararası mahkeme kararları da andlaşmaların ilke olarak geriye yürümezliğini kabul etmektedir[228].

Ancak, yukarıda belirttiğimiz bu genel kurala andlaşmanın açık bir hükmü ile tarafların aykırı davranması olanağı her zaman vardır. Sorun aslında andlaşmada açıkça öngörülmeyen durumlarda bir andlaşmanın geriye yürüyüp yürümeyeceğine ilişkin olarak ortaya çıkmaktadır. Uygulanan uluslararası hukuk bu sorunu da bir çözüme bağlamaktadır. Buna göre, taraflar açıkça bir andlaşmanın geri yürümesini öngörmese bile, niteliğine bağlı olarak bir andlaşmanın geriye yürümesi olanağı kabul edilmektedir. Nitekim, U.S.A.D. 30.8.1924 tarihli **Mavrommatis Davası**'na ilişkin kararında uyuşmazlıkların çözümüne ilişkin bir andlaşma ile yetkili kılınan bir yargı organının bu yetkisine zaman açısından açıkça bir sınırlama getirilmediği durumlarda, bu yargı organının kendisine sunulan tüm uyuşmazlıklara bakabileceğini kabul etmektedir[229]. Bu durum öğretide de kabul görmektedir[230]. Böylece, uyuşmazlıkların bir yargı ya da hakemlik organına sunulmasını öngören andlaşmalarla ilgili olarak, bu andlaşma tarafları

---

227 Örneğin: Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşmasına (G.A.T.T.) 8.2.1965'de eklenen IV. bölüm; A.E.T.-Türkiye Katma Protokolü, mad. 60.

228 Örneğin, U.A.D.'nın **Ambatielos Davası**'na ilişkin 1.7.1952 tarihli kararı: C.I.J., **Recueil,** 1952, s. 40.

229 C.P.J.I., Série A, no. 2, s. 34.

230 Örneğin, Uluslararası Hukuk Komisyonu'nun 1969 Sözleşmesine dayanak olan tasarısı: **Conférence des Nations Unies sur le droit des traités,** s. 35

arasında önceden ortaya çıkan ancak süregiden uyuşmazlıkların, aksi bildirilmedi ise, bu andlaşmanın kapsamı içinde ele alınması gerekecektir[231].

B. Andlaşmaların ülkesel açıdan etkileri
(territorial effects of treaties; effets territoriaux des traités; Geltungsbereich des Vertrages)

Bir andlaşma ilke olarak, taraf devletlerin ülkesinin tümünde hukuksal etki doğurmaktadır[232]. Bir devletin ülkesi teriminden burada devletin egemenliği altına giren kara ülkesi, içsuları, kara suları ve hava sahası anlaşılması gerekmektedir[233]. Kıta sahanlığı ve münhasır ekonomik bölgenin buraya eklenip eklenmemesi gerektiği konusu tartışmalı olmakla birlikte, genellikle, bu öğelerin devletin ülkesinin dışında kaldığı kabul edilmektedir[234].

Bir andlaşmanın devletin ülkesinin bütününde uygulanmaması sorununa gelince, bu ya andlaşmanın hükümlerinden ya da andlaşmanın niteliğinden ileri gelebilmektedir. Nitekim, kimi andlaşmaların içerdiği hükümler, bunların yalnızca ana ülkede (**metropolitan territory; métropole**) etki doğuracağını göstermektedir. Zira bu andlaşmaların taraf devletlerin sömürgelerini oluşturan ülkelere uygulanabilmesi için öğretide "sömürge kaydı" (**"colonial"; réserve coloniale**) adı verilen bir kayıt ile bunun özel olarak belirtilmesi gerekmektedir. Örneğin, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinin 63/1 maddesi aşağıdaki biçimde kaleme alınmış bir "sömürge kaydı" içermektedir:

> "Her devlet tasdik esnasında veya daha sonra herhangi bir zaman Avrupa Konseyi Genel Sekreterine göndereceği bir ihbarla işbu Sözleşmenin milletlerarası münasebetlerini sağladığı bütün ülkelere veya bunlardan herhangi birine tatbik edileceğini beyan edebilir".

Bu kayıttan anlaşılacağı gibi, Avrupalı devletler özel bir hükümle Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesini yalnızca ana ülkelerine yönelik olarak uygulamayı yükümlenmektedirler.

---

231 1969 Viyana Sözleşmesi, mad. 28 **in fine;** Uluslararası Hukuk Komisyonu görüşü, **önceki yapıt,** s. 34-35; U.S.A.D.'nın **Mavrommatis Davası**'na ilişkin 30.8.1924 tarihli kararı, Série A, no. 2, s. 35 ile **Fas Fosfatları Davası**'na ilişkin 14.6.1938 tarihli kararı, Série A/B, no. 74, s. 24.

232 Örneğin: 1969 Viyana Söz., mad. 29; yine, Uluslararası Hukuk Komisyonu uluslararası mahkeme kararlarının, devletlerin uygulamalarının ve öğretinin bu yönde olduğunu bildirmektedir: **Conférence des Nations Unies sur le droit des traités,** s. 35-36.

233 Uluslararası Hukuk Komisyonu raporu, **önceki yapıt,** s. 36.

234 Bkz. H. Pazarcı, II. Kitap, s. 12-14.

Bir andlaşmanın niteliği nedeniyle bir taraf devletin ülkesinin bütününde uygulanamaması ise özellikle sınır andlaşmalarında görülen bir durumdur. Nitekim, bir sınır bölgesi için öngörülen kurallar ancak o bölge için geçerlidir. Yine, kimi zaman bir andlaşma belirli bir ülke ya da bölgede uygulanmak üzere yapılmaktadır[235].

Bu durumda da anılan andlaşma taraflar arasında yalnızca ilgili bölge bakımından etkiler doğurmaktadır.

C. Andlaşmaların bütünlüğü ve çekince sorunu
(reservations; réserves; Vorbehalte)

a) Genel

Uygulanan uluslararası hukuka göre, bir andlaşmanın, aksi bütün taraflarca kabul edilmedikçe ya da andlaşmada izin verilmedikçe, bir bütün olarak uygulanması gerekir[236]. Ancak bir andlaşmanın hükümleri ya da niteliği bunu engellemiyorsa, ya da tarafların hepsi böyle bir durum kabul ediyorsa, bir andlaşmanın kimi bölümlerinin bu istekte bulunan taraflara uygulanmaması olanağı vardır. Uluslararası hukuk kişileri bunu "çekince" ya da eksi adıyla "ihtirazi kayıt" denilen bir yöntemle gerçekleştirmektedirler.

Uluslararası hukukta çekince, bir uluslararası hukuk kişisinin bir andlaşmanın kimi hükümleri ile bağlı olmayacağını açıklayan tek-taraflı bir bildirimdir[237]. Bu tanımdan da anlaşılacağı gibi, bir çekince koyulması yalnızca çok-taraflı andlaşmalar için söz konusu olabilecektir. Zira, ikili bir andlaşmaya çekince koymaya kalkışmak o andlaşmanın yeniden görüşülmesini gerektirecektir.

b. Çekincelerin geçerlilik koşulları

Bir çekincenin geçerli bir biçimde koyulabilmesinin ilk koşulu, bunun andlaşmada yasaklanmamış olması ve andlaşmanın amaç ya da konusuna aykırı düşmemesi olmaktadır[238]. Nitekim, uygulamada, kimi andlaşmaların çekince koymayı ilke olarak yasakladıkları görülmektedir[239].

235 Örneğin, 1.12.1959 tarihli Antartika Andlaşması.

236 1969 Viyana Andlaşmalar Hukuku Sözleşmesi, mad. 17; U.A.D.'nın **Soykırım Sözleşmesine Çekinceler** konusundaki 28.5.1951 tarihli danışma görüşü, C.I.J., **Recueil**, 1951, s. 21-22.

237 1969 Viyana Andlaşmalar Hukuku Sözleşmesi, mad. 2/1, d; 1986 Sözleşmesi mad. 2/1, d.

238 1969 Viyana Sözleşmesi, mad. 19; 1986 Sözleşmesi mad. 19.

239 Örneğin, 1982 Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi, mad 309.

Buna karşılık, kimi andlaşmalar da belirli maddelere çekince koyulmasını yasaklamayı yeğlemektedirler[240]. Bu durumlara giren herhangi bir çekincenin koyulamaması gerekmektedir. Öte yandan, bir andlaşmanın çekince konusunda hiçbir hüküm öngörmemesi durumunda da, amaç ya da konusuna aykırı düşen çekincelerin koyulamaması kabul edilmektedir. Nitekim, U.A.D. 28.5.1951 tarihli **Soykırım Sözleşmesine Çekinceler** konusundaki danışma görüşünde çok-taraflı bir andlaşmanın konusunun, hükümlerinin oluşturulma ve kabul edilme biçiminin böyle bir yönteme başvurma olanağı bırakmayabileceğini öngörmektedir[241].

Bir çekincenin geçerli olabilmesinin ikinci koşulu, koyulan bir çekincenin taraflarca kabul edilmiş olmasıdır. Bu kabul edilme önceden andlaşmanın bir hükmü ile çekince koyulmasının benimsendiğini bildirme biçiminde olabilecektir. Bu durumda, eğer andlaşma açık bir biçimde kabul işleminin gerekliliğini öngörmemişse, çekince öteki taraflarca kabulüne gerek kalmadan etki doğuracaktır[242]. Bununla birlikte, bir andlaşmada çekince koyma özellikle belirli konularda ya da belirli hükümlere ilişkin olarak öngörülmüşse koyulan çekincelerin andlaşma hükümlerine uygunlukları söz konusu olabilmektedir. Böyle durumlarda, çekincede kullanılan terimler andlaşmanın çekince koyulmasını kabul ettiği hükümlerinin aynısı ise herhangi bir sorun çıkarmamaktadır. Zira, çekincedeki terimler andlaşmada çekince konulmasına izin veren terimlerle aynı anlamda yorumlanmakta ve tarafların özel yorumlarına itibar edilmemektedir. Nitekim, U.A.D. 19.12.1978 tarihli **Ege Kıta Sahanlığı (Yetki) Davası**'na ilişkin kararında, Yunanistan'ın 1928 Uyuşmazlıkların Barışçı Yollarla Çözümü Konusunda Cenevre Genel Senedine koyduğu bir çekincede kullanılan terimlerin Genel Senette çekince koyulabilecek konular belirtilirken kullanılan terimlerle aynı olması karşısında, bunların ancak Genel Senetteki anlamında anlaşılması gerektiğini kabul ve Yunanistan'ın iddiasını red etmiştir[243]. Buna karşılık, çok genel terimlerle koyulan çekincelerin öteki taraflarca değerlendirilebileceği ve gereğinde reddedilebileceği uluslararası içtihatta benimsenir görünmektedir[244].

Bir andlaşmada çekince açıkça yasaklanmadı ise, devletlerin sınırlı sayısından ya da andlaşmanın konu ve amacından andlaşmanın bütün taraf-

---

240 Örneğin, 1958 Cenevre Kıta Sahanlığı Andlaşması (mad. 12), ilk üç maddesine çekince konulmasını yasaklamaktadır.

241 C.I.J., **Recueil,** 1951, s. 22, 24.

242 1969 Viyana Sözleşmesi, mad. 20/1; 1986 Sözleşmesi mad. 20/1

243 C.I.J., **Recueil,** 1978, s. 24-26

244 Bkz. **İngiltere ile Fransa Arasında Kıta Sahanlığı Davası**'na ilişkin 30.6.1977 tarihli hakemlik kararı: **Documentation française,** 1977, s. 55, no. 39

lar arasında biz bütün olanak uygulanmasının tarafların bağlanmasının ana koşulu olduğu anlaşılırsa, böyle biz çekincenin konulabilmesi ancak bütün tarafların kabulü ile olanaklıdır[245]. Taraflardan birinin itirazı bu nitelikli bir çekinceyi olanaksız kılacaktır. Fakat, uygu-lamada bir çekincenin bir andlaşmanın konu ve amacına aykırı olup olmadığı büyük tartışmalara yer verebilmektedir. Öte yandan, bir uluslararası örgütün kurucu andlaşmasına çekince koyma olanağı kabul edilmişse, aksi öngörülmediği durumlarda, bunun bu örgütün yetkili organınca kabul edilmesi gerekmektedir[246].

Eğer bir andlaşmada çekince koyma yasaklanmadı ise ve bu çekincelerin andlaşmanın konusuna ve amacına ya da temel koşullarına aykırılığı söz konusu değilse, çekince koyan taraf ile buna itiraz etmeyen taraf arasında andlaşmanın çekince ile değiştirilen biçiminin yürürlüğe gireceği kabul edilmektedir[247]. Böyle bir durumda, bir andlaşmaya koyulan çekinceye itiraz edilmesi ise kendiliğinden bu andlaşmanın çekince koyan taraf ile itiraz eden taraf arasında yürürlüğe girmesine engel değildir[248]. Bu son durumda da andlaşmanın taraflar arasında, çekince koyulan hükümler dışında, ilke olarak yürürlüğe gireceği kabul edilmektedir. Andlaşmanın hiçbir yanıyla yürürlüğe girmemesi ancak itiraz eden tarafın bunu açıkça belirtmesi olanaklıdır. Bir çekince koyulduğu zaman, andlaşmada aksi öngörülmemişse, bu konuda bildirimin eline geçmesinden başlayarak 12 ay içinde itiraz etmeyen tarafların bu çekinceyi kabul ettikleri düşünülmektedir[249]. Bir andlaşmaya katılma yoluyla taraf olanlar için bu 12 aylık itiraz süresi katılma anından başlamaktadır.

Bir andlaşmaya geçerli bir çekince koyabilmenin üçüncü koşuluna gelince, bu çekincenin koyulma anı ile ilgilidir. Bir uluslararası hukuk kişisinin bir andlaşmaya çekince koyabilmesi, 'lke olarak, andlaşmanın imzalanması, onaylanması (kabul edilmesi ya da uygun bulunması) ya da katılma anında olanaklıdır[250]. Ancak, çok ender olarak, kimi andlaşmaların onaylama ya da katılmadan sonra da çekince koyulmasına izin verdikleri görülmektedir. Örneğin, 7.6.1930 tarihli "Poliçe ve Emre Muharrer Senetler Hakkında Müşterek Kanuna ait Anlaşma"nın 1. maddesinin böyle bir

---

245 1969 Viyana Sözleşmesi, mad. 20/2; 1986 Sözleşmesi mad. 20/2

246 1969 Viyana Sözleşmesi, mad. 20/3.

247 1969 Viyana Sözleşmesi, mad. 20/4, a; 1986 Sözleşmesi, mad. 20/3, a.

248 1969 Viyana Sözleşmesi, mad. 20/4, b.

249 1969 Viyana Söz., mad. 20/5; 1986 Sözleşmesi, mad. 20/4.

250 1969 Viyana Sözleşmesi, mad. 19/1; 1986 Sözleşmesi, mad. 19/1

olanağı tanıdığı bildirilmektedir[251]. Bir çekincenin ve ona yapılan itirazların taraflarca geri alınması, eğer andlaşma aksini öngörmüyorsa, her zaman yapılabilir[252]. Gerek bir çekincenin gerekse itirazın geri alınmasının hüküm doğurmaya başlaması anı, başka bir tarih öngörülmedi ise, öteki tarafların bu konudaki bildirimi almaları anıdır.

Bir andlaşmaya geçerli bir çekince koymanın dördüncü koşulu biçimle ilgilidir. Bunun yazılı olarak yapılması ve bütün öteki taraflara bildirilmesi gerekmektedir[253]. Bir çekinceye itiraz ya da kabulün de, aynı biçimde yazılı olarak yapılması gerekmektedir.

c) Türk uygulamasında çekinceler

Türkiye de çok değişik andlaşmalara ilişkin olarak birtakım çekinceler koymuştur. Evrensel nitelikli andlaşmalar arasında Türkiye'nin çekince koyduğu belli başlı andlaşmalar şunlardır:

— 26.9.1928 tarihli Uyuşmazlıkların Barışçı Çözümü Konusunda Cenevre Genel Senedi[254];

— 6.3.1948 tarihli Hükümetlerarası Denizcilik Danışma Örgütü **(I.M.C.O.; O.M.C.I.)** kurucu sözleşmesi[255];

— 13.2.1946 tarihli B.M.'in ayrıcalık ve bağışıklıklarına ilişkin sözleşme[256];

---

251 Bkz.: A. Özman, **Milletlerarası Andlaşmalarda Çekinceler (İhtirazî Kayıtlar),** Ankara, 1970, s. 49.

252 1969 Viyana Sözleşmesi, mad. 22; 1986 Sözleşmesi, mad. 22

253 1969 Viyana Sözleşmesi, mad. 23; 1986 Sözleşmesi, mad. 23.

254 Türkiye 3.5.1934 gün ve 2421 sayılı yasa ile bu andlaşmaya katılırken üç konuda çekince bildirilmiştir: Bkz. **R.G.,** 10.5.1934, sayı 2697. Ancak, Milletler Cemiyetinin ortadan kalkması ile bu andlaşmanın da yürürlükten kalktığını **Ege Kıta Sahanlığı Davası** nedeniyle ileri süren Türkiye Genel Senedin depoziteri olan B.M. Sekreteryasına gönderdiği 18.12.1978 tarihli bir bildirim ile bu görüşünü tekrarlamış ve anılan adlaşmayı herhaliyle fesh ettiğini bildirmiştir: Bkz. N.U., **Traités multilatéraux pour lesquels le secrétaire général exerce les fonctions de dépositaire-Etat au 31 déc. 1978,** s. 654.

255 Türkiye 16.7.1956 gün ve 6812 sayılı yasa ile bu andlaşmaya katılırken Türk yasalarının örgördüğü kabotaj haklarını ve tekelleri saklı tuttuğunu bir çekince ile bildirmiştir: Bkz. **R.G.,** 25.7.1956, Sayı 9394. Çekince için ayrıca bkz. N.U., **Traités... (a.g.y.),** s. 421

256 Türkiye 15.3.1950 gün ve 5598 sayılı yasa ile bu andlaşmaya katılırken beş konuda çekince koymuştur: Bkz. **R.G.,** 21.3.1950, Sayı 7462. Daha sonra, Türkiye 6.5.1957 gün ve 6961 sayılı bir yasa ile 2., 3. ve 4. çekincelerini geri almıştır: Bkz. **R.G.,** 14.5.1957, Sayı 9606.

— 28.7.1951 tarihli Sığınmacıların hukuksal durumuna ilişkin sözleşme ile 16.12.1966 tarihli ek protokol[257].

Türkiye'nin koyduğu çekincelerin hangi aşamalarda yapıldığı incelendiği zaman ise, bunların uluslararası hukuka uygun olarak, imza, onaylama ya da katılma aşamalarının herbirinde yapıldığına ilişkin örnekler vardır. Nitekim, yukarıda belirttiğimiz belli başlı andlaşmalara ilişkin olarak Türkiye'nin koyduğu çekinceler anılan andlaşmalara katılma sırasında çıkarılan onaylama işlemleri aracılığıyla gerçekleşmişlerdir. Buna karşılık, Türkiye'nin kimi andlaşmalara daha imza aşamasında çekince ileri sürdüğü görülmektedir. Örneğin, 21.2.1971 tarihli Psikotrop maddelere ilişkin gümrük sözleşmesinin imzası sırasında Türk temsilcilerinin çeşitli çekinceler koydukları gözlenmektedir[258].

Türkiye adına çekinceleri koyma yetkisini kullanan otoritelere gelince, imza sırasında koyulan çekinceler için bunların andlaşma görüşmelerine ve imzalanmasına Bakanlar Kurulu kararnamesi ile görevlendirilen temsilciler oldukları görülmektedir. Nitekim, andlaşmanın görüşmelerini yapmaya ve imzalamaya yetkili kılınan bu kişilerin bu yetkilerini çekince koyma konusunda da kullanmalarına gerek uluslararası hukuk ve gerek Türk hukuku bakımından herhangi bir sakınca görünmemektedir. Andlaşmaların onaylanması ya da katılma aşamasında ise, çekince koyan otorite gerekli iç hukuksal işlemi gerçekleştiren otorite olmaktadır. Nitekim, uygun bulma yasası gerektiren andlaşmalar için çekincelerin bu yasa içinde yer almaları nedeniyle, çekinceyi koyan otorite T.B.M.M. olmaktadır[259]. Buna karşılık Bakanlar Kurulu'nun kararnamesi aracılığıyla onaylanacak bir andlaşmaya koyulacak çekincenin sahibi Bakanlar Kurulu olacaktır. Ancak, hukuksal olarak uygun bulma yasası ile koyulan çekincelerin sahibi T.B.M.M. olmasına karşın, uygulamada, bu yolla koyulan çekincelerin yalnızca Bakanlar Kurulu'ndan gönderilen uygun bulma yasası önerisi sonucu gerçekleştirildiği gözlenmektedir[260]. Yürürlükteki mevzuatımıza göre T.B.M.M. üyelerinin andlaşmada izin verildiği zaman bir andlaşmaya çekince koyulmasını önermelerine herhangi bir yasal engel bulunmamasına karşın, anılan uygulamanın çekince kavramının çok iyi tanınmaması ile

---

257 Türkiye 29.8.1961 gün ve 359 sayılı yasa ile Sözleşmeye ve 1.7.1968 gün ve 6 sayılı kararname ile Protokola katılırken izin verilen çerçevede çekince koymuş ve bildiride bulunmuştur. Metinler için sırasıyla bkz.: **R.G.**, 5.9.1961, Sayı 10898 ve **R.G.**, 5.8.1968, Sayı 12968.

258 Bkz. Sırasıyla: N.U., **Traités...(a.g.y.)**, s. 198 ve 325.

259 Örneğin, 1928 Cenevre Genel Senedi ya da B.M.'in ayrıcalık ve bağışıklıkları konusunda Sözleşme için olduğu gibi.

260 Bkz. A. Özman, **a.g.y., (Çekinceler)**, s. 53

Büyük Millet Meclisi içtüzüğünün andlaşmaların ancak kabul ya da reddedileceğini öngören hükmünün yanlış anlaşılmasından kaynaklandığı zannedilmektedir[261]. Bakanlar Kurulu kararnamesi ile kabul edilerek onaylanan andlaşmalara ilişkin çekincelere gelince, uygulamada yalnızca sığınmacıların hukuksal durumuna ilişkin 1966 Protokoluyla ilgili olarak Bakanlar Kurulu kararnamesinin bu konudaki sözleşmeye ilişkin çekinceleri ve bildirileri tekrar ettiği görülmektedir[262]. Bir andlaşmaya onay ya da katılma sırasında doğrudan Bakanlar Kurulu kararnamesi ile çekince uygulamasına rastlanmamaktadır[263]. Ancak, bu Bakanlar Kurulu'nun bir andlaşmanın onaylanması sırasında yasal olarak çekince koyma yetkisi bulunmadığı anlamına da gelmemektedir.

Türk uygulamasında çekincelerin geri alınması konusunda ise herhangi bir mevzuat hükmü bulunmamaktadır. Bununla birlikte, hukukun yerleşmiş bir genel ilkesi gereği, gerçekleştirilen bir hukuksal işlemin ya aynı otorite ya da onun hiyerarşik olarak üstünde aynı konuda yetki kullanabilecek bir üst otorite tarafından geri alınması olanağı vardır. Nitekim, Türk uygulamasında da bu ilkeye uygun olarak gerçekleştirilen bir örneğe rastlanmaktadır. B.M.'in ayrıcalıkları ve bağışıklıkları konusundaki sözleşmeye 1950'de katılma sırasında uygun bulma yasası ile koyulan çekincelerin bir bölümünün daha sonra geri alınması çıkarılan bir yasa ile gerçekleştirilmiştir[264]. İmza sırasında konulan bir çekincenin geri alınması gerekiyorsa, onaylama yoluyla yürürlüğe girmiş bir andlaşma durumunda bu çekincenin onaylanan otorite tarafından geri alınması gerektiği düşünülmektedir[265]. Böylece, bu yetkili otorite, onaylama amacıyla gerçekleştirilen hukuksal işlemin Bakanlar Kurulu'nca ya da T.B.M.M.'ce yapılmasına göre, bu iki otoriteden birisi olacaktır. Ancak, bu geri alma işleminin, onaylama için olduğu gibi, daha sonra Cumhurbaşkanınca imzalanarak yürürlüğe konulması gerekecektir.

2. Andlaşmaların üçüncü kişiler bakımından etkileri

Roma hukukundan bu yana, **pacta tertiis nec nocent nec prosunt** özdeyişine uygun olarak, andlaşmaların üçüncü kişiler bakımından ne hak ne de yüküm doğurması, ilke olarak, kabul edilmemektedir. Uygulanan uluslararası hukukta da bu görüşü doğrulayan birçok uluslararası

261 Bkz. A. Özman, **aynı yapıt.**
262 Bkz. **R.G.,** 5.8.1968, Sayı 12968.
263 A. Özman, **aynı yapıt,** s. 52-53
264 Bkz. **R.G.,** 14.5.1957, Sayı 9606
265 A, Özman, **aynı yapıt,** s. 100.

mahkeme kararına rastlanmaktadır[266]. Aynı temel ilke 1969 Viyana Andlaşmalar Hukuku Sözleşmesinde de kabul edilmektedir (mad. 34). Böylece, bir andlaşmanın üçüncü kişiler bakımından herhangi bir etkisi, özde, yalnızca bu üçüncü kişilerin rızası ile olanaklıdır. Bununla birlikte, bir kuraldışılık olarak, kimi andlaşmaların birtakım koşullarda rızalarına gerek kalmadan üçüncü kişiler bakımından etki doğurduğu durumlarla da karşılaşılmaktadır.

A. Andlaşmaların üçüncü kişilerin rızası ile etki doğurması

a. Üçüncü kişiler bakımından haklar yaratan andlaşmalar

i) Üçüncü kişiler için haklar yaratan andlaşmalar ve bunların kabulü

Bir andlaşmanın taraflarının üçüncü kişiler bakımından birtakım haklar öngörmesi uluslararası uygulamada rastlanılan bir durumdur[267]. Bu yolla bir üçüncü kişiye haklar tanınabileceği gerek uluslararası mahkeme kararları[268] gerekse 1969 Viyana Andlaşmalar Hukuku Sözleşmesi ile (mad. 36) doğrulanmaktadır. Ancak, bir andlaşmada üçüncü kişilerin çıkarına olan her hükmün hemen bir hak doğurduğu biçiminde de yorumlanması olanağı yoktur. Bunun gerçekleşebilmesi için, bir yandan, gerçekten andlaşmanın taraflarının bu yöndeki iradelerinin kuşkuya yer vermeyecek biçimde saptanması, öte yandan da üçüncü kişi ya da kişilerin bunu kabul etmiş olmaları gerekmektedir[269].

Bu türden bir hakkın doğması için üçüncü kişilerin rızası, ilgili üçüncü kişilerce itiraz edilmedikçe ve andlaşmada aksi öngörülmedikçe, verilmiş addedilir[270]. Kendilerine bu yolla tanınan bir hakkın kullanılmasında üçüncü kişiler andlaşmada öngörülen koşullara uymak zorundadır-

---

266 Örneğin, U.S.A.D.'nın **Polonya Yüksek Silezyasında Kimi Alman Çıkarları Davası**'na ilişkin 25.5.1926 tarihli kararı, C.P.J.I., Série A, no. 7, s. 29; U.A.D.'nın **27 Temmuz 1955 Tarihli Uçak Olayı Davası**'na ilişkin 26.5.1959 tarihli kararı, C.I.J., **Recueil,** 1959, s. 138 ve 143

267 Örneğin: B.M. Andlaşmasının 35/2 maddesi örgüte üye olmayan devletlere kimi koşullarla uluslararası uyuşmazlıklarını Güvenlik Konseyine ya da Genel Kurula götürebilme hakkını tanımaktadır

268 Örneğin: U.S.A.D.'nın **Serbest Bölgeler Davası**'na ilişkin 7.6.1932 tarihli kararı: C.P.J.I., Série A/B, no. 46, s. 147 ve 148.

269 Örneğin: **Serbest Bölgeler Davası,** C.P.J.I., Série A/B, no. 46, s. 147.

270 1969 Viyana Söz., mad. 36/1 **in fine**.

lar[271]. Fakat, üçüncü kişilere tanınan bu hakların onların rızası olmadan ortadan kaldırılamayacağı ya da değiştirilemeyeceği kabul edilmişse, andlaşmanın tarafları böyle bir işlemi kendi başlarına gerçekleştirme hakkına sahip değildirler[272].

ii) «En çok gözetilen ulus kaydı» içeren andlaşmalar

— «En çok gözetilen ulus kaydı» kavramı

«En çok gözetilen ulus kaydı» ya da eski adıyla «en ziyade müsaadeye mazhar millet kaydı» (**the most favored nation clause; la clause de la nation la plus favorisée; Meistbegüngstigungsklausel**) bir anlaşmada tarafların belirli bir konuda üçüncü devletlere ya da yurttaşlarına tanıdıkları ya da tanıyacakları en iyi muameleyi, birbirlerine ya da yurttaşlarına karşı da uygulamayı kabul ettiklerini açıklayan bir hükümdür. Somutlaştırırsak, örneğin, A ve B devletleri arasında yapılan ve «en çok gözetilen ulus kaydı» içeren bir andlaşma daha sonra A ve C devletleri arasında yapılan ve A'nın C'ye daha avantajlı bir muamelesini öngören andlaşma hükümlerinin B'ye de uygulanmasını sağlayacaktır.

Uluslararası uygulamada özellikle ekonomik ve ticari andlaşmalarda çok rastlanılan bu kayıt genellikle bir tarafın başka bir tarafa tanıyacağı durumu iyileştirici nitelikli hükümleri bu kaydı içeren andlaşmadaki tarafa da uygulayacağını bildirmektedir. Ancak, ender de olsa, bu kaydın üçüncü kişilere uygulanan muamelenin daha kötüsünü bu kaydı içeren andlaşmanın tarafına uygulamayacağı biçiminde öngörüldüğü andlaşmalara da rastlanmaktadır. Yine, genellikle ikili andlaşmalarda rastlanılan bir yöntem olmasına karşın, en çok gözetilen ulus kaydına çok-taraflı andlaşmalarda da rastlanmaktadır[273]. Öte yandan, anılan kaydın genellikle belirli konularda[274] öngörülmesi yanında, az da olsa, genel bir biçimde ve her konuda geçerli olmak üzere öngörüldüğü durumlar da vardır[275].

---

271 1969 Viyana Sözleşmesi, mad. 36/2.

272 1969 Viyana Sözleşmesi, madde 37/2.

273 Örneğin: 30.10.1947 tarihli Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Andlaşması (G.A.T.T.), mad. 1/1: **R.G.,** 31.12.1953, Sayı 8597

274 Örneğin: ticaret, ödeme, taşımacılık, yerleşme hakkı, diplomasi temsilciliği ve konsolosların dokunulmazlık ve ayrıcalıkları, ulusal yargılama, v.b.

275 Örneğin, 16.8.1960 tarihli Kıbrıs Cumhuriyeti Esas Teşkilatı Konusundaki Lefkoşe Andlaşmasının 23. maddesi Türkiye, İngiltere ve Yunanistan'a her konuda en çok gözetilen ulus muamelesi yapılmasını öngörmektedir: Metin için Bkz. M. Sarıca, E. Teziç ve Ö. Eskiyurt, **Kıbrıs Sorunu,** İstanbul, 1975 s. 269.

— «En çok gözetilen ulus kaydının koşulları

«En çok gözetilen ulus kaydı» çeşitli biçimlerde kullanılabilmektedir. Birinci olasılık, bu kaydın, hiçbir koşula bağlı olmadan öngörülmesi olmaktadır. Bu durumda, bu kayıttan yararlanması gereken tarafın aynı koşulları karşı tarafa uygulaması zorunluluğu yoktur[276]. Somutlaştırılırsa, örneğin A ve B arasında anılan kaydı içeren andlaşma uyarınca A'nın başka bir andlaşmayla C'ye tanıyacağı gümrük kolaylıklarını B'ye de uygulaması gerekmesine karşın, B'nin A'ya aynı kolaylıkları uygulama zorunluluğu yoktur. İkinci olasılık, bu kaydın uygulanmasında bir karşı koşul öngörülmesi olmaktadır. Bu durumda ise, bir tarafın başka bir tarafa tanıyacağı kolaylıkları bu kaydı içeren andlaşma tarafına uygulaması, üzerinde anlaşılan koşulun bu sonuncu tarafından yerine getirilmesine bağlıdır[277]. Üçüncü olasılık, anılan kaydın uygulanması için tarafların karşılıklılık öngörmeleri olmaktadır. O zaman ise, birinin başka bir andlaşma sonucu bir üçüncü tarafa tanıyacağı kolaylıkların aynını anılan kaydı içeren andlaşma tarafına uygulaması aynı karşılığın bu sonuncu tarafından kendisine tanınmış olmasına bağlıdır[278].

— «En çok gözetilen ulus kaydı»na kuraldışılıklar

Yukarıda belirtilen nitelikleri ile bir «en çok gözetilen ulus kaydı»nın uygulanmasında uluslararası hukukta kimi kuraldışılıkların öngörüldüğü izlenmektedir. Geleneksel olarak bu kayda kuraldışılık oluşturduğu kabul edilen durumlar şunlardır:

i) Taraflar arasında gümrük vergilerini ortadan kaldıran ve üçüncü devletlere karşı bir ortak gümrük politikası izlenmesini gerektiren gümrük birliği **(customs union; union douanière)** andlaşmaları[279];

ii) Taraflar arasında gümrük vergilerini ortadan kaldıran ancak üçüncü devletlere karşı her bir devleti bu konuda serbest bırakan serbest değişim bölgesi (serbest mübadele bölgesi) **(free zone of exchange; zone de libre-échange)** oluşturan andlaşmalar[280].

---

276 Uluslararası Hukuk Komisyonunca hazırlanıp 1978 yılında B.M. Genel Kurulu'nca kabul edilen andlaşma tasarısı, mad. 11: metin için bkz.: **Rapport de la CDI,** Ass., Gén., A/33/10, 1978, s. 78.

277 Uluslararası Hukuk Komisyonu tasarısı, mad. 12, **önceki yapıt,** s. 78.

278 Uluslararası Hukuk Komisyonu tasarısı, mad. 13, **önceki yapıt,** s. 78

279 Örneğin: 30.10.1947 tarihli G.A.T.T. Anlaşması, mad. 24/5: **R.G.,** 31.12.1953, Sayı 8597.

280 Örneğin: G.A.T.T. Anlaşması, mad. 24/5.

iii) Sınır ticaretine ilişkin olarak tanınan kolaylıkları içeren andlaşmalar[281].

Bu geleneksel kuraldışılıklara ek olarak Uluslararası Hukuk Komisyonu anılan kayda ilişkin andlaşma tasarısında, kimi uygulamalardan esinlenerek, aşağıdaki konuların da kuraldışı tutulmasını önermektedir[282].

i) Gelişmiş ülkelerin gelişme yolundaki ülkeler lehine tanıyacakları genelleştirilmiş tercihler (preferanslar) sistemini içeren andlaşma hükümleri[283];

ii) Gelişmekte olan ülkelerin yalnızca birbirleri arasında öngöreceği kolaylıkları ve ayrıcalıkları içeren ticaret andlaşmaları[284];

iii) Denize kıyısı olmayan devletlere tanınan açık denize çıkma kolaylıklarını ve ayrıcalıklarını içeren andlaşma hükümleri[285].

— «En çok gözetilen ulus kaydı»nın ayırım gözetmeme ilkesinden farkı

Öte yandan «en çok gözetilen ulus kaydı» ile ayırım gözetmeme ilkesini (**non-discrimination principle; principle de la non-discrimination; Diskriminierungsverbot**) karıştırmamak gerekmektedir. Gerçi, «en çok gözetilen ulus kaydı»nın amacı da taraflar arasında ayırım gözetilmesine yer bırakmayarak eşitliklerini sağlamaktır[286]. Ancak, ayırım gözetmeme ilkesinin bir hukuk genel ilkesi niteliğine karşılık, «en çok gözetilen ulus kaydı» bir andlaşma hükmü niteliğiyle etki doğurmaktadır. Bunun doğal sonucu da, ayırım gözetmeme ilkesinin eşitliği bozan her durumda herkesçe ileri sürülebilme olasılığına karşın, «en çok gözetilen ulus kaydı» ancak bir andlaşmada yer almışsa ilgili taraflarca ileri sürülebilecektir. Yine, ayırım gözetmeme ilkesi genel eşitliği sağlamanın ötesinde, «en

---

281 Örneğin: G.A.T.T. Anlaşması, mad. 24/3. Ayrıca bkz. Uluslararası Hukuk Komisyonu tasarısı, mad. 24 ve açıklaması, **Rapport de la CDI,** Ass. Gén., A/33/10, 1978, s. 175-178.

282 Bkz. **önceki yapıt,** s. 148-166, 166-175 ve 178-181.

283 Örneğin: G.A.T.T. Anlaşmasına eklenen IV. Bölümü içeren Protokol, mad. 37. Cenevre'de 8.2.1965'te benimsenen bu protokol Türkiye tarafından 2.4.1965'te kabul edilmiş olup 27.6.1965'de yürürlüğe girmiştir. Bkz. **United Nations Treaty Series,** Vol. 572, s. 320.

284 Örneğin: G.A.T.T. Anlaşmasına eklenen IV. Bölümü içeren Protokol, mad. 36/8 **a contrario, önceki yapıt.**

285 Örneğin: 29.4.1958 tarihli Cenevre Açık Deniz Söz., mad. 3; 10.12.1982 tarihli Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Söz., mad. 126.

286 U.A.D.'nın **Fas'taki Amerikan Yurttaşlarının Hakları Davası**'na ilişkin 27.8.1952 tarihli kararı: C.I.J., **Recueil,** 1952, s. 192.

çok gözetilen ulus kaydı» ile yapıldığı gibi, özel kolaylıklar ve ayrıcalıklar elde etmek üzere yararlanmaya açık değildir[287].

— **«En çok gözetilen ulus kaydı» içeren andlaşmaların etkileri**

Yukarıda belirtilen nitelikleri ile «en çok gözetilen ulus kaydı» içeren bir andlaşma da bir başka andlaşmanın tarafları dışındaki üçüncü kişiler bakımından hukuksal etki doğurma sonucunu vermektedir. Somutlaştırırsak, A ve B arasında yapılan andlaşmada yer alan bu kayıt nedeniyle A'nın C ile yapacağı andlaşma hükümlerinden bu sonuncu andlaşma ile hiçbir doğrudan ilişkisi bulunmayan B de yararlanmış olmaktadır. Burada, hukuksal açıdan en temel sorun bu iki andlaşmadan hangisinin üçüncü kişi bakımından haklar doğmasında esas alınması gerektiği olmaktadır. Başka bir deyişle, üçüncü kişi lehine doğan haklar özde anılan kaydı içeren andlaşmadan mı yoksa ikinci andlaşmadan mı kaynaklanmaktadır? U.A.D. **Anglo-Iranian Oil Co. Davası**'na ilişkin 22.7.1952 tarihli kararında, bu hakların doğmasına esas olan andlaşmanın anılan kaydı içeren andlaşma olduğunu ve ikinci andlaşmanın birincisi olmadan üçüncü kişiler bakımından hiçbir etki doğurmayacağını kabul etmektedir[288].

b. Üçüncü kişiler bakımından yükümlülükler doğuran andlaşmalar

Uluslararası uygulamada, az da olsa, bir andlaşmanın taraflarının üçüncü kişiler bakımından birtakım yükümlülükler öngördüğü durumlarla karşılaşılmaktadır. Örneğin, Versailles Andlaşmasının 435. maddesinin İsviçre bakımından öngördüğü tarafsızlık yükümlülüğü bu konuda gösterilen yerleşmiş bir örneği oluşturmaktadır. Ancak, Türk uygulamasında da üçüncü kişiler bakımından yükümlülükler de içeren kimi düzenlemeler öngören andlaşmalara rastlanmaktadır. Nitekim, Kıbrıs Cumhuriyeti'nin kurulması çalışmaları sırasında, 11.2.1959'da Zürih'te Türk, Yunan ve İngiliz başbakanları arasında saptanan ve 19.2.1959'da Londra'da imzalanan andlaşmanın aynı tarihte Londra'da Kıbrıs Rum toplumu başkanı Makarios ve Kıbrıs Türk toplumu başkanı F. Küçük tarafından yapılan bildiriler ile kabul edildiği görülmektedir[289].

---

287 Uluslararası Hukuk Komisyonu tasarısı, **Rapport de la CDI,** Ass. Gén., A/33/10, 1978, s. 17-19.

288 C.I.J., **Recueil,** 1952, s. 109.

289 Metinler için bkz. M. Sarıca-E. Teziç-Ö. Eskiyurt. a.g.y., s. 262-277.

Bu tür andlaşmaların ilgili üçüncü kişiler bakımından hüküm doğurabilmesi için temel koşul bu yükümlülüğün üçüncü kişilerce de kabul edilmesidir. Nitekim, gerek uluslararası mahkeme kararları[290], gerekse 1969 Viyana Andlaşmalar Hukuku Sözleşmesi (mad. 35) bunu doğrulamaktadır.

Bir üçüncü devlet bakımından böyle bir yükümlülüğün doğması için aranan başka bir koşul da, bu yükümlülük kabulünün yazılı yapılması ile ilgilidir[291]. Başka bir deyişle, aslında, ilk andlaşmanın dışında bu yolla ikinci bir paralel andlaşma oluşmaktadır.

Bu yolla üçüncü kişilere getirilen yükümlülüklerin ancak, başka bir yol öngörülmedi ise, bu yükümlülüğü öngören andlaşmanın tarafları ile üçüncü kişinin ortak rızaları sonucu kaldırılması ya da değiştirilmesi olanaklıdır[292].

B. Andlaşmaların üçüncü kişiler bakımından rızaları gerekmeden etki doğurması

Andlaşmaların yalnızca tarafların arasında hukuksal etki doğurması ilkesine kuraldışılık oluşturan ikinci durum üçüncü kişilerin rızalarını açıklamasına bile gerek görülmeyen kimi andlaşmaları kapsamaktadır. Uluslararası uygulamadan doğan ve herkes bakımından etki doğurmaları «objektif durum» yarattıkları gerekçesiyle açıklanmaya çalışılan bu andlaşmalara aşağıdaki konularda rastlanmaktadır. i) bir devletin siyasal statüsü[293]; ii) bir devletin ülkesinin tümünün ya da bir bölümünün silahsızlandırılması, askerden arındırılması gibi konularda ülkesel statüsü[294];

---

290 Örneğin: U.S.A.D.'nın **Serbest Bölgeler Davası**'na ilişkin 7.6.1932 tarihli kararı, C.P.J.I., Série A/B, no. 46, s. 141; U.A.D'nın **27 Temmuz 1955 Tarihli Uçak Olayı Davası**'na ilişkin 26.5.1959 tarihli kararı, C.I.J., **Recueil**, 1959, s. 143.

291 1969 Viyana Söz., mad. 35 **in fine.**

292 1969 Viyana Söz., mad. 37/1.

293 Örneğin, 20.11.1815 tarihli Paris Bildirisi ile kabul ve 28.6.1919 tarihli Versailles Andlaşması ile teyid edilen İsviçre'nin sürekli tarafsızlığı.

294 Örneğin: Aaland adalarının askerden arındırılmasını öngören 30.3.1856 tarihli andlaşmanın böyle bir objektif statü yarattığı konusunda Milletler Cemiyeti Konseyi'ne 5.9.1920 tarihli bir rapor veren Hukukçular Komisyonu raporu.

iii) Uluslararası önemde deniz ya da akarsu yollarının statüsü[295]; iv) kimi uluslararası örgütlerin uluslararası hukuk kişiliği[296].

Bir tür objektif durum yaratan ve bu nedenle bu durumları yaratan andlaşmaların tarafları dışında da ve üçüncü kişilerce herhangi bir özel kabul işlemine gerek kalmadan herkese karşı (**erga omnes**) hukuksal etki doğuracağı kabul edilen bu andlaşmaların hukuksal dayanağı konusunda öğretide çok çeşitli gerekçelerin öne sürüldüğü görülmektedir. Kimilerine göre, bu durumlar ilgili andlaşmalar taraflarının bunların uygulanmasını sağlayacak irade ve yeteneğe sahip olmaları ile olanaklıdır. Başka bir deyişle, bu görüşe göre aslında bu andlaşmalara saygının sağlanması siyasal güce bağlı öğelerle açıklanmaktadır. Başka bir görüş ise bu durumları bir bölgesel ya da evrensel kamu düzeni anlayışına bağlamaktadır. Gerçekte, bu her iki görüşün birbirlerini tamamlayıcı nitelikte bulunduğu ve böyle objektif durum yarattığı kabul edilen andlaşmaların genel bir uluslararası yarara yönelik olarak bu yolda değerlendirildikleri gözlenmektedir. Ancak, salt iradeci uluslararası hukuk görüşü bakımından, böyle durumlara başından beri itiraz eden ya da hiçbir biçimde üstü kapalı da olsa bunu kabul ettiği yönünde herhangi bir irade belirtme durumuna girmeyen uluslararası hukuk kişilerine karşı bu tür andlaşmaların etki doğurması kabul edilir görünmemektedir.

3. Andlaşmaların yorumu
(interpretation of treaties; interprétation des traités; Auslegung der Verträge)

Genel olarak hukuksal yorum, bir hukuksal işlemin anlamını ve kapsamını ortaya çıkarmak ve çelişkili gibi görünen noktalarını aydınlığa kavuşturmak amacıyla başvurulan düşünsel çalışmayı belirtmektedir. Bir bildirinin, bir yargı organı kararının yorumu yapıldığı gibi bir andlaşmanın da çoklukla yorumu gerekmektedir.

A. Yorum yetkisinin kullanılması

Bir andlaşmanın yorumlanmasının çok çeşitli kişilerce yapılması olanağı vardır. Ancak, herhangi bir kişi ya da organca yapılan her yorum tarafları bağlayıcı nitelikte değildir. Böylece, yazarların yorumlarına, üçüncü

295 Örneğin: Süveyş Kanalı'na İlişkin 1888 İstanbul Sözleşmesi; Tuna Konusunda 1948 Belgrad Sözleşmesi; Türk Boğazlarına İlişkin 1936 Montreux Sözleşmesi.

296 Örneğin: U.A.D.'nın **Birleşmiş Milletler Hizmetinde Uğranılan Zararların Giderilmesi** konusuna ilişkin 11.4.1949 tarihli danışma görüşünde B.M.'in objektif bir kişiliğe sahip görülmesi: C.I.J., **Recueil,** 1949, s. 185.

devletler organlarının yorumlarına ya da andlaşmaya taraf devletlerin tek olarak gerçekleştirdikleri yorumlarına tarafların uyması zorunluluğu yoktur. Buna karşılık, geleneksel olarak yorum yetkisinin iki biçimde kullanılması durumunda tarafları bağlayıcı kabul edilmektedir: i) tarafların ortak yorumu; ii) uluslararası yargı ya da hakemlik organlarının yorumu. Ancak, uluslararası örgütlerin gelişmesine bağlı olarak, bu bağlayıcı yorum yetkisi çerçevesine, kimi uluslararası örgüt organlarına birtakım hukuksal belgeleri yorumlama konusunda tanınan bir üçüncü durumu da eklemek gerekmektedir.

a. Tarafların ortak yorumu

Bir andlaşmanın taraflarının hepsince kabul edilen yorum, gerçek yorum (**authentic interpretation; interprétation authentique; authentische Auslegung**) ya da resmî yorum (**official interpretation; interprétation officielle; amtliche Auslegung**) olarak değerlendirilmektedir. Yorum yetkisinin bu yolla kullanılması durumunda bütün tarafları bağlaması herhangi bir soruna yer vermemektedir. U.S.A.D. bir hukuk kuralını resmî yorumlama yetkisinin yalnızca onu değiştirme ya da ortadan kaldırma yetkisine sahip olan hukuk kişilerine ait olduğunu bildirmektedir[297].

Bir andlaşmanın resmî yorumu, andlaşmada yer alan yorumsal kayıtlar (**legal definitions; clauses interprétatives**) yanında, tarafların birlikte kabul edecekleri yorumsal bildiriler (**déclarations interprétatives**), yorum mektupları (**lettres interprétatives**) ya da özel andlaşmalarla (**accords interprétatifs**) yapılabileceği gibi, bir ya da birkaçının yorumuna ötekinin katılması ile de olanaklıdır. Çok-taraflı bir andlaşmanın taraflarının yalnızca bir kısmınca yapılan yorumlar ise, bu taraflar için bağlayıcı olup bu yoruma katılmayan taraflar için uyulması zorunluluğu yoktur.

b. Uluslararası yargı ya da hakemlik organlarınca yorum

Bir andlaşmanın bağlayıcı yorumu yine uluslararası yargı ya da hakemlik organlarınca yapılan yargısal yorum (**judicial interpretation; interprétation juridictionnelle; gerichtliche Auslegung**) olmaktadır. Zira, andlaşmanın yorumu bu tür organların en olağan görevleri ara-

---

297 **Jaworzyna Davası**'na ilişkin 6.12.1923 tarihli danışma görüşü: C.P.J.I., Série B, no. 8, s. 37.

sında bulunmaktadır[298]. Ancak, bir andlaşmanın yargısal yorumunun yalnız o davaya taraf olan hukuk kişileri bakımından ve ilgili davaya ilişkin olarak bağlayıcı nitelik taşıyacağı kabul edilmektedir[299]. Bununla birlikte, bir andlaşmanın öteki tarafları da davaya katılma haklarını (**right to intervene; droit d'intervention à l'instance**) kullanarak davanın tarafı durumuna girerlerse, o zaman ilgili yargısal yorum bu taraflar için de geçerli olacaktır[300].

c. Uluslararası örgütlerin yorumu

Uluslararası örgütlerin kurucu andlaşmaları ile bunlara bağlı birtakım temel hukuksal belgelerin bu örgüt organlarınca yorumu bu andlaşma ve belgelerin uygulanabilmesi için gerekli olmaktadır. Bütün üye devletlerin katıldığı yorumların herhangi bir sorun çıkarmamasına karşılık, üye devletler arasında bu konuda uyuşmazlık çıktığı zaman ilke olarak örgüt organlarının yapacağı yorumlar bağlayıcı nitelik göstermemektedirler. Bununla birlikte, uluslararası örgüt organlarına bağlayıcı yorum yapma yetkisi tanıyan kurucu andlaşma hükümlerine de giderek rastlanmaktadır. Nitekim, Birleşmiş Milletler Andlaşması Genel Kurulun içtüzüğünü yapma (mad. 21) ve örgüte alınacak uluslararası memurların seçme koşullarını saptama (mad. 101/1) yetkisine sahip olmasını öngörmek suretiyle bu belgelere ilişkin olarak gerekecek yorumları kesin bir biçimde yapma yetkisini de Genel Kurula tanımış olmaktadır. Yine, 22. 1944 tarihli Bretton Woods Andlaşmaları ile Uluslararası Para Fonu Statüsünün yorumu (mad. 18/b) ve Dünya Bankası statüsünün yorumu (mad. 9/b) için Guvernörler Konseyi'nin yetkili kılındığı görülmektedir.

B. Yorum usulüne ilişkin kurallar

a. Temel yorum kuralları

1969 Viyana Andlaşmalar Hukuku Sözleşmesinin genel yorum kuralı başlığını taşıyan 31. maddesinin 1. fıkrası şu biçimde kaleme alınmıştır:

---

298 Örneğin: U.A.D. Statüsü, mad. 36; U.A.D.'nın **Birleşmiş Milletler Üyeliğine Kabul Koşulları**'na ilişkin 28.5.1948 tarihli danışma görüşü, C.I.J., **Recueil,** 1948, s. 61.

299 Örneğin: U.A.D. Statüsü, mad 59; **Palmas Adası Davası**'na ilişkin 4.4.1928 tarihli hakemlik kararı, **R.S.A.,** Vol. II, s. 842.

300 Örneğin, U.A.D. Statüsü, mad. 63.

«Bir andlaşma, andlaşmanın içeriği (**contexte**) ile bağlantılı olarak ve konu ve amacının ışığı altında terimlerin olağan anlamına uygun bir biçimde iyi niyetle yorumlanmalıdır.»

Burada sayılan temel kurallara, ayrıca, uluslararası mahkeme kararları ve uygulamanın ışığında, andlaşmanın yorumunda etkinlik ilkesini eklemek gerekmektedir.

i) İyi niyet ilkesi
(good faith; bonne foi; gute Glauben)

1969 Viyana Sözleşmesinden başka birçok uluslararası mahkeme kararı bu ilkenin andlaşmaların yorumlanmasında temel niteliğini vurgulamaktadır[301]. Bu ilke ile bir andlaşma tarafının herhangi bir muğlak hükümden tarafların niyeti dışında yararlanmasının önlenmesi amaçlanmaktadır.

ii) Andlaşma terimlerinin olağan anlamının aranması ilkesi
(natural meaning; sens ordinaire; übliche Bedeutung)

Bir andlaşmanın terimlerinin anlamı açıksa o terimlerin yorumlanması gereği yoktur[302].

Bir andlaşma terimlerinin bu durumda olağan anlamına uygun olarak anlaşılması gerektiği uluslararası mahkeme kararlarında değişmez bir biçimde kabul edilmektedir[303]. Bu çerçevede, eğer bir andlaşmanın terimlerinin olağan anlamı metnin öteki bağlantıları içinde bir anlam taşıyor ve hiçbir çelişkili anlamaya yer bırakmıyorsa yorum faaliyetinin orada sona ermesi gerekmektedir. Aksi durumda, başka öğeleri de göz önünde bulundurmak zorunluluğu doğmaktadır.

---

301 Örneğin: U.S.A.D.'nın **Polonya Yüksek Silezyasında Kimi Alman Çıkarları Davası**'na ilişkin 25.5.1926 kararı, C.P.J.I., Série A, no. 18, s. 30'.

302 Örneğin: U.S.A.D.'nın **Polonya Uyrukluğunun Kazanılması** konusundaki 15.9.1923 tarihli danışma görüşü, C.P.J.I., Série B, no. 7, s. 20; U.A.D.'nın **Birleşmiş Milletler Üyeliğine Kabul Koşulları** konusunda 28.5.1948 tarihli danışma görüşü, C.I.J., **Recueil,** 1948, s. 63.

303 Örneğin: U.S.A.D.'nın **Türk ve Yunan Ahalileri Mübadelesi** konusundaki 21.2.1925 tarihli danışma görüşü, C.P.J.I., Série B, no. 12, s. 20; U.A.D.'nın **Genel Kurulun Birleşmiş Milletlere Üyeliğe Kabul Yetkisi** konusundaki 3.3.1950 tarihli danışma görüşü, C.I.J., **Recueil,** 1950, s. 8 ve **Güney-Batı Afrika Davası I. Aşama** konusundaki 21.12.1962 tarihli kararı, C.I.J., **Recueil,** 1962, s. 343.

Bununla birlikte, bir andlaşmanın taraflarının birlikte bir terime özel bir anlam verdikleri saptanıyorsa o zaman bu terimi bu özel anlamıyla değerlendirmek gerekmektedir[304].

iii) Andlaşmanın bağlantılarının gözönünde tutulması ilkesi
(context; contexte, Kontext or Zusammenhang)

Bir andlaşmanın yorumunun ilgili bağlantılarına uygun yapılması gereği de uluslararası mahkemelerin istikrarlı bir biçimde kabul ettikleri ilkeler arasında yer almaktadır[305]. Bu, bir andlaşmanın mantıksal bütünlüğünün doğal bir sonucudur.

Bir andlaşmanın bağlantılarının (**contexte**) neler olduğu sorununa gelince, anılan kavramın şu durumları kapsadığı görülmektedir:

— andlaşma metninin içinde yer alan bütün hükümler[306];
— andlaşmanın oluşturduğu genel sistem[307];
— andlaşmanın başlangıcı[308];
— birbirleriyle bağlantılı andlaşmalar ya da öteki hukuksal belgeler[309].

iv) Andlaşmanın konusuna ve amacına uygunluk ilkesi
(aim and scope of treaties; objet et but des traités; Zweck und Ziel des Vertrags)

Bir andlaşmanın konusuna ve amacına uygun bir biçimde yorumlanması gereği de uygulanan uluslararası hukukta çok rastlanılan ilkelerden birini oluşturmaktadır[310].

---

304 1969 Viyana Söz., mad. 31/4.

305 Örneğin: U.S.A.D.'nın **Dantzig'deki Polonya Posta Hizmeti** konusunda 16.5.1925 tarihli danışma görüşü, C.P.J.I., Série B, no. 11, s. 39; U.A.D.'nın **Hükümetlerarası Denizcilik Danışma Örgütü** konusunda 8.6.1960 tarihli danışma görüşü, C.I.J., Recueil, 1960, s. 158-159.

306 Bkz. 1969 Viyana Söz., mad. 31/2; U.S.A.D.'nın **Serbest Bölgeler Davası**'na ilişkin 7.6.1932 tarihli kararında çeşitli hükümleri bağlantılı olarak ele alması, C.P.J.I., Série A/B, no. 46, s. 140.

307 Örneğin: U.A.D.'nın **27 Temmuz 1955 Tarihli Uçak Olayı Davası**'na ilişkin 26.5.1959 tarihli kararı, C.I.J., Recueil, 1959, s. 142.

308 1969 Viyana Söz., mad. 31/2; **Chamizal Davası**'na ilişkin 15.6.1911 tarihli hakemlik kararı, **R.S.A.**, Vol. XI, s. 324.

309 1969 Viyana Söz., mad. 31/2, a ve b; U.S.A.D.'nın **Yüksek Silezya'da Alman Azınlık Okulları Davası**'na ilişkin 26.4.1928 tarihli kararı, C.P.J.I., Série A, no. 15, s. 23; U.A.D.'nın **Sığınma Hakkı Davası**'na ilişkin 20.11.1950 tarihli kararı, C.I.J., **Recueil,** 1950, s. 276.

310 1969 Viyana Söz., mad. 31/1; U.A.D.'nın **Soykırım Sözleşmesine Çekinceler** konusunda 28.5.1951 tarihli danışma görüşü, C.I.J., Recueil, 1951, s. 23, 24.

v) Etki doğurma ilkesi
(rule of effectiveness; effet utile; Effektivitätsgrundsatz)

Andlaşmaların yorumunda uluslararası mahkemelerin çok sık başvurdukları ilkelerden biri de bir andlaşmanın uygulanmak ve etki doğurmak üzere yapılması olmaktadır. Bu ilke Roma hukukundaki **«ut res magis valeat quam preat»** (bir şey hükümsüz olacağına hüküm doğursun) özdeyişinin uluslararası hukukta uygulanması olmaktadır. Birçok uluslararası mahkeme kararı bu ilkeyi uygulamaktadır[311].

b. Tamamlayıcı yorum kuralları

Yukarıda bildirilen temel kurallar çerçevesinde bir andlaşma yorumlandığı zaman ortaya çıkan sonuç saçma ya da açık değilse, tamamlayıcı nitelikteki birtakım verilerin değerlendirilmesi gerekmektedir. 1969 Viyana Andlaşmalar Hukuku Sözleşmesi (mad. 32) bu tür verilerin en önemlisi olarak şunları bildirmektedir: i) andlaşmanın hazırlık çalışmaları; ii) andlaşmanın yapıldığı koşullar.

i) Andlaşmanın hazırlık çalışmaları

Bir andlaşmanın hazırlık çalışmaları bu andlaşmanın taslak çalışmalarından ve hatta böyle bir andlaşmanın yapılmasına ilişkin diplomatik yazışmalardan andlaşmanın kabul edildiği konferanstaki belgelere kadar her türlü hazırlık belgesini belirtmektedir. Bir andlaşmanın anlamı yeterli ölçüde açık ise, hazırlık çalışmalarına başvurulması gereği yoktur[312]. Buna karşılık, bir andlaşmanın yorumuyla ilgili iki durumda hazırlık çalışmalarına tamamlayıcı veri olarak başvurulduğu görülmektedir:

— bir andlaşmanın anlamını doğrulamak gerektiği zaman[313];

---

311 Örneğin: **Timor Adası Davası**'nda 5.6.1914 tarihli hakemlik kararı, **R.S.A.**, Vol. XI, s. 508; U.S.A.D.'nın **Serbest Bölgeler Davası**'na ilişkin 19.8.1929 tarihli kararı (ordonnances); C.P.J.I., Série A, no. 22, s. 13; U.A.D.'nın **Korfu Boğazı Davası**'na ilişkin 9.4.1949 tarihli kararı, C.I.J., **Recueil,** 1949, s. 23-24.

312 Örneğin: U.A.D.'nın 28.5.1948 tarihli **Birleşmiş Milletler Üyeliğine Kabul Koşulları** konusundaki danışma görüşü, C.I.J., **Recueil,** 1948, s. 63.

313 Örneğin: U.S.A.D.'nın **Kadınların Gece Çalışması Konusunda 1919 Sözleşmesinin Yorumu** ile ilgili 15.10.1932 tarihli danışma görüşü, C.P.J.I., Série A/B, no. 50, s. 380 ve yine **Lotus Davası**'na ilişkin 7.9.1927 tarihli kararı, C.P.J.I., série A, no. 10, s. 17.

— bir andlaşmanın anlamı açık olmadığı ya da açıkça saçma olduğu zaman[314].

Bir andlaşmanın hazırlık çalışmalarına başvurulması özellikle ikili andlaşmalara ilişkin olarak ortaya çıkmaktadır. Tarafların niyetlerinin ortaya çıkarılması sonucu ikili andlaşmalara ilişkin birçok sorunu bu sübjektif yorum (**interprétation subjective**) yöntemi ile çözebilme olanağı var görülmektedir. Uluslararası mahkemelerin özellikle tahkimnamelerin[315], ülke değişimlerine ya da sınırlara ilişkin andlaşmaların[316] yorumu için hazırlık çalışmalarına başvurdukları görülmektedir.

Buna karşılık, çok-taraflı andlaşmaların yorumu için hazırlık çalışmalarına başvurulması daha az görülen bir yol olmaktadır. Bu, çok-taraflı andlaşmalar bakımından tarafların niyetlerinin saptanmasının ikili andlaşmalardaki kadar önemli olmaması ile açıklanmaktadır. Nitekim, U.S.A.D. 10.9.1929 tarihli **Oder Uluslararası Komisyonu'nun Yetkisi Davası**'nda andlaşmaya taraf olup da hazırlık çalışmalarına katılmayan taraflar bulunması nedeniyle Versailles Andlaşmasının yorumlanmasında hazırlık çalışmalarına başvurmamıştır[317]. Ancak, çeşitli hakemlik mahkemelerinin çok-taraflı andlaşmaların yorumu için de hazırlık çalışmalarına başvurduğu örnekler vardır. Örneğin, **Osmanlı Borçları Davası**'na ilişkin olarak hakem E. Borel'in 18.4.1925 tarihli kararı Lozan Andlaşmasının hazırlık çalışmalarını uzun uzun değerlendirmektedir[318].

Hazırlık çalışmalarının bir andlaşmanın yorumuna etkileri kabul edildiği zaman, bunların yayınlanmış olup olmamaları ya da bu çalışmalara bütün tarafların katılıp katılmamaları konusunun değerlendirme bakımından herhangi bir ayırıma yer vermediği izlenimi edinilmektedir[319].

---

314 Örneğin: U.S.A.D.'nın **Dantzig'de Polonya Posta Hizmeti** konusunda 16.5.1925 tarihli danışma görüşü, C.P.J.I., série B, no. 11, s. 39; U.A.D.'nın **Birleşmiş Milletler Genel Kurulunun Üyeliğe Kabul Yetkisi** konusunda 3.3.1950 tarihli danışma görüşü, C.I.J., Recueil, 1950, s. 8.

315 Örneğin: **İspanyol Fas'ında İngiliz Malları Davası**'na ilişkin 27.8.1924 tarihli hakemlik kararı, R.S.A., Vol. II, s. 632

316 Örneğin, **Alaska Sınırlarının Saptanması Davası**'na ilişkin 20.10.1903 tarihli hakemlik kararı, **R.S.A.**, Vol. XV, s. 504-508 ve 517-518.

317 C.P.J.I., 1929, Série A, no. 23.

318 **R.S.A.**, Vol., I, s. 549, 554, 574 ve 586.

319 Uluslararası Hukuk Komisyonu andlaşma tasarısı, **Conférence des Nations Unies sur le droit des traités-Documents officiels**, s. 47.

ii) Andlaşmanın yapıldığı koşullar

Bir andlaşma belirli sosyal ilişkileri düzenlemek amacıyla yapıldığına göre o andlaşmanın ilişkilerini yönetecek hukuk kişilerinin içinde bulundukları koşulların bu andlaşma hükümlerinin yorumunu etkilemesi çok doğaldır. Dolayısıyla, bir andlaşmanın yapılması sırasındaki koşullar da kimi zaman bir andlaşma hükmünü ya da ona bağlı bir hukuksal belgeyi açıklığa kavuşturmak için başvurulması gereken verileri oluşturabilmektedirler. Tarafların sübjektif değerlerinden çıkıp andlaşmanın yapıldığı objektif koşullara göre yapılan bu objektif yorum **(interprétation objective)** yöntemine uygulanan uluslararası hukukta da rastlanmaktadır. Örneğin, U.A.D. **Ege Kıta Sahanlığı Davası**'na ilişkin 19.12.1978 tarihli kararında Yunanistan'ın 1928 Genel Senedine koyduğu çekincesinde yer alan, «ülkesel statüye ilişkin uyuşmazlıklar» deyiminin yorumunda, sübjektif veriler yanında, iki savaş arası döneminin tarihsel verilerini de gözönüne almak gerektiğini kabul etmiştir[320].

C. Kimi yorum teknikleri

Yukarıda belirtilen kurallar çerçevesinde andlaşmaların çok değişik teknik yöntemlere göre yorumlanması olanağı vardır. Bunların belli başlıları ve genellikle başvuruldukları alanlar aşağıda yeralmaktadır.

a. Dar yorum ve geniş yorum

(restrictive interpretation and broad interpretation; interprétation restrictive et interprétation extensive: Restriktive Auslegung und extensive Auslegung)

Uluslararası hukukun iki yorum yöntemi arasında hangisinin yeğleneceği yönünde herhangi bir genel ilke öngörmemesine karşın, her iki yöntemin de ancak olağan yorum yöntemlerinin sonuç vermemesi durumunda uygulanacakları kabul edilmektedir[321]. Bununla birlikte, uygulamada, dar yorum yöntemine çok daha fazla başvurulduğu görülmektedir. Özellikle olağandışı nitelikli andlaşma kayıtlarının dar yoruma tabi tutulduğu izlenmektedir. Bu çerçevede uluslararası hakemlik ya da yargı organlarına yetki tanıyan andlaşmaların[322], bir devletin egemenlik yetkisini kısıt-

---

320 C.I.J., **Recueil,** 1978, s. 29-32.

321 Örneğin, U.S.A.D.'nın **Dantzig'deki Polonya Posta Hizmeti** konusunda 16.5.1925 tarihli danışma görüşü, C.P.J.I., Série B, no. 11, s. 39.

322 Örneğin: U.S.A.D.'nın **Musul Sorunu**'na ilişkin 21.11.1925 tarihli danışma görüşü, C.P.J.I., Série B, no. 17, s. 22.

layan andlaşmaların[323], bir uluslararası hukuk kişisinin uluslararası sorumluluk konusunda ileri sürebileceği haklarından tektaraflı vazgeçilmesini içeren andlaşma hükümlerinin[324] dar yoruma tabi tutuldukları görülmektedir. Geniş yorum ise daha çok hakça ilkelere uygun bir karar öngören andlaşma hükümleri için başvurulan yöntemi oluşturmaktadır[325].

b. Benzetme yoluyla yorum
(interpretation by analogy; interprétation par analogie)

Benzetme yoluyla yorum, bir andlaşma hükmünün açık olmadığı durumlarda başka davalarda benzer durumlarda kabul edilen çözümlere başvurmayı içeren bir tekniği oluşturmaktadır.

Bu yönteme, genellikle, başka bir yorum yöntemiyle varılan sonuçları doğrulamak[326] ya da açık olmayan andlaşma hükümlerini yorumlamada tamamlayıcı öğe olarak yararlanmak[327] amacıyla başvurulmaktadır. Buna karşılık, çok az olarak, benzetme yoluyla yorum yöntemine yaratıcı bir işlev tanımak biçiminde başvurulduğu görülmektedir[328]. Bu çerçevede öğreti benzetmenin yalnızca uluslararası hukuk kuralları arasında yapılması durumunda önemli bir sorun bulunmadığını kabul ederken, bu benzetmenin, **Osmanlı Savaş Zarar - giderimi Davası**'na ilişkin olarak Sürekli Hakemlik Mahkemesi'nin 11.11.1912 tarihli kararında yaptığı gibi, özel hukuk kurallarına göre yapılması durumunda eleştiride bulunmaktadır[329].

c. Aksiyle kanıtlama yoluyla yorum
(interprétation a contrario)

Dilimizde eski adıyla «mefhum-u muhalifinden istihraç suretiyle tefsir» olarak da geçen bu yöntem, birbirinin zıttı olan şeylerden birisi gerçek-

---

323 Örneğin: **Merkezi Rodop Ormanları Davası**'na ilişkin 4.11.1931 tarihli hakemlik kararı, **R.S.A.**, Vol. III, s. 1400.

324 Örneğin, **Campbell Davası**'na ilişkin 10.6.1931 tarihli hakemlik kararı, **R.S.A.**, Vol. II, s. 1156.

325 Örneğin: U.S.A.D.'nın **Jaworzyna Davası**'na ilişkin 6.12.1923 tarihli danışma görüşü C.P.J.I., Série B, no. 8, s. 40.

326 Örneğin: U.S.A.D'nın **Wimbledon Davası**'na ilişkin 17.8.1923 tarihli kararı, C.P.J.I., Série A, no. 1, s. 23 ve 28.

327 Örneğin: U.S.A.D.'nın **Arnavutluk'ta Yunan Azınlık Okulları** konusunda 6.4.1935 tarihli danışma görüşü, C.P.J.I., Série A/B, No. 64, s. 17.

328 Örneğin: **Fas'taki İngiliz Malları** konusundaki 23.10.1924 tarihli hakemlik raporu, **R.S.A.**, Vol. II, s. 645

329 Örneğin: Ch. Rousseau, Tome I, s. 278.

leşmişse ötekinin varolmayacağı düşüncesine dayanmaktadır. Böylece, örneğin, bir konuda yapılabilecek şeyler sınırlayıcı bir biçimde sayılmışsa, bunların dışında kalan durumlar yasaklanmış demektir.

Uluslararası yargı ya da hakemlik organlarının kimi davalarda **a contrario** yorum yöntemine başvurdukları görülmektedir[330].

ç. Anlamlı yorum
(interdiction de l'interprétation ab absurdo)

Bir andlaşmanın yorumunun anlamsız ve saçma olmaması gerektiği varsayımına dayanan bu yorum yöntemine göre, olağan yorum yöntemlerine uygun olarak bir andlaşma hükmünden herhangi bir anlam çıkarılamaz ya da amaçsız bir sonuca varılırsa, terimlerin bir anlam doğuracak biçimde anlaşılması gerekmektedir. Bu yönteme de uluslararası yargı ya da hakemlik organlarınca zaman zaman başvurulduğu görülmektedir[331].

d. Belirli bir tarafın lehine yorum
(interprétation contra proferentem)

Özellikle ikili andlaşmaların yorumlanmasında zaman zaman başvurulan bu yönteme göre bir andlaşmanın yorumunun iki olasılığa açık olması durumunda yorumcunun belirli bir taraf çıkarına davranmasını öngörmektedir. Uygulamada bu yöntemin iki sonuca götürdüğü görülmektedir: i) açık olmayan hükümlerin yorumunda borçlu olan tarafın çıkarına olan olasılığı kabul etmek[332]; ii) açık olmayan hükümlerin yorumunda bu hükümleri kaleme alan tarafın zararına olan olasılığı kabul etmek.[333]

4. Andlaşmaların çatışması
(conflict between treaties; incompatibilité des traités; Vertragskollision)

Andlaşmaların etki doğurmasında karşılaşılan bir durum da iki değişik andlaşmanın aynı konuda ayrı ve birbirleriyle çatışan hükümler içer-

---

330 Örneğin: **Osmanlı Borçları Davası**'na ilişkin 18.4.1925 tarihli hakemlik kararı, R.S.A., Vol. I, s. 593.

331 Örneğin: U.S.A.D.'nın Versailles Andlaşması'nın 289. maddesi ile ilgili olarak 31.7.1922 tarihli danışma görüşü, C.P.J.I., Série B, no. 1, s. 22.

332 Örneğin: **Sambiaggio Davası**'na ilişkin 1903 tarihli hakemlik kararı, **R.S.A.**, Vol. X, s. 521; **Societa Mineraria et Metallurgica di Pertusola Davası**'na ilişkin 11.5.1950 tarihli hakemlik kararı, R.S.A., Vol. XIII, s. 195.

333 Örneğin: **Lusitania Davası**'na ilişkin 1.11.1923 tarihli hakemlik kararı, **R.S.A.**, Vol. VII, s. 43.

mesi olmaktadır. Hukuksal açıdan her ikisi de geçerli olan bu andlaşmaların bu durumda birlikte uygulanmaları olanağı fiilen yoktur. Sorun bunlardan hangisine uygulanma bakımından öncelik verilmesi ile ilgilidir. Bu konuda, en başta iki ana olasılıkla karşılaşılabilmektedir: i) çatışan andlaşmalardan birinin çatışma durumunu düzenleyen bir hüküm içermesi; ii) andlaşmalarda çatışma konusuna ilişkin herhangi bir hükmün bulunmaması.

A. Çatışma konusunda hüküm içeren andlaşmalar

Bir andlaşmanın başka bir andlaşma ile çatışması söz konusu olduğu zaman hangisinin üstün tutulması gerektiği konusunda bir takım hükümler içermesi uygulamada rastlanılan bir durumdur. Bu andlaşmaların kimisi, çatışma durumunda, kendilerinin üstün geleceğini öngörürken[334], başka bir bölümü de böyle durumlarda ya önceden belirlenmiş birtakım andlaşmaların kendilerinden üstün tutulmasını[335] ya da tüm andlaşmaların kendilerinden üstün tutulmasını[336] kabul etmektedirler. Bu yöntemlerle bir andlaşmanın ötekine üstünlüğü yalnızca önceden yapılmış andlaşmalar için öngörülebileceği gibi sonradan yapılacakları da kapsayacak biçimde kabul edilebilmektedir.

Yukarıda belirtilen durumlarda, eğer her iki andlaşmanın tarafları aynı ise, ilgili hükümlerin uygulanması gerekmektedir[337]. Sorun andlaşmaların tarafları değişik olduğu zaman ortaya çıkmaktadır. Böyle bir durumda, özellikle başka bir andlaşmanın üçüncü kişilerin de taraf bulunduğu belirli bir andlaşmaya üstün tutulması, ilke olarak, ilk andlaşmaya taraf olmayanlar için olanaklı görülmemektedir. Bununla birlikte, evrensel uluslararası hukuk düzeninin sağlanmasında çok önemli yeri olan ve uluslararası toplumun aşağı-yukarı tümünün taraf bulunduğu çok-taraflı andlaşmaların bu tür hükümlerinin bütün andlaşmalar bakımından geçerli olması gerektiği yönünde bir eğilim vardır[338]. Bunun en çarpıcı örneği B.M. Andlaşmasının 103. maddesi olmaktadır. Anılan hüküm şu biçimde kaleme alınmıştır:

---

334 Örneğin: B.M. Andlaşması, mad. 103.

335 Örneğin: 1921 Uluslararası Önemdeki Akarsu Ulaşım Yollarının Rejimi Konusundaki Barselona Sözleşmesinin 16. maddesi çatışma durumunda Milletler Cemiyeti Misakının üstün tutulacağını öngörmektedir. Metin için bkz. **Düstur,** III. Tertip, Cilt 5 (2. bası), s. 42 vd.

336 Örneğin: 1963 Viyana Konsolosluk İlişkileri Sözleşmesi'nin 73/1 maddesi bu konuda önceden yapılan andlaşmaların yürürlükte kalmasını kabul etmektedir.

337 1969 Viyana Andlaşmalar Hukuku Söz., mad. 30/2.

338 1969 Viyana Söz., mad. 30/1.

«Birleşmiş Milletler üyelerinin işbu Andlaşmadan doğan vecibeleri ile başka herhangi bir milletlerarası andlaşmadan doğan vecibelerinin çatışması halinde Andlaşma vecibeleri üstün gelecektir.»

Her ne kadar yukarıdaki hüküm B.M. Andlaşmasının yalnızca üye devletlerin yapacağı öteki andlaşmalara üstünlüğünü öngörmekte olup üçüncü devletlere bu yolda doğrudan bir hukuksal yükümlülük getirmiyorsa da, üye devletlerin anılan hükümle kabul ettikleri yükümlülükleri aslında üçüncü devletlerle yaptıkları andlaşmaların uygulanmaması sonucunu doğuracaktır. Bu duruma yalnızca bütün tarafları B.M. üyesi bulunmayan andlaşmalar girmektedir ki onların da sayısı çok değildir.

B. Çatışma konusunda herhangi bir hüküm içermeyen andlaşmalar.

Birbiriyle çatışan andlaşmalardan hiçbiri bu konuyu düzenleyen herhangi bir hüküm içermiyorsa durumu uluslararası hukukun bu konuda öngördüğü genel kurallara göre değerlendirmek gerekmektedir. Bu da çatışan andlaşmaların taraflarının aynı ya da değişik olmalarına göre değişiklikler göstermektedir.

a. Tarafları aynı olan andlaşmalar

Bu durumda uygulanan uluslararası hukukta kabul edilen temel kural, sonraki andlaşmanın önceki andlaşmaya üstün olacağı kuralıdır. Bu kural iç hukukta aynı otoriteden kaynaklanan kurallar için uygulanan **lex posterior derogat priori** (sonraki kural öncekini ortadan kaldırır) özdeyişinin uluslararası hukukta bir hukuk genel ilkesi niteliğiyle uygulanması olmaktadır. Bu kuralın olağan sonucu ise, eğer sonraki andlaşma öncekinin düzenlediği tüm konuları her yanıyla düzenliyorsa önceki andlaşma geçerliliğini yitirecektir. Ancak, sonraki andlaşma öncekinin ele aldığı konuları her yanıyla düzenlemiyorsa, o zaman sonraki andlaşma hükümleri ile önceki andlaşmanın ona aykırı düşmeyen hükümleri yürürlükte kalacaktır[339].

b. Tarafları değişik olan andlaşmalar

Birbiriyle çatışan ve değişik taraflar arasındaki andlaşmaları da birbiri ardından gelen ve tarafları kısmen değişmiş olan andlaşmalar ile yalnızca bir tarafın aynı kalıp öteki tarafların tümüyle değişik olduğu andlaşmalardan ayırmak gerekmektedir.

339 1969 Viyana Söz., mad 30/3.

i) Birbiri ardından yapılan ve tarafları kısmen değişen andlaşmalar

Bu varsayımdaki andlaşmalar çok-taraflı nitelikte olup, örneğin birincisinde A, B, C, D, E taraf iken ikincisinde yalnızca, A, B ya da A, B, C vb. taraflarının bağlandığı görülmektedir.

Bu durumda, her iki andlaşmaya taraf olanlar arasında (örneğimizde A, B ya da A, B, C), ilke olarak, **lex posterior derogat priori** kuralı gereği sonraki andlaşma ile öncekinin buna aykırı olmayan hükümleri uygulanacaktır[340]. Bununla birlikte, eğer önceki çok-taraflı andlaşma bunu yasaklamaktaysa ya da sonraki özel andlaşma gerek konu ve amacı bakımından gerekse önceki andlaşmanın taraflarının yararlanacağı haklar bakımından aykırılıklar ortaya çıkarıyorsa, bu olanak ortadan kalkmaktadır[341]. Öte yandan, kimi durumlarda önceki andlaşmanın taraflarının sayısının (örneğin, A, B, C) sonrakinden (örneğin, A, B, C, D, E...) daha az olduğu da görülmektedir. Bu durumda, eğer önceki andlaşmanın tarafları bunu yürürlükten kaldırmadı ise ya da sonraki andlaşma yasaklamıyorsa, bu özel andlaşmanın sonraki genel andlaşmanın amaç ve konusuna aykırı düşmemesi koşuluyla, ilgili taraflar arasında önceki andlaşmanın uygulanması olanağı vardır. **Lex specialis derogat generali** (özel kural genel kuralı ortadan kaldırır) özdeyişinin bir uygulaması olan bu kural kesin olmayıp, her somut olaya göre değerlendirilmesi gerekmektedir. Buna karşılık, her iki andlaşmaya taraf biri ile yalnızca bir andlaşmaya taraf biri arasında (örneğimizde A ile D diyebiliriz) her ikisini de bağlayan tek andlaşma olan önceki andlaşma uygulanacaktır[342].

ii) Yalnızca bir tarafın aynı olduğu andlaşmalar

Bu varsayımda ise, bir yanda, örneğin, A, B ya da A, B, C andlaşması ile öte yanda, örneğin, A, D ya da A, D, F andlaşmaları arasında bir çatışma söz konusudur. Ancak, dikkat edilirse, böyle bir çatışmaya yer veren tek kişi A olmaktadır. Durum böyle olunca, A, **Pacta sunt servanda** ilkesi gereği, her iki andlaşmayı da ilke olarak uygulamak zorundadır. Ancak, fiilen bu olanaklı olmadığına göre, A'nın ikisinden birine öncelik vermesi söz konusu olduğunda ötekinin taraflarına karşı uluslararası sorumluluğu bulunacaktır. Öğretide bu tür iki andlaşma arasında, iyi niyet ilkesi gereği, A'nın önce yaptığı andlaşmayı uygulamasının doğru olacağı

340 1969 Viyana Söz., mad. 30/4, a.
341 1969 Viyana Söz., mad. 41.
342 1969 Viyana Söz., mad. 30/4, b.

görüşü ağırlık taşımaktadır[343]. Ancak, A.E.T. gibi çeşitli devletlerle çok sayıda ve değişik kapsamda andlaşmalar yapma durumunda bulunan uluslararası örgütlerin bu tür çatışmaları önlemek amacıyla gerçekleştirdiği andlaşmalarında önceden bilgi alış-verişi ya da danışma zorunluluğu öngördüğü görülmektedir[344].

V. ANDLAŞMALARIN SONA ERMESİ, UYGULANMALARININ DURDURULMASI YA DA HÜKÜMLERİNİN DEĞİŞTİRİLMESİ

(termination, suspension and modification of treaties; extinction, suspension et modification des traités; Beendigung, Suspension und Modifikation von Verträgen)

1. Andlaşmaların sona ermesi ya da uygulanmalarının durdurulması

Bir andlaşmanın sona ermesi ya da uygulanmasının durdurulması üç durumda ortaya çıkmaktadır: i) tarafların ortak iradeleri sonucu; ii) tarafların tek taraflı iradesi sonucu; iii) kimi olaylar sonucu.

A. Tarafların ortak iradeleri sonucu

Bir andlaşmanın tarafların ortak iradeleri sonucu sona ermesi ya da uygulanmasının durdurulması iki biçimde olanaklıdır: i) andlaşmanın bir hükmü ile; ii) tarafların rızası ile[345].

a. Andlaşmanın bir hükmü ile

Bir andlaşmanın içinde yer verilen çeşitli hükümlerin bu andlaşmaya son verme ya da uygulanmasını durdurma konularını düzenledikleri görülmektedir. Bu hükümler, kimi zaman andlaşmanın belirli bir süre sonunda, kimi zaman birtakım olayların ortaya çıkması ile[346] ve kimi zaman da tarafların kendilerine tanınan andlaşmayı feshetme ya da andlaşmadan çekilme hakkını kullanmaları yoluyla andlaşmaların sona ereceğini öngörmektedirler. Bunlara andlaşma hükümlerinin gereğinin yerine getirilmesi sonucu andlaşmanın son bulmasını da eklemek yerinde olacaktır[347].

---

343 Örneğin, Nguyen Quoc Dinh, P. Dailler ve A. Pellet, s. 263.

344 H. Pazarcı, «Problèmes d'incompatibilité des accords conclus par la C.E.E.», **Mélanges P. Reuter,** Paris, 1981, s. 394-395.

345 1969 Viyana Andlaşmalar Hukuku Sözleşmesi, mad. 54 ve 57.

346 Örneğin, 1955 Varşova Paktı'nın 11/2 maddesi Avrupa'da bir ortak güvenlik sistemi kurulduğunda sona ereceğini öngörmektedir.

347 Örneğin, bir alım-satım anlaşmasının malların teslimi ile son bulması.

b. Tarafların rızası ile
(termination by agreement; abrogation)

Bir andlaşmanın tarafları, bu andlaşmanın sona ermesi ya da uygulanmasının durdurulması konusunda herhangi bir hüküm içermese de, ona rızaları ile son verme ya da uygulanmasını durdurma yetkisine sahiptirler. Bu amaçla, bir andlaşma aksini öngörmemişse, bütün tarafların oybirliği gereklidir[348]. Ancak, kimi andlaşmalarda andlaşmanın hükümlerini değiştirmek konusunda oyçokluğu ile karar verileceğini öngörmek suretiyle andlaşmaların hiç olmazsa bir bölümünün oyçokluğu ile son bulacağını kabul etmektedirler[349]. Yine, çok taraflı bir andlaşmanın taraflarının bir kısmı, andlaşmada yasaklanmamış olmak ve andlaşmanın konu ve amacına aykırı düşmemek ile öteki tarafların haklarından yararlanmalarına engel olmamak koşuluyla, bu andlaşmanın aralarında uygulanmasını bir süre durdurma yetkisine sahiptirler[350].

Bir andlaşmanın tarafların rızası ile sona erdirilmesinde ya da uygulanmasının durdurulmasında başvurulan iki yöntem gözlenmektedir. Birincisi, tarafların yaptıkları bir andlaşma ile önceki bir andlaşmanın tamamına ya da bir bölümüne açıkça son vermeleridir **(abrogation expresse)**[351]. İkinci yönteme gelince, yapılan ikinci bir andlaşma ile önceki andlaşmanın aykırı hükümlerine üstü kapalı bir biçimde son verme **(abrogation tacite)** yöntemi olmaktadır[352].

B. Tarafların tek-taraflı iradesi sonucu

a. Fesih ve çekilme

Fesih **(denunciation; dénonciation)**, bir andlaşmanın taraflarından birinin bir irade açıklaması yoluyla bu andlaşma ile bundan sonra bağlı olmayacağını bildirme işlemine verilen genel ad olmaktadır. Sonuç bakımından aynı olmakla birlikte, çok-taraflı bir andlaşmanın bir tarafının kendisi bakımından bu andlaşmaya son verme işlemine ise çekilme **(retrait)** adı verilmektedir.

Fesih hakkının tek-taraflı bir biçimde yasal olarak kullanılması aşağıdaki durumlarda olanaklıdır:

---

348 1969 Viyana Sözleşmesi, mad. 54/b ve 57/b.

349 Örneğin, B.M. Andlaşması, mad. 108.

350 1969 Viyana Sözleşmesi, mad. 58.

351 Örneğin, 7.9.1977 tarihli Panama Sözleşmesi önceki ilgili sözleşmeleri açıkça sona erdirmektedir. Metni için bkz. **I.L.M.**, 1977, Vol. 16, s. 1021-1098.

352 1969 Viyana Söz., mad. 59.

— andlaşma hükümleri bunu öngörmüşse[353];

— tarafların fesih ya da çekilme hakkını tanıma niyetinde oldukları çeşitli verilerden anlaşılıyorsa[354].

— andlaşmanın doğası gereği tek-taraflı fesih hakkının tanındığı kanısı doğarsa[355]; ancak bu nedene dayanan fesih hakkı konusunda öğretide büyük tartışmalara rastlanmaktadır; andlaşmanın niteliği nedeniyle fesih hakkının tanınmasının kabul edilmesi durumunda böyle bir hakkın kullanılmasının en kolay kabul edildiği andlaşmalar ittifak andlaşmaları olmaktadır[356]

— öteki taraf andlaşmayı uygulamıyorsa ya da temel hükümlerini çiğniyorsa[357]; öğretide bu gerekçenin geçerliliğinin tartışılmasına karşın[358] bu nedeni açıkça kabul eden uluslararası yargı ya da hakemlik kararları vardır[359].

Fesih ya da çekilme işlemlerinin gerçekleştirilme yöntemlerine ve etki doğurmalarına gelince, ikili bir andlaşmanın feshinin öteki tarafa bildirilmesi gerekmektedir. Başka yolla aksi öngörülmediyse, öteki tarafın fesih bildirimini alması anından başlayarak fesih işleminin etki doğuracağı kabul edilmektedir. Bununla birlikte, 1969 Viyana Sözleşmesi, bu konuda herhangi bir hüküm öngörmeyen andlaşmalar için -öteki tarafın andlaşmayı uygulamaması durumu dışında- 12 aylık bir süre geçtikten sonra fesih işleminin yürürlüğe gireceğini öngörmektedir. Çok-taraflı bir andlaşmadan çekilme konusunda ise, genellikle, bir süre geçtikten sonra bu işlemin etki doğurması öngörülmektedir. Çekilme işleminin bildirilmesi bu çok-taraflı andlaşmanın depoziterine yapılmak zorundadır.

---

353 1969 Viyana Söz., mad. 54/a.1969

354 1969 Viyana söz., mad. 56/1a.

355 1969 Viyana Söz., mad. 56/1b,

356 Bkz. Uluslararası Hukuk Komisyonu raporu, **Conférence des Nations Unies sur le droit des traités,** s. 76-77.

357 1969 Viyana Söz., mad. 60.

358 Örneğin bkz. Ch. Rousseau, Tome I, s. 213-215.

359 Örneğin; **Tacna ve Arica Davası**'na ilişkin 4.3.1925 tarihli hakemlik kararı, R.S.A., Vol. II, s. 921-968; U.A.D.'ın **Namibya'da Güney Afrika'nın Sürekli Varlığı** konusunda 21.6.1971 tarihli danışma görüşü, C.I.J., **Recueil,** 1971, s. 45-46, 47, 48, 49.

b. Vazgeçme
(renonciation)

Bir andlaşmanın sağladığı haklardan ve çıkarlardan bundan böyle yararlanılmayacağının bildirilmesi işlemine vazgeçme adı verilmektedir. Böylece, bu işlem aracılığıyla da bir andlaşmanın son bulması olasılığı vardır.

Bir andlaşmanın sağladığı haklardan vazgeçme tek-taraflı bir işlemle gerçekleştirilebileceği gibi[360], bir andlaşma ile de olabilmektedir[361].

C. Kimi olaylar sonucu

Bir andlaşmaya kimi olaylar sonucu da son verilebilmekte ya da uygulaması durdurulabilmektedir. Bu olayların belli başlıları ve andlaşmalara etkileri aşağıda ele alınmaktadır.

a. Andlaşma koşullarında köklü değişmeler (Rebus sic stantibus)

Uygulanan uluslararası hukukta kabul edilen bir ilkeyi oluşturan **rebus sic stantibus** ilkesine göre, bir andlaşmanın yapılışı sırasında varolan ve andlaşmanın yapılmasını etkileyen koşullarda ortaya çıkan değişmelerin bu andlaşmaya son verme ya da uygulamasını durdurma nedeni olacağı kabul edilmektedir[362].

Anılan ilkeye başvurulabilmesi için koşullarda ortaya çıkan değişikliğin köklü bir değişiklik olması gerekmektedir[363]. Bu temel değişikliğin göz önünde tutulabilmesi için, en başta, önceki koşulların tarafların bu andlaşmayı yapmalarında ana gerekçeyi oluşturması ve ikinci olarak da, bu değişikliğin tarafların yükümlülüklerini önemli ölçüde etkilemesi gerekmektedir[364]. Öte yandan, bu ilkenin uygulanmasında iki kuraldışılık öngörülmektedir: i) sınır andlaşmalarına son vermek için anılan ilkeden yarar-

---

360 Örneğin, İtalya 11.1.1943 tarihli bir nota ile Çin'deki kapitülasyon haklarından vazgeçtiğini açıklamıştır.

361 Örneğin, Müttefikler Lozan Andlaşmasının 28. maddesi ile kapitülasyon andlaşmalarından vazgeçtiklerini bildirmişlerdir.

362 Örneğin, 1969 Viyana Söz., mad. 62; U.A.D.'nın **İngiltere ile İzlanda Arasında Balıkçılık Davası**'na ilişkin 2.2.1973 tarihli kararı, C.I.J., **Recueil**, 1973, s. 17-18, 18-19.

363 **İngiltere ile İzlanda Arasındaki Balıkçılık Davası**, C.I.J., **Recueil**, 1973, s. 19.

364 1969 Viyana Söz., mad. 62/1, a ve b.

lanılamayacaktır; ii) koşulların değişmesine kendi yükümlülüklerini yerine getirmemek suretiyle neden olan taraf bu ilkeyi ileri süremeyecektir[365].

Rebus sic stantibus ilkesine ilişkin en önemli sorun, bu ilkenin öngördüğü koşullar yerine geldiği zaman bu durumdan zarar gören tarafın andlaşmaya tek-taraflı olarak son verme ya da uygulamasını durdurma hakkını doğrudan kullanıp kullanamayacağı ile ilgilidir. Öğretide egemen olan görüş, bir tarafın bu ilkeye dayanarak doğrudan bir andlaşmaya son vermeyeceği yönündedir. Dolayısıyla, bu görüşte olan bir taraf ya öteki taraf ile yeni bir andlaşma oluşturmak ya da uyuşmazlığı barışçı yollarla çözmeye çalışmak zorundadır.

Rebus sic stantibus ilkesine dayanan bir uygulama Türkiye tarafından da gerçekleştirilmiştir. Nitekim, 1923 Lozan Boğazlar Sözleşmesinin değiştirilerek yeni bir sözleşme yapılmasını[366] Türkiye o dönemin askeri ve siyasal koşullarında ortaya çıkan köklü değişikliklere dayandırarak ileri sürmüş ve sonuçta Montreux Konferansının toplanmasını sağlamıştır[367].

b. Savaşın andlaşmalara etkisi

Savaşın andlaşmalara etkisi konusu 1969 Viyana Andlaşmalar Hukuku Sözleşmesinin dışında bırakılmıştır (Mad. 73). Uluslararası yapılageliş hukukunda da bu konuda herhangi bir genel nitelikli kuralın varlığından kesin bir biçimde söz etmek olanağı yoktur[368]. Dolayısıyla, sorun devletlerin uygulamaları ve öğreti çerçevesinde değerlendirilmek durumundadır.

Bugünkü uygulanan uluslararası hukuka göre savaşın andlaşmalara etkisini andlaşmaları üç gruba ayırarak değerlendirmek olanaklıdır: i) Savaşın etkilemediği andlaşmalar; ii) Savaşın sona erdirdiği andlaşmalar; iii) Savaş sırasında kısmen ya da tamamen uygulanması durdurulan andlaşmalar.

Birinci grupta, en başta, özel olarak savaş durumunda uygulanmak üzere yapılan andlaşmalar yer almaktadır. Örneğin, 1907 La Haye Kara

---

365 1969 Viyana söz., mad. 62/2, a ve b.

366 Bu 1936 Montreux Boğazlar sözleşmesi olacaktır.

367 Bu konuda Türkiye'nin Milletler Cemiyeti Konseyi'ne ve üyelerine gönderdiği 10.4.1936 tarihli notanın metni için bkz. **Atatürk'ün Milli Dış Politikası (a.g.y)**, Cilt II, s. 280-286.

368 Örneğin bkz. J. Delbrück, «War effects on treaties» in R. Bernhardt (ed.), **Encylopedia of Public International Law**, Amsterdam-New York-Oxford, Vol. 4, 1982, s. 312.

Savaşı Kuralları Sözleşmesi (IV. Sözleşme) bu nitelikte bir andlaşmayı oluşturmaktadır. Ancak, bir andlaşma tümüyle savaş durumunu ilgilendirmiyorsa bile, eğer savaş durumuna ilişkin bölümleri varsa, o bölümlerin de yürürlükte kalması gerekecektir[369]. Yine, savaşın etkilemeyeceği kabul edilen andlaşmaların bir başka kısmı ise, objektif statü yaratan andlaşmalardır[370]. Bunlar, özellikle, sınır oluşturan, kimi boğazlarda, kanallarda ve akarsularda geçiş yolları rejimini düzenleyen ülke terk ve ilhakı düzenlemelerini gerçekleştiren, askerden arındırılmış rejimleri oluşturan andlaşmalardır. Bununla birlikte, bir kuraldışılık olarak, objektif statü yaratan andlaşmaların kapsamına giren alanların savaşan tarafların birinin ülkesel yetkisi altına girmesi durumunda bu andlaşmaların savaşanlar arasında uygulanmasının durdurulması gerektiği kabul edilmektedir[371]. Nihayet, uygulanmaları savaş olmaması koşuluna vazgeçilmeyecek düzeyde bağlı olmayan ve genellikle kişilerin haklarını düzenleyen andlaşmaların da yürürlükte kalması gerektiği ağırlıklı bir biçimde kabul görmektedir[372].

İkinci grubu oluşturan ve savaşın sona erdirdiği kabul edilen andlaşmalar ise siyasal nitelikli andlaşmalar olmaktadır. Bunlar, ister ikili isterse çok-taraflı olsunlar, ittifak andlaşmaları, saldırmazlık andlaşmaları ya da dostluk ve işbirliği andlaşmaları nitelikli andlaşmalar olup, savaşan taraflar arasında sona ermektedir[373].

Üçüncü grubu oluşturan ve savaşın savaşanlar arasında yalnızca uygulanmasını durdurduğu andlaşmalara gelince, bunlar yukarıda belirtilen iki grupta yeralmayan çok-taraflı andlaşmalardır. Öğretinin bir bölümü, andlaşmanın durumuna bağlı olarak, kimi ikili andlaşmaların da bu durumdan yararlanabileceğini bildirmekle birlikte bu konuda bir kurallaşmadan söz etmenin zor olduğu izlenmektedir[373bis].

Savaşın andlaşmalara etkisi konusunda belirtilmesi gereken bir başka nokta da her uluslararası nitelikli kuvvet kullanılması olayının bir savaş olarak değerlendirilmediği olmaktadır. Bu çerçevede, Birleşmiş Milletler Andlaşmasına uygun olarak özellikle Güvenlik Konseyi kararlarının uygulanmasına yönelik, kuvvet kullanılmasının hukuksal anlamda bir savaşı

---

369 Örneğin, 1936 Montreux Boğazlar Sözleşmesinin savaş durumunda geçişleri düzenleyen 4, 5 ve 20. maddeleri.

370 Bkz. Mc Nair, **a.g.y.**, s. 704 vd.

371 J. Delbrück, **a.g.m.**, s. 312.

372 **Aynı yapıt**, s. 312-313.

373 Örneğin, Birinci ve İkinci Dünya Savaşları sonrasında yapılan barış andlaşmaları bu kuralı doğrulamaktadır: Bkz. Mc Nair, **a.g.y.**, s. 723-728.

373bis Örneğin, J. Delbrück, **a.g.m.**, s. 313.

oluşturmadığı ve dolayısıyla andlaşmaları sona erdirmediği, ancak eğer kuvvet kullanılmasının andlaşmaların uygulanmasına olanak vermiyorsa bunların yalnızca uygulanmasını durduracağı bugün genel kabul görmektedir. Savaş ve kuvvet kullanma konusu genel bir biçimde IV. Kitabımızda ele alınacaktır.

c. Andlaşmanın uygulanmasını olanaksız kılan durumlar

Uygulanan uluslararası hukukta bir andlaşmanın uygulanmasını olanaksız kılan durumlarda bu andlaşmaya son verilmesini ya da askıya alınmasını kabul eden verilere de rastlanmaktadır. Nitekim, 1969 Viyana Andlaşmalar Hukuku Sözleşmesi (mad. 61), bir andlaşmanın uygulanması için zorunlu olan birşeyin kesin olarak kaybolması ya da yokolması durumunda bu andlaşmaya son verilmesini ya da uygulanmasının durdurulmasını kabul etmektedir. Bu andlaşmaya son verilmesi anılan şeyin tamamen yokolmasına, uygulanmasının durdurulması ise olanaksızlığın geçici olmasına bağlanmaktadır. Ancak, bu olanaksızlığın bunu ileri süren tarafın yükümlülüklerini yerine getirmemesine bağlı olarak ortaya çıkmamış olması gereklidir.

Böyle durumların en güzel örneğini "zorlayıcı neden" ya da eski adıyla "mücbir sebep" (**force majeure**) denilen aşılamaz nitelikteki engellerin bulunduğu durumlar oluşturmaktadır. Oysa, az sayıda olmakla birlikte, uluslararası yargı ya da hakemlik organlarının ilke olarak böyle bir durumda bir andlaşmanın yükümlülüklerinin yerine getirilmeyebileceğini kabul ettikleri görülmektedir. Örneğin, **Osmanlı Savaş Zarar-Giderimi Davası**'na ilişkin 11.11.1912 tarihli Sürekli Hakemlik Mahkemesi kararı ilke olarak zorlayıcı nedenin bir andlaşmanın uygulanmasını olanaksız kılacağını kabul etmekle birlikte, Osmanlı İmparatorluğu'nun ileri sürdüğü borçlarını ödemesinin iç ve dış durumunu ağır bir biçimde tehlikeye sokacağı görüşünü paylaşmamış ve bir zorlayıcı neden olarak kabul etmemiştir[374].

ç. Diplomasi ya da konsolosluk ilişkilerinin kesilmesi

Böyle bir durumun ilke olarak bir andlaşmanın varlığını etkilemeyeceği kabul edilmektedir[375]. Bununla birlikte, eğer andlaşmanın uygulanması bu ilişkilerin sürdürülmesi ile olanaklıysa, onların gerekli oldukları ölçüde bu andlaşmaların uygulanmalarının durdurulması zorunluluğu doğacaktır.

374 Bkz. **R.G.D.I.P.**, 1913, s. 29-30.

375 1969 Viyana Söz., mad. 63.

2. Andlaşma hükümlerinin değiştirilmesi ve gözden geçirilmesi

Andlaşmaların kimi hükümlerinin yenileri ile değiştirilmesi işlemi yalnızca belirli hükümlere yönelik olabileceği gibi[376], andlaşmanın tümüne de yönelik olabilmektedir[377].

A. Genel olarak andlaşma hükümlerinin değiştirilmesi

Bir andlaşma hükümlerinin değiştirilebilmesinin temel koşulu bunun tarafların rızaları ile yapılmış olmasıdır[378]. Böylece, bir ikili andlaşma hükümlerinin değiştirilmesi için iki tarafın ortak rızası gerekli olmaktadır. Çok-taraflı andlaşmalarda da, andlaşma aksini öngörmemişse, temel kural oybirliği ile bir andlaşmanın değiştirilmesidir. Ancak uygulamada, çok-taraflı andlaşmaların giderek artan bir biçimde oyçokluğu ile değiştirilebileceklerini kabul eden hükümlere rastlanmaktadır[379]

Olağan olarak bir andlaşma hükümlerinin değiştirilmesi açıkça yeni bir hükmün eskisinin yerini alması biçiminde gerçekleştirilmektedir. Ancak, daha sonra tarafların uygulamaları sonucu bir andlaşma hükümlerinin üstü kapalı bir biçimde değiştirilmesi olanağı da kabul edilmektedir[380].

B. Andlaşmaların gözden geçirilmesi

Kimi çok-taraflı andlaşmalar, belirli sürelerin sonunda, andlaşmayı daha iyi uygulanabilir bir duruma getirmek amacıyla, gözden geçirilmelerine ilişkin hükümler içermektedirler[381]. Bu durumlarda, andlaşmalarda öngörülen hükümlere uygun olarak andlaşmaların gözden geçirilmesi işlemi gerçekleştirilmektedir. Ancak, bir andlaşmanın gözden geçirilmesine ilişkin herhangi bir hüküm içermesi, koşullar gerektirmese bile, kesin olarak bir değişikliğe uğratacağı ya da böyle bir usule başvurulacağı anlamına da gelmemektedir. Nitekim, Montreux Boğazlar Sözleşmesinin (mad. 29)

---

376 Bu durumda değiştirmeden (**modification ya da amendment; amendement**) söz edilmektedir.

377 Bu durumda gözden geçirmeden (**revision; révision; Revision**) söz edilmektedir

378 1969 Viyana söz., mad. 39.

379 Örneğin, B.M. Andlaşması, mad. 108.

380 Örneğin, U.A.D.'nın 15.6.1962 tarihli **Preah Vihear Tapınağı Davası**'na ilişkin kararı, C.I.J., **Recueil**, 1962, s. 32; **Fransa ile A.B.D. Arasında Hava Taşımacılığı Davası**'na ilişkin 22.12.1963 tarihli hakemlik kararı; Bkz. **Conférence des Nations Unies sur le droit des traités**, s. 60.

381 Örneğin, Milletler Cemiyeti Misakı, mad. 19; 1936 Montreux Boğazlar Sözleşmesi, mad. 29.

her beş yılda bir taraflara böyle bir olanak tanımasına karşın, anılan sözleşme 1936'dan bu yana herhangi bir gözden geçirme konusunu oluşturmamıştır.

3. Andlaşmaların sona ermesi ve uygulanmasının durdurulması ya da hükümlerinin değiştirilmesi konularında Türk mevzuatı

T.C. Anayasası andlaşmaların sona ermesi, uygulanmasının durdurulması ya da gözden geçirilmesi konularında herhangi bir hüküm içermemektedir. Bu konudaki temel yasal hükümler 11.6.1963 gün ve 244 sayılı yasada yeralmaktadır. Anılan yasanın 3. madde 1. fıkrası aynen şöyledir:

> «...milletlerarası andlaşmaların uygulama alanının değiştiğini tespit etme, bunların hükümlerinin uygulanmasını durdurma ve bunları sona erdirme Bakanlar Kurulu kararnamesiyle olur.»

Böylece, andlaşmaları sona erdirme, uygulanmalarını durdurma ya da "uygulama alanının değiştiğini tespit etme" yetkisinin ilke olarak Bakanlar Kurulu'na tanındığı ortaya çıkmaktadır. Bu yetki, daha önce gördüğümüz gibi, andlaşmalarla T.C.'nin bağlanması aşamasında imzalanan bir andlaşmayı uygun bulma yasası için T.B.M.M.'ne sunup sunmama ya da uygun bulma yasasını elde etmiş olan andlaşmaları Cumhurbaşkanına sunup sunmama konularında Hükümete tanınan takdir yetkisinin paralelini oluşturmaktadır. Hükümet genel politikasını yürütmede yüklendiği yükümlülüğünün[382] bir sonucu olarak, T.C.'nin andlaşmalarla bağlanmasına karar verme yetkisine sahip olduğu gibi, gerektiğinde bunlara son verme ya da uygulanmalarını durdurma konularında da yetkili kılınmaktadır.

Yukarıda verilen 244 sayılı yasa hükmüne bir konuda dikkat çekilmesi yerinde olacaktır. Sözkonusu hüküm andlaşmaların sona ermesi ve uygulanmasının durdurulmasından söz etmesine rağmen, hükümlerinin değiştirilmesi konusuna yer vermemekte, yalnızca "uygulama alanının değiştiğini tespit etme" konusunda Bakanlar Kurulunu yetkili kılmaktadır. "Uygulama alanının değişmesi" deyiminden ne anlaşılmasının gerektiği araştırıldığı zaman ise, bunun yeni taraf devletlerin katılması ya da kimi devletlerin ayrılması gibi uygulama alanının coğrafi kapsamının değişmesi ile taraf devletlerin tek-taraflı olarak takdirine bırakılan, örneğin bir gümrük tarifesi andlaşmasının kapsamına giren ürün listesinin değiştirilmesi gibi, kapsam değişikliklerinin kastedildiği ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla, sözkonusu deyim ile andlaşmaların hükümlerinin tarafların yapacağı yeni gö-

382 Anayasa, mad. 112.

rüşmeler sonucu değiştirilmesi kastedilmemektedir. Bu nedenle, T.C.'nin taraf olduğu herhangi bir andlaşmanın hükümlerinin görüşmelerle değiştirilmesi durumunda, bu değişikliği onaylayarak yürürlüğe koyma yetkisi anılan 244 sayılı yasanın 3. maddesi 1. fıkrası kapsamına girmemektedir. Böylece, bir andlaşma hükmünün değiştirilmesi durumunda, bu andlaşmanın onaylanması sırasında izlenen yolun aynen izlenmesi ve, eğer ilgili andlaşma için önceden T.B.M.M.'den uygun bulma yasası çıkmışsa, yeni bir uygun bulma yasası ile bunun onaylanmasının ve yürürlüğe sokulmasının gerektiği düşünülmektedir.

Bakanlar Kurulu'nun andlaşmalara son verme ve hükümlerinin uygulanmasını durdurma konusundaki yetkisini kullanma biçimine gelince, 244 sayılı yasanın yukarıda verdiğimiz 3. madde 1. fıkrası gereğince bir kararname çıkarması gerekmektedir. Anılan kararnamenin taslağı, yine aynı yasanın 5.5.1969 gün ve 1173 sayılı yasayla değiştirilen 4. madde 1. bendinde öngörüldüğü gibi, Dışişleri Bakanlığı'nca hazırlanmak ve Bakanlar Kurulu'na sunulmak zorundadır.

Bu yolla hazırlanan kararname Bakanlar Kurulu'nca kabul edildikten sonra, 244 sayılı yasanın 3. madde 2. fıkrasına uygun olarak, ilgili andlaşmanın sona erme ya da uygulanmasının durdurulması tarihlerinin bir Bakanlar Kurulu kararnamesi biçimiyle Resmî Gazete'de yayınlanması gerekmektedir. Ancak, onaylandıktan sonra yayınlanmaları zorunlu olmayan andlaşmalar için, aynı 3. maddenin 3. fıkrası gereğince, bunlara son veren ya da uygulanmalarını durduran ve bu amaçlı tarihleri bildiren kararnamelerin yayınlanması da zorunlu değildir.

BİRİNCİ BAŞLIK

I. ANDLAŞMALARLA İLGİLİ GENEL BİLGİLER

Kaynakça:

Türkçe: C. Bilsel, **Devletler Hukuku, 3. Kitap: Devletler Arası Andlaşmalar,** İstanbul, 1936; S.L. Meray, Cilt II, s. 79-85; E.F. Çelik, Cilt I, s. 59-65; H. Eroğlu, **a.g.y.,** s. 28-41; İ.Ö., Akipek, I. Kitap, s. 70-72; H. Pazarcı, **Uluslararası Hukuk Açısından Avrupa Ekonomik Topluluğu'nun Yaptığı Anlaşmalar,** Ankara, 1978; A.S. Bilge, "İcra Andlaşmaları", **S.B.F.D.,** 1957, Cilt XII, Sayı 4, s. 136-147; H. Pazarcı, "Uluslararası Hukuk ve Türk Hukukuna Göre Andlaşma Kavramı", **M.H.M.Ö.H.B.,** 1990, sayı 1-2, s. 151-164.

Yabancı Dil: R. Ago. "Droit des traités à la lumière de la Convention de Vienne", R.C.A.D.I., 1971-III, s. 297-332; H. Chiu, **The capacity of international organization to conclude treaties and the special legal aspects of the treaties so concluded,** The Hague, 1966; J.W. Schneider, **Treaty-making power**

of international organizations, Geneva, 1959; P. Reuter, **La Convention de Vienne sur le droit des traités,** Paris, 1970; P. Reuter, "Le droit des traités et les accords internationaux conclus par les organisations internationales", **Miscellanea W.J. Ganshof van der Meersch,** Bruxelles, 1972, Tome I, s. 195-215. Rapisardi-Mirabelli, "La classification des traités internationaux", **R.D.I.L.C.,** 1923, s. 652-667; J. Dehaussy, "Le problème de la classification des traités et le projet de convention établi par la Commission du droit international des Nations Unies", **Melanges Guggenheim,** Genève, 1968, s. 305-326; Réglade, "De la nature juridique des traités-internationaux et du sens de la distinction des traités-lois et des traités-contrats", **R.D.P.,** 1924, s. 505-540; Karunatilleke, "Essai d'une classification des accords conclus par les organisations internationales, entre elles ou avec des Etats», **R.G.D.I.P.,** 1971, s. 12-91; Münch, "Non-binding agreements", **Z.a.ö.R.V.,** 1969, s. 1-11; O.J. Lissitzyn, "Territorial entities other than independent states in the law of treaties", **R.C.A.D.I.,** 1968, Vol. 125, s. 1 vd.; Mc Nair, **The law of treaties,** Oxford, 1961, s. 1-57; Myers, "Names and scope of treaties", **A.J.I.L.,** 1957, s. 574-605; Fawcett, "The legal character of international agreements", **B.Y.I.L.,** 1953, s. 381-400; Ch. Rousseau, Tome I, s. 62-73; F.L.M. Van de Craen, "The federated state and its treaty-making power", **R.B.D.I.,** 1983, s. 377-424.

II. ANDLAŞMALARIN YAPILIŞI

Kaynakça:

Türkçe: C. Bilsel, **Devletler Hukuku: Devletler Arasında Andlaşmalar,** İstanbul, 1936; S.L. Meray, Cilt II, s. 85-116; E.F., Çelik, Cilt I, s. 66-93; A.S. Bilge, "İcra andlaşmaları", **S.B.F.D.,** 1957, Cilt XII, Sayı 4, s. 136-147; M. Gönlübol, "Çok-taraflı andlaşmaların akdinde imza, tasdik ve katılma hususunda yeni gelişmeler", **S.B.F.D.,** Cilt XI, Sayı 2, s. 107-124; A.S. Bilge, "Milletlerarası Hukuka Göre Milletlerarası Andlaşmaların Akdi", **S.B.F.D.,** 1969, Sayı 3, s. 140; S. Kılıççı, **Milletlerarası Andlaşmaların Onaylanması,** Ankara, 1968; H. Pazarcı, **Avrupa Ekonomik Topluluğunun Yaptığı Anlaşmalar,** Ankara, s. 120-154.

Yabancı Dil: Mc Nair, **The law of treaties,** Oxford, 1960; C. Rousseau, Tome I, s. 75-118; T.O. Elias, **The modern law of treaties,** Leiden, 1974; P. Reuter, **La Convention de Vienne sur le droit des traités,** Paris, 1970; H. Chiu, **The capacity of international organizations to conclude treaties and the special legal aspects of the treaites so concluded,** The Hague, 1966; B. Kasme, **La capacité de l'ONU de conclure des traités,** Paris, 1960, J.W. Schneider, **Treaty-making power of international organizations,** Genève, 1959; T.I.H. Detter, "The organs of international organizations exercising their treaty-making power", **B.Y.I.L.,** 1962, s. 421-445; A. Kazancıgil, "Le processus de conclusion des accords d'association dans la C.E.E.," **M.M.T.Y.,** 1967, s. 148-185; P. Reuter, "Le droit des traités et les accords internationaux conclus par les organisations internationales", **Miscellanea W.J. Ganshof van der Meersch,** Bruxelles, 1976, Tome I, s. 195-215; Balladore Pallieri, "La formation des traités dans la pratique internationale contemporaine", **R.C.A.D.I.,** 1949-I, s. 469-545; Frowein, "Some considerations regarding the function of the depository", **Z.a.ö.R.V.,** 1967, s. 533-539; S. Rosenne,

"The depository of international treaties", **A.J.I.L.,** 1967, s. 923-945; P.F. Smets, **La conclusion des accords en forme simplifiée,** Bruxelles, 1969.

4. ANDLAŞMALARIN YAPILIŞINDA TÜRK UYGULAMASI

Kaynakça:

Türkçe: Ch. Crozat, "Milletlerarası muahedelerin tasdiki ile ilgili Anayasa hükümleri", **Ord. Prof. Samim Gönensay'a Armağan,** İstanbul, 1955, s. 37-67; Y.K. Zabunoğlu, "Andlaşmaların tasdiki", **A.Ü.H.F.D.,** 1959, Cilt XVI, Sayı 1-4, s. 106-130; E.F. Çelik, Cilt I, s. 94-117; E.F. Çelik "1961 Anayasasının milletlerarası andlaşmalarla ilgili hükümleri", **İ.Ü.H.F.M.,** Cilt XXVIII, Sayı 2, s. 335-348; E.F. Çelik, "Yürütme organına andlaşma yapma yetkisini tanıyan kanunlar (1924-1960)", **İ.Ü.H.F.M.,** Cilt XXXII, Sayı 1, s. 18-28; E.F. Çelik, "Andlaşma yapma yetkisi", **İ.Ü.H.F.M.,** XXXI, Sayı 1-4, s. 363-396; A.S. Bilge, "Türk hukukuna göre milletlerarası andlaşmaların akdi", **S.B.F.D.,** Cilt XXII, Sayı 2, s. 97-150; A.S. Bilge, «Milletlerarası andlaşmaların uygulanması", **S.B.F.D.,** Cilt XXIV, sayı 4, s. 17-56; S.L. Meray, "Türk Anayasa sisteminde andlaşmaların görüşülmesi", **S.B.F.D.,** Cilt XXI, Sayı 1, s. 75-88; Y. İnan, "1961 Anayasası ve milletlerarası andlaşmalar", **Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Dergisi,** Cilt III, Sayı 2, s. 271-284; E. Özbudun, "Türkiye Cumhuriyeti Anayasasına göre andlaşmaların onaylanması", **Prof. Dr. Ahmet Şükrü Esmer'e Armağan,** Ankara, 1981, s. 209-228.

Yabancı Dil: E.F.Çelik, "La formation des traités en droit international et en droit turc", **Annales de la Faculté de Droit d'Istanbul,** Tome XX, s. 1-50; M. Gönlübol and G. Ökçün, "Status of multilateral conventions concluded under the auspices of the United Nations and the Council of Europe and Turkey", **M.M.T.Y.,** Vol. I, s. 133-180.

III. ANDLAŞMALARIN HUKUKSAL GEÇERLİLİĞİ

Kaynakça:

Türkçe: E.F. Çelik, 1984, Cilt I, s. 137-141; S.L. Meray, Cilt II, s. 88-95; H. Pazarcı, "Uluslararası hukukta jus cogens kavramı", **Prof. Dr. Bülent Nuri Esen Armağanı,** Ankara, 1977, s. 365-379.

Yabancı Dil: Ch. Rousseau, Tome I, s. 134-163; Mc Nair, **a.g.y.,** s. 205-236; E. Vitta, **La validité des traités internationaux,** Leyde, 1940; P. Guggenheim, "La validité et la nullité des actes juridiques internationaux", **R.C.A.D.I.,** 1949-I, s. 195-265; A. Verdross, "Forbidden treaties in international law", **A.J.I.L.,** 1937, s. 571-577; L. Dubois, "L'erreur en droit international public", **A.F.D.I.,** 1963, s. 191-227; **The concept of jus cogens in international law,** Genève, 1967; A. Verdross, "Jus dispositivum and jus cogens in international law", **A.J.I.L.,** 1966, s. 55-63; M. Virally, "Réflexions sur le jus cogens", **A.F.D.I.,** 1966, s. 5-29; K. Marek, "Contribution à l'étude du jus cogens en droit international", **Mélanges P. Guggenheim,** Genève, 1967, s. 426-459; A. Oraison, **L'erreur dans les traités,** Paris, 1972; A. Oraison, "Le dol dans la conclusion des traités, **R.G.D.I.P.,** 1971, s. 168 vd.; J.P. Cot, "La bonne foi et la conclusion des traites", **R.G.D.I.P.,** 1968, s. 149-159; E.

Zoller, **La bonne foi en droit international public,** Paris, 1977; G. Ténékidès, "Les effets de la contrainte sur les traités à la lumière de la Convention de Vienne du 23 mai 1969", **A.F.D.I.,** 1974, s. 79-120; G. Morange, "Nullité et inexistence en droit international public", **Etudes en l'honneur de G. Scelle,** Paris, 1950, Tome III, s. 895-909; P. Cahier, "Les caractéristiques de la nullité en droit international et tout particulièrement dans la Convention de Vienne de 1969 sur le droit des traités", **R.G.D.I.P.,** 1972, s. 646-691.

IV. ANDLAŞMALARIN HUKUKSAL ETKİLERİ VE UYGULANMALARI

Kaynakça:

Türkçe: A.S. Bilge, "Milletlerarası andlaşmaların uygulanması», **S.B.F.D.,** Cilt XXIV, Sayı 4, s. 17-56; M. Gönlübol, "Çok taraflı andlaşmalara yapılan ihtirazi kayıtlar", S.B.F.D., Cilt XII, Sayı 3, s. 147-156; A. Özman, **Milletlerarası Andlaşmalara çekinceler,** Ankara, 1970; H. Eroğlu, «Milletlerarası polis ve andlaşmalar" **İ.Ü.H.F.M.,** 1954, Cilt XX, Sayı 1-4, s. 28-56; E.F. Çelik, I, s. 118-127.

Yabancı Dil: Mc Nair, **a.g.y.,** s. 116-119 ve 309-339; E. Roucounas, "Le traité et les Etats tiers", **R.H.D.I.,** 1964, s. 299-365; B. Nolde, "La clause de la nation la plus favorisée et les tarifs préférentiels", **R.C.A.D.I.,** 1932-I, s. 5-130; R.C. Snyder, **The most favored nation clause,** New York, 1948; G. de Lacharrière, "Aspects récents de la clause de la nation la plus favorisée", **A.F.D.I.,** 1961, s. 107-118; G. Dold, **Stipulations for a Third party,** London, 1948; E. Jimenez de Arechaga, "Treaty stipulations in favor of third states", **A.J.I.L.,** 1956, s. 338-357; D. Kappeler, **Les réserves dans les traités internationaux,** Bale, 1958; K. Holloway, **Les réserves dans les traités internationaux,** Paris, 1958; J. Nisot, "Les réserves aux traités et la Convention de Vienne du 23 mai 1969". **R.G.D.I.P.,** 1973, s. 200-206; J.M. Ruda, "Reservations to treaties", **R.C.A.D.I.,** 1975, vol. 146, s. 95-218; P.H. Imbert, **Les réserves aux traités multilatéraux,** Paris, 1979.

3. ANDLAŞMALARIN YORUMU

Kaynakça:

Türkçe: E.F. Çelik, "Milletlerarası Adalet Divanının tatbik ettiği tefsir kaideleri", **Ord. Prof. Dr. Tahir Taner'e Armağan,** İstanbul, 1956, s. 569-592; İ. Akın, "Milletlerarası andlaşmaların milli mahkemeler tarafından yorumlanması", **İ.Ü.H.F.M.,** Cilt XXV, Sayı 1-4, s. 94-106; E.F. Çelik, Cilt I, s. 127-133.

Yabancı Dil: Ch. de Visscher, **Problèmes d'interprétation juridiciaire en droit international public,** Paris, 1993; G. Berlia, "Contribution à l'interprétation des traités, **R.C.A.D.I.,** 1965-I; I. Voicu, **De l'interprétation authentique des traités internationaux,** Paris, 1968, S. Sur, **L'interprétation en droit international public,** Paris, 1974; M.K. Yasseen, "L'interprétation des traités d'après la Convention de Vienne", **R.C.A.D.I.,** 1976-III, s. 1-114; A. Özman, "Le problème de l'interprétation des réserves à la lumière de la Convention de Vienne sur le droit des tra-

ités", **A.Ü.H.F.D.,** Cilt XXII, Sayı 3-4, s. 71-96; V.D. Degan, **L'inteprétation des accords en droit international,** The Hague, 1963.

4. ANDLAŞMALARIN ÇATIŞMASI

Kaynakça:

Türkçe: E.F.Çelik, Cilt I, s. 133-137; S.L. Meray, Cilt II, s. 140-143.

Yabancı Dil: Mc Nair, **a.g.y.** s. 213-224; Ch. Rousseau, "De la compatibilité des normes juridiques contradictoires dans l'ordre international", **R.G.D.I.P.,** 1932, s. 133-192; C.W. Jenks, "The conflict of law making treaties", **B.Y.I.L.,** 1953, s. 401 v.; H. Pazarcı, "Problèmes d'incompatibilité des accords conclus par la C.E.E.", **Mélanges P. Reuter,** Paris, 1981, s. 391-405.

V. ANDLAŞMALARIN SONA ERMESİ, UYGULANMALARININ DURDURULMASI YA DA HÜKÜMLERİNİN DEĞİŞTİRİLMESİ

Kaynakça:

Türkçe: S.L. Meray, Cilt II., s. 144-163; E.F. Çelik Cilt I , s. 141-156; Z,M, Alsan, "Birleşmiş Milletler Andlaşmalarının Tadili Problemi", **A.Ü.H.F.D.,** Cilt XI, Sayı 3-4, s. 1-41.

Yabancı Dil: Mc Nair, "La terminaison et la dissolution des traités", **R.C.A.D.I.,** 1928-II, s. 463 vd.; Mc Nair, **The law of Treaties,** Oxford, 1961, s. 493-586; Mc Nair, "Les effets de la guerre sur les traités", **R.C.A.D.I.,** 1937-I, s. 529 vd.; G. Scelle, "De l'influence de l'etat de guerre sur le droit conventionnel", **J.D.I.,** 1950, s. 26 vd.; E. van Bogaert, "Le sens de la clause rebus sic stantibus dans le droit des gens actuel", **R.G.D.I.P.,** 1966, s. 49 vd.; G. Wright, "The termination and suspension of treaties", **A.J.I.L.,** 1967, s. 1000 vd.; F. Capotorti, "L'extinction et la suspension des traités", **R.C.A.D.I.,** 1971-III, s. 419-587; G. Hanaszti, "Treaties and fundamental change of circumstances", **R.C.A.D.I.,** 1975-III, s. 1-94; J. Lecas, **Les techniques de révision des conventions internationales,** Paris, 1961; S. Engel, "Les clauses de révision dans les traités multilatéraux", **R.D.I.L.C.,** 1939, s. 529 vd.; R. Yakemtchouk, "La révision des traités multilatéraux en droit international", **R.G.D.I.P.,** 1956, s. 337-400; J. Delbrück, "War, effects on treaties", **in** R. Bernhardt (ed.), **Encylopedia of Public International Law,** Amsterdam-New York-Oxford, vol. 4, 1982, s. 310-315.

İkinci Başlık :

ULUSLARARASI HUKUKUN ÖTEKİ ASIL KAYNAKLARI

Andlaşmalar dışında uluslararası hukukun asıl kaynakları yapılageliş (teamül) ve hukuk genel ilkeleridir.

I. YAPILAGELİŞ (TEAMÜL ya da ÖRF ve ADET)
(Custom; coutume; Gewohnheit)

Aynı yöndeki davranış ve tutumların giderek gelenek değerini kazanması ile yapılageliş kuralları biçimlenmeye başlamaktadır. Ancak, genel nitelikli toplumsal örf ve adet kurallarını hukuksal güce sahip yapılageliş kurallarından ayırmak gerekmektedir. Zira, yapılageliş kurallarına gelenek değerlerinin yanı sıra, ayrıca, bir hukuk kuralı oluşturdukları inancı ile uyulduğu gözlenmektedir.

1. Yapılageliş kurallarının öğeleri

Bir yapılageliş kuralı kuramsal düzeyde iki temel öğenin birleşmesi ile oluşmaktadır: i) maddi öğe; ii) psikolojik öğe.

A. Maddi öğe

Bir yapılageliş kuralının maddi öğesi, aynı durumlarda aynı davranış ve tutumların sürekli olarak tekrarlanmasını belirtmektedir. Böylece, bir davranış ya da tutum tekrarlanmak yoluyla bir alışkanlık, bir gelenek değerini kazanmaktadır.

Yapılagelişin bu maddi öğesi çerçevesinde, sözkonusu davranış ya da tutumların birörnek olması gereği vardır. Bu birörneklik olumlu davranışlar biçiminde olabileceği gibi olumsuz davranışlar biçiminde de sağlanabilmektedir. Başka bir deyişle, yapılagelişi oluşturan bu davranışlar birşeyi yapma[383], birşeyin yapılmasına karşı çıkma[384] ya da birşeyi yap-

---

383 Örneğin: U.A.D.'nın 12.4.1960 tarihli **Geçiş Hakkı Davası'**na ilişkin kararında özel kişiler, sivil memurlar ve mallara geçiş hakkının sürekli olarak tanınması gibi: C.I.J., **Recueil,** 1960, s. 40.

384 Örneğin: U.A.D.'nın İngiltere ile Norveç arasındaki 18.12.1951 tarihli **Balıkçılık Davası'**na ilişkin kararında İngiltere'nin Norveç'in karasularını sınırlandırma uygulamasına uzun süre itiraz etmemesi gibi: C.I.J., Recueil, 1951, s. 139.

mama[385] biçiminde ortaya çıkabilmektedir. Esas olan bu davranışların aynı doğrultuda istikrarlı bir biçimde yapılmış olmasıdır. Birbirleriyle çelişen davranışlar, çok sayıda da olsalar, bir yapılageliş kuralı oluşturmaktan uzaktırlar[386].

Öte yandan, davranış biçiminde birörneklik aranmasının anlamı yapılageliş kuralının genel ya da bölgesel olmasına göre farklılıklar göstermektedir. Böylece, evrensel nitelikli bir yapılageliş kuralının oluşması için, uygulanan hukukta, genel bir uygulamanın gerektiği kabul edilmektedir[387]. Ancak, uygulanan hukukta genel uygulama ile bütün devletlerin katıldığı bir uygulama kastedilmeyip, bir konuyla özellikle ilgili olan devletlerin de içinde bulunduğu ve her tür devletin temsil edildiği çok sayıda devletin uygulaması anlaşılmaktadır[388]. Buna karşılık, bölgesel bir yapılageliş kuralından söz edilebilmesi için bu bölge devletlerinin aynı doğrultuda sürekli davranışları gerekmektedir[389]. Bununla birlikte, bütün bölge devletlerini kapsamayan ve yalnızca bir bölümü arasında geçerli olan yapılageliş kurallarının varlığı da olanaklıdır. Nitekim, U.A.D. 12.4.1960 tarihli **Geçiş Hakkı Davası**'na ilişkin kararında yalnızca iki devlet arasında geçerli olan yerel yapılageliş kurallarının da varolmasına hiçbir engel olmadığını açıkça kabul etmektedir[390].

Yapılageliş kurallarının oluşması için aynı yönde davranış ve tutumların genellikle uzun bir süre tekrarlanması gerektiği düşünülmektedir. Ancak, uluslararası yargı ve hakemlik organları bir yapılageliş kuralına ilişkin süre sorununu değerlendirirken, bu sürenin uzunluğu ya da kısalığından çok uygulamanın istikrarlı ve birörnek olması üzerinde durmaktadırlar[391].

---

385 Örneğin: U.S.A.D.'nın 7.9.1927 tarihli **Lotus Davası**'na ilişkin kararında ulusal yargı organlarının bir alanda yargı yetkilerini kullanmamaları gibi: C.P.J.I., Série A, no. 10, s. 28.

386 Örneğin: U.A.D.'nın 20.11.1950 tarihli **Sığınma Hakkı Davası**'na ilişkin kararı: C.I.J., **Recueil,** 1950, s. 277.

387 Örneğin; U.A.D. Statüsü, mad. 38/1, b.

388 Örneğin: U.A.D.'nın 20.2.1969 tarihli **Kuzey Denizi Kıta Sahanlığı Davaları**'na ilişkin kararı: C.I.J., **Recueil,** 1969, s. 42. Ayrıca Bkz.: U.A.D.'nın 28.5.1951 tarihli **Soykırım Sözleşmesi** konusuna ilişkin danışma görüşü, C.I.J., **Recueil,** 1951, s. 2; U.A.D.'nın 18.12.1951 tarihli **Balıkçılık Davası**'na ilişkin kararı, C.I.J., **Recueil,** 1951, s. 116-131.

389 Örneğin: U.A.D.'nın 20.11.1950 tarihli **Sığınma Hakkı Davası**'na ilişkin kararı: C.I.J., **Recueil,** 1950, 276-277.

390 C.I.J., **Recueil,** 1960, s. 39-40.

391 Örneğin: U.S.A.D.'nın 17.8.1923 tarihli **Wimbledon Davası**'na ilişkin kararı, C.P.J.I., Série A, no. 1, s. 25; U.A.D.'nın 20.11.1950 tarihli **Sığınma Hakkı Davası**'na ilişkin kararı, C.I.J., **Recueil,** 1950, s. 277.

Nitekim, U.A.D. 20.2.1969 tarihli **Kuzey Denizi Kıta Sahanlığı Davaları**'na ilişkin kararıyla, özellikle konuyla yakından ilgili devletlerin de içinde bulunduğu devletlerin sık ve birörnek uygulamalarının çok kısa sürede de bir yapılageliş kuralı oluşturabileceğini açıkça kabul etmektedir[392]. Buna karşılık, kimi iradeci görüş taraftarlarının bunu savunmasına rağmen, bir tek olayda devletlerin tutumlarının çok büyük ve hatta tam bir birlik içinde bulunsalar bile, bir yapılageliş kuralı oluşturmayacağı öğretide genellikle benimsenmektedir. Uluslararası yargı ya da hakemlik organlarının bir yapılageliş kuralının oluşumunda istikrar araması da, uygulanan hukukta doğrulanmaksızın bir tek olayla yapılageliş kuralı doğmasının kabul edilemeyeceğini üstü kapalı olarak belirtmektedir.

B. Psikolojik öğe (opinio juris)

Bir yapılageliş kuralının doğması için, aynı yönde birörnek davranışların sürekli olarak tekrarlanması yeterli olmayıp, bu davranışların hukukun bir gereği olarak zorunlu olduğu konusunda bir inancın varlığı da gerekmektedir[393]. Bu inanç gerekliliği Latince şu özdeyişle belirtilmektedir: **«Opinio juris sive necessitatis».** Nitekim, çeşitli ahlâk ya da görgü kurallarını yapılagelişten ayıran fark, bu hukuksal zorunluluk inancının varlığı olmaktadır[394]. Ancak, sözkonusu inancın soyut bir inanç olması yeterli değildir. Bu inancın gerçekten bir taraf için somut bir hak doğururken öteki taraf için de bu hakka saygı gösterme yükümlülüğünü getirmiş olması gerekmektedir[395]. U.A.D., 20.11.1950 tarihli **Sığınma Hakkı Davası**'na ilişkin kararında, bir devletin yabancı bir devletteki büyükelçiliğine sığınan kişilere sığınma hakkı tanınmasının bu devlete bir hak olarak tanındığı ve büyükelçiliğin bulunduğu ülke devletinin de buna saygı göstermeyi hukuksal yükümlülük olarak kabul ettiği konusunda gerçekte istikrarlı bir uygulama ve inancın varolmaması nedeniyle bu yönde bir bölgesel yapılageliş kuralı oluşmadığına karar vermiştir[396].

---

392 C.I.J., **Recueil,** 1969, s. 43.

393 Örneğin: U.S.A.D.'nın 7.9.1927 tarihli **Lotus Davası**'na ilişkin kararı: C.P.J.I., Série A, no. 10, s. 28; U.A.D.'nın 20.11.1950 tarihli **Sığınma Hakkı Davası**'na ilişkin kararı: C.I.J., **Recueil,** 1950, s. 277.

394 Örneğin: U.A.D.'nın 20.12.1969 tarihli **Kuzey Denizi Kıta Sahanlığı Davaları**'na ilişkin kararı: C.I.J., **Recueil,** 1969, s. 44.

395 Örneğin: U.A.D.'nın 12.4.1960 tarihli **Geçiş Hakkı Davası**'na ilişkin kararı: C.I.J., **Recueil,** 1960, s. 40.

396 C.I.J., **Recueil,** 1950, s. 277 ve 286.

Kuramsal olarak kolaylıkla kabul edilen sözkonusu psikolojik öğenin bir yapılageliş kuralının varlığının kanıtlanması aşamasında çok büyük zorluklar çıkardığı gözlenmektedir. Zira, bir yapılageliş kuralının varlığını ileri süren taraf, öteki tarafın bu yönde bir kuralın varlığını kabul ettiğini kanıtlamak zorundadır[397]. Bu amaçla, ilgili tarafların davranış ve tutumlarının istikrarlı bir durum göstermesinin aranması yanında, bu işlemlerin niteliklerinin ve gerçekleştirilme biçimlerinin de değerlendirilmesi ve böylece hukuksal bir zorunluluk inancı ile davrandıklarının kanıtlanması gerekmektedir[398]. Ancak, yargı ya da hakemlik organlarınca, kimi koşullar değişmesine rağmen, sürekli ve istikrarlı uygulamaların psikolojik öğe bakımından da kanıt oluşturduğunun kabul edildiği gözlenmektedir. Örneğin, U.A.D.'nın 12.4.1960 tarihli **Geçiş Hakkı Davası**'na ilişkin kararında Hindistan ülkesi ile çevrili Portekiz sömürgesine özel kişilerin, sivil memurların ve malların yüzyıldan fazla bir süre boyunca serbest geçiş yapmaları kendilerine bu yönde bir yapılageliş nitelikli geçiş hakkı tanınmasının psikolojik öğe bakımından da kanıtı olarak değerlendirilmiştir[399].

2. Yapılageliş kurallarının oluşumu ve uluslararası hukuktaki yeri

A. Yapılagelişin oluşumu

Bir yapılageliş kuralının uygulamada hangi davranış, tutum ve işlemlerden oluşabileceğinin araştırılması bir ön-sorunun aydınlatılmasını gerektirmektedir: yapılageliş kuralının hukuksal temeli.

a. Yapılagelişin bağlayıcı gücünün hukuksal temeli

Bir yapılageliş kuralının bağlayıcı gücünün öğretide iki değişik biçimde değerlendirildiği görülmektedir. Bu iki görüş açıklandıktan sonra uygulanan hukuktaki durum ele alınacaktır.

i) İradelerin üstü kapalı (zımnî) uyuşması görüşü

Bu görüşe göre bir yapılageliş kuralının oluşması ve devletleri bağlaması yalnızca bu kuralın sözkonusu devletlerce kabulü ile olanaklıdır.

---

397 Örneğin: U.A.D.'nın 20.11.1950 tarihli **Sığınma Hakkı Davası**'na ilişkin kararı: C.I.J., **Recueil,** 1950, s. 276-277. Ayrıca Bkz. U.A.D.'nın 27.8.1952 tarihli **Fas'taki Amerikan Yurttaşlarının Hakları Davası**'na ilişkin kararı: C.I.J., **Recueil,** 1952, s. 200.

398 Bkz. U.A.D.'nın 20.2.1969 tarihli **Kuzey Denizi Kıta Sahanlığı Davaları**'na ilişkin kararı: C.I.J., **Recueil,** 1969, s. 44.

399 C.I.J., **Recueil,** 1960, s. 40.

Ancak, sözkonusu devletlerin bu yönde iradelerini, andlaşmalardan değişik olarak, yazılı ve açıkça açıklamalarına gerek olmayıp, üstü kapalı olarak açıklamış olmaları yeterlidir. Bu çerçevede bir yapılageliş kuralının evrensel bir nitelik kazanabilmesi için bütün devletlerin rızasını elde etmiş olması gerekmektedir. Yine, bir yapılageliş kuralı bu çevrede yalnızca oluşumuna uygulamaları ile katılan devletler ile bunu sonradan kabul eden devletleri bağlayabilecektir. Başka bir deyişle, üçüncü devletler bu yönde bir irade belirtmemişlerse, belirli devletler arasında oluşan bir yapılageliş kuralı bu üçüncü devletleri bağlayamayacaktır.

Çeşitli iradeci görüş taraftarları[400] yapılagelişin hukuksal temeli olarak bu görüşü benimsemektedirler.

ii) Toplumsal ya da mantıksal gereklilik görüşü

Bu görüşe göre ise, yapılageliş kuralları uluslararası toplumsal yaşamın gereksinmelerine cevap vermek üzere ortaya çıkmaktadırlar. Burada devletlerin uygulamalarının değeri bu yönde iradelerini üstü kapalı olarak belirtmekten çok, böyle bir toplumsal gereksinme karşısında buldukları çözüm yolu bakımından önem taşımaktadır. Başka bir deyişle, uygulama irade bildiriminden çok toplumsal gereksinmeleri ortaya çıkaran, açıklayan, belirten bir işleve sahiptir. Durum böyle olunca, bir yapılageliş kuralının oluşumuna doğrudan katılmayan devletler için de aynı sorunlar sözkonusu olduğu zaman başka devletlerce oluşturulan yapılageliş kurallarının bu devletlere uygulanmasına mantıksal bir engel görülmemektedir[401]. Bu çerçevede, evrensel nitelikli bir yapılageliş kuralının oluşması için, iradelerin üstü kapalı uyuşmasını savunan görüşün aksine, bütün devletlerin bu yönde bir uygulamada bulunması gerekmeyecektir. Genel bir uygulama evrensel nitelikli yapılageliş kurallarının varlığı için yeterli olup, bu kuralların oluşumuna doğrudan katılmayan ya da sonradan bunu kabul ettiğini üstü kapalı da olsa belirtmeyen üçüncü devletleri de bağlayabilecektir.

Öte yandan, kimi yapılageliş kurallarının ilgili oldukları hukuksal kavramların doğal ve mantıksal sonuçlarını oluşturmaları kuramsal olarak olanaklı görünmektedir. Başka bir deyişle, uluslararası hukukun yerleşmiş bir kurumuna ilişkin kimi çözümlerin, daha önceden genel bir uygulama konusunu oluşturmasa bile, mantıksal olarak kaçınılmayacak belirli bir kuralın uygulanmasını gerekli kılması olasılığı vardır. Nitekim, **Kuzey Denizi Kıta Sahanlığı Davaları** sırasında Danimarka ve Hollanda kıta

---

400 **Vereinbarung** görüşü, Sovyet yazarlar.

401 Örneğin: Ch. de Visscher, «La codification du droit international», **R.C.A.D.I.**, 1925-I, s. 361-362.

sahanlığı sınırlandırılmasında eşit uzaklığa göre sınırlandırma yöntemini kıta sahanlığı kavramına mantıksal olarak bağlı ve uygulanması zorunlu bir hukuk kuralı olarak ileri sürmüşlerdir[402]. U.A.D. da bu görüşü somut olarak eşit uzaklık yöntemi bakımından reddederken, mantıksal gereklilik sonucu kimi uluslararası hukuk kurallarının bulunması olasılığını yadsımamıştır[403]. Böylece uluslararası toplumsal gereklilik yanında, yerleşmiş uluslararası hukuk kavramı ve kurumlarına bağlı olarak mantıksal gereklilik sonucu da kimi yapılageliş kurallarının doğması olasılığı vardır.

iii) Uygulanan hukuktaki durum

Uygulanan hukuk incelendiği zaman yukarıda belirtilen görüşlerden ikincisine daha büyük ağırlık verildiği görülmektedir. Nitekim, uluslararası hukukun kurallarını belirleyen çok önemli bir belge ve aşağı-yukarı evrensel katılımı sağlayan bir uluslararası andlaşma olan Birleşmiş Milletler Andlaşmasının bölünmez bir ekini oluşturan U.A.D. Statüsünün 38. maddesi, evrensel nitelikli bir yapılageliş kuralını nitelendirirken «genellikle kabul edilmiş bir uygulama» deyimini kullanmak suretiyle bütün devletlerin rızasını aramamaktadır. Yine, uluslararası yargı ya da hakemlik organlarının evrensel nitelikli bir yapılageliş kuralının oluşması için bütün devletlerin rızasını aramadıkları ve genel bir uygulama ile yetindikleri görülmektedir[404]. Oysa, bu veriler tam bir irade uyuşması arayan görüşü kabul etmemek anlamına gelmektedirler. Hatta, üstü kapalı irade uyuşması görüşünü kabul ettiği biçiminde yorumlanan en önemli uluslararası karar örneğini oluşturan U.S.A.D.'nın 7.9.1927 tarihli **Lotus Davası**'na ilişkin kararı bile, bir yapılageliş kuralının oluşması için bütün devletlerin rızası gerektiği yönünde bir cümle içermemektedir. Zira, anılan karar «Devletleri bağlayan hukuk kuralları bunların iradelerinden kaynaklanmaktadır» dedikten ve iradeci bir görüş belirttikten sonra, aynı cümlenin devamı bu iradeyi «sözleşmelerde ya da hukuk ilkelerini oluşturdukları **genellikle kabul edilen uygulamalarda** ortaya çıkan irade» olarak nitelendirmektedir[405]. Oysa, **«genellikle kabul edilen uygulamalar»** sözcüğü de göstermektedir ki, **Lotus Davası**'na ilişkin karar bile bütün devletletlerin olumlu iradesini arayan tam iradeci bir görüşü yansıtmamaktadır.

---

402 Bkz. C.I.J., **Recueil,** 1969, s.29.

403 Bkz. C.I.J., **Recueil,** 1969, s. 32 ve 45-46.

404 Örneğin: U.A.D.'nın 20.2.1969 tarihli **Kuzey Denizi Kıta Sahanlığı Davaları**'na ilişkin kararı: C.I.J., **Recueil,** 1969, s. 42.

405 C.P.J.I., Série A, no. 10, s. 18. Siyah olarak biz belirttik.

Ancak, uygulanan hukukta evrensel yapılageliş kurallarının oluşumu için bütün devletlerin rızasını belirtilmiş olmasının aranmaması, bu tür bir yapılageliş kuralının oluşmasına kesinlikle ve sürekli karşı çıkan devletlere bunun uygulanabileceği anlamına da gelmemektedir. U.A.D. 18.12.1951 tarihli İngiltere ve Norveç arasındaki **Balıkçılık Davası**'na ilişkin kararında bir yapılageliş kuralına sürekli ve kuşkuya yer vermeyecek biçimde karşı çıkan devletler bakımından bu kuralın geçerli olmayacağını açıkça kabul etmektedir[406]. Böylece, uygulanan hukukta evrensel bir yapılageliş kuralının oluşması ve devletleri bağlaması için tüm devletlerin rızalarını bu yönde açıkça belirtmiş olmaları gerekmeyip genel bir uygulamanın yeterli olacağı kabul edilirken, aksine böyle bir oluşuma karşı çıkan devletler bakımından herhangi bir bağlayıcı yapılageliş kuralı doğmayacağı da ortaya çıkmaktadır. Başka bir deyişle, evrensel bir yapılageliş kuralının oluşumunda sessiz kalmak bunu üstü kapalı olarak kabul etmek anlamında yorumlanmakta ve ancak açıkça ya da kesin tutum ve davranışları ile karşı irade belirtilmesi durumunda bir devlet bu tür bir yapılagelişin kendisine karşı ileri sürülmesini engelleyebilmektedir.

Bölgesel ya da yerel yapılageliş kurallarının oluşumunda ise bir devletin açıkça ya da tutum ve davranışları ile bu yönde kuşkuya yer vermeyen bir irade belirtmiş olması gereği kabul edilmektedir[407]. Başka bir deyişle, bölgesel ya da yerel yapılageliş kurallarının doğması ile ilgili devletlere karşı ileri sürülebilmesi için olumlu iradelerini belirtmiş olmaları esas alınmakta ve sessiz ya da hareketsiz kalmış olmak ile değişik olaylarda değişik tutum ve davranışlar içinde bulunmak ise böyle bir kuralın ilgili devletlere karşı ileri sürülemeyeceği biçiminde değerlendirilmektedir.

Özet olarak, evrensel yapılageliş kurallarının oluşumu ve bağlaması için ilgili devletlerin mutlaka olumlu irade belirtmiş olmaları gerekmez iken, bölgesel ya da yerel yapılageliş kurallarının oluşumu ve bağlaması için ilgili devletlerin olumlu iradelerinin varlığının kanıtlanması gerekmektedir. Buna karşılık, her iki tür yapılageliş kurallarının bunlara sürekli karşı çıkan devletleri bağlaması olanağı yoktur.

b. Yapılageliş oluşturan işlemler ve davranışlar

Yukarıda belirtilen çerçeveye uygun olmak koşuluyla bir yapılageliş kuralının oluşumu çok çeşit işlemler ya da tutum ve davranışlara bağlı ola-

---

406 C.I.J., **Recueil**, 1951, s. 131.

407 Örneğin: U.A.D.'nın 20.11.1950 tarihli **Sığınma Hakkı Davası**'na ilişkin kararı, C.I.J., **Recueil**, 1950, s. 277 ve 286; U.A.D.'nın 12.4.1960 tarihli **Geçiş Hakkı Davası**'na ilişkin kararı, C.I.J., **Recueil**, 1960, s. 40 ve 42-43.

rak gerçekleşebilmektedir. Anılan işlemler ya da tutum ve davranışların sahiplerine gelince, bunların uluslararası hukuk kişileri olması ve bu hukuk düzeni içinde kural yaratma yeteneğine sahip kılınmış bulunması gerekmektedir. Bu açıdan değerlendirildiğinde devletlerin çeşitli biçimlerde yapılageliş kurallarının oluşumuna katıldığı tartışmasız kabul edilmektedir. Uluslararası örgütlerin durumu da bu açıdan çok büyük sorun çıkarmamaktadır. Buna karşılık, uluslararası hukukun kurallarının kimi konularda yöneltildiği öteki uluslararası birimlerin durumu tartışmalıdır.

i) Devletler

Devletlerin bir yapılageliş oluşumuna katkıda bulunan işlemleri ile tutum ve davranışları, tek başına yaptıkları ve öteki uluslararası hukuk kişileriyle birlikte gerçekleştirdikleri olarak ikiye ayrılmaktadır.

Devletlerin bu konudaki tek-taraflı işlemleri arasında, en başta, uluslararası ilişkilere yönelik yürütme organı ya da ona bağlı yönetimin işlemleri ya da tutum ve davranışları gelmektedir. Yürütme organının bu tür işlemlerinin büyük çoğunluğu dışişleri bakanlığı yetkililerinin işlemlerinden oluşmaktadır. Ancak, başka bakanlıklar ya da yönetimlerin işlemlerinin de bir yapılageliş oluşumuna katkısına herhangi bir engel yoktur. Bu işlemler, bildiriler, mektuplar, notalar, vb. çeşitli diplomatik işlemlerdir. Bunların dışında, hükümet temsilcilerinin gerek uluslararası yargı ya da hakemlik organları önündeki tutum ve bildirileri, gerek uluslararası örgütlerin organları önündeki tutum ve bildirileri, gerekse uluslararası konferanslardaki tutum ve bildirileri bir devletin bir yapılageliş kuralına ilişkin durumunu açıklayıcı veriler olarak değerlendirilebilmektedir.

Devletlerin yine tek-taraflı olarak bir yapılageliş oluşumuna katkıda bulunan işlemleri arasında yasama yetkisinin kullanılması çerçevesindeki hukuksal işlemleri bulunmaktadır. Bunlar, yasalar, kararnameler, yönetmelikler, tüzükler ya da monarşik buyruklar (**édits**) olabilmektedir. Örneğin, kıta sahanlığı kavramının özellikle 1945'ten sonra birçok devletin çıkardığı değişik nitelikli yasama işlemleri sonucu bir yapılageliş değeri kazandığı görülmektedir[408].

Devletlerin tek-taraflı olarak bir yapılagelişin oluşumuna katkıda bulunan bir başka tür işlemleri ise, yargısal işlemler olmaktadır. U.S.A.D. 7.9.1927 tarihli **Lotus Davası**'na ilişkin kararı ile bir devlet yargı organ-

---

408 Çeşitli örnekler için bkz. H. Pazarcı, **La délimitation du plateau continental et les iles,** Ankara, 1982, s. 5-8.

ları kararlarının bir yapılageliş oluşumunu gerçekleştirebileceğini açıkça tanıdığı görülmektedir[409].

Devletlerin birlikte yapılageliş oluşturmaları ise, kuramsal olarak, gerçekleştirecekleri her türlü ortak işlemin ya da takınacakları her türlü ortak tutumun süreklilik göstermesi ile olanaklıdır. Ancak, uygulamada bu bakımdan en çok başvurulan hukuksal işlem andlaşmalar olmaktadır. Zira, bir andlaşma hükmünün, andlaşma niteliği dışında, bir yapılageliş oluşturması olanağı tartışmasız kabul edilmektedir[410]. Bu çerçevede, uluslararası yargı organlarının bir bölgesel ya da yerel yapılagelişin varlığını saptamak için öteki veriler yanında bu bölge devletleri arasında yapılan andlaşmaları değerlendirdikleri görülmektedir[411]. Yine, uluslararası yargı organlarının bir andlaşma hükümlerinin, varolan evrensel bir yapılageliş kuralını açıklayıcı olabileceği gibi[412] böyle bir kuralın oluşumunu etkileyici olabileceğini[413] de, her somut kuralın değerlendirilmesi koşuluyla, kabul ettikleri görülmektedir.

ii) Uluslararası örgütler

Uluslararası örgütlerin uluslararası hukuk kişiliğine sahip olabilmeleri, her örgütün kendi donatıldığı yetkileri ve amacı çerçevesinde, uluslararası hukuk kurallarının oluşumuna katılmalarına olanak vermektedir. Böylece, andlaşma yapma yetkisine sahip olabilen uluslararası örgütlerin yapılageliş kurallarının oluşumuna katılmalarına da hiçbir engel görülmemektedir. Ancak, uluslararası örgütlerin yapılageliş kuralı oluşumuna katıldığını açıkça kabul eden herhangi bir uluslararası yargı ya da hakemlik kararı örneği bulunmamaktadır. Bununla birlikte, uluslararası yargı organlarının uluslararası örgütlerin kimi uygulamalarını üstü kapalı olarak bir yapılageliş olarak değerlendirdiği birçok kararına rastlanmaktadır. Nitekim, daha Milletler Cemiyeti döneminde U.S.A.D.'nin 4.2.1932 tarihli **Dantzig'deki Polonya Uyruklular** konusundaki danışma görüşünde «Konsey'in uygulama»sından söz ettiği görülmektedir[414]. U.A.D.da 23.10.1956 tarihli **UNESCO Başvuruları Üzerine Uluslararası**

---

409 C.P.J.I., Série A, no. 10, s. 28.

410 Örneğin: 1969 Viyana Andlaşmalar Hukuku Söz., 43; U.A.D.'nın 2.2.1973 tarihli **Balıkçılık - Yetki Davası**'na ilişkin kararı. C.I.J., **Recueil,** 1973, s. 18.

411 Örneğin: U.A.D.'nın 20.11.1950 tarihli **Sığınma Hakkı Davası**'na ilişkin kararı: C.I.J., Recueil, s. 277.

412 Örneğin: U.A.D.'nın 20.2.1969 tarihli **Kuzey Denizi Kıta Sahanlığı Davaları,** C.I.J., Recueil, 1969, s. 37-41.

413 **Aynı karar,** s. 41-45.

414 C.P.J.I., Série A/B, No. 44, s. 39.

Çalışma Örgütü Yönetim Mahkemesi Kararları konusundaki danışma görüşünde «UNESCO'nun uygulaması»nı görüşüne dayanak olarak belirtmektedir[415]. Yine, Divan 20.7.1962 tarihli **Birleşmiş Milletlerin Kimi Giderleri** konusundaki danışma görüşünde «Genel Kurulun istikrarlı uygulaması»nı bir tür yapılageliş kuralı olarak değerlendirmektedir[416].

Öte yandan, Milletler Cemiyeti ve Birleşmiş Milletler gibi uluslararası örgütlerin yargı organları niteliğindeki Uluslararası Sürekli Adalet Divanı ve Uluslararası Adalet Divanı'nın çeşitli kararlarına yapılageliş kurallarının varlığının saptanmasında başvurulduğu görülmektedir. Ancak, ileride göreceğimiz gibi, genel eğilime göre adıgeçen yargı organlarının kararları yalnızca yardımcı kaynak oluşturup yapılageliş kurallarını doğrudan yaratmamaktadırlar.

iii) Öteki uluslararası birimlerin durumu

Devletler ve uluslararası örgütler dışındaki uluslararası birimlerin (bireyler, uluslararası ticari ortaklıklar, devlet niteliği kazanmayan topluluklar gibi) yapılageliş kuralı yaratması olasılığı öğretide tartışılmaktadır. Böylece, kimi yazarlar yalnızca devletlerin yapılageliş kuralı oluşturacağını ileri sürerken, gerçekçi görüşü benimseyen yazarlar da bireylerin bile uluslararası yapılageliş kuralı oluşturabileceğini kabul etmektedirler[417]. Ancak, uluslararası öğretide ağırlıklı eğilim devletler ve uluslararası örgütler dışındaki uluslararası birimlerin uygulamalarının devletlere karşı bir yapılageliş kuralı oluşmasına olanak vermediği yolundadır[418].

B. Yapılagelişin andlaşmaya göre yeri

Yapılageliş ve andlaşma kronolojik açıdan birbirleriyle karşılaştırıldıkları zaman, uluslararası hukukun oluşumunda başlarda yapılagelişin andlaşmadan daha önemli bir yer tuttuğu görülmektedir. Bu, özellikle diplomasi ilişkileri, deniz hukuku ve savaş hukuku kuralları bakımından çok açıktır. Daha sonraları, uluslararası hakemlik ve andlaşmalar hukuku da büyük ölçüde yapılageliş kuralları çerçevesinde oluşmuştur.

Andlaşmaların giderek çoğalması ve yapılageliş kurallarından değişik hükümler içermesi karşısında, bu iki kaynaktan gelen değişik içerikli kuralların çatışması durumunda hangisinin üstün tutulması gerektiği sorunu

---

415 C.I.J., **Recueil**, 1956, s. 91.

416 C.I.J., **Recueil**, 1962, s. 160.

417 Ch. Rousseau birinci görüşe örnek olarak K. Strupp'u ve ikincisi için ise G. Scelle'i göstermektedir: Bkz. Ch. Rousseau, Cilt I, s. 328-329.

418 Örneğin: Nguyen Quoc Dinh -P. Daillier- A. Pellet, s. 300.

doğmuştur. Bu konuda tek kesin cevap 18 Ekim 1907 tarihli Uluslararası Ganaim Mahkemesi'ni kuran XII. La Haye Sözleşmesinde verilmiştir. Anılan Sözleşmenin 7. maddesine göre andlaşmalar yapılagelişe üstün tutulacaktır. Ancak, bu sözleşme yalnızca 6 devletçe onaylanarak uluslararası uygulanan hukukta bir yer elde edememiştir. Buna karşılık, gerek U.S.A.D.'nın gerekse U.A.D.'nın statülerinin 38. maddesinde uluslararası hukuk kaynaklarının önce andlaşma ve sonra yapılageliş sıralaması içinde sayılması, öğretide, bu iki kaynağın birbirlerine göre üstünlük durumlarını belirtip belirtmediği konusunda tartışmalara yer vermektedir.

Uluslararası uygulanan hukuk incelendiğinde birinin ötekine üstünlüğünü genel bir biçimde kabul eden sonuçlara varmak olanağı yoktur. Bununla birlikte, uygulamada çoğunlukla andlaşmaların yapılagelişi değiştirdiği gözlenmektedir. Ancak bir andlaşmanın uygulanmamak yoluyla zamanla bağlayıcı değerini kaybettiği **(desuétude)** ve yapılagelişin ona üstün tutulduğu örneklere de rastlanmaktadır[419]. Bu veriler karşısında öğretide ağırlıklı eğilim, ilke olarak, iki kaynağı da eşdeğerde değerlendirmek yönündedir[420]. Fakat uygulamada andlaşma varolan yerde bir yapılageliş kuralının üstün ya da eşit tutulması olasılığı çok zayıf görünmektedir. Zira, bir andlaşma hükmü taraf bir devletin iradesini açık ve kesin bir biçimde açıklarken, böyle bir kurala karşı o devletin uygulamasının ve özellikle **opinio juris**'in gerçekte değişik olduğunu kanıtlamak ve sözkonusu andlaşmanın özel bir durum oluşturduğunu göstermek öteki devletler için çok zordur.

3. Yapılageliş kurallarının kodifikasyonu sorunu

Yapılageliş kurallarının varlığının kanıtlanması ve içeriklerinin kesin bir biçimde saptanmasında karşılaşılan zorluklar nedeniyle bu kuralların bir sistematik içinde andlaşma hükmü biçimine dönüştürülmesi çalışmalarına kodifikasyon adı verilmektedir. Ancak, kodifikasyon sözcüğünden dar anlamda varolan yapılageliş kurallarının andlaşma hükmüne dönüştürülmesi anlaşılmakla birlikte[421], geniş anlamında, varolan yapılageliş kurallarının açıklanması yanında bunları geliştiren, tamamlayan ve hatta değiştiren bir hukuk yaratma yöntemi anlaşılmaktadır[422]. Böylece, bugün kodifikas-

---

419 Örneğin: Milletler Cemiyeti Misakının andlaşmaların kayıt edilmeden geçerli olmayacağını öngeren 18. maddesinin giderek kısıtlı bir biçimde uygulanması

420 Örneğin: Ch. Rousseau, Tome 1, s. 342-344; Nguyen Quoc Dinh-P. Daillier-A. Pellet, s. 109 ve 191-192; v.b.

421 Örneğin: B.M. Uluslararası Hukuk Komisyonu Statüsü, mad. 15.

422 Örneğin: Ch. de Visscher; **Theorie et realites en droit international public,** Paris, 1970, 4 ed., s. 175.

yon sözcüğü ile genellikle varolan yapılageliş kurallarını açıklayıcı kurallar yanında uluslararası hukukun giderek geliştirilmesini de içeren kurallar koyma yöntemi anlaşılmaktadır[423].

Öte yandan, uluslararası hukuk uzmanlarınca bireysel olarak[424] ya da uluslararası bilimsel derneklerce[425] gerçekleştirilen uluslararası hukuku sistematik bir düzen içinde maddeler biçiminde sunmanın da kodifikasyon olarak adlandırıldığı görülmektedir. Ancak, gerçekte kodifikasyon sözcüğü uygulanan hukukta etki doğurmaya yönelik devletlerarası çok-taraflı andlaşma yapma yöntemini ve çalışmalarını belirtmek amacıyla kullanıldığından kavram karışıklığına yer vermemek için bu tür özel nitelikli çalışmaların kodifikasyon adıyla anılmasına karşı çıkılmaktadır[426].

Devletlerarası ilk kodifikasyon çalışmaları girişimi 19. yüzyılın ilk yarısına ve Amerika kıtasına varmaktadır. Evrensel nitelikli uluslararası hukuk kodifikasyon çalışmaları 1856 Paris ve özellikle 1899 ve 1907 La Haye Konferansları ile ortaya çıkmışlardır. Daha sonra, Milletler Cemiyeti çerçevesinde 1924'ten başlayarak uluslararası hukukun kodifikasyonu yönünde çalışmaların başlatıldığı ve 1930'da La Haye'de bir kodifikasyon konferansı toplandığı görülmektedir. Sonuçta, yalnızca uyrukluk konusunda bir sözleşme ve iki protokolün gerçekleştirilebildiği 1930 Konferansından sonra gerçek anlamında kodifikasyon çalışmalarının gerçekleştirilmesi Birleşmiş Milletler dönemi ile başlamaktadır.

Birleşmiş Milletler Andlaşmasının 13. maddesi Genel Kurula, öteki görevleri yanında, «uluslararası hukukun giderek geliştirilmesini ve kodifikasyonunu özendirme» görevini de yüklemektedir. Bu görevi çerçevesinde Genel Kurul Uluslararası Hukuk Komisyonunu kurmuştur.

Uluslararası Hukuk Komisyonu, B.M. Genel Kurulunun 21 Kasım 1947 tarihli bir kararı ile doğmuştur. İlk kurulduğunda 15 üyeden oluşan Komisyon, sonra 21 ve daha sonra da 25 üyeden oluşmuştur. Komisyon, 1981 yılından bu yana 34 üyeden oluşmaktadır. Komisyon üyeleri, uluslararası hukukta uzmanlıkları yadsınamayan ve başlıca uygarlık biçimleri ve hukuk sistemlerini temsil eden hukukçular arasından, kendi adlarına, devletlerinden bağımsız olarak seçilmektedirler.

---

423 Örneğin: Th. Eustathiadès, «Les conventions de codification non ratifiées», Conférence Commérative G. Amado, Nations Unies, 11 juillet 1973, s. 2.

424 Örneğin: J.C. Bluntschli, **Das moderne Völkerrecht der zivilisierten Staaten ais Rechtsbuch dargesteilt,** Zürich, 1868.

425 Örneğin: **Institut de Droit International, International Law Association,** vb.

426 Örneğin: **Dictionnaire,** s. 123.

Uluslararası Hukuk Komisyonu kendisine B.M. organları ya da devletlerce önerilen konular üzerinde yaptığı çalışmaları bir andlaşma tasarısı durumuna getirerek B.M. Genel Kurulu'na sunmaktadır. Genel Kurul ise, bu tasarıları tartıştıktan sonra, ya bir kararla andlaşma olarak kabul etmek, ya sorunu ertelemek, ya tekrar Komisyona göndermek ya da bir çoktaraflı andlaşma olarak kabulü için bir konferans toplanmasına karar vermek seçeneklerine sahiptir. Komisyonunun bu görevi çerçevesinde bugüne kadar gerçekleşmesine katkıda bulunduğu bellibaşlı çok-taraflı andlaşmalar şunlardır: 1958 Cenevre Deniz Hukuku Sözleşmeleri; 1961 Viyana Diplomasi İlişkileri Sözleşmesi; 1963 Viyana Konsolosluk İlişkileri Sözleşmesi; 1969 Viyana Andlaşmalar Hukuku Sözleşmesi; 1978 Viyana Devletlerin Andlaşmalara Ardıl Olması Sözleşmesi; 1983 Viyana Devlet Malları, Arşivleri ve Borçlarına Devletlerin Ardıl Olması Sözleşmesi; 1997 Uluslararası Suyollarından Ulaşım Dışında Yararlanma Konusunda Sözleşme. Uluslararası Hukuk Komisyonu'nun sonuçlandırdığı ve halen Devletlerce son biçimi verilmesi aşamasına gelinen andlaşma tasarıları şunlardır: i)Diplomatik kurye statüsü ve diplomatik kuryesiz diplomatik valiz; ii) Devletlerin ve mallarının dokunulmazlığı. Uluslararası Hukuk Komisyonu'nun 1996 yılı çalışma döneminde incelemeyi sürdürdüğü konular ise şunlardır: i) İnsanlığın güvenliği ve barışa karşı işlenecek suçlar, ii) Devletlerin sorumluluğu; iii) Uluslararası hukukça yasaklanmamış faaliyetlerin zararlı etkileri nedeniyle uluslararası sorumluluk; iv) Barışa ve insanlığın güvenliğine karşı işlenen suçlar yasa taslağı; v) Andlaşmalara çekincelere ilişkin hukuk ve uygulama; vi) Devletin ardıllığı ve gerçek ve tüzel kişilere etkisi[427]

II. HUKUK GENEL İLKELERİ

(general principles of law; principes généraux de droit; allgemeine Rechtsgrundsätze)

Gerek U.S.A.D. Statüsü (mad. 38/1, c) gerekse U.A.D. Statüsü (mad. 38/1, c) «uygar uluslarca benimsenen hukuk genel ilkeleri»ni uluslararası hukukun asıl kaynaklarından üçüncüsü olarak vermektedirler. Niteliği konusunda öğretide büyük tartışmalara yer veren bu ilkeler, öğretide kabul gören ağırlıklı eğilime göre şöyle tanımlanabilmektedir: Birçok ulusal hukuk düzeninde yeralan ve uluslararası hukuk düzenine aktarılmalarına ne

---

427 Bkz. UN, **The Work of the International Law Commission,** New York, 5 th ed., 1996, s. 121-150

hukuk mantığı ne de devletlerin değer yargıları bakımından herhangi bir engel bulunmayan, devletlerin ortak hukuk değerlerini içeren kurallar[428].

1. Hukuk genel ilkelerinin niteliği

A. Hukuk genel ilkelerinin uluslararası hukukta ortaya çıkışı

Hukuk genel ilkeleri kavramının açık bir biçimde uluslararası hukuk bakımından ilk ortaya çıkışı 1907 II. La Haye Konferansı'nda olmuştur[429]. Uluslararası Ganaim Mahkemesi'ne ilişkin sözleşme tasarısının raportörü L. Renault'nun uygulanacak hukuk kaynakları arasında «adalet ve hakkaniyet genel ilkeleri» (**principes généraux de la justice et de l'équité**) adı altında bir yeni kaynağa yer verdiği görülmektedir. Ancak, bu öneri Konferansta reddedilmiştir. Hukuk genel ilkelerinin ilk kez bir uygulanan hukuk metninde yeralması ise Milletler Cemiyeti çerçevesinde oluşturulan U.S.A.D.'nın Statüsü ile 1920'de gerçekleşmiştir. Bununla birlikte, özellikle 19. yüzyıldan başlayarak uluslararası hakemlik organlarının kimi davalarda değişik iç hukuklarda devletlerarası ilişkilere de uygulanabilecek nitelikteki ortak hukuk kurallarını uyguladıkları gözlenmektedir[430].

B. Hukuk genel ilkelerinin niteliği üzerinde tartışmalar

Uygulanan hukukun yukarıdaki verileri karşısında öğreti hukuk genel ilkelerinin niteliğini değerlendirirken değişik görüşlerin ortaya çıktığı görülmektedir. Fakat ana sorun hukuk genel ilkelerinin uluslararası hukukun bağımsız bir kaynağını oluşturmaması konusunda yoğunlaşmaktadır.

Bir görüşe göre, hukuk genel ilkeleri devletlerin ortak uygulamalarını gösteren genel yapılageliş kurallarından başka birşey değildir. Zira, bu tür ortak ilkelerin varlığı devletlerarası üstü kapalı (zımnî) bir irade uyuşmasını belirtmektedir. Oysa, yapılageliş de bundan değişik birşeyi oluşturmamaktadır. Aralarında G. Scelle'in de bulunduğu bu görüşü savunan Batılı yazarlar ile Sovyet yazarları[431] yanında, E.F. Çelik[432] ve Ö.İ. Akipek[433] gibi Türk yazarları da bu görüşü benimsemektedirler.

---

428 Örneğin: Bkz. **Dictionnaire,** s. 474-475. Ayrıca bkz. L. Cavaré, Tome I, s. 41.

429 P. Guggenheim, Tome I, s. 293-294.

430 Örneğin: Bkz. A.M. Stuyt, **Survey of international arbitrations: 1794-1938,** La Haye, 1939, s. 173, 287 vb.

431 Örneğin: G.I. Tunkin, s. 127.

432 1984, I. Kitap, s. 165-168.

433 Kitap I, s. 68-69.

Daha az rastlanan bir başka görüşe göre ise, hukuk genel ilkelerinin yargıç ya da hakeme hukuk dışı değerlendirme hakkı da tanıyan hakkaniyet (**equity; équité; Billigkeit**) ile eş tutulduğu bildirilmektedir. Örneğin, Ch. Rousseau bu görüşü savunan yazarlara örnek olarak, L. Kopelmanas-'nın adını vermektedir[434]. Türk yazarlar arasında da S.L. Meray hukuk genel ilkelerinin varlığını açıklarken bu görüşü benimser görünmektedir[435]. Bu yazarlar, kimi hakemlik kararlarından da[436] esinlenerek, hukuk genel ilkelerinin, andlaşma ve yapılageliş bulunmadığı zaman, yargıç ya da hakeme takdir yetkisi tanıyan hakkaniyete göre davranma olanağını açtığı düşüncesinde görünmektedirler. Böylece, hukuk genel ilkelerinin bağımsız bir uluslararası hukuk kaynağı olarak varlıkları ortadan kalkmakta ve bu ilkelerin aslında, ileride inceleyeceğimiz **ex aequo et bono** diye anılan ve hukuk dışı kuralların uygulanmasını da içeren bir çözüm yolunu gösterdiği anlamına gelmektedir.

C. Hukuk genel ilkelerinin niteliği ve anlamı

Yukarıda ana çizgileriyle özetlemeğe çalıştığımız her iki görüş de, birtakım gerçeklere dayanmakla birlikte, hukuk genel ilkeleri kavramını ve işlevini doğru olarak yansıtmaktan uzaktırlar.

Hukuk genel ilkelerini genel yapılageliş kuralı biçiminde değerlendiren görüş, hukuk genel ilkelerinin oluşabilmesi için devletlerin bunların varlığını iç hukuk düzenlerinde çıkardıkları yasalarla üstü kapalı bir biçimde kabul etmesi olgusunu tek belirleyici öğe olarak değerlendirmek suretiyle, bu üçüncü uluslararası hukuk kaynağının öteki özelliklerini gözönünde bulundurmama ' ısurunu işlemektedir. Oysa, en başta, devletlerin hukuk genel ilkeleri ile yapılageliş kurallarını benimseme yöntemleri farklılıklar göstermektedir. Nitekim, yapılageliş kurallarının oluşumunda devletlerin genellikle bir sürekli ve istikrarlı uygulaması aranmasına karşın, hukuk genel ilkelerinin varlığına karar vermek için uygulamalarının incelenmesine gerek kalmadan, devletlerin iç hukuk düzenlerinde ya da hukuk anlayışlarında bu yönde bir kuralı açıkça ya da üstü kapalı olarak benimseyip benimsemedikleri aranmaktadır. Bu da devletlerin büyük çoğunluğunun benimsediği hukuk sistemlerinin doğal ve mantıksal sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Böylece, her iki kaynak için üstü kapalı irade açıklama-

---

434 Ch. Rousseau, Tome I, s. 375.

435 Bkz. Cilt I, s. 101.

436 Örneğin: kısa adıyla **Norveçli Armatörler Davası** diye anılan davaya ilişkin olarak Sürekli Hakemlik Mahkemesi'nin 13.10.1922 tarihli kararında Mahkemeye «hukuk ve hakkaniyet« çerçevesinde yetki tanınmasını hukuk genel ilkelerine göre yetkili olduğu biçiminde değerlendirmesi: **R.S.A.,** Vol. I, s. 331.

larının varlığının aranması, bu iradenin ortaya çıkış biçiminde iki kaynak için farklılıklar göstermektedir. Oysa, uluslararası hukukta çeşitli kaynaklara göre kuralların oluşum biçimi bu kaynakların bağımsızlığının dayanağı olarak kabul edilmektedir. Nitekim, andlaşma ile öteki asıl kaynaklar arasındaki temel fark da bu iradenin birinde açıkça ve yazılı olarak belirtmesine karşın, ötekilerinde üstü kapalı ve yazılı olmayan bir biçimde ortaya çıkmış olmasıdır. Yazılı olma koşulu aranmayan ve iradenin üstü kapalı olarak ortaya çıkması durumlarında da, sürekli bir uygulama sonucu doğan kurallar (yapılageliş) ile devletlerin hukuk anlayışlarının doğal sonucu olarak varolan kurallar (hukuk genel ilkeleri) arasında bir ayırıma gitmeye ve bunları iki farklı kaynağa bağlamaya mantıksal ya da hukuk tekniği bakımından herhangi bir engel yoktur.

Öte yandan, ikinci fark olarak, hukuk genel ilkeleri ile yapılageliş kurallarının bir uluslararası yargı ya da hakemlik organınca değerlendirilmesi sırasında da değişik yöntemlere başvurulmaktadır. Bu organlar bir yapılageliş kuralı ileri sürüldüğünde böyle bir kuralın varlığının ve öteki tarafı bağladığının kanıtlanmasını bunu ileri süren taraftan isterken hukuk genel ilkeleri için böyle bir gereklilik yoktur. Zira, bir uluslararası yargı ya da hakemlik organı devletlerin hukuk düzenleri ve anlayışları çerçevesinde hukuk genel ilkeleri ile ilgili olarak bu saptamayı doğrudan yapma durumunda bulunurken, yapılagelişteki subjektif öğenin yerine gelip gelmediğini her zaman ilgili taraflar kadar iyi bilme durumunda değildir. Oysa, hukuk genel ilkeleri için kanıtlama koşulunun aranmaması bu iki kaynak arasında uygulamada çok önemli bir farkı göstermektedir. Başka bir deyişle, oluşum biçimlerinde farklı oldukları gibi, bu iki kaynaktan doğan kurallar hukuksal etkileri ile de farklıdırlar.

Sonuçta, yalnızca yukarıda belirttiğimiz iki ana neden bile hukuk genel ilkeleri ile yapılagelişi birbiriyle karıştırmayarak iki ayrı ve bağımsız uluslararası hukuk kaynağı olarak ele alınmalarını açıklamaya yeterlidir.

Hukuk genel ilkelerini hakkaniyet ile eş tutan ve dolayısıyla yeni bir uluslararası hukuk kaynağı oluşturmadığı sonucuna varan görüşe gelince, bunun hukuk genel ilkelerinin varolma nedeninin onun niteliğini belirleyici öğe olarak kabul edilmesinden kaynaklandığı izlenimi edinilmektedir. Başka bir deyişle, hakkaniyetle aynı işlevi yerine getirdikleri inancı ile hukuk genel ilkelerinin bağımsız bir kaynak olma niteliğinin reddine gidilmektedir. Oysa, bu görüş de hakkaniyet kavramının anlamına ve işlevine ilişkin birtakım yanlış düşüncelerden kaynaklanmaktadır.

Şurası gerçek ki, hukuk genel ilkelerinin uluslararası hukuk kaynakları arasına sokulması devletlerin kuralların oluşumundaki çok geniş takdir

yetkilerini biraz olsun kısıtlamak, onların andlaşma ya da yapılageliş aracılığıyla olumlu irade belirtmelerini aramadan, uluslararası yargıç ya da hakem aracılığıyla, uluslararası hukuk uygulanmasını sağlamak amacını gütmektedir[437]. Ancak, hukuk genel ilkelerine bağlanan bu işlev, **ex aequo et bono** çözümde olduğu gibi, onun kapsamını saptamanın yargıç ya da hakemin takdir yetkisine bırakılmış olduğu anlamına da gelmemektedir. Başka bir deyişle, hukuk genel ilkelerinin uygulanması yargıç ya da hakemi «yasa koyucu» yetkisi ile donatmamaktadır. Nitekim ileride göreceğimiz gibi, geniş anlamındaki hakkaniyet kavramını iki ayrı anlamda ve işlev çerçevesinde anlamak olanağı vardır. Böylece, hakkaniyet dar anlamında bir uyuşmazlık taraflarının hakem ya da yargıca sorunu uygulayacağı kurallar bakımından kendi takdirini kullanarak çözme yetkisini tanıdığı bir yöntem olarak anlaşılmaktadır. Örneğin, U.A.D. Statüsünün 38. madde 2. fıkrası Latince **ex aequo et bono** olarak anılan böyle bir çözüm yöntemini kabul etmektedir. Fakat, yargıç ya da hakemin bu yöntem çerçevesinde bir karar verebilmesi için uyuşmazlığın bütün taraflarının onun bu tür bir takdir yetkisi kullanmasını açıkça kabul etmesi gerekmektedir. Hakkaniyet kavramına ikinci başvurma ise, uygulanan hukuk çerçevesinde «hakça ilkeler» **(equitable principles; principes équitables; Billigkeitsnormen)** adı altında gerçekleşmektedir. Burada, yargıç ya da hakem «yasa koyucu» durumunda olmayıp kararlarını uygulanan hukukta kabul edilen kurallara dayandırmak zorundadır[438]. Hukuk genel ilkeleri bir uygulanan hukuk kaynağı olarak ancak hakkaniyet kavramının bu ikinci anlamında yargıç ya da hakemi yetkilendirmektedir. Bu da uygulanacak kuralları oluşturma yetkisinin aslında başta devletler olmak üzere uluslararası hukuk kişilerine ait olmasını içermekte olup, yargıç ya da hakemin buradaki görevi, andlaşma ya da yapılageliş kurallarını saptamadaki yöntemlerden biraz daha esnek yöntemlere başvurarak, yalnızca bunların belirlenmesinde yardımcı olmaktır.

Sonuçta, hukuk genel ilkeleri oluşturan kuralları, **ex aequo et bono** yöntemde olanın aksine, yargıç ya da hakem değil, uluslararası hukuk kişileri koymaktadırlar. Bu da, hukuk genel ilkelerinin bağımsız bir çözüm yöntemi oluşturan hakkaniyetten ayrı ve bağımsız bir kaynağı oluşturması demektir.

Özet olarak, yapılageliş ve hakkaniyet ile karşılaştırılmasının da ortaya çıkardığı gibi, hukuk genel ilkeleri andlaşmalar ve yapılagelişten ayrı,

---

437 Örneğin: Bkz. P. Guggenheim, Tome, I, s. 296-297.

438 Örneğin: Bkz. U.A.D.'nın 20.2.1969 tarihli **Kuzey Denizi Kıta Sahanlığı Davaları**'na ilişkin kararı: C.I.J., Recueil, 1969, s. 48.

uluslararası hukukun üçüncü asıl kaynağını oluşturmaktadır. Bu kaynağın, öteki ikisine göre en önemli farkı yargıcın bu kuralları saptarken çok daha esnek bir değerlendirme yetkisine sahip bulunmasıdır. Yine, anılan bu kaynak, öteki iki kaynağın uluslararası hukukta bıraktığı kurallar boşluğunu (**lacuna; lacune; Lücke**) doldurma gibi bir işleve sahip bulunmaktadır. Böylece, uluslararası hukukta kural yokluğu nedeniyle bir davanın reddinin (**non liquet**) önlenmesi amaçlanmaktadır. Ancak, hukuk genel ilkelerine tanınan bu işlev, hakkaniyete uygun çözüm yönteminde olanın aksine, uygulanacak kuralların yargıç tarafından oluşturulacağı anlamına da gelmemektedir. Yargıç, uluslararası hukuk kişilerince oluşturulan kuralları saptamanın ötesinde bir yetkiye sahip değildir. Bununla birlikte, yargıca tanınan bu değerlendirme yetkisinin esnekliği nedeniyle, hukuk genel ilkeleri öğretide genellikle andlaşma ve yapılageliştен sonra uygulanabilecek, ikinci derecede ve ikâme edilen (**subsidiaire**) kurallar olarak değerlendirilmektedirler.

2. Uygulanan hukukta durum

Yukarıda bağımsız bir uluslararası hukuk kaynağı olması özelliğini kuramsal olarak açıklamaya çalıştığımız hukuk genel ilkelerinin bu niteliğinin uluslararası yargı ya da hakemlik organlarınca da kabul edildiği görülmektedir. Ancak, hukuk genel ilkelerinin kimi özellikleri onun öteki uluslararası hukuk kaynaklarına göre yerlerini etkilemekten geri kalmamaktadırlar.

A. Uluslararası yargı ve hakemlik organlarınca kabulü

Hukuk genel ilkelerinin 1920'de U.S.A.D. Statüsünün 38. maddesinde açıkça uluslararası hukukun asıl kaynakları arasında sayılmasından bu yana, gerek uluslararası hakemlik kararlarında gerekse uluslararası yargı kararlarında, bu kaynağın ayrı varlığını açıkça kabul eden cümlelere rastlanmaktadır.

Uluslararası hakemlik kararları arasında, tahkimnamelerinde bile özel olarak uygulanmaları öngörülmesine karşın, hakemlik organlarının hukuk genel ilkeleri kavramının uygulanmasını açıkça kabul ettiği örnekler vardır. Nitekim, 31.7.1928 tarihli **Almanya'nın Portekiz Sömürgelerinde Neden Olduğu Zararlar Davası**'na ilişkin hakemlik kararı hakemlik organının yetkisini dayandırdığı Versailles Andlaşmasının 297. ve 298. maddelerinde uyuşmazlığa uygulanacak hukuku belirtmemiş olmasının bu konuda uluslararası hukuk kurallarının uygulanmasına engel olmadığını bildirdikten sonra, hukuk genel ilkelerinin de öteki uluslararası hukuk kay-

nakları yanında uygulanacağını kabul etmektedir[439]. Bunun dışında, birçok uluslararası hakemlik kararlarının hukuk genel ilkesi kabul edilen değişik kuralları bu niteliklerini belirtmeden benimsediği görülmektedir[440].

U.S.A.D.'nın ve U.A.D.'nın hukuk genel ilkelerinin bağımsız varlığını kabul etmeleri sorununa gelince, Statülerinde de yeralan anılan kaynağın bu niteliğini tartışmaya yer vermeyecek durumdadır. Bununla birlikte, bu iki uluslararası yargı organının hukuk genel ilkelerinden açıkça söz eden kararlarına rastlamak bir hayli zordur. Nitekim, U.S.A.D.'nın hiçbir kararında hukuk genel ilkelerinden açıkça söz edilmemektedir. Buna karşılık, bu Divan'ın kimi hukuk genel ilkelerinin uygulanmasını öngördüğü izlenmektedir[441]. U.A.D.'na gelince, bu yargı organı kararları arasında da hukuk genel ilkeleri adını tam olarak vermeden bu nitelikli kuralların uygulandığı birçok karara rastlanmaktadır. Örneğin, U.A.D. 9.4.1949 tarihli **Korfu Boğazı Davası**'na ilişkin kararında bir devletin ülkesinin ötekilerin haklarına zarar vermek üzere kullanılmasına izin vermemesi yükümlülüğü altında bulunduğunu insanlığın gereklerine bağlamaktadır[442]. Fakat Divan'ın kimi kararlarında açıkça hukuk genel ilkelerinden sözettiği, bununla birlikte bu ilkelerin uygulanmasını somut olayda uygun bulmadığı da görülmektedir. Bu çerçevede, örneğin, 18.7.1966 tarihli **Güney-Batı Afrika (İkinci Aşama) Davaları**'na ilişkin kararında Divan Latince **actio popularis** adı verilen ve bir toplumun genel çıkarlarının çiğnenmesi durumunda o toplumun herhangi bir kişisine, kendi özel çıkarı doğrudan söz konusu olmamasına rağmen, yargı organlarına başvurma hakkı tanıyan kurumu uluslararası hukukta tanınan bir hukuk genel ilkesi olarak kabul etmemiştir[443]. Buna karşılık, Divan'ın son yirmi yıl içinde verdiği kimi karar ya da danışma görüşlerinde açıkça hukuk genel ilkelerinin uygulanmasını kabul ettiğine rastlanmaktadır. Örneğin, 12.7.1973 tarihli **Birleşmiş Milletler Yönetim Mahkemesi'nin 158 Sayılı Kararı** ile ilgili danışma görüşünde bir yargı organı önünde

---

439 **R.S.A.,** Vol. II, s. 1016.

440 Örneğin, Tek hakem Max Huber'in 4.4.1928 tarihli **Palmas Adası Davası**'na ilişkin kararında hiç kimsenin sahip olduğu haktan fazlasını devredemeyeceği ilkesi **(nemo plus juris transferre potest quam ipse habet): R.S.A.,** Vol. II, s. 842.

441 Örneğin, 21.11.1925 tarihli **Musul Sorunu**'na ilişkin danışma görüşünde hiç kimsenin bir davada hem taraf hem yargıç olamayacağı ilkesi **(nemo judex in sua causa,** C.P.J.I., Série B, no. 12., s.52.

442 C.I.J., **Recueil,** 1949, s. 22.

443 C.I.J., **Recueil,** 1966, s. 47.

tarafların sorunlarını bütün öğeleri ile ortaya koyabilmeleri ilkesini bir hukuk genel ilkesi olarak değerlendirmektedir[444].

B. Öteki uluslararası hukuk kaynaklarına göre yeri

Daha önce de belirttiğimiz gibi, hukuk genel ilkeleri öğretide genellikle ikame edilen (**subsidiaire**) bir kaynak olarak değerlendirilmekte olup, ancak andlaşma ve yapılageliş kurallarına aykırı olmayan durumlarda uygulanabilecekleri kabul edilmektedir. Uluslararası uygulama bu açıdan değerlendirildiğinde, öğretide olduğu gibi, tartışmasız tek bir sonuca varılması olanağı yoktur. Bununla birlikte, öğretiye paralel olarak, kimi uygulanan hukuk verilerinin hukuk genel ilkelerine andlaşma ve yapılagelişten sonra bir yer verdiği yönündedir.

Bu konuda, andlaşma ile yapılageliş arasındaki ilişki bakımından da olduğu gibi, kimi yazarların U.S.A.D. ve U.A.D. Statülerinin 38. maddesinde, andlaşma, yapılageliş ve hukuk genel ilkeleri biçiminde yapılan sıralamanın kaynaklar arasında üst-ast ilişkisini ileri sürdükleri görülmektedir[445]. Bunu, U.S.A.D. Statüsünün hazırlanması sırasında tasarıda yeralan fakat Statünün kesinleşmiş biçiminde yer verilmeyen, anılan kaynakların "sırasıyla" uygulanacağına ilişkin bir deyime bağlamaktadırlar. Fakat bu veri, aksini öne sürenlerin bulunmasından da anlaşılacağı gibi, bir kesinlik göstermemektedir.

Uluslararası yargı ya da hakemlik organlarının kararları incelendiğinde ise, çok kesin veriler oluşturmamakla birlikte, kimi kararların andlaşmaları hukuk genel ilkelerine üstün tuttuğu görülmektedir. Bu çerçevede, U.S.A.D. 17.8.1923 tarihli **Wimbledon Davası**'na ilişkin kararında, Kiel Kanalından Almanya ile savaşmayan bütün devletlerin gemilerine serbest geçiş yapma hakkını tanıyan Versailles Andlaşmasının 380. maddesi ile Almanya'nın tarafsızlığının gereği olarak savaşanlardan birisine ülkesinden yararlanma hakkı tanımama ilkesi arasında, andlaşma hükümlerinin üstün olduğunu açıkça kabul etmiştir[446]. Yine aynı Divan'ın 25.5.1926 tarihli **Polonya Yüksek Silezyası'nda Kimi Alman Çıkarları Davası**'na ilişkin kararında andlaşmalarda yeralan ve özel bir anlama gelen bir sözcüğü "ortak uluslararası hukuk"taki anlamından üstün tuttuğu görülmektedir[447].

---

444 C.I.J., **Recueil,** 1973, s. 181.
445 Örneğin, P. Guggenheim, Tome I, s. 297.
446 C. P. J. I., Serie A, no, 1, s. 30.
447 C. P. J. I., Serie A, no, 7, s. 32.

3. Hukuk genel ilkelerinin içeriği

A. Hukuk genel ilkelerinin sınıflandırılması

Uluslararası uygulamaya bakarak hukuk genel ilkesi niteliği tanınan çeşitli hukuk kurallarının yazarlarca değişik biçimlerde sınıflandırıldığı görülmektedir. Bunlar arasında özellikle iki sınıflandırma öğretide ağırlık kazanmış bulunmaktadır. Bunlardan birincisi Fransız Profesör Charles Rousseau'nun sınıflandırmasıdır. Öteki de Amerikalı Profesör Wolfgang Friedmann'ın sınıflandırması olmaktadır.

a. Ch. Rousseau'nun sınıflandırması

Ch. Rousseau hukuk genel ilkelerini iki ana sınıfa ayırdıktan sonra bunlar arasında da alt-sınıf ayırımlarına gitmektedir. Rousseau'nun sınıflandırması ve verdiği kimi hukuk genel ilkeleri örnekleri şunlardır[448].

i) İç hukuk ile uluslararası hukukta ortak hukuk genel ilkeleri

— Sözleşme yükümlülükleri ile ilgili ilkeler: Bu ilkeler yükümlülüklerin doğmasına ilişkin olabilecekleri gibi[449], yükümlülüklerin yerine getirilmesi[450]; gecikme faizi ödenmesi (**intérêts moratoires**) ya da sözleşmeden sağlanan hakların kullanılması[451] konularında olabilmektedirler;

— Cezai yükümlülüklerle ilgili ilkeler[452];

— Usule ilişkin ilkeler[453].

ii) Uluslararası hukuka özgü hukuk genel ilkeleri

— Uluslararası hukukun yeri ile ilgili ilkeleri[454];

— Devlet yetkilerinin kullanımı ile ilgili ilkeleri[455];

— Uluslararası sorumlulukla ilgili ilkeleri[456];

---

448 Tome I, s. 379-395

449 Örneğin nedensiz zenginleşme (**unjust enrichment; enrichissement sans cause**).

450 Örneğin: **Pacta sunt servanda**

451 Örneğin: hakkın kötüye kullanılması; kazanılmış haklar.

452 Örneğin, verilen bir zararın onarılması (**réparation du préjudice**)

453 Örneğin, kesinleşmiş yargı kararına saygı (**res judicata; chose jugée; Rechtskraft**); **estoppel.**

454 Örneğin, uluslararası hukukun iç hukuka üstünlüğü ilkesi

455 Örneğin, Devletin bağımsızlığı ilkesi; Devletin sürekliliği ilkesi.

456 Örneğin, iç başvurma yollarının tüketilmesi ilkesi.

— Deniz savaşı ile ilgili ilkeleri[457]

b. W. Friedmann'ın sınıflandırması

W. Friedmann ise hukuk genel ilkelerini üç gruba ayırmaktadır. Friedmann'ın sınıflandırması ve verdiği kimi hukuk genel ilkeleri örnekleri şunlardır[458].

i) Yaklaşım ve yorum yöntemine ilişkin hukuk genel ilkeleri[459];

ii) Asgari adalet ölçülerine ve usule ilişkin ilkeler[460];

ii) Genel bir biçimde benimsenen kimi maddi hukuk genel ilkeleri[461].

Gerek Ch. Rousseau'nun gerekse W. Friedmann'ın sınıflandırmaları sırasında gösterdikleri hukuk genel ilkeleri örneklerinin tümü uygulanan hukukta tartışmasız kabul edilen ilkeler değildirler. Bu nedenle hukuk genel ilkelerinden önemli birkaçının uygulanan hukuktaki anlamlarına ve durumlarına göz atmak yararlı olacaktır.

B. Kimi önemli hukuk genel ilkeleri

a) Hakkın kötüye kullanılmaması ilkesi
(abuse of rights; abus du droit; Rechtsmibbrauch)

Hakkın kötüye kullanılması, bir hukuk kişisinin bir hakkı amaçları dışında ya da bir yükümlülüğüne dolaylı yoldan aykırı düşecek bir biçimde kullanmasıdır. Birçok uluslararası yargı ve hakemlik kararında uluslararası hukukta hakkın kötüye kullanılmaması ilkesinin kabul edildiği görülmektedir. Nitekim, örneğin, U. S. A. D'nın 7.6.1932 tarihli **Serbest Bölgeler Davası**'na ilişkin kararı[462] ve U. A. D.'nın 6.4.1955 tarihli **Nottebohm Davası**'na ilişkin kararı[463], hakkın kötüye kullanılmaması gerek-

---

457 Örneğin, savaşanların yasal savunma nedeniyle tarafsızlara verecekleri zararlardan sorumlu tutulmaları.

458 **The changing structure of international law,** London, 1964, s. 198-210.

459 Örneğin, yorumda hakkaniyet ilkesi **(general equity in the interpretation of legal documents and relations); estoppel;** hakkın kötüye kullanılması.

460 Örneğin, hiç kimsenin kendi davasında yargıç olamaması ilkesi **(nemo judex in sua causa)**

461 Örneğin, nedensiz zenginleşme **(unjust enrichment, enrichissement sans cause)**

462 C.P.J.I., Série A/B, no. 167.

463 C.I.J., **Recueil,** 1955, s. 26.

tiğini kabul etmektedir. Yine, kimi hakemlik kararları da aynı doğrultudadır[464].

Hakkın kötüye kullanılmamasının içeriğine gelince, bu ilkenin iyi niyet ilkesinin bir uzantısı olarak ortaya çıktığı görülmektedir. Nitekim, U.S.A.D. 25.5.1926 tarihli **Polonya Yüksek Silezyası'nda Kimi Alman Çıkarları Davası**'na ilişkin kararında, Almanya'nın egemenliğini devredene kadar malları üzerindeki yetkisinin süreceğini bildirirken, bir andlaşmanın bu konuda çiğnenmesinin ancak "hakkın kötüye kullanılması ya da iyi niyet ilkesine saygısızlık" durumunda gerçekleşeceğini belirtmektedir[465]. Başka bir deyişle, Divan için bu iki ilke benzer kapsamlı ilkeleri oluşturmaktadır. Bu çerçevede, öğretide hakkın kötüye kullanılması değişik biçimlerde anlaşılmaktadır. Kimileri bunu bir hakkın doğrudan başkasına zarar vermek amacıyla kullanılması[466] ile eşanlamlı tutarken, kimileri de özel zarar verme amacı taşımadan hakkın esas amacından saptırılması ve bir başkasının bundan zarar görmesi[467] çerçevesinde bu ilkeyi değerlendirdikleri görülmektedir[468]. Fakat, öğretide egemen olan görüşe göre bir hakkın kötüye kullanılması, bunun özellikle keyfî ve mantığa aykırı bir biçimde kullanılması olarak anlaşılmaktadır[469]. Böylece, bir hakkın amacı dışında ya da başkasına zarar verme niyeti ile kullanılması uluslararası hukukta yasaklanan bir ilkeyi oluşturmaktadır.

Hakkın kötüye kullanılmaması ilkesi uygulamada en çok yabancıların ekonomik haklarının korunmasında başvurulan bir hukuk genel ilkesi oluşturmaktadır. Örneğin, 2.5.1929 tarihli **Walter F. Smith Davası**'nda hakemlik mahkemesi bir yabancının özel mülkiyetinin kamulaştırılmasında kamu yararının bulunmamasını ilgili devletin kamulaştırma hakkını kötüye kullanması olarak değerlendirmektedir[470].

---

464 C.I.J., 2.5.1929 tarihli **Walter F. Smith Davası**'na ilişkin hakemlik kararı, **R.S.A.,** Vol. II, s. 917-918.

465 C.P.J.I., Série A, no. 7, s. 30.

466 Örneğin, belli bir devlet uyruklarına zarar verme.

467 Örneğin, kamulaştırmanın kamu yararı aranmadan yapılması.

468 Bkz J.-D. Roulet, **Le caractère artificiel de la théorie de l'abus de droit en droit international public,** Neuchâtel, 1958, s. 51 ve 67-76.

469 Örneğin, G. Schwarzenberger, "Uses and abuses of the "Abuse of right" in international law", **Transaction of the Grotius Society**, 1957, Vol. 42, s. 167.

470 **R.S.A.,** Vol. II, s. 917-918.

b. Adaletten kaçınmanın yasaklanması
(denial of justice; déni de justice; Rechtsverweigerung)

Adaletten kaçınma geniş anlamında her türden devlet organının yabancıların haklarının korunması konusundaki yükümlülüklerine aykırı davranışlarını belirtmektedir[471]. Ancak, uygulamada ve öğretide egemen olan görüşe göre, adaletten kaçınma yalnızca bir devletin yargı organlarının yabancıların korunması konusundaki yetersizlikleri ya da kötü niyetli davranışlarını kapsamaktadır[472]. Bu anlamda adaletten kaçınma, yargı organlarının örgütlenmesindeki ve davaların yürütülmesindeki noksanlıkları ve kusurları içermektedir.

Yargı organlarının örgütlenmesine bağlı olan ve uluslararası hukukun onaylamadığı adaletten kaçınma durumlarının en önemlileri şunlar olmaktadır:

— yargı organının bağımsız ya da yasaya uygun yollarla atanan yargıçlardan kurulmaması[473];

— yabancıya yargı organına başvurma hakkının tanınmaması[474].

Davaların yürütülmesi ve usule ilişkin noksanları ve kusurlar nedeniyle uluslararası hukukun onaylamadığı adaletten kaçınma durumlarının en önemlileri ise şunlardır:

— Yargıcın bir sorunu dava konusu olarak kabul etmemesi[475];

— Yabancıya savunma hakkının tanınmaması[476];

— Davanın sürüncemede bırakılması ya da olağanüstü gecikmeli olarak karara bağlanması[477];

---

471 Bkz. **Dictionnaire,** s. 203.

472 Örneğin, Ch. de Visscher, "Le déni de justice en droit international", **R.C.A.D.I.**, 1935-II, Vol. 52, s. 385-386.

473 Örneğin, 1890 tarihli **Idler Davası**'nda hakemlik mahkemesi Venezuela mahkemesine atanan **ad hoc** yargıçların yasaya aykırı bir biçimde atanmalarını adeletten kaçınma olarak değerlendirmiştir: J.B Moore, vol. 4, s. 3491.

474 Örneğin, 6.3.1956 tarihli **Ambatielos Davası**'na ilişkin hakemlik kararı **R.S.A.,** vol. XII, s. 120.

475 Örneğin, 30.12.1896 tarihli **Fabiani Davası**'na ilişkin hakemlik kararı H. la Fontaine, s. 343.

476 Örneğin; 5.11.1875 tarihli **Cotesworth ve Powell Davaları**'na ilişkin hakemlik kararı: J.B. Moore, vol. 3, s. 2083-2084.

477 Örneğin, 30.12.1896 tarihli **Fabiani Davası**'na ilişkin hakemlik kararı: H. La Fontaine, s. 356.

— Yargı organının davanın açılması ve yürütülmesi için gerekli özeni **(due diligence)** göstermemesi[478];

— Yargılama usulünde temel kurallara uyulmaması[479].

Adaletten kaçınmanın uluslararası hukukta yasaklandığına ilişkin yukarıda çeşitli örneklerini gördüğümüz bu konudaki tek sorun adaletten kaçınmanın niteliği üzerinedir. Bu kavram bir hukuk genel ilkesini oluşturmakta mıdır? Önemli hukuk genel ilkelerini inceleyen kimi yazarların bu kavrama bu çerçevede yer ayırmamalarına rağmen[480], uluslararası içtihatta[481] ve öğretide[482] adaletten kaçınmanın yasaklanmasının bir hukuk genel ilkesi olduğu kabul edilmektedir.

c. Ayırım gözetmeme ilkesi
(non-discrimination principle; principe de non-discrimination; Diskriminierungsverbot)

Ayırım gözetmeme ilkesi, bütün devletler ya da yurttaşları arasında eşit davranılmasını öngören ve her türlü hukuksal ayrımı yasaklayan bir ilkedir. Herhangi bir andlaşma hükmüne gerek kalmadan uygulanan bu ilke uluslararası yargı ve hakemlik organlarınca çeşitli davalarda kabul görmüştür. Nitekim, U.S.A.D. 12.12.1934 tarihli **Oscar Chinn Davası**'na ilişkin kararında uyrukluk nedeniyle bireyler arasında ayırım yapılmasının uluslararası hukukta yasaklandığını kabul etmektedir[483]. Yine, birçok hakemlik kararının değişik uyruklu kişiler arasında ayırım yapılmasını bir uluslararası sorumluluk nedeni olarak değerlendirdiği görülmektedir[484].

---

478 Örneğin, 16.11.1925 tarihli **Janes Davası**'nda hakemlik organı Meksika'nın öldürülen bir Amerikan yurttaşının katilini bulmada ve cezalandırmada gerekli özeni göstermemesini adaletten kaçınma olarak değerlendirmiştir. **R.S.A.,** vol. IV, özellikle s. 83-86

479 Örneğin, 1927 tarihli **Chattin Davası**'nda hakemlik organı Bay Chattin'in Meksika mahkemesince soruşturma ve savunma konularındaki kusurlu davranışlarını ve göstermelik bir yargılamanın yapılmasını adaletten kaçınma olarak değerlendirmiştir: Bkz. M. Gönlübol, "Örnek olaylarla (Cases) Devletler Hukuku", **S.B.F.D. (Prof. Z.M. Alsan'a Armağan),** Cilt XI, Sayı 3, s. 255-256.

480 Örneğin, Ch. Rousseau.

481 Örneğin, 30.12.1896 tarihli **Fabiani Davası**'na ilişkin hakemlik kararı H. La Fontaine, s. 356.

482 Örneğin, U.A.D.'nın 5.2.1970 tarihli **Barcelona Traction (İkinci Aşama) Davası**'na ilişkin kararına ekli O.I. Ammoun'un kişisel görüşü: C.I.J., **Recueil,** 1970, s. 324.

483 C.P.J.I., Série A/B, No. 63, s. 87.

484 Örneğin, 13.10.1922 tarihli **Norveçli Armatörler Davası**'na ilişkin Sürekli Hakemlik Mahkemesi kararı: **R.S.A.,** vol. I, s. 339.

Ayırım gözetmeme ilkesinin kapsamına gelince, öğretide ve uygulamada iki değişik görüşün birbirleriyle çatıştıkları görülmektedir. "Yurttaşlara eşit davranış görüşü" **(national treatment's doctrine; doctrine du traitement national)** olarak adlandırılan görüşe göre, bir devlet ülkesinde yabancıların ilke olarak o devlet yurttaşları ile eşit tutulması öngörülmekte ve yabancıların o devlet yurttaşlarından daha iyi korunması reddedilmektedir[485]. Bu görüş dayanağını devletlerin egemenliği ve eşitliği ilkesinde bulmaktadır. "Uluslararası asgarî ölçüler görüşü" **(international minium standard's doctrine; doctrine du standard minimum international)** olarak adlandırılan ikinci görüşe göre ise, uluslararası hukukun kimi asgarî ölçüler öngördüğü ve hiçbir yabancıya karşı bu ölçülerin altında bir davranışta bulunulamayacağı öne sürülmektedir[486]. Başka bir devletin ulusal yasaları kendi yurttaşları da dahil ülkesinde bulunan herkes için uluslararası hukukun saptadığı ölçüler altında birtakım kurallar öngörürse, bu kuralların yabancılara uygulanamayacağı ve onlara karşı asgarî uluslararası ölçülere göre davranılması gerektiği kabul edilmektedir. Bu görüşün dayanağı ise büyük ölçüde uluslararası insan hakları ilkelerine bağlanmaktadır.

Sonuçta, ayırım gözetmeme ilkesinin kapsamı "yurttaşlara eşit davranış görüşü" çerçevesinde ele alınırsa, yabancılara karşı yapılması yasaklanan ayırımlar büyük ölçüde ulusal yasalar bakımından değerlendirilmek zorundadır. Buna karşılık, ayırım gözetmeme ilkesinin kapsamının "uluslararası asgarî ölçüler görüşü" çerçevesinde ele alınması durumunda, yasaklanan ayırımların uluslararası hukukun öngördüğü maddi kurallar bakımından değerlendirilmeleri gerekmektedir. Bu durum karşısında, yabancıların korunmasına ilişkin uluslararası hukukun doğrudan düzenlediği maddi kurallar varsa ayırım gözetmeme ilkesinin bu ölçütlere göre değerlendirilmesi, yoksa ulusal yasaların ölçüt alınması zorunluluğu ortaya çıkmaktadır. Bugün uluslararası hukukta ortaya çıkan ağırlıklı eğilim genelde "yurttaşlara eşit davranış görüşü"nü benimseme biçimindedir. Gerek üretim araçlarının özel mülkiyetine hem yurttaşları hem de yabancılar bakımından son veren sosyalist devletler, gerekse sömürgecilik döneminde çektiklerini henüz unutmayan bağımsızlığını yeni kazanmış Üçüncü Dünya devletleri, yabancılara yurttaşlara tanıdıkları hakların -özellikle ekonomik hakların- üstünde haklar tanımaktan kaçınmaktadırlar. Dolayısıyla da bugün ayırım gözetmeme ilkesinin uygulanması, büyük ölçüde yabancılara karşı bir devle-

---

485 Bu görüşteki yazarların adları için Bkz. S. Basdevant, "Etranger", **Répertoire de droit international,** 1930, Tome V, s. 12 ve14

486 Bu görüşteki yazar adları için yine bkz. S. Basdevant, **aynı yapıt,** s. 15 ve 16.

tin yurttaşlarına oranla daha kötü davranılması durumunda söz konusu olmaktadır.

ç) Hakça ilkeler
(equitable principles; principes équitables; Billigkeitsnormen)

Hakkaniyet **(equity; équité; Billigkeit)** kavramı geniş anlamında kullanıldığı zaman iki biçimde anlaşılmaktadır. Birincisi, hukukun toplumsal yetersizlikleri görülen durumlarda bu durumun giderilmesi ve adaletin sağlanması için uygulanan hukuk kuralları dışında yeralan toplumsal kurallar ve değer yargılarına da başvurulmasını gerektirmektedir. Başka bir deyişle, bu anlamında hakkaniyet soyut adalet düşüncesinin bir uzantısı olup hukuk-dışı bir kavramı belirtmektedir. Hakkaniyetin bu anlamıyla uygulamaya yansıması "hakkaniyet ve nısfet" **(ex aequo et bono)** çerçevesinde uyuşmazlıkların çözüme bağlanması ile gerçekleşmektedir. İleride ayrıntılı bir biçimde ele alacağımız **ex aequo et bono** çözüme başvurulabilmesi için uluslararası hukuk tarafların bu yönde açık ve kesin rızalarını aramaktadır[487]. Taraflar yargıç ya da hakeme açıkça bu anlamında hakkaniyet kurallarına başvurma yetkisi tanımamışlarsa tarafların uyuşmazlığa çözüm bulmakla görevlendirdikleri üçüncü kişinin **(third-party; tierce personne)** kendiliğinden böyle bir değerlendirmede bulunma yetkisi yoktur[488]. Bu anlamında hakkaniyet hukuk-dışı bir veri olduğundan bir hukuk genel ilkesini oluşturması olanağı da yoktur.

Hakkaniyetin ikinci anlamına gelince, hukukun içinde ve uygulanan hukuk kurallarının yetersizliklerini ve boşluklarını bu hukuk düzeninin iç mantığı çerçevesinde gidermeğe çalışan bir kavramı belirtmektedir. Bu anlamıyla hakkaniyet bütün hukuk düzenlerinin temelini oluşturan adalet ve iyi niyet duygularının uygulanan hukukta açığa vurulmuş kurallarını belirtmekte olup uygulanan hukukun bir parçasını oluşturmaktadır. U.A.D.'nın 20.2.1969 tarihli **Kuzey Denizi Kıta Sahanlığı Davaları**'na ilişkin kararında da benimsediği gibi, bir yargıcın görevinin mantığı gereği adil olması gereken kararlarının dayanağını, hakkaniyetin bu anlamında uygulanması durumunda, bizzat hukuksal metinler oluşturmaktadır[489] Yine aynı davada Divan'ın bildirdiği gibi bu durumda, "hakkaniyetin yalnızca soyut bir adalet göstergesi olarak değil, fakat hakça ilkelere başvurmayı buyuran bir hukuk kuralı olarak uygulanması söz konusu-

---

487 Örneğin, U.A.D. Statüsü mad. 38/2.

488 Bkz. Ch. de Visscher, **De l'équité dans le réglement arbirtral ou judiciaire de droit international public**, Paris, 1972, s. 21-26.

489 C.I.J., Recueil, 1969, s. 48.

dur[490]. Dolayısıyla, hakkaniyete bu anlamında başvurulması durumu **ex aequo et bono** bir çözüm aranmasından farklıdır. U.A.D. bu farkı gerek 20.2.1969 tarihli **Kuzey Denizi Kıta Sahanlığı Davaları**'na ilişkin kararında[491] gerekse 24.2.1982 tarihli **Tunus-Libya Kıta Sahanlığı Davası**'na ilişkin kararında[492] açıkça vurgulamaktadır. İşte hakkaniyet kavramı bu ikinci anlamında "hakça ilkeler" adı altında bir hukuk genel ilkesini oluşturmaktadır. U.A.D. da 24.2.1982 tarihli **Tunus-Libya Kıta Sahanlığı Davası**'na ilişkin kararında hakkaniyetin bu anlamıyla "hukuk niteliğiyle doğrudan uygulanan bir genel ilke" olduğunu bildirmektedir[493].

Hakça ilkelerin uygulanan uluslararası hukukun bir parçası olarak üstü kapalı bir biçimde uygulanmaya başlaması 20. yüzyılda ve özellikle U.S.A.D. kararlarında rastlanılan bir olgudur[494]. Bu ilkelerin ilk açıkça uygulanması 19.2.1968 tarihli **Rahn of Kutch Davası**'na ilişkin bir hakemlik kararına varmaktadır[495]. Ancak, "hakça ilkeler" adı altında ve hiçbir kuşkuya yer vermeyecek biçimde, hakkaniyet ilkelerinin uygulanan uluslararası hukukta yerini alması U.A.D.'nın 20.2.1969 tarihli **Kuzey Denizi Kıta Sahanlığı Davaları**'na ilişkin kararı ile gerçekleşmektedir[496]. Daha sonra U.A.D.'nın birçok kararında hakça ilkeleri açıkça uyguladığı görülmektedir[497].

Hakça ilkelerin kapsamına gelince, uygulanacağı konulara göre değişiklik gösterdiği görülmektedir. Bununla birlikte, uluslararası içtihatın incelenmesinden, hakça ilkelerin her zaman iki temel öğe üzerine kurulduğu görülmektedir. Hakça ilkelerin birinci kuruçu öğesi, eşit koşullara sahip tarafları eşit olarak ve koşulları değişik olan tarafları da bu farkları oranında farklı olarak değerlendirmek biçiminde ortaya çıkmaktadır. Başka bir deyişle, hakça ilkeler eşitlik ilkesinden hareket edip, tarafların farklılıkları oranında göreceli bir eşitlik uygulanmasını sağlamak amacı gütmektedirler. Somut bir örnek vermek gerekirse, uluslararası yargı ya da hakem-

---

490 C.I.J., **Recueil,** 1969, s. 47.

491 C.I.J., **Recueil,** 1969, s. 48.

492 C.I.J., **Recueil,** 1982, s. 60

493 C.I.J., **Recueil,** 1982, s. 60.

494 Örnekler için bkz. T. Rothpfeffer, "Equity in the North Sea continental shelf cases",. **N.T.I.R.,** 1973, s. 89-90

495 Bkz. **I.L.M.,** 1968, vol. 7, s. 642-643 ve 657-660.

496 Bkz. C.I.J., **Recueil,** 1969, s. 46-47 ve 48-49

497 Bkz.: 25.7.1974 tarihli İngiltere ile İzlanda arasındaki **Balıkçılık Davası** kararı, C.I.J., **Recueil,** 1974, s. 33; 24.2.1982 tarihli **Tunus-Libya Kıta Sahanlığı Davası kararı,** C.I.J., **Recueil,** 1982, s. 60-78 ve 92.

lik organları aynı kıta sahanlığına kıyısı olan devletler arasında sınırlandırmayı hakça ilkeler çerçevesinde gerçekleştirmek için her bir devlet ülkesinin kıta sahanlığına göre durumunu değerlendirme yoluna gitmektedirler. Nitekim, 30.6.1977 tarihli kısa adıyla **Manş Denizi Davası** olarak anılan İngiltere ile Fransa arasındaki davada hakemlik mahkemesi hakça ilkelerin uygulanmasına ilişkin verilerin özellikle "iki devletin özel eşitliğinde, Manş kıta sahanlığı ile coğrafi ilişkileri bakımından" aranması gerektiğini açıkça bildirmektedir[498]. Bu çerçevede anılan organların hesaba kattığı en önemli verilerden biri, her bir kıyı devletinin kıta sahanlığına bakan kıyılarının birbirlerine göre oranı olmaktadır[499].

Hakça ilkelerin ikinci kurucu öğesi, her konuya ilişkin hukuk kavramı ile somut uyuşmazlığa ilişkin özel verilerin sahip oldukları özellikler olmaktadır. Başka bir deyişle, her somut olaya ilişkin temel hukuksal ve maddî veriler hakça ilkelerin içeriğinin saptanmasında hesaba katılması gereken ikinci öğeyi oluşturmaktadırlar. Somut bir örnek vermek için yine kıta sahanlığı sınırlandırılmasında hakça ilkelerin uygulanmasına bakılırsa, hukuk kavramının özelliklerinin hakça ilkelerin içeriğine etkisi bakımından kıta sahanlığı kavramının temel öğesini oluşturan doğal uzantının sınırlandırmadaki önemi ele alınabilir. II. Kitapta göreceğimiz gibi kıta sahanlığı kavramı kara ülkesinin denizin altındaki doğal uzantısından oluşmaktadır. Hakça ilkelere göre kıta sahanlığı sınırlandırmasında uluslararası yargı ya da hakemlik organları bir kıyı devletinin doğal uzantısının yalnızca o devlete ait olduğunu ve öteki kıyı devletinin kendi doğal uzantısı içinde bulunmayan belli bir bölgede kıta sahanlığı iddiasında bulunamayacağı kuralını kıta sahanlığı kavramının özünü oluşturan bu doğal uzantı öğesine dayanarak koymaktadırlar[500]. Her somut uyuşmazlığa ilişkin özel maddî verilerin hakça ilkelerin içeriğine etkisine gelince, bu genel ve soyut nitelikli kuralların somut uyuşmazlıklara uygulanmasının doğal bir sonucudur. Yine kıta sahanlığı sınırlandırmasında hakça ilkelerin uygulanmasında bütün uluslararası yargı ve hakemlik kararları sınırlanacak bölgenin özellikle-

---

498 **Delimitation du plateau continental entre la France et le Royaume - Uni, Décision du 30 juin 1977,** Paris, 1977, s. 176.

499 Örneğin, U.A.D.'nın 20.2.1969 tarihli **Kuzey Deniz Kıta Sahanlığı Davaları**'na ilişkin kararı. C.I.J., **Recueil,** 1969, s. 52 ve 54; 30.6.1977 tarihli **Manş Denizi Davası**'na ilişkin hakemlik kararı, a.g.y. s. 104-105; U.A.D.'nın 24.2.1982 tarihli **Tunus - Libya Kıta Sahanlığı Davası**'na ilişkin kararı, C.I.J., **Recueil,** 1982, s. 93, no. 5.

500 Örneğin, U.A.D.'nın 20.2.1969 tarihli **Kuzey Denizi Kıta Sahanlığı Davaları**'na ilişkin kararı: C.I.J., **Recueil,** 1969, s. 47 ve 31-32.

rinin somut olayda hakça ilkelerin içeriğinin saptanmasında önemli bir etken olduğunu kabul etmektedirler[501].

d) Kazanılmış haklar ilkesi
(acquired rights; droit acquis; erworbene rechte)

Kazanılmış haklar (müktesep haklar) ilkesi belli bir hukuksal düzen içinde kazanılan hakların bu kuralların ve hatta hukuksal düzenin değişmesi durumunda da süregitmesini sağlamayı amaçlayan bir ilkedir. İkinci Dünya Savaşı'na kadar uygulanan uluslararası hukukta benimsenen bir hukuk genel ilkesi olduğu kabul edilen kazanılmış haklar[502]bugün özellikle sosyalist devletler ile sömürgelikten bağımsızlığına kavuşmuş yeni devletlerce reddedilmektedir. Daha çok devletlerin ardıl (halef) olmaları durumunda söz konusu olan ve geçerliliği bugün çok tartışmalı bulunan bu ilkenin ileride ardıl olma çerçevesinde ele alınması yerinde olacaktır.

İKİNCİ BAŞLIK

I. YAPILAGELİŞ

Kaynakça:

Türkçe: E.F. Çelik, Cilt I, s. 157-164; S.L. Meray, Cilt I, s. 94-100; İ. Akipek, Cilt I, s. 65-69.

Yabancı Dil: L. Kopelmanas "Customs as a means of creation of international law", **B.Y.I.L.**, 1937, s. 127 vd.; A.A. d'Amato, **The concept of custom in international law,** Ithaca and London, 1971; H.W. Thirlway, **International customary law and codification,** Leyde, 1972; Y. Daudet, **Les conférences des Nations Unies pour la codification du droit international,** Paris, 1968; Ph. Manin, "Le juge international et la règle générale", **R.G.D.I.P.,** 1976, s. 7-54; P. Guggenheim, "Les deux éléments de la coutume en droit international", **Mélanges G. Scelle,** Paris, 1950, Tome I, s. 275-284; J.L. Kunz, "The nature of customary international law", **A.J.I.L.,** 1953, s. 662-669; Ch. de Visscher, "Coutume et traité en droit international public", **R.G.D.I.P.,** 1955, s. 353-369; G. Cohen-Jonathan, "La coutume locale", **A.F.D.I.,** 1961, s. 119-140; P. Guggenheim, "L'origine de l'opinio juris sive necessitatis comme deuxième élément de la coutume dans l'histoire du droit des gens", **Mélanges Basdevant,** Paris, 1960, s. 258-262; H. Mosler, "Repertorien der nationalen Praxis in Völkerrechtsfragen", **Mélanges Guggenheim,** Genève 1968, s. 460-489; B. Cheng, "United Nations resolutions on

---

501 Örneğin, U.A.D.'nın 20.2.1969 tarihli **Kuzey Denizi Kıta Sahanlığı Davaları'**na ilişkin kararı, C.I.J., **Recueil,** 1969, s. 50-51; U.A.D.'nın 24.2.1982 tarihli **Tunus - Libya Kıta Sahanlığı Davası**'na ilişkin kararı, C.I.J., **Recueil,** 1982, s. 60.

502 Örneğin, 27.9.1928 tarihli **Goldenberg Davası**'na ilişkin hakemlik kararı: **R.S.A.,** vol. II, s. 909.

outer space instant international customary law?", **I.J.I.L.,** 1965, s. 23-48; R. Baxter, "Multilateral treaties as evidence of customary international law", **B.Y.I.L.,** 1965-1966, s. 275-300; R. Ago, "La codification du droit des gens", **Mélanges Guggenheim,** Genève, 1968, s. 93-131.

II. HUKUKUN GENEL İLKELERİ

Kaynakça:

Türkçe: S.L. Meray, Cilt İ, s. 101-106; E.F. Çelik, Cilt I, s. 165-171.

Yabancı Dil: Mc Nair, "The general principles of law recognized by civilized nations", **B.Y.I.L.,** 1957, s. 1-19; A. Verdross, "Les principes généraux du droit considérés comme une source du droit des gens", **R.D.I.,** 1931, s. 446-456; K. Wolff, "Les principes généraux du droit applicables dans les rapports internationaux", **R.C.A.D.I.,** 1931-II, s. 483-553; G. Ripert, "Les règles du droit civil applicables aux rapports internationaux", **R.C.A.D.I.,** 1933-II, s. 569-664; R. Schlesinger, "Research on the general principles of law recognized by civilized nations", **A.J.I.L.,** 1957, s. 734-753; P. Vallindas, "General principles of law and the hierarchy of the sources of international law", **Mélanges Spiropulos,** Bonn, 1957, s. 425-431; W. Friedmann, "The use of general principles in the development of international law" **A.J.I.L.,** 1963, s. 279-299; A. Favre, "Les principes généraux du droit, fonds commun du droit des gens", **Mélanges Guggenheim,** Genève, 1968, s. 366-390; E.M. Stuyt, **The general principles of law as applied by international tribunals to disputes on attribution and exercise of State jurisdiction.** The Hague, 1946; P. Reuter, "Le recours de la Cour de justice des Communautés européennes à des principes généraux du droit", **Mélanges Rolin,** Paris, 1964, s. 263-283; N. Politis, "Le problème des limitations de la souveraineté et la théorie de l'abus du droit", **R.C.A.D.I.,** 1925-I, s. 5-121; A.-C. Kiss, **L'abus de droit en droit international,** Paris, 1953; J.-D., Roulet, **Le caractère artificiel de la theorie de l'abus de droit en droit international public,** Neuchâtel, 1958; G. Schwarzenberger, "Uses and abuses of the abuse of rights in international law", **Transaction of the Grotius Society,** 1957, s. 147-179; Ch. de Visscher, "Le déni de justice en droit international", **R.C.A.D.I.,** 1935-II, s. 365-442; Ch. de Visscher, **De l'equité dans le réglement arbitral ou judiciaire de droit international public,** Paris, 1972; T. Rothpfeffer, "Equity in the North Sea continental shelf cases", **N.T.I.R.,** 1972, s. 81-137; S. Bilge, "Le nouveau rôle de principes équitables en droit international", **Festschrift für Rudolf Bindschedler,** Berne, 1980, s. 105-127; E. Borchard, "The minimum standart of the treatment of aliens", **Proceedings of A.S.I.L.,** 1939, s. 51-63; G. Kaeckenbeeck, "La protection internationale des droits acquis", **R.C.A.D.I.,** 1937, vol. 59, s. 316-419.

Üçüncü Başlık :

ULUSLARARASI HUKUKUN YARDIMCI KAYNAKLARI

Uluslararası hukukun kurallarını doğrudan oluşturma yetkisi yalnızca bu hukuk düzeninde hukuk kişiliğine sahip olan birimlere tanınmış bulunduğundan, bu kuralların varlığını ve içeriğini saptama görevini yerine getiren organ ya da kişilerin çalışmaları uluslararası hukukun yardımcı kaynakları olarak kabul edilmektedir. Bu konuda çok büyük ölçüde öğretide de görüş birliği vardır. U.A.D. Statüsünde de belirtildiği gibi (mad. 38/1, d), uluslararası hukukun yardımcı kaynakları yargı ya da hakemlik organları kararları ile öğretiden oluşmaktadır.

I. YARGI YA DA HAKEMLİK ORGANLARI KARARLARI (İÇTİHAT)

(Jurisprudence; Rechtsprechung)

Uluslararası hukukun yardımcı kaynağını oluşturan içtihat bu hukuk düzenine ilişkin bütün yargı organları kararları ile hakemlik kararlarını içermektedir. Bu kararlar, uluslararası yargı organları kararları olabileceği gibi, uluslararası hakemlik kararları ya da ulusal yargı organları kararları olabilmektedir. Nitekim, U.S.A.D., 26.7.1927 tarihli **Chorzow (Yetki) Davası**'na ilişkin kararı ile bir hukuk genel ilkesinin varlığını saptarken, bunu açıkça hem uluslararası hakemlik kararlarına hem de ulusal yargı organı kararlarına dayandırmaktadır[503].

Yargı ya da hakemlik organının prestiji ne olursa olsun, uluslararası hukukta bu kararlar yalnızca uyuşmazlığa tarafları bağlamakta olup, üçüncü kişilere karşı bağlayıcı bir kural niteliği taşımaları söz konusu değildir. Nitekim, U.A.D., bunu kendi kararları bakımından çeşitli davalarda doğrulamaktadır[504]. Aynı kural uluslararası hakemlik organları için de geçerlidir[505]. Bu temel verinin bir sonucu olarak da, uluslararası hukukta, Anglo-saxon hukuk sisteminde kabul edilen ve **star decisis** diye anılan

---

503 C.P.J.I., Série A, no. 9, s. 31.

504 Örneğin, 15.6.1954 tarihli **Altın Para (Or monetaire) Davası**'na ilişkin kararı: C.I.J., **Recueil,** 1954, s. 524.

505 Örneğin, 1907 La Haye Uyuşmazlıkların Barışçı Çözümü Sözleşmesi mad. 84.

ilkenin aksine, önceki yargı kararlarında kabul edilen ilkelerin benzeri durumlarda sonraki davalarda da geçerli olduğunu kabul eden görüş benimsenmemektedir. Divan gerek Statüsünün 59. maddesi ile gerekse kararlarıyla bunu en azından kendisi bakımından belirtmektedir[506].

Bu durum karşısında içtihadın uluslararası hukuk kurallarının genel bir biçimde geçerliliğini ve kapsamını belirlemelerinin nasıl olanaklı olduğu sorusu doğal olarak ortaya çıkmaktadır. İçtihat bu işlevini, kararları zorunlu olarak herkes bakımından bağlayıcı olması ile değil, fakat bu organların kuralları saptamak için yaptığı çalışmaların uluslararası hukuk kişilerinin ve yargı organlarının sonradan bu konularda yapacakları değerlendirmelere ışık tutması ile yerine getirmektedir. Zira, U.A.D.'nın 2.12.1963 tarihli **Kuzey Kamerun Davası**'na ilişkin kararında da belirttiği gibi, Divan'ın görevi, somut olaylara ilişkin olarak da olsa, hukuk kurallarını ortaya çıkarmaktır[507]. Bu görevini yerine getirirken de kararlarının öteki devletler arasındaki hukuksal ilişkileri etkileyeceğini Divan da kabul etmektedir[508].

II. ÖĞRETİ (DOKTRİN)

(doctrine; Lehrsatz)

Öğreti, U.A.D. Statüsünde (mad. 38/1, d) belirtildiği gibi, çeşitli ulusların uzman yazarlarının görüşlerini belirtmektedir. Bu yazarlar uluslararası hukukta ne kadar yetkili ve uzman olurlarsa olsunlar, birer birey olarak uluslararası hukuk kurallarını doğrudan oluşturma yetkisine sahip değildir. Bu nedenle uluslararası hukukun oluşumuna katkıları ancak dolaylı yoldan, yardımcı bir kaynak olarak, olanaklıdır. Böylece, yazarların görüşleri bir hukuk kuralının varlığını araştırmada, bunu yorumlamada ve öteki kural ve kurumlara göre değerlendirmede başvurulan bir veriyi oluşturmaktadır. Nitekim, U.S.A.D. 7.9.1927 tarihli **Lotus Davası**'na ilişkin kararında öğretinin bu işlevini açıkça belirtmektedir[509].

Bu çerçevede öğreti uygulanan hukuku oluşturacak, uluslararası hukuk kişilerinin gereksinmelerine cevap verecek yeni kural ve hukuk kurumlarının oluşturulmasında da çok önemli ve özendirici bir rol oynayabilmektedir.

---

506 Örneğin, 26.5.1961 tarihli **Préah Vihéar Tapınağı (Ön Sorunlar) Davası**'na ilişkin kararı: C.I.J., **Recueil,** 1961, s. 27

507 C.I.J., **Recueil,** 1963, s. 33-34.

508 Bkz. 19.12.1978 tarihli **Ege Denizi Kıta Sahanlığı Davası**'na ilişkin kararı: C.I.J., **Recueil,** 1978, s. 17.

509 C.P.J.I., Série A, no. 10, s. 31.

Öğreti, yalnızca uzman yazarların bireysel görüşlerini değil, ayrıca bilimsel kurum ve kuruluşların[510] rapor ve görüşleri ile uluslararası yargıç ya da hakemlerin çeşitli davalara ilişkin kararlara ekli "kişisel görüşler"i (**separate opinions; opinions individuelles; eigene Meinung**) ile "karşıt görüşler"ini (**dissenting opinions; opinions dissidentes; abweichende Meinung**) de içermektedir.

ÜÇÜNCÜ BAŞLIK

Kaynakça

Türkçe: S.L. Meray, Cilt I, s. 102-106; E.F. Çelik, Cilt I, s. 171 vd.; Ö.İ. Akipek, Kitap I, s. 72-75.

Yabancı Dil: E. Münch, "Zur Aufgabe der Lehre im Völkerrecht", **Melanges Guggenheim**, Genève, 1968, s. 490-507; G. Schwarzenberger, "The province of the doctrine of international law, **Current Legal Problems,** 1956, s. 235-265; F. Vallat, **International law and the practicioner,** Manchester, 1966; H. Lauterpacht, "Decisions of municipal Courts as a source of international law", **B.Y.I.L.,** 1929, s. 65-95; R.A. Falk, **The role of domestic Courts in the international legal order,** Syracuse, 1964; J. Fawcett, "The Judicial Committee of the Privy Council and international law" **B.Y.I.L.,** 1967, s. 229-263.

510 Örneğin, Uluslararası Hukuk Enstitüsü.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM :

Uluslararası Hukuk Kurallarının Bireysel Hak ve Yükümlülük Doğurması

Uluslararası Hukukta Hukuksal İşlemler
(legal acts; actes juridiques; Rechtsgeschäft)

I. GENEL

A. Uluslararası hukukta da kaynak ile hukuksal işlem ayırımına gidilmesi zorunluluğu

Uluslararası hukukun incelediğimiz asıl kaynakları bu hukuk düzeninde geçerli olan kuralların tümünü yaratmakla birlikte, her somut hak ve yükümlülük durumunu açıklamaya da yeterli olmamaktadırlar. Zira, kimi durumlarda bu kaynaklar aracılığıyla oluşan uluslararası hukuk kurallarının herhangi bir hukuk kişisi bakımından bireysel bir hak ya da yükümlülük yaratabilmesi için birtakım daha başka işlemlerin de yerine getirilmesinin gerektirdiği gözlenmektedir. Hatta, kimi durumlarda bu ek işlemlerin özellikleri bunların uluslararası hukukun incelediğimiz asıl kaynaklarıyla ilişkisini bile gözden kaybettirmektedir. Bu nedenledir ki bugün en tanınmış uluslararası hukuk yazarlarının bile genel uluslararası hukuk kitaplarında hak ve yükümlülükler konusunda genellikle iki tutumdan birini benimsedikleri görülmektedir: i) ya yalnızca uluslararası hukukun kaynaklarını inceleyip bunlara dayalı bireysel ve öznel hak ve yükümlülük yaratma tekniklerinden hiç söz etmemek; ii) ya da geleneksel olarak kabul edilen asıl kaynaklara bu tür hak ve yükümlülükler doğuran ve özellikle devletlerin kimi tek-taraflı işlemleri ile uluslararası örgütlerin kararla- rını kapsayan tek-taraflı hukuksal işlemleri de ayrı bir kaynak olarak eklemek. Birinci tür tutuma Batılı yazarlardan örnek olarak özellikle Anglo-saxon yazarları gösterebiliriz[1]. Türk yazarları da genellikle bu yolu izlemektedirler[2].

---

1 Örneğin: G. von Glahn, **Law among nations,** New York, 1976, 3 ed.

2 Örneğin: S.L. Meray, Cilt I; Ö.İ. Akipek, I. Kitap; H. Eroğlu, **Devletler Umumî Hukuku,** Ankara, 1984, 2 bası.

İkinci tür tutum ise tanınmış Batılı yazarlardan, örneğin, P. Guggenheim[3] ve Ch. Rousseau[4] tarafından benimsenmektedir.

Oysa, uluslararası hukukun asıl kaynaklarını oluşturan andlaşma, yapılageliş ve hukuk genel ilkeleri ile tek-taraflı hukuksal işlemler ayrı nitelikte hukuksal verileri oluşturmaktadırlar. Nitekim, Fransız Profesör P. Reuter'in de belirttiği gibi[5], gelişmiş hukuk düzenleri[6] hukuk kurallarını yaratan hukukun kaynakları ile bunlara dayalı olarak hukuk kişileri arasında doğan yükümlülük ilişkilerini ve hukuk kişileri arasında yükümlülük ilişkileri yaratan bu kişilerin iradelerine bağlı hukuksal işlemleri ayırmaktadır. Bir somut örnek vermemiz gerekirse şunu söyleyebiliriz: evlilik kurumuna ilişkin hukuk kaynağı bu konuda uyulması zorunlu kuralları koyan ulusal yasalardır; bu ulusal yasalar evlilik kurumunun koşullarını ve evlenecek bireylerin birbirlerine ve topluma karşı hak ve yükümlülüklerini genel ve soyut hükümler biçiminde belirtmektedirler, bu koşulları yerine getiren ve belirtilen hak ve yükümlülükleri kabul eden belli iki kişi evleneceklerı zaman bunu ayrıca bir irade açıklaması ile belirtmek zorundadırlar. Bu somut örnekten anlaşılacağı gibi, kimi durumlarda hukuk kuralı (evlenme kurumu ile ilgili) bunu oluşturan kaynaktan (yasa) doğduğu anda hemen uygulanmaya konulan bir yükümlülük ilişkisi kurmamakta, somut bir yükümlülük ilişkisinin doğmasını ayrıca gerçekleştirilecek ek bir hukuksal işleme (evlenme arzusunun hukuksal olarak açıklanması) bırakmaktadır. Burada, somut evlenme olayı evlenen kişilerin irade açıklamasını içeren hukuksal işlemin gerçekleştirilmesi ile olanaklı olmasına karşın, bu hukuksal işlem bu konuda genel ve soyut kuralları koyan yasadan ayrı bir işlemdir, ve evlilik kurumuna ilişkin hukuk kaynağını oluşturmamaktadır. Uluslararası hukukta da, her ne kadar ulusal hukuk düzenlerinden birtakım yapısal farklılıklar gösteriyorsa da, benzeri durumlarla karşılaşılabilmektedir. Böylece, uluslararası hukukta da, soyut ve genel nitelikli kuralları yaratan kaynaklar ile kimi hak ve yükümlülüklerin bireysel ve öznel olarak doğması arasında birtakım hukuksal işlemlerin ortaya çıktığı görülmektedir. Bunun sonucu olarak da, uluslararası hukukta da giderek kaynaklar ile hukuksal işlemleri birlikte ele alarak inceleyen yazarlara rastlanmaktadır[7].

---

3 Tome I, s. 273-282.

4 Tome I, s. 416-443.

5 P. Reuter, s. 74.

6 Örneğin, büyük ölçüde Roma hukukuna dayanan ulusal hukuk düzenleri, özellikle özel hukuk dalında.

7 Örneğin: P. Reuter, s. 74-151.

B. Uluslararası hukukta hukuksal işlem kavramı

Hukuksal işlem kavramını uluslararası hukukta incelemeden önce bu kavramın aydınlanmasında yardımcı olmak üzere genel olarak hukuk biliminde hukuksal işlem kavramını ele almak uygun görünmektedir.

a. Genel hukuk biliminde hukuksal işlemin özellikleri

Genel hukuk biliminde hukuksal işlem (hukukî muamele ya da hukukî tasarruf) belirli bir hukuk düzeninde bir ya da birden çok kimsenin hukuksal sonuç doğurmaya yönelmiş irade açıklamasını belirtmektedir[8]. Bu tanım çerçevesinde bir hukuksal işlemin üç önemli özelliği ortaya çıkmaktadır: i) bir irade açıklaması olması; ii) hukuksal sonuç doğurmak üzere yapılması; iii) o hukuk düzenince böyle bir hak ya da yetkinin hukuk kişilerine tanınması.

Hukuksal işlemin bir irade açıklaması olması, bu irade açıklamasının biçimi bakımından aksi öngörülmedikçe, herhangi bir koşul getirmemektedir. Bu irade açıklaması açıkça yapılabileceği gibi, üstü kapalı da olabilmektedir. Açıkça yapılan irade açıklaması, yazılı, sözlü ve hatta kimi durumlarda işaretle bile olabilmektedir. Üstü kapalı irade açıklaması ise, davranış ve tutumlardan ortaya çıkmaktadır[9]. Yine, bu irade açıklaması tek-taraflı olabileceği gibi ikili ya da çok-taraflı bir biçimde de gerçekleştirilebilecektir.

Hukuksal işlemin, bir hukuksal sonuç doğurmak üzere yapılmış olması da, bu işlemin ya bir hukuksal durum yaratmak ya varolan bir hukuksal durumu değiştirmek ya da sona erdirmek üzere yapılmış olmasını gerektirmektedir. Ancak, bu hukuksal sonuç soyut ve genel nitelikli kuralların yaratılması biçiminde ortaya çıkabileceği gibi, somut ve öznel hak ve yükümlülüklerin doğması biçiminde de olabilecektir.

Hukuksal işlemin bir hukuk düzeni içinde geçerli olabilmesi için, ayrıca, bu düzence hukuk kişilerine bu türden hukuksal işlemler yapma hak ya da yetkisinin tanınmış olması gerekmektedir. Başka bir deyişle, o hukuk düzeninin değişik kaynaklarınca böyle bir hukuksal işlemin yapılmasının öngörülmesi ya da kabul edilmesi zorunluluğu vardır. Böylece,

---

8 Kavramla ilgili bilgi için Bkz.: Ş. Gözübüyük, **Hukuka Giriş ve Hukukun Temel Kavramları,** Ankara, 1983 (4. bası), s. 115-122; S.S. Tekinay, **Borçlar Hukuku,** İstanbul, 1971, s. 33 vd.; A.N. İnan, **Borçlar Hukuku,** Ankara, 1979, s. 63-81; S. Reisoğlu, Borçlar Hukuku, Ankara, 1981 (4. bası), Cilt I, s. 16-20.

9 Örneğin süresi bitmesine rağmen bir sözleşmeyi uygulamayı sürdürmekle süresini üstü kapalı uzatmak gibi.

belli bir hukuk düzenindeki her hukuksal işlemin dayanağı o düzenin hukuk kaynakları olmaktadır. Hukuk kişilerinin bireysel ya da toplu iradeleri kendi başlarına hukuk kuralı yaratmak gücünden yoksundurlar.

b. Uluslararası hukukta hukuksal işlemin özellikleri

Genel hukuk bilimindeki hukuksal işlemin temel özelliklerinin uluslararası hukukta da geçerli olmasına hiçbir engel bulunmamaktadır. Uluslararası hukukta da bir hukuksal işlemin varlığı bu hukuk kişilerinin[10] irade açıklamalarına bağlı olup, yine bunlar arasında ya bir hukuksal durum yaratmak ya varolan bir hukuksal durumu değiştirmek ya da sona erdirmek üzere yapılmış olmasını gerektirmektedir. Bir hukuksal işlemin üçüncü özelliğini oluşturan ve ait olduğu hukuk düzenince hukuk kişilerine tanınan hak ve yetkilere dayanması gereği konusuna gelince, kimi noktaların uluslararası hukuksal işlemler bakımından aydınlığa kavuşturulmasında yarar vardır.

En başta, uluslararası hukukta da bir hukuksal işlemin dayanağını uluslararası hukukun çeşitli kaynakları aracılığıyla yaratılmış kuralların oluşturduğu yadsınmamaktadır. Bu durum öğretide geniş ölçüde kabul edilmektedir[11]. Uluslararası yargı ya da hakemlik kararları arasında da uluslararası hukuksal işlemlerin uluslararası hukukun kaynakları aracılığıyla kabul edilen kimi temel kurallara dayanmaları nedeniyle hukuksal yükümlülük doğurduklarını doğrulayan kararlara rastlanmaktadır. Nitekim, U.A.D. **Nükleer Denemeler (Avustralya-Fransa) Davası**'na ilişkin 20.12.1974 tarihli kararında, hukuksal yükümlülüklerin doğmasında ve yerine getirilmesinde temel ilkelerden birinin iyi niyet **(good faith; bonne foi; gute Glauben)** ilkesi olduğunu belirttikten sonra görüşünü şöyle sürdürmektedir:

> «Tıpkı andlaşmalar hukuku kuralı **pacta sunt servanda** gibi, tek-taraflı bildiri yoluyla kabul edilen bir uluslararası bağlantının bağlayıcı gücü iyi niyet üzerine dayanmaktadır»[12].

İkinci olarak, uluslararası hukukta iç hukuktan farklı olarak, hukuk kaynakları ile bireysel ve öznel hak ve yükümlülük doğuran hukuksal işlemlerin birbirlerinden ayrılması her zaman kolay değildir. Bu, uluslararası

---

10 Özellikle devletler ve uluslararası örgütler

11 Örneğin: J.L. Kunz, «Rechtsgeschäfte - völkerrechtliche», **Wörterbuch des Völkerrechts und der Diplomatie** (K. Srupp nrsg.) Berlin, 1925, Vol. II, s. 337; E. Suy, **Les actes juridiques unilatéraux en droit international public,** Paris, 1962, s. 22.

12 C.I.J., **Recueil,** 1974, s. 268.

hukukun yapısından ileri gelmektedir. Nitekim, iç hukukta kural koyucu güç yasakoyucu olup, genel ve soyut nitelikli bir kural (**norme**) bu yasakoyucu tarafından yapılmaktadır. İç hukukta bireysel ve somut hak ve yüküm doğuran bir hukuksal işlem ise bu düzenin hukuk kişilerince gerçekleştirilmektedir. Böylece, işlemi gerçekleştirene bakarak bunun bir hukuk kaynağı mı yoksa somut hak ya da yükümlülük doğuran bir hukuksal işlem mi olduğunu saptama olanağı iç hukukta büyük ölçüde vardır. Buna karşılık, uluslararası hukukta her iki işlevi de aynı hukuk kişilerinin yerine getirmeleri nedeniyle, uluslararası hukuk kişilerinin işlemlerinin niteliğini saptamak her zaman kolay olmamaktadır.

Anılan bu durumun bir sonucu olarak uluslararası hukukta bir tek belgenin (**instrumentum**) bir hukuk kaynağı ile öznel ve somut hak ve yükümlülük doğuran bir hukuksal işlemi aynı zamanda oluşturması olanağı vardır. Nitekim, bu duruma özellikle andlaşmalarla ilgili olarak sık sık rastlanmaktadır. Zira, bir andlaşma genellikle, hem soyut ve genel nitelikli kuralları oluştururken, hem de buna taraf uluslararası hukuk kişileri bakımından somut ve öznel birtakım hak ve yükümlülükler doğurmaktadır. Başka bir deyişle, andlaşmalar genellikle hem yasa-andlaşma hem de akit-andlaşma niteliğinde hükümleri içermek yoluyla uluslararası hukukta hem bir kaynak hem de somut-hak ve yükümlülük doğuran bir hukuksal işlem işlevini yerine getirmektedirler. Bununla birlikte, yalnızca ya da büyük ölçüde somut hukuk kuralı koyan ve dolayısıyla bir uluslararası hukuk kaynağı işlevini yerine getiren yasa-andlaşmalara[13] ya da hiçbir hukuk kuralı yaratmadan taraflar arasında yalnızca yükümlülük ilişkisi doğuran ve dolayısıyla somut ve öznel hak ve yükümlülük yaratan bir hukuksal işlem işlevini yerine getiren akit-andlaşmalara[14] rastlamak olasılığı da vardır.

Uluslararası hukukta aynı hukuk kişilerinin hukuksal işlemlerinin hem hukuk kaynağı hem de somut ve bireysel hak ve yükümlülük doğuran hukuksal işlemleri oluşturmasının başka bir sonucu da yapılageliş kurallarının oluşumunda ortaya çıkmaktadır. Daha önce de belirttiğimiz gibi, bir yapılageliş kuralı iki öğeden oluşmaktadır: i) sürekli ve istikrarlı bir uygulama; ii) bu yönde uygulamanın hukuksal açıdan gerekli olduğu inancı. Birçok uluslararası yargı ya da hakemlik kararının bir takım somut hak ve yükümlülük doğuran hukuksal işlemlerin varlığına dayanarak yapılagelişin bu iki ögesinin gerçekleşmesi ile belirli yapılageliş kurallarının oluştuğu sonucuna vardığı görülmektedir. Başka bir deyişle, bir uluslararası hukuk

---

13 Örneğin, 1907 La Haye Uyuşmazlıkların Barışçı Çözüm Yolları Sözleşmesi.

14 Örneğin, iki devlet arasında bir mal alım-satımı düzenleyen andlaşma

kaynağının koyduğu kuralların varlığı birtakım hukuksal işlemlerin varlığı ile kanıtlanmaktadır.

Uluslararası içtihat kararlarının bir yapılageliş kuralının oluştuğu yönünde dayanak olarak gösterdikleri öznel hukuksal işlemlerden biri çok-taraflı hukuksal işlemleri oluşturan andlaşmalardır. Bu organlar birçok kararlarında, anılan andlaşmaların tarafları doğrudan bağlayıp bağlamadığına bakmadan çeşitli andlaşmaları sürekli ve istikrarlı bir uygulama ile bir kuralın bu yönde oluştuğu inancını kanıtlayan hukuksal işlemler olarak değerlendirmektedirler. Örneğin, U.S.A.D. 30.8.1924 tarihli ilk **Mavrommatis Davası**'na ilişkin kararında Filistin'de manda rejimini kuran andlaşmanın uyuşmazlık durumunda Divan'ı yetkili kılması üzerine, bu yetkinin manda rejiminin yürürlüğe girmesinden önceki olaylara uygulanıp uygulanmayacağı sorusuna cevabını andlaşmalardan çıkardığı bir yapılageliş kuralına dayandırmaktadır. Nitekim Divan uluslararası yargı ya da hakemlik organlarının bu tür yetkisinin açıkça kısıtlanmaması durumunda yetkinin önceki olaylar için de tanındığı anlamına geleceğini bildirirken, bunu bu konuda varolan çeşitli hakemlik andlaşmaları uygulamasından çıkarmaktadır[15].

Öte yandan, kimi uluslararası içtihat kararlarının tek-taraflı hukuksal işlemleri, bir yapılageliş kuralının oluşumu bakımından, sürekli ve istikrarlı bir uygulamanın ya da psikolojik öğenin bir kanıtı olarak değerlendirdikleri görülmektedir. Örneğin, U.S.A.D. 7.9.1927 tarihli **Lotus Davası**'na ilişkin kararında açık denizde çatma durumunda zarar veren geminin uyruğunda bulunduğu devletin davaya bakmaya tek yetkili olduğu yolunda bir yapılageliş kuralının varlığını ileri süren Fransız iddiasını değerlendirirken, bu gibi durumlarda yapılması gereken bir hukuksal işlemin yokluğunu yapılageliş oluşmadığına kanıt olarak göstermektedir. Nitekim, Divan için, daha başka olaylarda İtalyan ve Belçika mahkemelerinin bu konudaki cezai yetkilerini kullanmalarını kınamayan Fransız hükümeti iddia ettiği yönde bir yapılageliş kuralı bulunduğu inancına (psikolojik öğe) sahip görünmemektedir[16]. U.A.D. da 18.12.1951 tarihli **Balıkçılık Davası**'na ilişkin kararında 1869'dan bu yana Norveç'in çeşitli ulusal hukuksal işlemleri aracılığıyla uyguladığı karasularını sınırlandırma yönteminin sürekli ve istikrarlı bir uygulama oluşturduğunu ve öteki devletlere karşı ileri sürülebileceğini kabul etmektedir[17]. Yine aynı davada Divan İngiltere'nin uzun

15 C.P.J.I., Série A, No. 2, s. 35.
16 C.P.I.J., Série A, No. 10, s. 29-30.
17 C.I.J., **Recueil**, 1951, s. 138.

süre kınamada bulunmamasını da İngiltere'nin bu yönde bir yerel yapılageliş kuralını kabul ettiği biçiminde yorumlamaktadır[18].

C. Uluslararası hukukta hukuksal işlem çeşitleri

Öğretideki ağırlıklı eğilime göre uluslararası hukuk kurallarına dayanarak gerçekleştirilen ve uluslararası hukukta hukuksal etki doğuran bütün hukuksal işlemler uluslararası hukuk işlemi niteliğini kazanmaktadırlar[19]. Böylece, bir hukuksal işlemin bir ulusal ya da uluslararası organca gerçekleştirilmiş olmasının onun uluslararası hukuk işlemi niteliği bakımından herhangi bir önemi yoktur.

Yukarıda belirtilen çerçeveye giren uluslararası hukuk işlemlerini P. Reuter üç önemli ölçüte göre sınıflandırmaktadır[20]: i) hukuk kişilerinin kimliğine göre; ii) tek-taraflı ya da çok-taraflı niteliklerine göre, iii) hukuksal etkilerine göre. Bunlardan özellikle ilk ikisinin uygulamada anlamı büyüktür.

Hukuk kişilerinin kimliğine göre yapılan sınıflandırma en başta devletlerin hukuksal işlemlerini içermektedir. Bu işlemler devletin yasama, yürütme ve yargı organlarınca gerçekleştirilebilmektedir. İkinci olarak, genel bir biçimde kabul edildiği gibi, uluslararası örgütlerin hukuksal işlemleri gelmektedir. Buna karşılık, devlet niteliğine varmayan düzenli topluluklar[21] ile özel kişilerin hukuksal işlemlerinin uluslararası hukuk işlemleri sayılması konusunda öğretide birtakım kuşkular olduğu bildirilmektedir[22]. Ancak, yukarıda da belirttiğimiz gibi, öğretide genel olarak uluslararası hukuk kurallarının uluslararası hukuk düzeni içinde etki doğurmasını öngördüğü bütün hukuksal işlemlerin uluslararası hukuk işlemi olarak değerlendirilmesi nedeniyle, bu hukuk kişilerinin işlemlerini de aynı çerçevede ele almak doğru olacaktır. Nitekim, uluslararası uygulanan hukuk özel kişilerin ve özellikle bireylerin kimi eylem ve işlemlerine uluslararası hukukta etkiler tanımaktadır[23].

Uluslararası hukuk işlemlerinin tek-taraflı ve çok-taraflı niteliklerine göre sınıflandırılması ise, öğretide en çok paylaşılan ve uygulamada büyük anlamı olan bir sınıflandırma olmaktadır. Bu ölçüte göre, uluslararası çok-

---

18 **Aynı yapıt,** s. 139.

19 E. Suy, **a.g.y.,** s. 24.

20 **a.g.y.,** s. 80-82.

21 Örneğin, vesayet altındaki topluluklar gibi.

22 Bkz. P. Reuter, s. 80.

23 Örneğin: E. Suy, bu konuda barışa ya da insanlığa karşı işlenen suçları saymaktadır: **a.g.y.,** s. 25.

taraflı işlemler geniş anlamındaki her tür andlaşmayı kapsamaktadır. Başka bir deyişle biçimi ne olursa olsun iki ya da daha çok irade uyuşmasını belirten uluslararası hukuk kişileri arasında hak ve yükümlülük doğuran bu hukuksal işlemler her türlü andlaşmayı içermektedir. Böylece, özellikle uluslararası hukuk kişileri arasında hak ve yükümlülük doğuran ortak bildiriler de bu geniş anlamında andlaşma kavramı içinde yer almaktadırlar. Zira, U.A.D.'nın 19.12.1978 tarihli **Ege Kıta Sahanlığı Davası**'na ilişkin kararında da belirttiği gibi, bir ortak bildirinin de içeriği nedeniyle bir andlaşma oluşturmasına hiçbir engel yoktur[24]. Uluslararası tek-taraflı işlemlere gelince, bunlar tek bir uluslararası hukuk kişisinin iradesinden kaynaklanan hukuksal işlemlerdir.

Uygulanan uluslararası hukuk bakımından en çok etki yapan bu son ölçüte göre çok-taraflı uluslararası hukuk işlemlerini oluşturan andlaşmalar daha önce kaynaklar bölümünde bütün yanlarıyla ele alındıkları için bu çerçevede tekrardan incelenmeleri gerekmemektedir. Buna karşılık, uluslararası hukuk kurallarının somut ve öznel hak ve yükümlülükler doğurmasında çok önemli öğelerden biri olan tek-taraflı uluslararası hukuk işlemlerinin ayrıntılı olarak incelenmesi uluslararası hukukun anlaşılması için yararlı ve gereklidir.

II. TEK-TARAFLI ULUSLARARASI HUKUK İŞLEMLERİ

1. Temel özellikleri

Tek-taraflı uluslararası hukuk işlemleri, uluslararası hukukun tek bir uluslararası hukuk kişisinin irade açıklamasına hukuksal etkiler bağladığı hukuksal işlemleri belirtmektedir. Ancak, bu çok genel tanım bu tür tek-taraflı işlemlerin bütün özelliklerini ortaya koymak için yeterli değildir. Uluslararası hukuk öğretisince henüz ne bir yerleşmiş hukuksal işlemler kuramı ne de bir yerleşmiş tek-taraflı hukuksal işlemler kuramı oluşturulamadığı için, tek-taraflı uluslararası hukuk işlemlerinin belirleyici özelliklerine ilişkin üç önemli sorun bugün de öğretide tartışmalıdır.

Bu konudaki birinci sorun, tek-taraflı uluslararası hukuk işlemlerinin üçüncü kişiler bakımından hukuksal etkileri ile ilgilidir. Uluslararası hukukun düzenlediği çerçevede tek-taraflı hukuksal işlemlerin bunları gerçekleştiren hukuk kişileri bakımından yükümlülükler ve üçüncü kişiler bakımından ise haklar yaratacağı öğretide hiçbir sorun çıkarmamaktadır. Uluslararası içtihat da bunu doğrulamaktadır. Nitekim, U.A.D. 20.12.1974 tarihli **Nükleer Denemeler (Avustralya-Fransa) Davası**'na ilişkin

---

24 C.I.J., **Recueil**, 1978, s. 40.

kararında açıkça tek-taraflı hukuksal işlemlerin bu işlemin sahibine birtakım yükümlülükler getireceğini ve buna uyması gerektiğini bildirmektedir[25].

Buna karşılık, yazarlar bu tür işlemlerin üçüncü kişiler bakımından yükümlülük doğurması konusunda görüş birliğine sahip değildirler. Geleneksel öğreti, uluslararası hukukun özel iradeci yönünü gözönünde bulundurarak, tek-taraflı uluslararası hukuk işlemlerinin üçüncü kişiler bakımından asla yükümlülük doğurmayacağı görüşündedir[26]. Ancak, öğretide giderek gelişen bir görüşe göre, bu tür işlemlerin de, ender de olsalar, üçüncü kişiler bakımından kimi yükümlülükler doğurabileceği kabul edilmektedir[27]. Nitekim, varlığı ve geçerlilik koşulları uluslararası hukukun bir kaynağı ile düzenlenen bir tek-taraflı uluslararası hukuk işleminin, bu kaynak tarafından bu yönde bir yetkinin tanınması durumunda, üçüncü kişiler bakımından kimi yükümlülükler getirmesine mantıksal hiçbir engel yoktur. Uluslararası uygulama da bu ikinci görüşe hak verir görünmektedir. Böylece, uluslararası uygulamada bir andlaşmanın ya da bir yapılageliş kuralının tanıdığı yetkiye dayanarak devletlerin kimi ulusal hukuksal işlemlerinin üçüncü devletler ya da yurttaşları bakımından yükümlülükler yarattığı durumlara rastlanmaktadır. Örneğin, bir yandan, uluslararası hukukun bir yapılageliş kuralı niteliğini gösteren ve uluslararası boğazların hukuksal rejimini düzenleyen andlaşmalarla hükme bağlanmayan konularda kıyı devletinin egemenlik yetkisinin geçerli olacağını öngören bir kurala, öte yandan, kimi andlaşma hükümlerine[28] dayanarak Türkiye'nin 9.12.1982 tarihli bir tüzük ve Eylül 1982 tarihli bir yönetmelik ve son olarak da 23.11.1993 tarihli Boğazlar ve Marmara Bölgesi Deniz Trafik Düzeni Hakkında Tüzük ile Türk boğazlarında trafik rejimini düzenlemesi kaçınılmaz olarak üçüncü kişilere birtakım yükümlülükler getirmektedir[29].

Tek-taraflı uluslararası hukuk işlemlerinin özelliklerine ilişkin öğretide tartışılan ikinci konu, bu tür bir işlemin geçerliliğinin başka bir irade açıklamasına (örneğin bir andlaşmaya) bağlı olması durumunda bunun niteliğinin anılan hukuksal işleme bağlı bir işlem olarak değerlendirilip değer-

---

25 C.I.J., **Recueil,** 1974, s. 270.

26 Örneğin: P. Guggenheim, Tome I, s. 274; E. Suy, **a.g.y.,** s. 33 ve 34.

27 Örneğin: Ch. Rousseau, Tome I, s. 417-418; Nguyen Quoc Dinh - P. Daillier- A. Pellet, s. 329.

28 Örneğin: Denizde Çatmayı Önleme Tüzüğü, Mad. 9: **R.G.,** 29.4.1978, Sayı 16273.

29 Bkz.: İstanbul Liman Tüzüğü, **R.G.,** 21.4.1982, Sayı 17671, özellikle mad. 9-18; Çanakkale Liman Yönetmeliği, **R.G.,** 11.9.1982, Sayı 17809, özellikle mad. 7-26. Son Tüzük için bkz. **R.G.,** 11.1.1994, Sayı 21815

lendirilmeyeceği sorusuyla ilgilidir. Başka bir deyişle, böyle durumlarda tek-taraflı bir hukuksal işlem mi, yoksa öteki işleme bağlı bir başka nitelikli hukuksal işlem mi söz konusu olmaktadır? Öğretide ağırlıklı görüş, varlığı ve hukuksal etkileri başka bir hukuksal işleme bağlı olan somut hukuksal işlemlerin, tek bir hukuk kişisince de gerçekleştirilseler, bir tek-taraflı hukuksal işlem olarak değerlendirilmemesi gerektiği yönündedir[30]. Bununla birlikte, geçerlilikleri ve hukuksal etkileri bir başka hukuksal işleme bağlı da olsa o işlemden ayrı bir biçimde oluşturulan ek bir işlemi oluşturduklarından dolayı yine de bunları tek-taraflı uluslararası hukuk işlemi olarak değerlendiren görüşlere de rastlanmaktadır[31].

Kanımızca, varlığı bir başka hukuksal işlemle öngörülse de, gerçekleşmesi ve etki doğurması için yeniden bir tek-taraflı irade açıklaması gerektiren bütün hukuksal işlemleri tek-taraflı uluslararası hukuk işlemi olarak değerlendirmek yerinde olacaktır. Ancak, Türk hukukunda «dizi işlemler» olarak adlandırılan bu tür «bağımlı tek-taraflı hukuksal işlemler»in geçerlilik koşullarının ve etkilerinin değerlendirilmesinde öteki hukuksal işlemle olan ilişkinin de gözönünde bulundurulması gerekecektir. Bu çerçevede tek-taraflı uluslararası hukuk işlemlerini «bağımlı tek-taraflı hukuksal işlemler» ve «bağımsız tek-taraflı hukuksal işlemler» olarak ayırmak yerinde olacaktır.

«Bağımlı tek-taraflı hukuksal işlemler» arasında bir grubu, uluslararası hukuk kişilerine andlaşmalarda tanınan yetkilere dayanarak kullanabilecekleri yine bu andlaşmaların geçerliliğine ilişkin tek-taraflı hukuksal işlemler oluşturmaktadır. Böylece, bir andlaşmaya katılma, bir andlaşmada öngörülen fesih ya da çekilme, bir andlaşmada koyulması kabul edilen çekince koyma gibi hukuksal işlemler bu türdendirler. Bu hukuksal işlemler andlaşmalarla ilgili olarak incelendiğinden burada üstünde durmayacağız.

«Bağımlı tek-taraflı uluslararası hukuk işlemleri» arasında bir başka grubu, anlaşmalarda öngörülen ve bu andlaşmaların etkilerini doğurabilmeleri için alınması zorunlu olan ulusal uygulama (icra) **(execution; exécution)** önlemleri oluşturmaktadır. Böylece, bir andlaşmanın hukuksal etki doğurabilmesi için tarafların iç hukukları çerçevesinde almayı yükümlendikleri uygulama işlemleri bu türdendir[32].

---

30 Örneğin: P. Guggenheim, Tome I, s. 274; E. Suy, **a.g.y.,** s. 30-33.

31 Örneğin: F. Pfluger, **Die einseitigen Rechtsgeschäfte im Völkerrecht,** Zürich, 1936, s. 65; Nguyen Quoch Dinh - P. Daillier - A. Pellet, s. 326-327.

32 Örneğin, Dünya Sağlık Örgütü kurucu andlaşmasının 20. maddesi gereğince üye devletlerin Sağlık Genel Kurulunun yapacağı sözleşmelere ilişkin olarak 19 ay içinde almayı yükümlendikleri ulusal önlemler gibi.

«Bağımlı tek-taraflı uluslararası hukuk işlemleri» arasında üçüncü grubu, yine kimi andlaşmalarda görülen maddi içerikli tek-taraflı hukuksal işlemler oluşturmaktadır. Böylece, andlaşmalarda öngörülen tek-taraflı bildirim (**notification; Notifikation**) ya da bildirge (**declaration; déclaration; Deklaration oder Erklärung**) bu tür işlemlerdir. Bunların yapılmasının andlaşmada zorunlu olarak öngörülebilmesi[33] yanında gerçekleştirilmeleri tarafların rızasına da bırakılmış olabilmektedir[34].

Bu arada, «bağımlı tek-taraflı uluslararası hukuksal işlemler» konusunda açıklığa kavuşturulması gereken iki sorun bulunmaktadır. Bunlardan birincisi, başka bir tek-taraflı hukuksal işlemin gerçekleştirilmesi durumunda geçerli olacak hukuksal işlemlerin tek taraflı niteliğine ilişkindir. Sorun somut olarak bir uluslararası hukuk kişisinin tek-taraflı bir önerisinin öteki tarafın kabulü ile geçerli olduğu durumlardaki tek-taraflı işlemleri ilgilendirmektedir. Öğretide ağırlıklı eğilim bu tür tek-taraflı iki işlemin kendi başlarına hukuksal etki doğurmamaları nedeniyle, bunları tek-taraflı hukuksal işlem olarak kabul etmemektedir. Uluslararası uygulama da öğretiyi bu konuda doğrulamaktadır. Nitekim, uygulamada sayısız örnekleri görülen mektup değişimi böyle bir durumu yansıtmakta olup, uluslararası uygulanan hukukta bir andlaşma çeşidi olarak kabul edilmektedir.

«Bağımlı işlemler» konusunda aydınlığa kavuşturulması gereken ikinci sorun, bir tek-taraflı hukuksal işlemin gerçekleştirilmesinin yapılageliş kuralları ile öngörülmesi durumunda bunun «bağımlı» niteliği ile ilgilidir. Nitekim, kimi yazarlar bu gibi durumları da «bağımlı işlemler» arasına sokmaktadırlar[35]. Kanımızca buradaki bağımlılık ilişkisi yukarıda örneklediğimiz andlaşmalardaki bağımlılık ilişkilerinden değişiktir. Anılan andlaşmalarda bağımlılık ilişkisi herbir andlaşmayla ilgili olarak somut ve öznel bir hak ya da yükümlülük yaratmaktadır. Dolayısıya, bir somut ve öznel çok-taraflı hukuksal işlem ile bir somut ve öznel tek-taraflı hukuksal işlem arasında bağımlılık ilişkisi söz konusudur. Buna karşılık, bir yapılageliş kuralı ile bir somut tek-taraflı hukuksal işlem arasındaki ilişki iki somut hukuk işlemi arasında bir ilişki olmayıp, uluslararası hukukta bir genel ve nesnel kural (**norme**) koyan bir kaynak ile öteki bireysel ve öznel hak ve yükümlülük öngören bir hukuksal işlem arasındaki ilişki olmaktadır. Oysa, daha bu konunun başında belirttiğimiz gibi, bütün hukuksal işlemler

---

33 Örneğin: 22.2.1885 tarihli Berlin Genel Senedinin 34. Maddesinde Afrika kıyılarında gerçekleştirilecek ülke ele geçirme durumlarının zorunlu olarak öteki taraflara tek-taraflı bir bildirim yoluyla bildirilmesini öngörmesi.

34 Örneğin: U.A.D. Statüsünde mad. 36/2'nin Divan'ın zorunlu yetkisini tanıma konusunda devletlere tek-taraflı bir bildiride bulunma olanağını vermesi.

35 Örneğin: Nguyen Quoc Dinh-P. Daillier-A. Pellet, s. 327.

için o hukuk düzeninin bir kaynağı tarafından izin verilmiş olması kaçınılmaz olduğuna göre, buradaki bağımlılık ilişkisi böyle bir tek-taraflı işlemi andlaşmalarla ilgili örneklerde olduğu gibi özel bir bağımlılık durumuna sokmamaktadır. Aksi kabul edilirse, bütün hukuksal işlemlerin varlığı temelde yapılageliş hukukuna dayandığına göre, hepsini bağımlı işlem olarak değerlendirmek gerekecektir.

«Bağımsız tek-taraflı uluslararası hukuk işlemleri» ne gelince, bunlar geçerlilikleri ve hukuksal etkileri bir uluslararası hukuk kişisinin iradesinden başka herhangi bir bireysel ya da öznel hukuksal işleme dayanmayan hukuksal işlemlerdir. Profesör C. Rousseau bunları doğurdukları hukuksal etkileri bakımından 5 gruba ayırmaktadır[36]: i) koşul işlemler (örneğin, bildirim); ii) sahibine yükümlülük getiren işlemler (örneğin tanıma); iii) sahibinin haklarını koruyan işlemler (örneğin, kınama ya da protesto; iv) sahibinin haklarını terkettiği işlemler (örneğin, vazgeçme); v) üstü kapalı (zımnî) tek-taraflı işlemler (örneğin, susma yoluyla kabullenme). Bu hukuksal işlemler aşağıda özel olarak ele alınacaktır.

Bugün öğretide tartışılan tek-taraflı hukuksal işlemlerle genel olarak ilgili üçüncü sorun, yukarıda belirtilen bütün tek-taraflı hukuksal işlemlerin geleneksel olarak yalnızca devletlere atfedilmesi ile ilgilidir. Oysa, Ch. Rousseau'nun da bildirdiği gibi[37], bu işlemlerin önemli bir bölümünün uluslararası örgütlerce de gerçekleştirilmesi olanağı vardır. Nitekim, «bağımlı tek-taraflı işlemler» arasında saydığımız andlaşmalara katılma, fesih, çekince gibi işlemlerin andlaşma yapma yetkisine sahip bulunan uluslararası örgütlerce de yapılmasına hiçbir engel yoktur ve uluslararası uygulama bunu yadsımamaktadır. Yine, «bağımsız tek-taraflı işlemler» arasında saydığımız örneğin bir bildirim ya da bir kınama işleminin bir uluslararası örgütçe gerçekleştirilmesine de hiçbir engel yoktur. Öte yandan, anılan geleneksel işlemler dışında, uluslararası örgütlerin uluslararası toplumda önemleri arttıkça bunların kararları da tek-taraflı uluslararası hukuk işlemleri arasında önemli bir yer tutar duruma girmiştir. Bunları sırasıyla ele alacağız.

---

36 Tome I, s. 420-432.

37 Tome I, s. 417

2. Geleneksel tek-taraflı uluslararası hukuk işlemleri

A. Bildirim (tebliğ)

(notification; Notifikation)

Bildirim, hukuksal sonuçlar doğuracak nitelikteki belli bir olayı[38], bir durumu[39] bir eylemi[40] ya da bir belgeyi[41] üçüncü kişilerin bilgisine resmen sunma işlemine verilen addır.

Uygulanan uluslararası hukukta bir bildirimin yapılmasının bir andlaşma hükmü ya da bir yapılageliş kuralınca zorunlu olarak öngörülebilmesi yanında isteğe bağlı olabilmesi durumlarıyla da karşılaşılmaktadır.

Zorunlu bildirim öngörülen durumlarda bilidimlerin yapılmaması bir uluslararası sorumluluğa yer vermektedir. Örneğin, 1907 II. La Haye Sözleşmesi (mad. 2/1) savaşan devletlere savaş durumunu gecikmeden tarafsız devletlere bildirme yükümünü getirmektedir. Eğer tarafsız devletler başka yollarla bu savaş durumundan haberdar olmamışlarsa, savaş durumunun bu devletler bakımından etki doğurması ancak anılan bildirimin kendilerine yapılmış olması ile olanaklıdır. Aksi durumda savaşan devletlerin bu çerçevede verecekleri zararlar nedeniyle sorumluluğu söz konusudur. Aynı uluslararası sorumluluk durumlarının kimi bildirimlerin bir yapılageliş kuralı sonucu gerekli görüldükleri durumlarda yapılmaması ile de ortaya çıktıkları görülmektedir. Örneğin Uluslararası Adalet Divanı 9.4.1949 tarihli **Korfu Boğazı Davası**'na ilişkin kararında bir kıyı devletinin karasularında mayın bulunduğunu bildirme yükümlüğünü "hukukun genel ve tanınmış kimi ilkeleri" üzerine oturtmakta ve böylece aksi durumlarda bu devletlerin sorumluluğunu kabul etmektedir[42].

Buna karşılık, yapılmaları isteğe bağlı olan durumlarda bildirimlerin yapılıp yapılmamalarının hukuksal etkileri gösterdikleri özelliklerine göre değişik olabilmektedir. Böylece, birinci olarak, bir andlaşmada yapılması isteğe bağlı olarak öngörülmesine rağmen kimi bildirimlerin yapılmaması bir hukuksal durumun doğmasına engel olmaktadır. Örneğin, Milletler Cemiyeti Misakı (mad. 1/3) bir üye devletin örgütten çekilebilmesi için iki yıl önceden bu yönde bir bildirimde bulunması gerektiğini öngörmektedir. Yine, Birleşmiş Milletler Andlaşması (mad. 102/1) üye devletlerin andlaşmalarını kayıt ettirme amacıyla bildirimde bulunmalarını öngörürken, bu

---

38 Örneğin: bir bulaşıcı hastalık çıkması.

39 Örneğin: keşif yoluyla ülke kazanılması.

40 Örneğin: bir abluka koyulması

41 Örneğin: bir abluka koyulması.

42 C. I. J., **Recueil**, 1949, s. 22.

nun yerine getirilmemesi durumunda bu devletlerin ilgili andlaşmaları B.M. organları önünde ileri süremiyeceklerini bildirmektedir. Uluslararası yapılageliş kurallarına göre de, bir andlaşmanın onaylandığının karşı tarafa ya da depozitere bildirilmemiş olması bu andlaşmanın yürürlüğe girmesini engellemektedir.

İsteğe bağlı olan bildirimlerin ikinci grubuna gelince ise, bunlar yapılmalarında hukuksal etkileri açısından hiçbir zorunluluk olmayan bildirimlerdir. Örneğin, yeni bir devlet başkanının göreve başladığını öteki devletlere bildirmek bir gelenek kuralı niteliğini kazanmakla birlikte, böyle bir bildirimin yapılmamasının herhangi bir olumlu ya da olumsuz hukuksal etkisi yoktur.

B. Tanıma

(recognition; reconnaissance; Amerkennung)

Tanıma, bir uluslararası hukuk kişisinin kendi dışında oluşan belli bir olayı[43], bir durumu[44], bir belgeyi[45] ya da bir iddiayı[46] kendisi bakımından yasal kabul ettiğini ve hukuksal ilişkilerini bu yolla kabul edilen veriler üzerine kuracağını bildiren bir hukuksal işlemdir. Tanıma bir andlaşma ile yapılabileceği gibi tek-taraflı bir işlemle de yapılabilmektedir. Burada yalnızca tek-taraflı tanıma işlemi söz konusudur.

Tanıma, öğretide kabul edilen ağırlıklı görüşe göre, açıkça olabileceği gibi üstü kapalı bir biçimde de gerçekleşebilmektedir. Uluslararası içtihat da bu iki tanıma biçimini de kabul eder görünmektedir. Nitekim, açıkça tanıma ve etkisi konusunda örnek olarak U.A.D.'nın 18.11.1960 tarihli **İspanya Kralı Tarafından Verilen Hakem Kararı Davası**'na ilişkin kararıyla Nikaragua'nın —başka veriler yanında— açıkça bildirileri ile İspanya Kralınca verilen kararı tanımasının Nikaragua'nın bundan böyle aksine iddialar ileri sürmesine olanak vermediğini kabul etmesi gösterilebilecektir[47]. Yine, U.A.D. 17.11.1953 tarihli **Minquiers ve Ecréhous Davası**'na ilişkin kararında Fransa'nın bir mektubu ve buna ekli harita ile adıgeçen adaların açıkça İngiltere'ye ait olduğunu tanıdığını kabul etmektedir[48]. Uluslararası içtihadın üstü kapalı tanıma biçimini kabul etmesine örnek olarak ise, U.S.A.D.'nın 5.4.1933 tarihli **Doğu Grön-**

---

43 Örneğin, yeni bir devletin doğması

44 Örneğin, bir devletin sürekli tarafsızlık statüsü

45 Örneğin, kendi dışındaki bir andlaşma.

46 Örneğin, bir devletin belli bir ülke üzerinde egemenlik iddiası

47 C.I.J. **Recueil,** 1960, s. 213 vd.

48 C.I.J., **Recueil,** 1953, s. 71.

land Statüsü Davası'na ilişkin kararında Norveç'in kimi andlaşmaları kabulü yoluyla dolaylı olarak Grönland üzerine Danimarka'nın egemenliğini tanımış bulunduğu biçimindeki değerlendirilmesi gösterilebilecektir[49]. Üstü kapalı tanımanın susma yoluyla gerçekleşip gerçekleşmeyeceği sorusu ise somut olaylardaki verilere bağlı olarak bir cevap bulmaktadır. Nitekim, 4.4.1928 tarihli **Palmas Adası Davası**'na ilişkin hakemlik kararı bu sorunun cevabının sözkonusu olan hakların niteliğine bağlı olduğunu açıkça bildirmektedir[50]. İleride kınama konusunda göreceğimiz gibi, kimi durumlarda kınamada bulunulmaması ve susulması bu durumların yasallığını kabul etme yönünde değerlendirilmektedir.

Tanımanın bu işlemi gerçekleştiren hukuk kişisi bakımından hukuksal etkiler doğuracağı herhangi bir tartışmaya yer vermezken, böyle bir tanıma işleminin yöneltildiği hukuk kişisine ve tanımanın konusuna ilişkin hukuksal etkileri ile ilgili olarak öğretide birtakım tartışmalara rastlanmaktadır. Nitekim, kimileri tanıma işleminin karşı tarafın hakları bakımından yalnızca açıklayıcı (**déclaratif**) bir hukuksal etkisi olduğunu ileri sürerken, bir başka görüşe göre tanıma kurucu bir hukuksal işlem oluşturmaktadır. Böylece, bu ikinci görüş çerçevesinde bir hukuk kişisinin tanıma gerektiren hakları ancak bu gerçekleştiği zaman yasal varlık kazanmakta iken, birinci görüş bakımından tanımanın hak yaratıcı hiçbir işlevi olmayıp yalnızca durum belirtici bir niteliği vardır. Uygulanan uluslararası hukuk ise, bu iki görüşten hiçbirini tümünden kabul etmeyip, tanıma konusunu oluşturan durumlara göre bir ayırıma gitmektedir. Böylece, ileride göreceğimiz gibi örneğin bir devletin tanınması uluslararası içtihatta açıklayıcı bir işlem olarak değerlendirilmektedir[51]. Buna karşılık, uluslararası içtihada göre bir devletin bir bireye verdiği uyrukluğunun uluslararası hukukta etki doğurabilmesi için bu durumun yasallığının öteki devletlerce de tanınmış olması ile olanaklıdır[52].

C. Vazgeçme
(renunciation; renonciation; Verzicht)

Bir uluslararası hukuk kişisinin sahip olduğu haklardan vazgeçmesi bir andlaşma yoluyla olabileceği gibi tek-taraflı bir işlemle de olabilmektedir. Tek-taraflı vazgeçme, bir hukuk kişisinin sahip olduğu bir hakkını

---

49 C.P.J.I., Série A/B, No. 53, s. 68-69.

50 **R.S.A.**, Vol. II, s. 843.

51 Bkz. **Recueil des décisions T.A.M.**, Vol. IX., s. 336.

52 Örneğin, U.A.D.'nin 6.4.1955 tarihli **Nottebohm Davası**'na ilişkin kararı: C.I.J., **Recueil**, 1955, s. 22-23 ve 26.

bundan böyle kullanamayacağını ve bu hakkın sona erdiğini öteki kişilerin rızasına bağlı olmaksızın bildirmesi işlemidir.

Tek-taraflı vazgeçme işlemi de açıkça yapılabileceği gibi üstü kapalı da gerçekleştirilebilmektedir. Nitekim, U.A.D. 25.3.1948 tarihli **Korfu Boğazı (Önsorunlar) Davası**'na ilişkin kararında Arnavutluk'un İngiltere'nin Divan'a başvurusunun Divan'ın yetkisi bakımından herhangi bir hukuksal dayanaktan yoksun olduğunu ileri sürmesine rağmen, Divan önüne çıkmaktan çekinmeyeceğini bildirmesini Arnavutluk'un başvurusunun tek-taraflı niteliğinden dolayı Divan'ın yetkisizliğini ileri sürmekten üstü kapalı bir biçimde vazgeçtiği anlamında yorumlamıştır[53]. Bununla birlikte, bir vazgeçme iradesinin kuşkuya yer vermeyecek biçimde açıklanmış olması gerekmektedir. Başka bir deyişle, bir vazgeçme işlemi varsayılamamaktadır ve kuşku durumunda böyle bir işlemin varlığının ileri süren tarafça kanıtlanması gerekmektedir. Örneğin, 18.7.1932 tarihli **Kronprins Gustav Adolf Davası**'na ilişkin hakemlik kararında hakem E. Borel A.B.D. ile İsveç arasında imzalanan bir andlaşmada adıgeçen gemi üzerindeki İsveç'in haklarından vazgeçip geçmediği konusundaki kuşku karşısında vazgeçmenin varsayılamayacağını ve kanıtlanması gerektiğini bildirmektedir[54]. Aynı yönde hükümlere U.S.A.D.'nın 7.9.1927 tarihli **Lotus Davası**'na ilişkin kararı ile[55] U.A.D.'nın 15.6.1954 tarihli **Altın Para Davası**'na ilişkin kararında[56] ve 6.4.1955 tarihli **Nottebohm Davası**'na ilişkin kararında da[57] rastlanmaktadır.

Bir tek-taraflı vazgeçme işleminin hukuksal etkilerine gelince, bu işlemin sahibi ancak sahip olduğu hakları bakımından bunu gerçekleştirebilecektir. Dolayısıyla, bir uluslararası hukuk kişisinin yükümlülüklerinden tek-taraflı olarak vazgeçmesi söz konusu değildir. Ancak, vazgeçme işleminin hukuksal etkisi bu işlemin ilgili olduğu hakların niteliğine göre değişik olabilmektedir. Nitekim, bir hukuk kişisinin birtakım haklarından vazgeçmesi iki olasılığı ortaya çıkarmaktadır: i) vazgeçilen hakların tamamen ortadan kalkması; ii) vazgeçilen hakkın bir başka hukuk kişisine devredilmesi. Hakkı yitirici vazgeçme **(renonciation abdicative)** durumunda vazgeçme işlemi ile ilgili hukuk kişisi o konudaki bütün haklarını kaybetmekte olup, anılan işlemin hukuksal etkisi orada sona ermektedir[58].

---

53 C.I.J., **Recueil,** 1947-1948, s. 27.

54 **R.S.A.,** Vol. II, s. 1239 vd.

55 C.P.J.I., Série A, No. 10, s. 18.

56 C.I.J., **Recueil,** 1954, s. 30.

57 C.I.J., **Recueil,** 1955, s. 19-20.

58 Örneğin, bir devletin başka bir devletten alacağından vazgeçmesi.

Buna karşılık, bir hakkı devredici vazgeçme **(renonciation translative)** durumunda, ilgili hukuk kişisi sahip olduğu bir haktan vazgeçmekle kalmamakta, ayrıca bunu bir üçüncü kişiye devretmektedir[59]. Bu ikinci durumda, vazgeçme işlemi kendisine hak devredilen hukuk kişisinin bunu kabulü gerekeceğinden devredici vazgeçme işlemlerini bir andlaşma başlangıcı olarak değerlendiren görüşlere de rastlanmaktadır[60].

Ç. Kınama (Protesto)

(protest; protestation; Protest)

Kınama, bir hukuk kişisinin belirli bir durumu, bir davranışı ya da bir iddiayı yasal bulmadığını belirten ve bu yolla kendi çiğnenen ya da tehdit edilen haklarını saklı tutmayı amaçlayan bir tek taraflı hukuksal işlemdir.

Bir kınama işleminin biçiminin önemi olmadığı bütün öğretide kabul edilmektedir. Bununla birlikte, uluslararası uygulamada en çok rastlanılan kınama biçimi diplomatik yollarla açıkça yapılan kınama olmaktadır. Bu çerçevede, kınamanın yazılı ve imzalı bir belge olan bir yazılı nota **(note écrite)**, yazılı fakat imzasız bir belge olan bir sözlü nota **(note verbale)** ya da yalnızca bir sözlü bildiri **(déclaration orale)** biçiminde olmasının hukuksal açıdan herhangi bir önemi yoktur. Fakat öğretide ağırlıklı bir eğilime göre, kınamanın üstü kapalı bir biçimde dolaylı yöntemlerle yapılmasına da hiçbir engel olmadığı kabul edilmektedir[61]. Bu üstü kapalı kınama yollarının neler olabileceği konusunda ise öğretide her zaman bir görüş birliğine varılamadığı gözlenmektedir. Nitekim, E. Brüel kınamanın bir zararla karşılık **(reprisals; répresailles; Repressalien)** ya da bir savaş ilânı yoluyla da yapılabileceğini öngörürken[62], Ch. Rousseau bu tür kuvvete başvurma eylemlerinin bu amaca yönelik yasal bir irade açıklaması yöntemini oluşturamayacağını bildirmektedir[63]. Bununla birlikte, diplomatik ilişkilerin kesilmesi, bir konferanstan çekilme, ekonomik ambargo koyma, ekonomik boykot gibi eylemlerin bu tür dolaylı kınama işlemi biçiminde değerlendirilmesi olasılığı büyüktür.

---

59 Örneğin, bir devletin bir ülke parçası üzerindeki egemenliğini belli bir başka devlete bırakması.

60 Örneğin, E. Suy, **a.g.y.**, s. 183.

61 Bkz. E. Suy'ün saydığı yazarlar: **a.g.y.**, s. 49-51.

62 "La protestation en droit international", **Acta scandinavica Juris Gentium**, Vol. II, 1932, s. 83-84..

63 Tome I, s. 247.

Uluslararası hukuka aykırı her durum ya da davranış karşısında bir kınama işleminin yapılmasının zorunlu mu yoksa isteğe mi bağlı olacağı konusuna gelince, öğreti bunun ilke olarak isteğe bağlı olduğu görüşündedir. Dolayısıyla, hakları çiğnenen ya da tehdit edilen bir uluslararası hukuk kişisinin bir kınamada bulunmamış olması, ilke olarak, karşı tarafın tutumunu kabul ettiği ve haklarından vazgeçtiği anlamına gelmemektedir. Bununla birlikte, susmanın böyle bir durumu üstü kapalı kabullenme **(tacite acquiescense; acquiescement tacite; stillseinwillung)** olarak yorumlanacağı durumlarda kınamada bulunmak zorunluluğu vardır. Öğretide de görüş birliği içinde bulunulan bu konuda uluslararası içtihatta da çeşitli örneklere rastlanmaktadır. Nitekim, İsviçre Federal Konseyi'nin 24.3.1922 tarihli **Kolombiya - Venezuela Sınırları Davası**'na ilişkin hakemlik kararı -Venezuela'nın kendisine ait olduğunu ileri sürdüğü Kolombiya ülke parçasına ilişkin olarak Kolombiya'nın bu ülke parçasının önemli bir bölümünü Brezilya'ya devrettiği Kolombiya-Brezilya andlaşmasını kınamamış olmasını bu durumu tanıdığı biçiminde yorumlamaktadır[64]. Yine, U.A.D. 18.12.1951 tarihli **Balıkçılık Davası**'na ilişkin kararında İngiltere'nin Norveç'in karasuları genişliğini uzun süre kınamamış olmasını bu durumu uluslararası hukuka aykırı bulmadığına yorumlamıştır[65].

Kınamanın hukuksal etkisi kınama işlemini gerçekleştiren hukuk kişisine karşı itiraz edilen durumun yasal olarak ileri sürülememesi olmaktadır. Bu sonuç uluslararası içtihat kararları ile de doğrulanmaktadır. Nitekim, Uluslararası Sınır Komisyonu'nun 15.6.1911 tarihli **Chamizal Davası**'na ilişkin hakemlik kararıyla A.B.D.'nin Meksika sınırındaki bir bölgenin zamanaşımı nedeniyle kendisine ait olduğunu ileri sürmesi üzerine Meksika'nın yaptığı kınamaların varlığına dayanarak bunu reddettiği görülmektedir[66]. Ancak, anılan karar yanında birçok başka uluslararası içtihat kararından da ortaya çıktığı gibi, kınama işleminin tek bir geçici irade açıklaması olarak kalmaması ve gerektikçe başka irade açıklamaları ya da davranışlarla bunun desteklenmesi yerinde görülmektedir. Nitekim, U.A.D.'nın 17.11.1953 tarihli **Minquiers ve Ecréhous Davası**'na ilişkin kararında bu adacıkların İngiltere'ye ait olduğunu kabul ederken Fransa'nın bu konuda yaptığı düzensiz kınamaları öteki tutarsız davranış-

64 R.S.A., Vol. I, s. 280.
65 C.I.J., **Recueil**, 1951, s. 139.
66 **A.J.I.L.**, 1911, s. 806-807.

larını da göz önünde tutarak, yeterli bulmadığını üstü kapalı bir biçimde benimsediği izlenmektedir[67].

Öte yandan, kınamanın hukuksal etkisi, ilke olarak, kınayan hukuk kişisine karşı bu durumun ileri sürülememesi ile sınırlı kalmaktadır. Başka bir deyişle, bir hukuk kişisinin herhangi bir konudaki kınaması kınanan bu durumu ya da işlemi üçüncü kişiler bakımından da uluslararası hukuka aykırı niteliğe sokmamaktadır. Nitekim, U.S.A.D. 5.4.1933 tarihli **Doğu Grönland Statüsü Davası**'na ilişkin kararında Norveç'in zaman zaman yaptığı kınamaların Danimarka'nın işlemlerinin niteliğini değiştirmediğini kabul etmektedir[68]. Böylece, uluslararası hukukun yasal kabul ettiği bir durum, davranış ya da işlem, kınamada bulunan hukuk kişisi dışında, öteki hukuk kişilerini bağlayabilecektir. Bu durumla yapılageliş kurallarına ilişkin olarak sık sık karşılaşılmaktadır.

D. Tek-taraflı sözverme
(promise; promesse; Versprechen)

Tek-taraflı sözverme, bir uluslararası hukuk kişisinin belli bir konuda belli bir biçimde davranacağını hiçbir karşılık koşulu koymadan ve öteki kişilerce kabul edilmesini aramadan belirten tek taraflı bir irade açıklamasıdır. Bu işlem, özellikle hiçbir karşılığa bağlanmaması ve öteki hukuk kişilerince herhangi bir kabul gerektirmemesi nedeniyle, andlaşmalarda yeralan ikili ya da çok-taraflı sözverme durumundan değişik bir durumu oluşturmaktadır.

Tek-taraflı sözverme işleminin kabul edilmesinin uygulanan uluslararası hukukta en tanınmış örneğini U.S.A.D.'nın 5.4.1933 tarihli **Doğu Grönland Statüsü Davası**'na ilişkin kararı oluşturmaktadır. Nitekim, Divan bu davada Norveç Dışişleri Bakanı Ihlen'in 22.7.1919 tarihinde Danimarka dışişleri bakanına aralarında uyuşmazlık bulunan Doğu Grönland ile ilgili olarak Norveç'in bu konunun çözümünde zorluk çıkarmayacağını sözlü bildirimini Norveç'i bağlayan bir işlem olarak değerlendirmiştir[69]. Ancak, bundan önce de gerek devletlerin uygulamalarında[70] gerekse

---

67 C.I.J., **Recueil**, 1953, s. 47 vd.

68 C.P.J.I., Série A/B, No. 53, s. 62.

69 C.P.J.I., Série A/B, No. 53, s. 71.

70 Örneğin, I. Dünya Savaşından sonra 1921-1924 yılları arasında Finlandiya, Litvanya, Letonya, Estonya, Bulgaristan ve Yunanistan'ın azınlıkların korunması konusunda yaptıkları tek-taraflı sözvermeler.

uluslararası içtihatta[71] tek-taraflı sözverme işlemlerinin varlığının kabul edildiği görülmektedir. U.A.D. tek-taraflı sözverme işleminin uluslararası hukukta kabul edildiğini ve temel özelliklerini 20.12.1974 tarihli **Nükleer Denemeler (Avustralya - Fransa) Davası**'na ilişkin kararıyla da son bir kez daha aydınlatmıştır[72].

Tek-taraflı sözverme işleminin biçiminin, yazılı ya da sözlü olmasının bağlayıcı hukuksal etkisi bakımından hiçbir önemi yoktur. Nitekim, U.A.D.'nın 26.5.1961 tarihli **Préah Vihéar Tapınağı (Önsorunlar) Davası**'na ilişkin kararında da bildirdiği gibi, bir bildirinin biçimi açısından uluslararası hukuk hiçbir özel kural içermemekte olup, önemli olan rızanın açık bir biçimde belirtilmiş olmasıdır[73]. Aynı görüş Divan'ca **Nükleer Denemeler (Avustralya - Fransa) Davası**'nda da tekrarlanmaktadır[74]. Bu son davada Divan Fransız Cumhurbaşkanının ve hükümet üyelerinin nükleer denemelere son vereceklerini içeren bildirilerinin aynı yönde bir bütün oluşturduklarını ve Fransız devletini tek-taraflı olarak bağlayacağını kabul etmektedir[75]. Divan'ın anılan davada bu tür bildirilerin bir tek-taraflı sözverme niteliğini kazanabilmeleri ve dolayısıyla sahibini bağlayabilmeleri için iki koşulun yerine getirilmesi üzerinde durduğu görülmektedir: i) sözverme yönünde irade varlığı[76]; ii) sözvermenin ilgililere bildirilmiş olması[77].

Öte yandan, tek-taraflı bir sözverme yoluyla sahibi bakımından doğan yükümlülüklerin daha sonra yine bu hukuk kişisinin bir ikinci işlemiyle kaldırılıp kaldırılamayacağı sorunu ortaya çıkmaktadır. Uluslararası içtihatta bu sorunu doğrudan cevaplayan herhangi bir karara rastlanamazken, öğretide de görüş birliği bulunmamaktadır. Ancak, ağırlıklı eğilim, sözverme işleminin fiilen hukuksal sonuç doğurup doğurmadığına bakarak bir ayırıma gidilmesi ve eğer bu işleme dayanarak alınan birtakım tutumlar varsa, bunlar bakımından sözvermenin geri alınamayacağı yönündedir[78].

---

71 Örneğin, U.S.A.D.'nın 26.3.1925 tarihli **Mavrommatis Davası**'na ilişkin kararı. C.P.J.I., Série A, No. 5, s. 37; U.S.A.D.'nın 25.5.1926 tarihli **Polonya Yüksek Silezyası'nda Kimi Alman Çıkarları Davası**'na ilişkin kararı, C.P.J.I., Série A, No. 7, s. 13.

72 Bkz. C.I.J., **Recueil,** 1974, s. 267-270.

73 C.I.J., **Recueil,** 1961, s. 31-32.

74 C.I.J., **Recueil,** 1974, s. 268.

75 **Aynı yapıt,** s. 269-270.

76 **Aynı yapıt,** s. 268.

77 **Aynı yapıt,** s. 269-270.

78 Örneğin, E. Suy, **a.g.y.,** s. 148-152.

3. Uluslararası örgüt kararları

(resolutions of international organizations; résolutions des organisations internationales; Resolutionen Internationalen Organisationen)

A. Temel özellikleri

Uluslararası örgütlerin ortaya çıkması ile çeşitli kararlar almaya başladıkları görülmektedir. Nitekim, yeni bir üye kabulünden üye devletlere ya da örgütün organlarına yöneltilen değişik bağlayıcılıktaki kararlara, bir andlaşma yapılmasına ya da kabulüne karardan bir üye devlete yapılacak mali ya da teknik yardım kararına kadar uluslararası örgütler sürekli kararlar almaktadır.

Uluslararası örgütlerin kararlarının hukuksal dayanağı bu örgütlerin kurucu andlaşmaları ya da bu nitelikli öteki belgeleri[79] olmaktadır. Zira, her uluslararası örgütün varlığı ve yetkileri onu kuran ve oluşturan üye devletlerin ortak iradelerine bağlıdır. Bu kararların oylama biçimi ise, her örgüte göre değişiklikler göstermektedir. Böylece, kimi uluslararası örgütlerde kararlar oybirliği ile alınırken[80], kimilerinde oyçokluğu ile yetinilmektedir[81]. Aşağıda ayrıntılı olarak göreceğimiz gibi, uluslararası örgütlerin kararları çok çeşitli adlar alabilmekte ve değişik bağlayıcı güce sahip olabilmektedirler.

Belirtilen özellikleri göz önünde tutulduğunda uluslararası örgütlerin kararlarının, kimi yazarlarca ileri sürülmesine karşın, bir hukuk kaynağı oluşturmadıkları, aksine, somut hak ve yükümlülükler doğuran ya da doğmasına yardımcı olan hukuksal işlemler oldukları ortaya çıkmaktadır. Zira, en başta, aşağıda da göreceğimiz gibi, bu kararların sayıca önemli bir bölümü bağlayıcı güce sahip bulunmamaktadırlar. Oysa, doğrudan bağlayıcı güce sahip olmayan, herhangi bir hukuksal işlemin genel ve nesnel kural (**norme**) koyan bir hukuk yaratıcı güce sahip olması söz konusu olmamaktadır. İkinci olarak, kimi uluslararası örgüt kararları bağlayıcı güce sahip bile olsalar, bu gücün kaynağı kendileri değil, ama bu gücü uluslararası örgüte tanıyan kurucu andlaşma ya da bu yönde varolan uluslararası yapılageliş kurallarıdır.

Uluslararası hukuk işlemi niteliğindeki bu kararlar, ilke olarak, tektaraflı hukuksal işlemler arasında yeralmaktadırlar. Gerçi, gerek genel hu-

---

79 Örneğin, COMECON bir ortak bildiri ile kurulmuştu.

80 Örneğin, N.A.T.O.

81 Örneğin, Birleşmiş Milletler'de gerek Genel Kurul ve gerekse Güvenlik Konseyi kararları.

kuk biliminde[82] gerekse uluslararası hukukta[83] kurulların oluşturdukları kararların birtakım özellikleri bulunduğu kabul edilmektedir. Böylece, "ortaklaşa işlem" **(acte collectif)** adı verilen bu işlemlerin doğması için bu kurulları oluşturan birçok hukuk kişisinin bireysel irade açıklamalarının o kurulun bir işlemi olarak gerçekleştirilmesindedir. Başka bir deyişle, ortaklaşa işlemler birçok hukuk kişisinin iradesini açıklamasıyla oluşmalarına rağmen, açıklanan iradeler birlikte bir tek hukuk kişisinin iradesini belirtmektedir. Kurul üyesi hukuk kişileri bu tür bir işlemi tek başlarına gerçekleştirme durumunda olmadıkları gibi, bu çerçevede kendi başlarına değil, o kurulun bir üyesi sıfatıyla irade açıklamasında bulunmaktadırlar. Nitekim, böyle bir kurul çerçevesinde alınan kararlar bir kurul üyesi olmak gibi belli bir hukuksal ilişki içinde bulunan kişilerce gerçekleştirilmektedir.

Yukarıda belirtilen öğeleri uluslararası örgütlerin kararları bakımından uyguladığımız zaman, ileride uluslararası hukuk kişileri bölümünde göreceğimiz gibi, kendi başına ve üye devletlerden ayrı bir uluslararası hukuk kişisi oluşturan bir uluslararası örgütün organlarının gerçekleştireceği hukuksal işlemler, ilke olarak, o örgütün tek-taraflı bir işlemi olmaktadır. Bununla birlikte, kimi durumlarda uluslararası örgüt organlarının kararlarının niteliği öğretide tartışılmaktadır. Nitekim, bir uluslararası örgütün yetkisini aşarak bu örgüt organlarınca alınan bir kararın örgüte yüklenemeyeceği ve yalnızca bu karara olumlu oy veren üye devletleri bağlayan bir andlaşma olarak değerlendirilmesi gerektiği yönünde değerlendirme olasılığından söz eden yazarlara rastlanmaktadır[84]. Uluslararası içtihat ise bu konuda bir ayırıma gider görünmektedir. U.A.D. 20.7.1962 tarihli **Birleşmiş Milletlerin Kimi Giderleri** konusundaki danışma görüşünde örgütün amaç ve yetkilerinin aşımı ile örgütün yetkisinde bulunmasına rağmen bir organının yetkisini aşması durumları arasında bir ayırıma gitmekte ve bu ikinci durumdaki yetki aşımının bir kararın o örgüte bağlanmasına ve geçerli olmasına engel oluşturmayacağını kabul etmektedir[85]. Yine, kimi uluslararası örgütlerin kararlarının kendiliklerinden bağlayıcı güce sahip olmayıp, üye devletlerce belirli bir süre içinde reddedilmedikleri takdirde bağlayıcılık kazanmaları karşısında, bunların tek-taraflı nitelikleri üzerinde kuşkular vardır[86]. Örneğin, Dünya Sağlık Örgütü'nün Sağlık Genel Kurulu'nun örgütün kurucu andlaşmasının 21. maddesi çerçeve-

82 Örneğin, Bkz.: Ş. Gözübüyük, **a.g.y.,** s. 118.

83 Örneğin, G. Morelli, "Cours général de droit international public" **R.C.A.D.I.**, 1956-I, s. 599-600.

84 Örneğin, P. Reuter, s. 81.

85 C.I.J., **Recueil,** 1962, s. 168.

86 Örneğin, S. Suy, **a.g.y.,** s. 29.

sinde alacağı kararlarının kurucu andlaşmanın 22. maddesine göre, ilgili kararlarda belirtilen sürelerde reddedilmedikleri takdirde bağlayıcılık kazanacağı öngörülmektedir. Buna karşılık, organının görev çerçevesinin dışında alınan kararların bu örgüte ait olmayacağı ve ilgili devletler arasında bir anlaşma oluşturacağı öğretide kabul edilmektedir[87]. Bu konuda uluslararası uygulamada gösterilen en tanınmış örnek, B.M. Genel Kurulu'nun 12.2.1946 tarihli bir kararı ile daha önceden andlaşma ya da başka belgelere dayanarak Milletler Cemiyeti'nce yerine getirilen siyasal olmayan görevlerin Birleşmiş Milletler'e devrini öngören karar olmaktadır.

B. Sınıflandırılmaları ve hukuksal etkileri

P. Reuter ve J. Combacau uluslararası örgütlerin kararlarını üç ayrı ölçüte göre sınıflandırmaktadırlar[88]: i) soyut ya da somut içerikli olmalarına göre; ii) hazırlayıcı ya da kesin kararlar olmalarına göre; iii) bağlayıcı güce sahip olup olmamalarına göre. Birinci ölçüt çerçevesinde ya soyut kurallar ya da kişisel ve öznel kararlar söz konusudur. İkinci ölçüte göre ya hazırlık çalışması niteliğinde kararlar ya da kesin buyrukları içeren kararlar vardır. Üçüncü ölçüt çerçevesinde ise bağlayıcı güce sahip kararlar ile bağlayıcı niteliği olmayan tavsiye kararları söz konusu olmaktadır. Uygulanan uluslararası hukuk bakımından en anlamlı sınıflandırma üçüncü ölçüte göre yapılanı olmaktadır. Özellikle bu son ölçütü göz önünde tutarak uluslararası örgütlerin kararlarını, geleneksel uluslararası örgütler ve ulusüstü (**supranational**) nitelikli uluslararası örgütler bakımından ele almak uygun olmaktadır.

a. Geleneksel uluslararası örgütlerin kararları

i) Genel

Geleneksel uluslararası örgütler uluslararası örgütlerin büyük çoğunluğunu oluşturmaktadırlar. İleride uluslararası hukuk kişileri bölümünde ayrıntılarıyla göreceğimiz gibi, bu tür örgütler ulus-üstü nitelikli örgütlerden özellikle kendilerine tanınan yetkilerin azlığı ile ayrılmaktadır. Dolayısıyla, yapılarının bu özelliği doğrudan kararlarının niteliğine de yansımaktadır.

Geleneksel uluslararası örgütlerin kararları **(resolutions; résolutions; Resolutionen),** bağlayıcı güçleri bakımından, iki türe ayrılmaktadır: i) bağlayıcı karar **(decision; décision; Entscheidung);** ii) tav-

---

87 Örneğin, P. Reuter, s. 81; B Conforti, "Le rôle de l'accord dans le système des Nations Unies", **R.C.A.D.I.,** 1974-II, s. 275-276.

88 **Institutions et relations internationales,** Paris, 1980, s. 319-321.

siye (**recommendation; recommandation; Empfehlung**). Her uluslararası örgüt hangi organının hangi konularda bağlayıcı kararlar ve hangi konularda tavsiye kararları alacağını genellikle kurucu andlaşması ile belirlemektedir. Dolayısıyla, bu iki tür kararın yeri ve önemi örgütlere göre değişiklik göstermektedir.

Uluslararası örgütlerin bağlayıcı kararları iki ayrı düzeyde bağlayıcı hukuksal etki doğurma olasılığına sahiptirler: i) örgüt içinde; ii) örgüt dışında.

Uluslararası örgüt içinde bağlayıcı etkileri olan kararları da ikiye ayırmak olanağı vardır: i) öznel ya da bireysel içerikli kararlar; ii) genel içerikli kararlar. Birinci grup bağlayıcı kararlar örgüte bir uluslararası memur atanmasından yardımcı organların kurulmasına ya da bir yeni üyenin kabulüne kadar her türlü öznel kararı kapsamaktadır. İkinci grup bağlayıcı kararlar ise genel nitelikli bir takım kurallar koyan kararlar olup, örgütün bir organının içtüzüğünü düzenlemekten örgüt memurlarının statüsüne ya da yeni üyelerin kabul koşullarının saptanmasına kadar her türlü kurumsal sorunu kapsamaktadır.

Uluslararası örgütlerin kendileri dışına yönelik bağlayıcı kararlarına gelince, bunlar üye devletlere yönelik kararlardır. Bu yolla üye devletler bakımından doğrudan hak ve yükümlülükler yaratılmaktadır. Örneğin, Uluslararası Sivil Havacılık Örgütü'nün uçuş koşullarına ilişkin uluslararası ölçütler oluşturması bu türden bir kararı gerektirmektedir[89]. Ancak, uluslararası örgütlerin üye devletler bakımından doğrudan hak ve yükümlülük doğuran bu bağlayıcı kararları ile bu örgütlerin tavsiye kararlarının üye devletlerce ya da üçüncü devletlerce kabulü sonucu bağlayıcılık kazanan kararlardan ayrılması gerekmektedir. Örneğin, U.A.D. 25.3.1948 tarihli **Korfu Boğazı Davası**'na ilişkin kararında tarafların Güvenlik Konseyi'nin tavsiye kararını kabul ettiklerini bildirmelerini, bu karara bağlayıcı bir nitelik kazandırdığı biçiminde yorumlamaktadır[90].

Uluslararası örgütlerin tavsiye niteliğindeki kararları ise kendiliklerinden herhangi bir hukuksal bağlayıcı güce sahip değildir. Bu nedenle de, tek başlarına öteki hukuk kişileri (özellikle devletler) bakımından hak ve yükümlülükler doğurmadıklarına göre aslında bir hukuksal işlem niteliğinde de değildirler. Bununla birlikte, siyasal ve ahlaksal ağırlıkları dışında, bu tavsiye kararlarının bir yapılageliş kuralının özellikle psikolojik öğesini göstermek suretiyle yapılageliş kurallarının oluşumuna katkıda

89 Kurucu Andlaşma, mad. 37.
90 C.I.J., **Recueil**, 1948, s. 26.

bulunması olasılığı vardır. Zira, üye devletlerin bir konuda bir tavsiye kararı nedeniyle açıklayacakları iradeleri onların bu konuda oluşacak bir yapılageliş kuralına ilişkin inançlarını da belirli ölçüde kanıtlayabilecektir. Fakat, öğretide kabul edilen ağırlıklı eğilime göre, bir yapılageliş kuralının doğması için ayrıca böyle bir tavsiye kararının içeriği yönünden devletlerin tekrarlanan ve istikrarlı uygulamalarının varlığı da gerekmektedir[91] Öte yandan, bu tür tavsiye kararlarının varolan bir yapılageliş kuralını açıklayıcı bir işlevi yerine getirmeleri de söz konusu olabilmektedir. Nitekim, geniş bir devletler çoğunluğunun birtakım kurallar üzerinde görüş birliğini yansıtmaları nedeniyle uluslararası örgütlerin tavsiye kararlarından yardımcı kaynak olarak yararlanıldığı gözlenmektedir. Örneğin, B.M. Genel Kurulu'nun 21.12.1952 tarih ve 626 (VII) sayılı «Doğal Kaynakları ve Zenginlikleri Serbestçe İşleme Hakkı» konusundaki tavsiye kararı İran'ın 1951'de çıkardığı petrol kaynaklarını millileştirme yasasının uluslararası hukuka uygunluğunun değerlendirilmesinde kimi ulusal yargı organlarınca kanıt olarak gösterilmiştir[92].

ii) Birleşmiş Milletler örneği

Birleşmiş Milletler geleneksel uluslararası örgütlerin en önemli örneğidir. Bu örgütün organları da, öteki geleneksel örgütler gibi, kimi durumlarda bağlayıcı kararlar alabilme yetkisine sahipken kimi durumlarda da yalnızca tavsiye kararları alabilmektedirler.

Birleşmiş Milletler'in değişik organlarının bağlayıcı kararlarını üç gruba ayırma olanağı vardır: i) B.M. Andlaşmasının açıkça bağlayıcılığını öngördüğü ve hem devletlere hem de örgüt organlarına yönelik genel nitelikli kararlar; ii) B.M. örgütünün amaçlarını gerçekleştirebilmesi için gerekli olan üstü kapalı yetkilere **(implied powers; pouvoirs implicites)** dayalı bağlayıcı kararlar; iii) B.M. örgütünün iç düzeni ve iç işleyişine ilişkin bağlayıcı kararlar.

B.M. Andlaşmasında çeşitli organlara tanınan açık yetkilere dayalı ve hem devletlere hem örgüt organlarına yönelik bağlayıcı kararlar ve ilgili maddeler şunlardır:

— Güvenlik Konseyi'nin VII. Bölüm çerçevesinde uluslararası barışın tehdit edilmesi, bozulması ve saldırı durumunda alacağı kararlar (mad. 41-42);

---

91 Örneğin, C. Sar, "Birleşmiş Milletler Genel Kurul kararlarının hukuki değeri" **S.B.F.D.**, Cilt XXI, Sayı 4, s. 271-272.

92 Örneğin, Roma Hukuk Mahkemesinin 13.9.1952 tarihli **S.O.P.O.R. Davası**'na ilişkin kararı; **I.L.R.**, 1955, s. 23 vd.

— Güvenlik Konseyi'nin Uluslararası Adalet Divanı'nın yetkisini kabul eden üye devletlerin Divanın kararına uymamaları durumunda verebileceği bağlayıcı kararlar (mad. 94/2);

— Genel Kurul ve Güvenlik Konseyi'nin B.M. Andlaşmasında kabul edecekleri değişiklikleri düzenleyen kararlar (mad. 108);

— Genel Kurulun, Güvenlik Konseyi'nin tavsiyesini aldıktan sonra, yeni üye kabulü konusundaki kararları (mad. 4/2);

— Genel Kurulun, Güvenlik Konseyi'nin tavsiyesini aldıktan sonra, Güvenlik Konseyi'nce kendisine karşı önleyici ya da zorlayıcı önlemler alınan üye devletlerin üyeliklerinin askıya alınması konusundaki kararları (madde 5);

— Genel Kurulun, Güvenlik Konseyi'nin de tavsiyesini alarak, B.M. ilkelerini sürekli olarak çiğneyen üye devletin örgütten atılmasına ilişkin kararları (mad. 6).

B.M. örgütünün amaçlarını gerçekleştirebilmesi için gerekli olan üstü kapalı yetkilere (**implied powers; pouvoirs implicites**) dayalı bağlayıcı kararlara gelince, bu tür yetkilerin varlığı ilkesi U.A.D.'nın 11.4.1949 tarihli **Birleşmiş Milletler Hizmetinde Uğranılan Zararların Giderilmesi** konusuna ilişkin danışma görüşünde açıkça kabul edilmektedir[93]. Bu temel ilkeye dayanarak U.A.D.'nın B.M. Andlaşmasında açıkça öngörülmeseler bile, bağlayıcı nitelikte olacaklarını kabul ettiği aşağıdaki konulara ilişkin Güvenlik Konseyi kararlarına rastlanmaktadır:

— Barış gücü kurulmasına ve işleyişine ilişkin kararları[94];

— Uluslararası barış ve güvenliği bozan devletlere karşı B.M. Andlaşmasının VII. Bölümü dışında alacağı kararlar[95].

---

93 C.I.J., **Recueil,** 1949, s. 182.

94 Örneğin, U.A.D. 20.7.1962 tarihli **Birleşmiş Milletlerin Kimi Giderleri** konusuna ilişkin danışma görüşünde bu kararları ve bağlayıcılığını B.M. Andlaşmasının uluslararası barış ve güvenliği koruması için Güvenlik Konseyi'nin yetkilerini yalnızca bu durumu bozan saldırgan devletlere karşı alınmasını öngören VII. Bölümündeki kararlarla sınırlandırmaması ile açıklamaktadır: A.I.J., **Recueil,** 1962, s. 171

95 Örneğin, U.A.D. 21.6.1971 tarihli **Namibya'da Güney Afrika'nın Sürekli Varlığı** konusuna ilişkin danışma görüşünde uluslararası barışın ve güvenliğin korunmasında VII. Bölümdeki saldırı eylemleri tanımına ve öngörülen önlemlere girmeyen durumlarda da B.M. Andlaşmasının 24-25. maddelerinin Konseye bağlayıcı kararlar alma yetkisini tanıdığını kabul etmektedir: C.I.J., **Recueil,** 1971, s. 52-54.

Yine, U.A.D. B.M. Andlaşmasının tanıdığı üstü kapalı yetkilere **(implied powers; pouvoirs implicites)** dayanarak Genel Kurulun da kimi bağlayıcı kararlar alabileceğini kabul etmektedir. Nitekim, Divan 21.6.1971 tarihli **Namibya'da Güney Afrika'nın Sürekli Varlığı** konusuna ilişkin danışma görüşünde, Genel Kurulun ilke olarak tavsiye kararları almasının yetkisine giren belli konularda «bağlayıcı nitelikli ya da uygulama amaçlı kararlar» almasına engel olmadığını doğrulamaktadır[96]. Bu çerçevede Genel Kurulun aşağıdaki konularda bağlayıcı kararlar alması Divan'ca kabul edilmiştir:

— Birleşmiş Milletler Yönetsel Mahkemesi'ni kurma kararı[97];

— Barış gücü kuvvetlerinin bütçesini oluşturma ve giderleri üye devletler arasında paylaştırma kararı[98].

Birleşmiş Milletler örgütünün iç düzeni ve iç işleyişine ilişkin bağlayıcı kararlar ise aşağıdaki konulara ilişkindirler: i) örgüt organlarına üye devletlerin ya da bireylerin seçimi; ii) andlaşmaların kabulü; iii) örgütün ve organların işlemesini düzenleme ya da kolaylaştırma.

Örgüt organlarına üye seçimi konusunda Genel Kurulun aldığı bağlayıcı kararlar şunlardır:

— Güvenlik Konseyi'ne (mad. 23/1), Ekonomik ve Sosyal Komiteye (mad. 61/1), Vesayet Konseyine (mad. 86/1, c) üye seçen kararları;

— Uluslararası Adalet Divanı'na, Güvenlik Konseyi ile birlikte, yargıç seçen kararları (Statü, mad. 8).

Yine, B.M. Genel Sekreterinin seçimi Güvenlik Konseyi'nin tavsiyesi üzerine Genel Kurulca yapılıp bağlayıcı bir karardır (mad. 97).

B.M. organlarının andlaşmaları kabul etmesi konusunda da en çok bağlayıcı karar yetkisine Genel Kurul sahiptir. Böylece, ilgili devletlerin

---

96 C.I.J., **Recueil,** 1971, s. 50.

97 U.A.D.'nın 13.7.1954 tarihli **Birleşmiş Milletler Yönetim Mahkemesi** konusuna ilişkin danışma görüşü bunu Andlaşmada öngörülmese bile örgüt ile memurları arasında doğacak uyuşmazlıkları çözmek gerektiği ve B.M.'in ulusal mahkemeler önünde dokunulmazlığı bulunduğu (mad. 105) gerekçesine dayandırmaktadır.

98 Öğretide ve üye devletlerce tartışılmasına karşın U.A.D. 20.7.1962 tarihli **Birleşmiş Milletlerin Kimi Giderleri** konusunda Genel Kurula da önlemler alma yetkisi tanıdığını (mad. 14), bunların bir bölümünün bağlayıcı nitelikte olduğunu (mad. 18) ve bütçe ile ilgili kararların da bu nitelikte olup barış gücü giderlerini de kapsayabileceğini kabul etmektedir: C.I.J., **Recueil,** 1962, s. 162-165 ve 169-170.

stratejik bölgelere ilişkin olmayan vesayet andlaşmalarını (mad. 16 ve mad. 85/1) ve B.M. uzmanlık kurumları diye anılan öteki uluslararası örgütlerle Ekonomik ve Sosyal Komitenin yapacağı andlaşmaları (mad. 63/1) Genel Kurulun kabul etmesi gerekmektedir.

B.M. örgütünün işlemesini düzenleme ve kolaylaştırma sorununa gelince, Genel Kurulun bağlayıcı karar alma yetkisi bulunan başlıca konular şunlardır:

— B.M. örgüt bütçesini kabul etme ve giderleri üye devletler arasında paylaştırma (mad. 17);

— Kendi iç tüzüğünü kabul etme (mad. 21);

— Uygun göreceği yardımcı alt - organları kurma (mad. 22);

— Güvenlik Konseyi dışındaki öteki B.M. organlarının çalışmalarıyla ilgili konularda U.A.D.'ından danışma görüşü istemelerine izin verme (mad. 96/2).

Bunun dışında, Güvenlik Konseyi ve B.M. Yönetim Mahkemesi dışında kalan B.M. organları Genel Kurula bağımlı organlar olarak Genel Kurulun kararlarına uymak zorundadırlar. Başka bir deyişle, Genel Kurul kararları bu organlar için bağlayıcıdır. Böylece, Ekonomik ve Sosyal Komite (mad. 60 ve 66), Vesayet Konseyi (mad. 87) ve genel sekreter (mad. 98) Genel Kurulun kararlarına bağlı olarak görevlerini yerine getirirler. Buna karşılık, Genel Kurul ile Güvenlik Konseyi'nin, U.A.D.'nın 3.3.1950 tarihli **Genel Kurulun B.M.'e Üye Kabul Etme Yetkisi** konusuna ilişkin danışma görüşüyle, birbirine bağımlı durumda olmadıkları kabul edilmektedir[99]. Yine, U.A.D. 13.7.1954 tarihli **Birleşmiş Milletler Yönetim Mahkemesi** konusuna ilişkin danışma görüşünde, bu mahkemenin bağımsız bir yargı organı olduğunu öngörmektedir[100].

Örgütün işlemesini düzenleme ve kolaylaştırma konusunda Güvenlik Konseyi'nin bağlayıcı karar alma yetkisiyle donatıldığı konular ise şunlardır:

— İç tüzüğünü kabul etme (mad. 30);

— Gerekli gördüğü yardımcı alt-organları kurma (mad. 29).

Ayrıca, bugün için gerçekleşmemiş bulunan bir B.M. askerî kuvveti kurulması konusunda da Güvenlik Konseyi'ne bağlayıcı kararlar alma yetkisi tanıyan birtakım hükümlerle karşılaşılmaktadır. Eğer böyle bir düzenleme gerçekleştirilebilseydi. B.M. emrine verilecek ulusal hava birlik-

99 C.I.J., **Recueil**, 1950, s. 50.
100 C.I.J., **Recueil**, 1954, s. 47.

lerinin örgütlenmesine ilişkin kimi konuları ve operasyon planlarını Güvenlik Konseyi'nin kabul etmesi gerekecekti (mad. 45). Yine, genel olarak silahlı kuvvetlerin B.M. emrinde kullanılması için gerekli plânları Güvenlik Konseyi'nin kabulü gerekecekti (mad. 46).

Öte yandan, Ekonomik ve Sosyal Komite ile Vesayet Konseyi de kendi iç düzenleri ile ilgili birtakım bağlayıcı kararlar alma yetkisine sahiptirler. Nitekim, Ekonomik ve Sosyal Komite, ekonomik ve sosyal sorunlarla ya da insan haklarıyla ilgili konularda yardımcı organlar kurma konusunda yetkilidir (mad. 68). Yine, bu Komite kendi içtüzüğünü kabul eden bağlayıcı kararlar alabilir (mad. 72). Vesayet Konseyi de içtüzüğünü kendi saptama (mad. 90) ve Vesayet andlaşmaları çerçevesinde kendisine tanınan konularda bağlayıcı kararlar alma yetkisine sahiptir.

B.M. Genel Sekreteri de, Genel Kurulca kabul edilen kurallara uygun olmak koşuluyla, örgüt memurlarının atanmasında bağlayıcı karar alma yetkisi ile donatılmıştır (mad. 101/1).

Birleşmiş Milletler organlarının bağlayıcı güçten yoksun tavsiye kararlarının neler olduğu sorununa gelince, bunların en tanınmışları şunlardır:

— Genel Kurulun, yukarıda belirtilen B.M. Andlaşmasının açık hükümleriyle öngörülen ya da çok dikkatlice saptanacak örgütün varlığı ve amaçları için gerekli üstü kapalı yetkilere (**implied powers; pouvoirs implicites**) ilişkin kararları dışında kalan, üye devletlere ve Güvenlik Konseyi'ne yönelik bütün öteki kararları (mad. 10-14);

— Ekonomik ve Sosyal Komite'in üye devletlere, Genel Kurula ve B.M. uzmanlık kurumlarına yönelik kararları (mad. 62).

b. Ulus-üstü nitelikli uluslararası örgütlerin kararları

i) Genel

Ulus-üstü (**supranational**) nitelikli uluslararası örgütlerin kararları bu tür örgütlerin yapılarına bağlı olarak birtakım değişiklikler göstermektedir. Kimi yönleriyle geleneksel uluslararası hukuk yöntemlerinden ayrılan ve iç hukuk yöntemlerine yaklaşan bu tür örgütlerin kararlarının büyük çoğunluğu bağlayıcı güce sahiptirler. Tavsiye nitelikli kararlara ender olarak rastlanmaktadır.

Bu bağlayıcı kararların bu tür örgütlerin kurucu andlaşmalarından kaynaklanan iki önemli özelliği vardır: i) üye devletlerde de doğrudan hukuksal etki doğurmaları; ii) üye devletlerin yasaları ya da öteki kuralları ile çatışmaları durumunda örgüt kararlarının üstün tutulması.

Bağlayıcı kararların üye devletlerde doğrudan hukuksal etki doğurmasının anlamı, bu kararların örgüt organlarınca alınması ya da yayınlanması anından başlayarak üye devletler ülkelerinde kendiliklerinden hüküm doğurma gücüne sahip olmaları demektir. Böylece, kararın içeriği bir üye devlet organının herhangi bir tamamlayıcı işlemini gerektirmiyorsa bu karar o üye devletin yasaları imiş gibi devletin bütün organlarınca ve özel kişilerce uygulanmak zorundadır. Eğer, üye devletin herhangi bir organınca gerçekleştirilecek uygulamaya koyucu ek işlemler gerektiriyorsa, o zaman da devletin ilgili organları bunun gereğini yaparak anılan kararın bir an önce üye devlet ülkesinde de yürürlüğe fiilen girmesini sağlamak zorundadırlar.

Bu tür örgütlerin bağlayıcı kararlarının üye devlet yasaları ile çatışmaları durumunda üstün tutulmalarına gelince, bu üstünlük yalnızca örgüt organları önünde değil, özellikle üye devletin yargı organları dahil ulusal organları önünde de söz konusudur. Böylece, ulus-üstü örgütler bir tür görevsel fedaralizm düzeni gibi işlemektedirler. Bu durum Avrupa Ekonomik Topluluğu'nu ilgilendiren bir konuda Avrupa Toplulukları Adalet Divanı'nın 15.7.1964 tarihli **E.N.E.L.'e Karşı Costa Davası**'na ilişkin bir kararında aşağıdaki sözcüklerle açıklanmaktadır:

> «Olağan uluslararası andlaşmalardan farklı olarak, A.E.T. Andlaşması yürürlüğe girerken üye devletlerin hukuk düzenleriyle bütünleşmiş ve onların yetkilerine üstün gelen bir ayrı hukuk düzeni kurmuştur.. Bağımsız bir kaynaktan, andlaşmadan doğan bu hukukun özgün özel niteliği nedeniyle, topluluğa ait (**communautaire**) özelliğini kaybetmeden ve Topluluğun (A.E.T. kastediliyor) hukuksal temelini söz konusu etmeden herhangi bir iç kaynaklı metnin hukuksal olarak kendisine karşı kullanılmasını kabul etmesi olanaklı değildir»[101].

Ulus-üstü örgütlerin bağlayıcı kararlarının üye devletlerin ulusal hukuklarına üstünlüğü ulusal yasa ve yönetmeliklerin hukuksal denetimi ile elde edilmektedir. Bu denetim iki yolla sağlanmaya çalışılmaktadır. Birinci yol, bir ulusal yargı organının bir ulusal yasa ile bir bağlayıcı ulus-üstü nitelikli kararın birlikte söz konusu olduğu durumlarda davaya ara vererek sorunu bu örgütün yargı organına götürmesi biçiminde olmaktadır[102]. Bu durumda bir önkarar başvurusu (**recours préjudiciel**) yapılmaktadır. Ulusal yargı organı davaya bakmayı ancak ulus-üstü örgütün yargı orga-

---

101 **Recueil de la Cour de justice des Communautés Européennes,** 1964, Dava no. 6/64, s. 1141

102 Örneğin, Avrupa Birliği'nde A.T.A.D.'na götürülmesi gibi

nının vereceği ön-karardan sonra sürdürebilmektedir. İkinci yol ise, çeşitli üye devletlerin ya da örgütün organlarınca ulus-üstü örgütün bağlayıcı kararlarına aykırı ulusal yasaların bu aykırılıklarının saptanması amacıyla bu örgütün yargı organı önünde doğrudan yasa sahibi devlete karşı dava açılması olmaktadır.

Ulus-üstü nitelikli uluslararası örgütlerin bugün en tanınmış ve gelişmiş örneği üç ayrı uluslararası örgütün oluşturduğu Avrupa Birliği **(European Union; Union Européenne)** olmaktadır. Bunların en önemlisi A.T. (Ortak Pazar) ile ilgili olarak bu örgütün alacağı kararlar aşağıda kısaca ele alınacaktır.

ii) Avrupa (Ekonomik) Topluluğu Örneği

A.T. örgütünün beş ayrı tür kararı vardır[103]: i) yönetmelikler **(regulations; réglements; Verordnungen)**; ii) yönergeler **(directives; Richtlinien)**; iii) dar anlamda **(stricto sensu)** kararlar **(decisions; décisions; Enstcheidungen)**; iv) tavsiyeler **(recommendations; recommandations; Empfehlugen)** v) görüşler **(opinions; avis; Stellungnahmen).** Bütün bu değişik tür kararları alma yetkisi, çeşitli durumlara göre, üye devlet bakanlarından oluşan Konsey'e ya da örgütün bağımsız yürütme organı olan Komisyon'a tanınmaktadır.

Yönetmelik, genel ve soyut nitelikli kuralları içeren ve bütün öğeleri ile üye devletlerde doğrudan uygulanması zorunlu olan bir hukuksal işlemi belirtmektedir; bu tür kararlar ulusal yasa karşılığı bir işlem niteliği göstermektedir.

Yönerge (direktif), yöneltildiği bütün üye devletlerde öngördüğü sonuç bakımından bağlayıcı olup, üye devletleri bu sonuca varmada yararlanacakları hukuksal yöntemler ve biçim bakımından serbest bırakan hukuksal işlemdir.

Dar anlamında karar, yöneltildiği üye devletler ve kişiler bakımından bütün öğeleri ile bağlayıcı olan öznel nitelikli bir hukuksal işlemdir.

Tavsiye ve görüş ise, bağlayıcı olmayan iki işlemi belirtmektedir. Görüşün bir olasılığı bildirme niteliğine karşın, tavsiyenin izlenecek yolun belirlenmesinde öneri olarak ileri sürülmüş olması daha belirgindir. Bununla birlikle, bu fark hukuksal olmayıp, yalnızca siyasal bir değer farkını belirtmektedir.

---

103 Roma And., Mad. 189.

Kaynakça:

Türkçe: M.R. Belik, «Devletler Hukukunda Hukuki Tasarruflar», **İ.Ü.H.F.M.,** Cilt XXXII. Sayı 2-4, s. 456-466; C. Sar, «Birleşmiş Milletler Genel Kurul kararlarının hukukî değeri», **S.B.F.D.,** Cilt XXI, No. 4, s. 227-274.

Yabancı Dil: P. Reuter, s. 79-92; M. Virally, «The sources of international law», M. Sorensen (ed.) **Manual of public international law,** London, 1968, s. 154-172; J. P. Jacqué, **Eléments pour une théorie de l'acte juridique en droit international public,** Paris, 1972; P. Cahier, "Le comportement des Etats comme source de droit et d'obligations», **Mélanges P. Guggenheim,** Genève, 1968, s. 237 vd.; E. Suy, **Les actes juridiques unilatéraux en droit international public,** Paris, 1962, s. VIII-XII ve s. 1-46; P. Guggenheim, Tome I, s. 273-291; Ch. Rousseau, Tome, I, 1971, s. 416-443; Nguyen Quoc Dinh-P. Daillier - A. Pellet, s. 324-340; B. Conforti, «Le rôle de l'accord dans le système des Nations Unies», **R.C.A.D.I.,** 1974, Vol. II, s. 203-288; G. Venturini, «La portée et les effets juridiques des attitudes et des actes unilatéraux en droit international», **R.C.A.D.I.,** 1964, vol. II, s. 367-461; J.-L. Kunz, «Rechtsgeschäfte-Völkerrechtliche», **Wörterbuch des Völkerrechts und der Diplomatie** (K. Strupp hrsg.), Berlin, 1925, Vol. II, s. 337 vd.; P. Pfluger, **Die einseitigen Rechtsgeschäfte im Völkerrecht,** Zürich, 1936; E. Brüel, «La protestation en droit international», **Acta Scandinavica Juris Gentium,** 1932, Vol. II, s. 83 vd.; P. Reuter et J. Combacau, **Institutions et relations internationales,** Paris, 1980, s. 319 vd.

ULUSLARARASI YARGI YA DA HAKEMLİK KARARLARI VE DANIŞMA GÖRÜŞLERİ DİZİNİ

(Türkçe adlarının alfabetik sıralamasına göre)

A

— **Alaska Sınırlarının Saptanması Davası, hakemlik,** 20.10.1903 — 187
— **Almanya'nın Portekiz Sömürgelerinde Neden Olduğu Zararlar Davası,** hakemlik, 31.7.1928 — 225
— **Altın Para (Or monétaire) Davası,** U.A.D., 15.6.1954 — 239, 258
— **Ambatielos Davası,** U.A.D., 1.7.1952. — 107, 127, 128
— **Ambatielos Davası, hakemlik,** 6.3.1956 — 231
— **Anglo-Iranian Oil Co, Davası,** U.A.D. 22.7.1952 — 104, 179
— **Arnavutluk'ta Yunan Azınlık Okulları,** U.S.A.D., danışma görüşü, 6.4.1935 — 189

B

— **Balıkçılık (İngiltere-Norveç) Davası,** U.A.D., 18.12.1951 — 209, 214, 248, 260
— **Balıkçılık (İngiltere-İzlanda) Davası,** U.A.D., 2.2.1973, 25.7.1974 — 21, 160, 197, 216, 235
— **Balıkçılık (Federal Almanya-İzlanda) Davası,** U.A.D., 2.2.1973 — 160
— **Barcelona Traction Davası,** U.A.D., 5.2.1970 — 162, 232
— **Birleşmiş Milletler Üyeliğine Kabul Koşulları,** U.A.D., danışma görüşü, 28.5.1948 — 183, 184, 186
— **Birleşmiş Milletler Hizmetinde Uğranılan Zararların Giderilmesi,** U.A.D., danışma görüşü, 11.4.1949 — 181, 268
— **Birleşmiş Milletler Genel Kurulunun Üyeliğe Kabul Yetkisi,** U.A.D., danışma görüşü, 3.3.1950 — 184, 187, 270
— **Birleşmiş Milletler Yönetim Mahkemesi,** U.A.D., danışma görüşü, 13.7.1954 — 269, 270
— **Birleşmiş Milletlerin Kimi Giderleri,** U.A.D., danışma görüşü, 20.7.1962 — 217, 264, 269
— **Birleşmiş Milletler Yönetim Mahkemesinin 158 Sayılı Kararı,** U.A.D., danışma görüşü, 12.7.1973 — 226

C

— **Campbell Davası,** Hakemlik, 10.6.1931 — 189
— **Chamizel Davası,** hakemlik, 15.6.1911 — 185, 260
— **Chattin Davası,** hakemlik, 1927 — 232
— **Chorzow (Yetki) Davası,** U.S.A.D., 26.7.1927 — 239
— **Cotesworth ve Powell Davaları,** hakemlik 5.11.1875 — 231

D

— **Dantzig'de Polonya Posta Hizmeti,** U.S.A.D., danışma görüşü 16.5.1925 — 185, 187, 188
— **Dantzig Serbest Kenti,** U.S.A.D., danışma görüşü 26.8.1930 — 160

— **Dantzig'deki Polonya Uyruklular,** U.S.A.D., danışma görüşü, 4.2.1932 216
— **Doğu Grönland Statüsü Davası,** U.S.A.D., 5.4.1933 256, 261

E

— **Ege Kıta Sahanlığı Davası,** U.A.D., 19.12.1978 106, 125, 170, 172, 188, 240, 250
— **E.N.E.L'e karşı Costa Davası,** A.T.A.D., 15.7.1964 272
— **Ergin Olmayanların Vasiliğine İlişkin 1902 Sözleşmesi Davası,** U.A.D., 28.11.1958 21

F

— **Fabiani Davası,** hakemlik, 30.12.1896 231
— **Fas Fosfatları Davası,** U.S.A.D., 14.6.1938 168
— **Fas'taki Amerikan Yurttaşlarının Hakları Davası,** U.A.D., 27.8.1952 103, 178, 211
— **Fas'taki İngiliz Malları,** hakemlik, 23.10.1942 189

G

— **Geçiş Hakkı Davası,** U.A.D., 12.4.1960 209, 210, 211, 214
— **Georges Pinson Davası,** hakemlik, 19.10.1928 22
— **Goldenberg Davası,** hakemlik, 27.9.1928 237
— **Güney - Batı - Afrika Davası,** U.A.D., 21.12.1962 18.7.1966 15, 184, 226

H

— **Hava Taşımacılığı (Fransa-A.B.D.) Davası,** hakemlik, 22.12.1963 201
— **Hükümetlerarası Denizcilik Danışma Örgütü,** U.A.D., danışma görüşü, 8.6.1960 185

İ

— **Idler Davası,** hakemlik, 1890 231
— **İspanyol Fas'ında İngiliz Malları Davaları,** hakemlik, 27.8.1924 ve 23.10.1924 tarihli kararlar 187
— **İspanya Kralı Tarafından Verilen Hakemlik Kararları Davası,** U.A.D., 18.11.1960 158, 256

J

— **Janes Davası,** hakemlik, 16.11.1925 232
— **Jaworzyna Davası,** U.S.A.D., danışma görüşü, 6.12.1923 182, 189

K

— **Kadınların Gece Çalışması Konusunda 1919 Sözleşmesinin Yorumu,** U.S.A.D., danışma görüşü, 15.10.1932 186
— **Kıta Sahanlığı (İngiltere-Fransa) Davası,** hakemlik, 30.6.1977 170
— **Kıta Sahanlığı (Tunus-Libya) Davası,** Bkz. **Tunus-Libya Kıta Sahanlığı Davası**
— **Kolombiya-Venezuela Sınırları Davası,** hakemlik, 24.3.1922 260

— **Korfu Boğazı Davası,** U.A.D., 25.3.1948, 9.4.1949 162, 186, 226, 255, 258, 266
— **Kronprins Gustav Adolf Davası,** hakemlik, 18.7.1932 258
Kuzey Atlantik Kıyılarında Balıkçılık Davası, hakemlik, 7.9.1910 166
Kuzey Deniz Kıta Sahanlığı Davaları, U.A.D., 20.2.1969 121, 210, 211, 212, 213, 216, 224, 234, 235, 236, 237
— **Kuzey Kamerun Davası,** U.A.D., 2.12.1963 240

L

— **Lotus Davası,** U.S.A.D., 7.9.1927 186, 209, 210, 213, 215, 240, 248, 258
— **Lusitania Davası,** hakemlik, 1.11.1923 190

M

— **Manş Denizi Davası:** Bkz. **Kıta Sahanlığı (İngiltere-Fransa) Davası**
— **Mavrommatis Davası,** U.S.A.D., 30.8.1924 26.3.1925 139, 158, 167, 248, 262

— **Merkezi Rodop Ormanları Davası,** hakemlik, 4.11.1931 189
— **Minquiers ve Ecréhous Davası,** U.A.D., 17.11.1953 256, 260
— **Musul Sorunu, U.S.A.D., danışma görüşü,** 21.11.1925 188, 226

N

— **Namibya'da Güney Afrika'nın Sürekli Varlığı,** U.A.D., danışma görüşü, 21.6.1971 196, 268
— **Norveçli Armatörler davası,** hakemlik, 13.10.1922 222, 232
— **Nottebohm Davası,** U.A.D., 6.4.1955 229, 257, 258
— **Nükleer Denemeler (Avustralya-Fransa) Davası,** U.A.D., 20.12.1974 16, 250, 262

O

— **Oder Uluslararası Komisyonunun Yetkisi Davası,** U.S.A.D., 10.9.1929 127, 187
— **Oscar Chinn Davası,** U.S.A.D., 12.12.1934 232
— **Osmanlı Savaş Zarar-Giderimi Davası,** hakemlik, 11.11.1912 189, 200
— **Osmanlı Borçları Davası,** hakemlik, 18.4.1925 187, 190

P

— **Pablo Najera Davası,** hakemlik, 19.10.1928 139
— **Palmas Adası Davası,** hakemlik, 4.4.1928 104, 183, 226, 257
— **Polonya Uyrukluğunun Kazanılması,** U.S.A.D., danışma görüşü, 15.9.1923 166, 184
— **Polonya Yüksek Silezyasında Kimi Alman Çıkarları davası,** U.S.A.D., 25.5.1926 175, 184, 227, 230, 262

Preah Vihear Tapınağı Davası, U.A.D., 26.5.1961 15.6.1962 — 158, 201, 240, 262

R

— **Rahn of Kutch Davası**, hakemlik, 19.2.1968 — 235

S

— **Sambiaggia Davası**, hakemlik, 1903 — 190
— **Serbest Bölgeler Davası**, U.S.A.D., 19.8.1929, 6.12.1930 7.6.1932 — 106, 175, 180, 185, 186, 229
— **Sığınma Hakkı Davası**, U.A.D., 20.11.1950 — 185, 209, 210, 211, 214, 216
— **Societa Mineraria e Metallurgica di Pertusola Davası**, hakemlik, 11.5.1950 — 190
— **S.O.P.O.R. Davası**, 13.9.1952 — 267
— **Soykırım Sözleşmesine Çekinceler**, U.A.D., danışma görüşü, 28.5.1951 — 121, 162, 170, 185, 209

T

— **Tacna ve Arica Davası**, hakemlik, 4.3.1925 — 196
— **Timor Adası Davası**, hakemlik, 25.6.1914 — 186
— **Tunus-Libya Kıta Sahanlığı Davası**, U.A.D., 24.2.1982 — 235, 236, 237
— **Türk ve Yunan Ahalileri Mübadelesi**, U.S.A.D., danışma görüşü, 21.2.1925 — 184

U

— **UNESCO Başvuruları Üzerine Uluslararası Çalışma Örgütü Yönetim Mahkemesi Kararları**, U.A.D., danışma görüşü, 23.10.1956 — 216

V

— **Varşova Elektrik Ortaklığı Davası**, hakemlik, 30.11.1929 — 22

W

— **Walter F. Smith Davası**, hakemlik, 2.5.1929 — 230
— **Wimbledon Davası**, U.S.A.D., 17.8.1923 — 160, 189, 227

Y

— **27 Temmuz 1955 Tarihli Uçak Olayı Davası**, U.A.D., 26.5.1959 — 175, 180, 185
— **Yüksek Silezya'da Alman Azınlık Okulları Davası**, U.S.A.D., 26.4.1928 — 185

KAVRAMLAR DİZİNİ

A contrario yorum: Bkz. Aksiyle kanıtlama yoluyla yorum
Ab absurdo yorum: Bkz. Anlamlı yorum
A.B.D. Anayasası: 21, 45
Actio popularis: 226
Açıklayıcı tanıma: 257
Ad hoc yargıç: 231
Ad referandum imza: Bkz. Danışma koşullu imza
Adaletten kaçınma: 231-232
Afrika Birliği Örgütü: 59, 60
AGİK: 62, 92, 105, 109, 119
Ahde vefa: Bkz. **Pacta sunt servanda**
Ahitname: 73
Akit-andlaşma: 112
Aksiyle kanıtlama yoluyla yorum: 189
Aldatma: 158
Amalfi Levhaları: 40
Amerikan Devletleri Örgütü: 59, 60
Amphictyonies: 38
Andlaşmalar:
— çatışması: 190-194
— bağlayıcılık kazanması: 123-131
— değiştirilmesi: 201-203
— dili: 116
— duyurulması ve yayını: 135-141
— geçici uygulanması: 134
— görüşmeler: 115-120
— hukuksal etkileri: 165-194
— hukuksal geçerliliği: 156-165
— hüküm doğurması: 131-141
— kayıt ettirilmesi: 138-141
— metnin resmileşmesi: 120-123
— metnin oluşturulması: 115-120
— oylanması: 118-119
— sınıflandırılması: 111-112
— son verilmesi: 194-200
— tanım: 103-109
— tarihçe: 35-95
— terimler: 109-111
— Türk hukukunda yeri: 30-33
— Türk uygulaması: 141-156
— uygulanmasının durdurulması: 194-200
— yapma yetkisi olanlar: 113-115
— yorumu: 181-190
— yürürlüğe girmeleri: 132-134
Anlamlı yorum: 190
Anlaşma (terim): 109
Anlaşma muhtırası: 107
Arabuluculuk: 37
Ardıl olma: 56, 220, 237
Arsıulusal hukuk: 4
Asıl kaynaklar: 102
Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu (**EURATOM**): 61, 137
Avrupa Birliği: 61, 273
Avrupa Ekonomik İşbirliği Örgütü (**O.E.C.D.**): 60
Avrupa Ekonomik Topluluğu (**A.E.T.**): 61, 91, 137
Avrupa Güvenliği ve İşbirliği Son Senedi: Bkz. Helsinki Bildirisi
Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi: 28, 32, 59, 168
«Avrupa kamu hukuku»: 43, 44, 69
Avrupa Konseyi: 59, 60, 90
Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu: (**C.E.C.A**): 61, 137
Avrupa Toplulukları Adalet Divanı: 272
Avrupa Toplulukları hukuku: 91, 95
Avrupa Uyumu (**Concert européen**): 47
Ayırım gözetmeme ilkesi: 178, 232-234
Azınlıklar: 41, 52, 68, 87, 88

Bağımlı tek-taraflı hukuksal işlemler: 252-254
Bağımsız tek-taraflı hukuksal işlemler: 252-254
Bağlayıcı karar: 265, 266, 267-273
«Bağlayıcı olmayan anlaşmalar»: 105, 108-109
Barış gücü: 61, 268, 269
Barış içinde birlikte yaşama ilkesi: 41, 54, 55
Basit usul (and.): 123-125
Belirli bir tarafın lehine yorum: 190
Benzetme yoluyla yorum: 189
Beratlılar: 73
Beynelmilel hukuk: 4
Biçimsel kaynaklar: 101
Bildirim: 255-256
Bileşik irade kuramı (**Vereinbarung**): 12, 13
1173 sayılı yasa: 146, 148, 151, 153, 155, 156, 203
Bireyler: 1, 2, 14-15, 217
Birinci Meşrutiyet: 141
Birleşmiş Milletler: 7, 55-62, 91, 92, 93, 110, 117, 118, 119, 120, 128, 130, 131, 139-141, 155, 166, 172, 175, 191, 192, 195, 199, 201, 213, 217, 219, 220, 255, 256, 263, 264, 265, 267-271
Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü: Bkz. **UNESCO**
Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı: Bkz. **UNCTAD**
Bonn Okulu: 19
Bölgesel yapılageliş: 209, 210, 214, 216
Buyruk kural: Bkz. **jus cogens**

Centilmenler anlaşması: 108
Cihad: 42
Cizye: 41
COMECON: 60, 263
Commonwealth: 52, 56
Condominium: 48, 49
Consensus: 119
Consolato del Mare: 40

Çekilme: 195-196, 252, 255
Çekince: 169-174, 252, 254
Çok - taraflı andlaşmalar: 111, 116-120, 133, 134
Çok-taraflı hukuksal işlemler: 249, 250
Çok-uluslu ortaklıklar: 57

Danışma koşullu imza: 121, 124
Dar yorum: 188-189
Dar-ül harp: 42, 72
Dar-ül İslam: 42
Davaya katılma hakkı: 183
Davranış yükümlülüğü: 108
De Iure Belli ac Pacis: 46
De Iure Pradae: 46
Deniz haydutluğu (piracy): 40, 45
Denize kıyısı olmayan ülkeler: 178
Depoziter (And.) 128, 133, 134
Desuétude: 218
Devlet niteliği kazanmamış topluluklar: 1, 2, 104, 217
Devletin sürekliliği ilkesi: 228
Devletlerarası amme hukuku: 4
Devletler hususi hukuku: 2
Devletler (umumi) hukuku: 4
Devletlerarası hak: 4
«Devletlerin Ekonomik Hak ve Görevleri Yasası»: 57, 110
Devredici Vazgeçme (**renonciation translative**): 259
Dış kamu hukuku (**ausseres Staatsrecht**): 12
Diplomasi temsilcileri: 24-27, 37, 44, 67
Diplomatik dokunulmazlıklar, ayrıcalıklar ve bağışıklıklar:, 24-27, 38, 44, 67, 176
Direktif: Bkz. Yönerge
Dizi işlemler: 252
Doğal hukuk görüşü: 10-11, 44, 46
Doktrin: Bkz. Öğreti
Drogman: 79
Dünya Bankası (**I.B.R.D**) : 56, 60
Dünya Sağlık Örgütü (**W.H.O**): 60, 252, 264

Ege sorunu: 90, 92, 170, 172, 188
En çok gözetilen ulus kaydı: 44, 76, 83, 176-179
En ziyade müsaadeye mazhar olan millet kaydı: Bkz. En çok gözetilen ulus kaydı
Enternasyonal hukuk: 4
Erga omnes etki: 181
«Esnek hukuk»: 166
Estoppel: 228, 229
Eşitsiz andlaşma: 160
Etki doğurma ilkesi: 186
Evrensel amme hukuku: 4
Evrensel yapılageliş: 209, 212, 213, 214, 216
Ex aequo et bono: 222, 224, 234, 235

Federal Almanya Anayasası: 21, 22
Fesih: 195-196, 252, 254
Fıkıh: Bkz. İslam hukuku
Force majeure: Bkz. Zorlayıcı neden
Fransa Anayasası (1958): 32, 126, 129, 137

G.A.T.T.: 56, 58, 167, 176, 177, 178
Genel senet: 110
Genelleştirilmiş preferanslar: Bkz. Genelleştirilmiş tercihler
Genelleştirilmiş tercihler: 178
Geniş yorum: 188-189
Gentlemen's agreements: Bkz. Centilmenler anlaşması
Gerçek yorum: 182
Gerçekçi (**réaliste**) görüş: 19
Göreceli (nisbi) butlan: 163, 164
Gerekli özen (**due diligence**): 232
Geriye yürümezlik: 167-168
Gıda ve Tarım Örgütü (**F.A.Ö.**): 60
Görüş: 273
Gözden geçirme (And.) (**revision**): 201, 202
Güçler arası hukuk: 4
Gümrük birliği: 177

Hak yitirici vazgeçme (**renonciation abdicative**): 258
Hakça ilkeler: 224, 234-237
Hakkaniyet: 221, 222, 223, 224, 225, 234
Hakkın kötüye kullanılması: 229-230
Haklı savaş: 38, 40, 42
Halefiyet: Bkz. Ardıl olma
Hans Birliği: 39
Harbi: 42, 72, 73
Harici ez-memleket: 26
Hata: Bkz. Yanılma
Hazırlık çalışmaları: 115-120, 186-187
Helsinki Bildirisi (1975): 27, 28, 62, 105
Hile: Bkz. Aldatma
Hollanda Anayasası: 129
Hukuk genel ilkeleri:
— genel: 220-237
— Türk hukukunda değeri: 33
Hukuksal işlemler (genel): 243-250
Hukuksal işlemin yokluğu: 163, 164
Hukuk-u beyneddüvel: 4
Hukuk-u düvel: 4
Hukuk-u milel: 3, 70
Hükümlerin değiştirilmesi (and.) (**modification**): 201, 202-203

İcra andlaşması: Bkz. Uygulama andlaşması
İç başvurma yollarının tüketilmesi: 228
İç hukuk (**municipal law**): 3
İç hukuk tüzel kişileri: 2, 105
İçtihat: 239-240
İhtirazi kayıt: Bkz. Çekince
İlân (And.) Bkz. Resmî duyuru
İkame edilen kaynak: 227
İkici görüş (**dualisme**): 17-18, 20
İkili andlaşmalar: 111-112, 115-116
İkinci Meşrutiyet: 142-143
244 sayılı yasa:146-156, 202-203
İmza: 120-124, 125, 126, 127
Incorporation: 22

İnsan hakları (genel): 27-29, 58-59, 62, 68, 92, 95
İnsan Hakları Evrensel Bildirisi: 28, 29, 59
İnsancıl hukuk: 42
Instrumentum: 247
İradeci hukuk görüşü: 11-13
İrtifak hakkı: 39
İslam hukuku (Fıkıh):
— genel: 40-42
— Kaynakları: 40
— Osmanlılarda: 65-66, 72, 73
İyi niyet ilkesi: 14, 166, 246

Jay Andlaşması: 45, 50
Jus cogens: 161-163, 164, 165

Kabul (and.): 123, 129-130
Kapitülasyonlar: 48
— genel: 71-73
— kapsamı: 77-83
— tarihçe: 73-77
Karma mahkemeler: 79
Karşıt görüş: 241
Katılma (And.): 130-131, 252
Kavimler hukuku **(jus gentium)**: 3
Kazai muafiyet: Bkz. Yargı bağışıklığı
Kazanılmış haklar: 56, 228, 237
Keenlemyekün: Bkz. Hukuksal işlemin yokluğu
Kendi kendini sınırlama kuramı **(autolimitation)**: 12
Kıbrıs: 90, 91, 179
Kınama: 259-261
Kıta sahanlığı: 60, 92, 215, 236, 237
Kilise hukuku **(corpus juris canonici)**: 40
Kişisel görüş: 241
Kodifikasyon: 52, 53, 61, 218-220
Konfederasyon: 37
Konferans (genel): 116-119
— Başkanlık divanı: 117
— Komisyonlar: 117
— Oylama:118-119
— Yazı Komitesi: 118
— Yetki Belgeleri Komitesi: 117
Konsolosluk: 40, 78, 80, 82, 83
Konsolosluk mahkemeleri: 78
Korsanlık **(privateering)** 45
Koruma altında devlet **(protectorat)**: 48, 49, 103
Koşullarda köklü değişiklik: Bkz. **Rebus sic stantibus**
Kural boşluğu: 225
Kurucu tanıma: 257
Kuvvet kullanma: 36, 38, 39, 40, 49, 50, 66, 89, 92, 160-161, 199, 200
Kuzey-Güney Diyaloğu: 57

La Haye Barış Konferansları (1899 ve 1907): 50, 51, 118, 122, 198, 199, 219, 257
Lex posterieur kuralı: 192, 193
Lex specialis kuralı: 193
Lozan Andlaşması: 23, 28, 77, 83, 86-88, 89, 107, 109, 139,143

Maddi Kaynaklar: 101
Makable şamil olma: Bkz. Geriye yürümezlik
Manda rejimi: 52
Mare Liberum: 46
Mefhum-u muhalifinden istihraç suretiyle tefsir: Bkz. Aksiyle kanıtlama yoluyla yorum
Mektup ya da nota değişimi: 107, 111, 253
Milletlerarası hukuk: 4
Milletler Cemiyeti: 7, 35, 51-55, 89, 110, 131, 138-139, 191, 198, 217, 218, 255
«Milliyetler Prensibi»: 47, 68
Misak: 110
Modus vivendi: 77, 111
Mutlak butlan: 163
Mücbir sebeb: Bkz. Zorlayıcı neden
Münhasır ekonomik bölge: 60
Müstemin: 72, 73, 80, 81, 82

NATO: 60, 61, 90, 131, 263
Nedensiz zenginleşme: 228
Nemo judex ilkesi: 229
Nihai senet: Bkz. Son senet
Non liquet: 225
Normcu kuram (**Normativisme**): 13-14, 19-20

Objektif yorum: 187
Objektivist hukuk görüşü: 13-15
Onay belgesi: 128
Onaylama: 125-128
Opinio juris: Bkz. Yapılageliş (Psikolojik öge)
Ortak bildiri: 107, 125
Ortaklaşa işlem (acte collectif): 106, 264
Ortak Pazar: Bkz. Avrupa Ekonomik Topluluğu

Öğreti: 240-241
Ön-karar başvurusu: 272, 273
Örf ve adet: Bkz. Yapılageliş

Pacta sunt servanda: 14, 16, 18, 19, 41, 166, 193, 246
Paraf: 120, 122-123
Paralel hukuksal işlemler: 107
Paris Andlaşması (1856): 48, 49, 69, 116
Protesto: Bkz. Kınama
Protokol: 110
Proxenoi: 38

Rebus sic stantibus: 197-198
Reisülküttap: 66
Res judicata: 228
Resmen teyid (And.): 130
Resmî duyuru (And.): 135-137
Resmî yorum: 182-183
Rodos Deniz Yasaları (**Lex Rhodia**): 40

Sahipsiz ülke: 45
Sakatlanmış hukuksal işlemler: 163-165
Saldırı: 38
Savaş hukuku: 38, 41, 42, 50, 51, 198-200
Self-determination: Bkz. Ulusların kendi kaderlerini kendilerinin tayin etme hakkı
Serbest değişim bölgesi: 177
Serbest mübadele bölgesi: Bkz. Serbest değişim bölgesi
Sığınmacılar: 8, 173
Sınır ticareti: 178
Soft law: bkz. «Esnek hukuk»
Son senet: 110
Son verme (**abrogation**): 195
Sonuç yükümlülüğü: 108
Sosyalist uluslararası hukuk: 54-55
Sömürge kaydı: 168
Sözleşme: 110
Sözlü nota (**Note verbale**): 259
Sözverme: Bkz. Tek-taraflı sözverme
Supranational: Bkz. Ulus-üstü
Susma yoluyla kabullenme: 254, 260
Statü: 111
Subjektif yorum: 187
Sürekli elçilik: 66
Sürekli tarafsız devlet: 47, 103, 180, 256

«Şark meselesi»: 68
Şart: 110
Şeriat: 40, 65

Tahkimname: Bkz. Uzlaşı
Tamamlayıcı yorum: 186-188
Tanıma: 256-257
Tasdik: Bkz. Onaylama
Tavsiye: 266, 273
T.B.M.M. Hükümeti: 83-86, 143-146
Teamül: Bkz. Yapılageliş

Tekçi görüş (**monisme**): 18-20, 136
Tek-taraflı bildiri: 107, 253
Tek-taraflı hukuksal işlemler: 244, 249, 250-273
Tek-taraflı sözverme: 261-262
Temel kural (**Grundnorm**): 13, 14
Temsilcinin ayartılması: 159
Toplantı tutanakları: 107,
Toplumbilimci (sosyolojik) kuramı: 14-15, 19
Türk Anayasası (1921): 126, 143-144
Türk Anayasası (1924): 126, 144-145
Türk Anayasası (1961): 126, 129, 145-147
Türk Anayasası (1982):
— genel: 126, 129, 147-156
— mad 15: 22, 32, 33
— mad 16: 22, 29, 32
— mad 42: 22, 32
— mad 90: 22, 28, 30, 109, 125, 149, 154, 155
— mad 92: 22, 23, 33
— mad 104: 148, 153, 154
— mad 105: 152
Uluslararası Adalet Divanı: 7, 92, 101, 111, 141, 165, 183, 213, 217, 218, 220, 224, 226, 227, 239, 253, 268, 269, 270
Uluslararası ahlak: 8-9
Uluslararası asgarî ölçüler ilkesi (**international minimum standard**): 233
Uluslararası Bayındırlık ve Kalkınma Bankası: Bkz. Dünya Bankası
Uluslararası Çalışma Örgütü (**I.L.O**): 60
Uluslararası çevre hukuku: 60
Uluslararası deniz yatağı: 60
Uluslararası Denizcilik Örgütü (**I.M.O.**): 60, 172
Uluslararası genel hukuk: 2
Uluslararası görgü (**comitas gentium**): 9
Uluslararası hakemlik: 7, 37, 236
Uluslararası hukuk:
— dayanağı: 10-16
— kurucuları: 45-46
— niteliği: 6-9
— özellikleri : 6-8
— tanımı: 1-3
— terim sorunu: 3-4
— üstünlüğü (iç hukuka): 19-22, 31-32, 228
«Uluslararası hukuk benzeri hukuk» (**quasi-international law**): 2
Uluslararası Hukuk Komisyonu: 25, 61, 119, 159, 167, 168, 177
Uluslararası örgütler:
— andlaşmaları: 95, 103, 106, 112, 114-115, 119-120, 129-130, 137-138
— genel: 1, 2
— kararları: 263-273
— tarihçe: 37-38, 49, 56-57, 60-61
— yapılagelişe katılma: 216-217
Uluslararası özel hukuk: 2
Uluslararası Para Fonu (**I.M.F.**): 56, 60
Uluslararası sorumluluk: 6-7, 22, 220, 255
Uluslararası Sürekli Adalet Divanı: 53, 101, 139, 217, 218, 221, 225, 226, 227, 235
Uluslararası toplum: 1-2, 6-9, 12, 14-15, 19, 35
Ulusların kendi kaderlerini kendilerinin tayin etme hakkı: 47, 59
«Ulus-ötesi hukuk» (**transnational law**): 2, 3
Ulus-üstü nitelikli örgütler: 61, 271-273
Umumi senet: Bkz. Genel senet
UNCTAD: 57
UNESCO: 60
Uygulama andlaşması: 124, 126
Uygun bulma (And.): 125, 129-130
Uyuşmazlıkların barışçı çözüm yolları: 52-53, 54, 62, 89, 172
Uzatmalı imza: 122
Uzay hukuku: 60, 95, 120
Uzlaşı: 111

Ülke kazanma: 45
Üstü kapalı kabullenme: 260

Üstü kapalı yetkiler (**implied powers**): 267, 268-269, 271
Varşova Paktı: 60, 194
Vazgeçme: 197, 257-259
Vergi bağışıklığı: 26-27
Viyana Kongresi Son Senedi (1815): 46, 47, 116

Westphalia andlaşmaları: 43, 116
Wilson İlkeleri: 51, 52, 138

Yanılma: 158
Yapılageliş:
— genel: 208-214
— oluşturulan işlem ve davranışları: 214-217
— maddi öğesi: 208-210
— psikolojik öğesi: 210-211
— Türk hukukunda değeri: 23, 33
Yardımcı kaynaklar: 101-102, 239-241
Yargı bağışıklığı: 24-25
Yargısal yorum: 182-183
Yasa-andlaşma: 112
Yasaların kişiselliği: 71-72
Yayın (And.): 137
Yazılı nota (**note écrite**): 259
Yeni Uluslararası Ekonomik Düzen: 57, 91
Yetki aşımı: 156
Yetki belgesi: 113-115, 117
Yorum mektubu: 182
Yorumsal bildiri: 82
Yorumsal kayıt: 182
Yönetmelik: 273
Yönerge: 273
Yurttaşlara eşit davranış ilkesi (**national treatment**): 233
Yurttaşlar hukuku (**jus civile**): 3, 38

Zamanaşımı: 39
Zararla-karşılık (**reprisals**): 39, 259
Zorunlu yargı ya da hakemlik:7
Zorlayıcı neden: 200
Zor kullanılması (temsilci üzerinde):159-160
Zımmî: 41, 72, 73

TÜRKMEN KİTAPEVİ
BİLGİSAYAR YAYINLARI
ÖDEMELİ İSTEKLER YOLLANIR
BÜTÜN ÜNİVERSİTELERİN DERS KİTAPLARI ROMANLAR
SÖZLÜK ÇEŞİTLERİ, BİLGİSAYAR KİTAPLARI BULUNUR
Eskiciler Çarşısı No. : 19 - 34450 Beyazıt
Tel. 512 27 17 Faks: 5 22 16 97 İSTANBUL